
UNIVERSITY OF TORONTO
VELUT ARBOR ÆVO

BIJDRAGEN

VOOR DE

GESCHIEDENIS

VAN HET

BISDOM VAN HAARLEM

ONDER REDACTIE VAN

C. J. GONNET, J. J. GRAAF, J. J. DE GRAAF, Dr. A. H. L. HENSEN,

M. P. J. MÖLLMANN en E. H. RIJKENBERG.

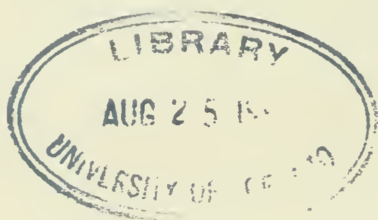
NEGEN-EN-TWINTIGSTE DEEL.

G. F. THÉONVILLE,

(voorh. J. W. v. LEEUWEN, Maarsmanssteeg),

Steenschuur 9, Leiden.

1905.

Drukkerij THÉONVILLE, Steenschuur 9, Leiden.

INHOUD.

LIJST DER ABTEN VAN DE SINT ADALBERTS ABDIJ TE EGMOND.

(*Vervolg van Deel XXVIII, blz.* 465.)

Abt Nicolaas I werd onmiddelijk opgevolgd door:

XIX. **Henrick II** van Egmond (Henricus), oom van den lateren abt Dirck Screvel, zoon van Gerard van Egmond (*Necrol.* p. 335). Wij bezitten van hem drie charters, allen handelende over de administratie; 8 Dec. 1270 (n⁰. 207) — 25 Juli 1271 (n⁰. 219) — 17 Sept. 1271 (n⁰. 222). Dit is overigens het eenige wat omtrent hem bekend is, behalve nog dat zijn grafschrift hem noemt „pietatis amicus", en dat hij, waarschijnlijk om een rustiger leven te leiden, voor zijne waardigheid bedankte. Het is niet met zekerheid bekend, wanneer dit geschiedde; Joh. a L. (Cap. 46) schrijft, dat het plaats greep „inter annum Domini septuagesimum primum et septuagesimum quartum". Eveneens van Rijn (p. 510). Van Leeuwen (*Batav. Ill.* p. 1310) geeft het jaar 1272 aan. Abt Henricus stierf IV Non. Dec. (2 Dec.) van het jaar 1275, volgens het *Necrol.* Joh. a L. en van Rijn — in het jaar 1302, volgens zijn grafschrift. Hij werd te Egmond begraven. Vóór zijn dood duidde hij tot zijn opvolger aan:

XX. **Floris Uitenhage** (Florentius), nog zeer jong, „satis juvenis" zooals Joh. a L. (Cap. 47) zich uitdrukt. Als zoon eener hoog adellijke familie leefde hij als voornaam heer, en de administratie der abdij schijnt daaronder tamelijk geleden te hebben. Zijn grafschrift bevat deze minder loffelijke getuigenis: „cum grege certavit, feudanda lapidavit". Wij bezitten van hem een vrij groot aantal acten en infeudaties: 12 Jan. 1275 (*Oorkb.* II n^0. 283) — 8 Sept. 1275 (n^0. 293) — 17 Aug. 1277 (n^0. 342) — 25 April 1281 (n^0. 419) — S. Gallendach 1282 (Matth. Notae p. 216[1]) — 6 Febr. 1287 (n^0. 598) — 1 April 1288 (n^0. 633) — 28 Juni 1291 (n^0. 778) — 5 Mei 1295 (n^0. 907) — 3 Febr. 1299 (n^0. 1051) — 2 Nov. 1302 (Aanh. p. 7), die allen gewagen van vervreemding of afstand van goederen. Doch het bezitverlies dat het meest de gemoederen der monniken in gisting bracht, schijnt dat van de goederen te Schagen geweest te zijn. De geschiedenis echter verschaft ons verschillende aanwijzingen, die ons in staat stellen om sommige vreemde handelwijzen van abt Floris, zoo niet geheel en al te rechtvaardigen, dan toch eenigszins te verklaren. Dit is namelijk het geval met de zoo even vermelde vervreemding der bezittingen te Schagen. In een charter van 16 Juli 1291 (n^0 779) wordt door gravin Beatrice van Vlaanderen en eenige edelen des lands, gewag gemaakt dat de Kennemers en Westfriezen van de abdij van Egmond den Schagerdijk ontvangen hebben, onder voorwaarde, dien „ewelike" te onderhouden. Nu is het hoogst waarschijnlijk, dat het onderhoud van dien dijk, welke zeer ver verwijderd lag van Egmond, aan

---

1) Daar het volgende reeds geschreven was, toen de voortreffelijke uitgave *W. Proc. Chronicon* door Mr. C. Pijnacker Hordijk (Joh. Müller, Amst. 1904) het licht zag, zullen wij voortgaan met gebruik te maken van de uitgave van Matthaeus.

de abdij zware onkosten veroorzaakte, waarvan abt Floris haar trachtte te bevrijden. — De woorden van het grafschrift „cum grege certavit” vinden hunnen uitleg in dezen zin van de *Ann.-Xant.-Egm.*: Anno Domini 1282, in vigilia pentecostes capti sunt tres monachi, Gerardus de Alkemade, Lodowicus, Symon Gale, in Thorenburgque [1]) redacti a Florentio abbate Ekmundensi, filio Werenboldi militis [2]). Dit bericht is zonder verderen uitleg overgenomen door J. a L. en andere schrijvers, maar W. Proc., ad 1282, geeft er ons eene bevredigende uitlegging van. Hij noemt die drie monniken „rebelles Abbati”. Vervolgens, na verklaard te hebben dat „in Abbate Florentio, Domino perfectissimo, auctoritatem verificari, qua dicitur, quod omnes pie vivere volentes, persecutionum patiantur”, verhaalt de kronijkschrijver in den breede, dat eenige monniken, zonder voorafgaande kennisgeving aan den abt, er in geslaagd waren den graaf van Holland, Floris V, te misleiden, en hem over te halen naar Egmond te komen, gevolgd door twee Cistercienser-monniken en zijn geheele hofhouding, om daar den regel van den h. Bernardus en het grauwe kleed, in plaats van den regel des h. Benedictus met het zwarte habijt, in te voeren.

Doch zoodra het bedrog ontdekt werd, trok de Graaf zich aanstonds met geheel zijn gevolg terug. Uit dit verhaal blijkt dus, dat er in dien tijd te Egmond twee partijen bestonden onder de monniken; verder schijnt het, dat veel meer de regeling der prebenden, dan wel

---

1) Thorenburg, slot van den graaf van Holland, bij Alkmaar, dat ook als staatsgevangenis dienst deed.

2) Ed. de Geer, p. 100. Eenige regels hooger staan deze verzen:

1282. Mille ducentinus octogenisque duobus
Annis Heinricus Symon Egidius Lodowicus.
Albertus capti sunt in Thorenburgque redacti.

de invoering des Cisterciënserregels oorzaak van twist was. Het cartularium van Egmond bevat inderdaad een stuk van 29 Juli 1303. (*Reg. Hann.* p. 9) dat ons bekend maakt met eene overeenkomst, gesloten door tusschenkomst van bemiddelaars (arbitri), tusschen abt, prior en convent en regelende de prebenden der monniken.

Het is verder niet onmogelijk, dat met boos opzet de fouten van abt Floris vergroot werden. Wij zijn geneigd dit aan te nemen, bij het zien van het groot vertrouwen dat Paus Nicolaas IV in hem stelde. Deze verzocht inderdaad, door een bul van 3 Jan. 1289 (Brom. *Bull. Traj.* I, nº. 373), abt Floris, te onderzoeken in hoeverre de klachten der abdis en der nonnen van Rijnsburg, wier bezittingen waren ontnomen, gegrond waren, en haar die te doen teruggeven. Vervolgens, niettegenstaande de bewering van Ds. Swalue (l. c. p. 423) dat graaf Floris V reeds meer geneigdheid en moed betoonde dan zijne voorgangers, om de heerlijke rechten te beschermen, daar hij den burgerstand opbeurde, en *daarom de magt der abten beteugelde*, moeten wij aannemen, dat in meer dan eene omstandigheid deze vorst zich zeer welgezind tegenover den abt van Egmond betoonde, en deze den vorst vele diensten bewees, voortspruitende uit gevoelens van vriendschap en dankbaarheid. Den 28sten Juni 1284 (*Oorkb.* II, nº. 507) geeft Floris V den abt gelijk in een twistgeding met eenige pachters. — Den 18 Oct 1282 (nº. 420) vinden wij den abt onder de prelaten, die opkwamen tegen het interdict uitgesproken door den aartsbisschop van Keulen, tegen den bisschop van Utrecht en den graaf van Holland, onder voorwendsel dat deze bisschop zijn diocese aan den graaf wilde overleveren. — Den 20sten Jan. 1289 (nº. 649) komt hij voor, onder de getuigen van de verzoeningsacte tusschen Floris V en de Friezen

van Houtwoudersambacht. — Den 6en Febr. 1289 (n⁰. 650) teekent hij, met andere edelen, het privilegie van Niedorperkogge, en den 10en Jan. 1294 (n⁰. 871) de akte waardoor Gillisz van Koudekerke zijne bezittingen op het eiland Walcheren, aan Floris V afstaat.

Graaf Floris V kwam dikwijls te Egmond; wij hebben hem er reeds in 1282 gezien; daar gaf hij meerdere charters, o.a. die van 20 Maart 1292 (n⁰. 815), van 27 Oct. 1293 (n⁰. 861) van 28 Oct. 1293 (n⁰. 862). Den 20sten Maart 1291 bevestigde de graaf al de privilegies der abdij (n⁰. 767).

Tijdens abt Floris, ontving de abdij van eenige vreemde bisschoppen groote geestelijke voordeelen, in den vorm van veertigdaagschen aflaat op verscheidene groote feestdagen. De brief is gedagteekend Rome 1287 (ná den 3den April) en werd bevestigd in 1289 door bisschop Jan van Utrecht [1]).

Alvorens de lange lijst van officieële stukken, waarin de naam van abt Floris voorkomt te sluiten, vermelden wij nog, dat hij den 20 Mei 1288 (n⁰. 637) aan heer Walewijn van Sassenheim en diens erfgenamen, de vergunning gaf, eene kapellanij te stichten en te onderhouden in de parochiekerk te Sassenheim; den 24 Febr. 1299 (*Reg. Hann.* p. 2.) schonk hij een stuk grond *Vranckekamp* genaamd en gelegen te Sciplede aan de armen der abdij, — en 4 Dec. 1303 (Ibid p. 10) besliste bisschop Guido van Utrecht eene strijdvraag tusschen den abt en het convent van Egmond eenerzijds, en de inwoners van Winnemersweth en Tremersweth anderzijds, over de »Keurmede". Eindelijk komt de naam van abt Floris vóór in een charter van 18 Oct. 1282 (*Kerkl. arch.* van Kist en Moll.).

Tijdens het beheer van abt Floris geschiedde de af-

1) *Nalezsng* n⁰. 70, p. 531 .... nos Dei gracia Michasl Antibarensis, Theotistus Andrianopolensis archiepiscopi, Aldebrandus Sutrinus, Lituardus Nepesinus, Romanus Crohensis, Perronus Lormensis episcopi etc.

schuwelijke moord op graaf Floris V, gepleegd door eenige edelen, waaronder vooral genoemd worden Gerard van Velzen en Hugo van Assendelft, oom van abt Hugo II van Egmond. (1353—1367). Na de bestraffing der voornaamste schuldigen, begaven zich eenige adellijke heeren, tot koning Eduard van Engeland, om graaf Jan, zoon van Floris V, die als verloofde van prinses Elisabeth aan het engelsche hof werd opgevoed, naar Holland terug te brengen. W. Proc. noemt onder die heeren Dirk van Brederode, Willem van Egmond en Hendrik van Leyden. Maar Joh. a L. (cap. 48) en Joh. Beka (p. 101) voegen er abt Floris aan toe. Heda (p. 224) meent zelfs, dat het geheele plan aan den abt te danken was, »sollicitavit itaque Nobilitas Hollandiæ, *auctore abbate Egmondensi*, apud Angliæ regem, etc." Dat Floris zich onder het getal der afgevaardigden bevond, en hij zelfs hun aanvoerder en hoofd was, blijkt uit een brief van 29 Juni 1296 (*Oorkb.* n⁰. 950) waardoor de Heeren Loef van Cleve, van Arkel en van der Lecke, den koning van Engeland, den moord gepleegd op den graaf van Holland, berichten, en hem den wensch voorleggen om den jongen graaf naar Holland te zien terugkeeren. In dien brief staat o. m. »prout littera dictat quam Dominus Abbas Egmundensis *secum transtulit*". De jonge graaf volgde het gezantschap naar Holland, maar stierf er reeds den 10den Nov. 1299, bij het beleg van Alkmaar. Hij werd begraven te Rijnsburg, waar zijne ouders reeds rustten [1]).

---

1) De Heer van Egmond had onder het krijgsvolk dat hem naar Engeland begeleidde een reus, den beroemden Sparenwouder reus Claes van Kieten, die zóó groot was dat de langste man onder zijn armen kon doorgaan, en in zijne schoenen kon een kind te slapen gelegd worden. Vrouwen en kinderen dorsten hem niet aan kijken, zegt de Kronykschrijver (Hovaeus, p. 48).

Het grafschrift van abt Floris vermeldt nog van hem, dat hij de klokken vernieuwde en alles in de abdij luisterlijk liet herstellen: „Pompose stravit sua, campanas renovavit." Hij stierf den 13en Februari 1304 en werd begraven in de abdijkerk, vóór de kapel van O. L. Vrouw. [1])

XXI. **Wernerus** (Warnaar) **Uitenwaerde** (Uiterwaard), zijn opvolger, was geboortig uit Utrecht (Joh. a L. cap. 49). Gedurende geruimen tijd schijnt de bisschop van Utrecht, Guido van Avesnes zich tegen de keuze van dezen abt verzet te hebben. [2]). Deze kerkvorst was de broer van Jan van Avesnes, graaf van Holland en Henegouwen, en wordt door Heda betiteld als vir magnanimus, affabilis et prudens, amator pacis ac pietatis. (p. 230). Men mag dus veronderstellen dat de schuld, zoo die wezenlijk bestaan heeft, niet van de zijde des bisschops maar van die der monniken of van den abt kwam. J. a L. dien wij zoo streng hebben zien optreden tegen de nagedachtenis van abt Floris, noemt Wernerus venerabilis monachus (cap. 50); maar W. Proc., die een feit aanhaalt om den eersten te rechtvaardigen, schrijft, dat de confirmatie van den tweeden met geld verkregen werd, per cujus confirmationem *pretio factum* dictum cœnobium multis temporibus aggravatur (W. Proc. p. 559). Het is waarschijnlijk, dat de partijen en twisten, welke gedurende het beheer van Floris te Egmond heerschten, zich ook nog onder zijn navolger deden gevoelen, en dat de twee genoemde schrijvers, uit verschillende bronnen putten. Als bewijs

---

1) W. Proc. stelt zijn overlijden in 1303. Maar dit is niet aan te nemen, want wij bezitten een charter van abt Floris van 29 Juli 1303, en het is zeker, dat hij op den 23 Februari overleed.

2) Joh. a L. cap. 50.; pro cujus confirmatione a Guidone episcopo dictum coenobium multis temporibus aggravatur.

van het voortbestaan dier geschillen kan bijgebracht worden, dat den 10 Maart 1304. *(Reg. Han.* p. 13) abt Wernerus een verdrag sloot met den prior en het convent, omtrent de prebenden. Met de heeren van Egmond en de overige heeren des lands, schijnt de abt in goede verstandhouding geleefd te hebben.

Den 25sten April 1306 (Ibid. p. 17) beval Willem III van Holland aan zijnen intendant voor Kennemerland, Friesland en Texel, jaarlijks aan de abdij de 20 hoed zout uit te betalen, die koning Willem haar vroeger had toegestaan. Paus Clemens V, door een bul van 26 Mei 1305 (Ibid. p. 14) beval den proost der Utrechtsche kerk, de abdij in hare tiendrechten te herstellen. Dit schijnt aan te duiden, dat Egmond in dit opzicht moeilijkheid ondervond, hetzij van de geestelijke overheid, hetzij van de zijde van eenige edellieden. Dezelfde Paus stond in 1307 den abt toe, kerkornamenten te wijden, tonsuur te geven enz. [1]) en in 1308 hernieuwde hij de privilegies die Innocentius IV in 1247 aan Egmond geschonken had. (Joh. a L. cap. 50 — v. Herk. p. 93).

Behalve een charter van 8 Juli 1304 (*Reg. Han.* p. 11) ten voordeele van zekeren Albert Woutersz, gaf abt Wernerus den 4den Juli van datzelfde jaar nog een ander charter uit, waardoor hij het tiendrecht der abdis van Rijnsburg te Oegstgeest, als geldig verklaart. Eindelijk was het ook te zijnen tijde, dat Elisabeth van Engeland, weduwe van graaf Jan van Holland, eene kapellanij te Poele of Egmond stichtte. (*Reg. Han.* p. 16).

Volgens zijn grafschrift liet abt Wernerus de koorstallen in de abdijkerk oprichten, »templum vestivit cum sedibus”.

Hij stierf den 5den Februari 1308, en werd begraven vóór de kapel van O. L. Vrouw.

---

1) Cfr. hierna ad ab. Berthout, en Brom *Bull. Traj.* I, n⁰. 480.

XXII. **Berthout van Oyen** (Bertholdus-Barthout), opvolger van Wernerus, afkomstig uit Gelderland, is een der abten van Egmond, die in de geschiedenis een minder gunstigen indruk maken. Hovæus vat zijn beheer samen in deze sobere woorden: Barthout van Oye, des Heere van Oye Sone, in Gelderland; deze verquiste veel van des Klosters Goederen met zijn quaet regiment". (p. 47). Hij staat onder de beschuldiging van verscheiden bezittingen des kloosters, vooral die te Banesse, bij Uitgeest, vervreemd en, bij zijn dood, 2080 pond oude munt, schulden achtergelaten te hebben. (J. a L. cap. 53). Wij meenen nochtans te mogen aannemen, dat de financieële toestand der abdij reeds in benarde omstandigheden verkeerde toen abt Berthout het bestuur aanvaardde, want onmiddellijk daarop diende hij eene klacht in bij den heiligen stoel. Paus Clemens V antwoordde hem met eene bul van 5 Oct. 1309, gedagteekend van Avignon (Brom. *Bull. Traj.* I, n^0. 500), waarbij hij hem toestaat te verkoopen of verhuren *hac vice* bona ipsi ecclesie (Egmundensi) minus utilia et aliis oportuna pro debitis hujusmodi penitus extinguendis. Dat de abt zelf en niet de monnikken of andere belanghebbenden dit verzoekschrift tot den Paus richtte, blijkt uit de vergunning dat Berthout dit verkoopen of verhuren kon doen juxta tue discretionis arbitrium, reclamantibus etiam tuis monachis. Vooral merkwaardig is de volgende zin uit de pauselijke bul: cum itaque, sicut accepimus ecclesia tua ex certa et inevitabili causa onere debitorum adeo pregravata, ut nisi eidem celerius succurratur, posset, quod absit, rerum suarum jacturam intolerabilem sustinere. Welke die »certa et inevitabilis causa" geweest zij, wordt nergens duidelijk gezegd; maar wij kunnen ze eenigszins afleiden uit den inhoud eener bul die dezelfde Paus twee dagen later, den 7^{den} Oct. 1309

(Ibid, n⁰. 507) zond aan den abt der Sint-Pietersabdij te Gent, om onder diens bescherming Egmond en al zijne aangelegenheden te stellen: non permittas eos (abbas, prioratus, membra, personae vassales) in personis et bonis, privilegiis et juribus eorumdem a quibuscumque personis, collegiis seu universatibus indebite molestari; et detentores bonorum et jurium eorumdem, si qui sint vel fuerint ad demittendum et restituendum ea necnon contraditores quoslibet et rebelles .... De *causa* dus van het te gronde gaan der bezittingen, schijnt elders gezocht te moeten worden dan bij den abt, en, als om openlijk de groote achting die hij voor den abt koestert, bekend te maken, bevestigt de Paus op nieuw, den 8sten Oct. 1309 (Ibid. n⁰. 502) het *privilegium exemptionis*, door Innocentius II aan Egmond verleend.

Overigens ontbraken aan abt Berthout de bewijzen van toegenegenheid van den h. stoel niet. Den 12den Sept. 1308 (Ibid. n⁰. 487) hernieuwde Paus Clemens V het privilegie om kerkornamenten te wijden, en de tonsuur te geven aan jongelieden die wenschten opgenomen te worden in het klooster, een privilegie dat hij reeds gegeven had door eene bul van 18 Mei 1308 (ibid. n⁰. 480), die waarschijnlijk voor abt Wernerus bestemd was [1]. Den 10den Mei 1309 (ibid. n⁰. 494) bevestigde hij al de privilegien van Egmond. Den 23sten Jan. 1311 (Ibid. n⁰. 512) beval hij den abt als scheidsrechter op te treden tusschen de abdis en het convent van Rijnsburg eenerzijds, en de Premonstreitmonniken anderzijds. Den 13den Dec. 1316 (ibid. n⁰. 539) beval hem Paus Jan XXII, de goederen, die den nonnen van Rijnsburg op onrechtvaardige wijze ontnomen waren, te doen teruggeven, — en

1) Cf. Supra.

den 8sten Oct. 1317 (n°. 549) bevestigde ook deze Paus al de privilegien van Egmond.

Nergens vinden wij in de officieële stukken een woord van afkeuring tegen abt Berthout, en zelfs zijn grafschrift, alhoewel het erkent dat abt Berthout schulden naliet en bezittingen verloor, brengt hulde aan zijne vroomheid.[1]) Uit al het voorgaande kunnen wij besluiten dat, al was bij den dood van Berthout de finantieële toestand niet bloeiend, de schuld er van toch niet geheel en al op hem kan geworpen worden. Overigens bevat het *cartularium* van Egmond meerdere schenkingsakten, hetzij in grond[2]) hetzij in geld[3]) waaruit de abdij tijdens het bestuur van Berthout groot voordeel trok. Onder hem ook stichtte een zekere Marguerita eene kapellanij in de kerk van Noordwijk (Nortich), ter beschikking van den abt van Egmond (20 Aug. 1308 *Reg. Han.* p. 26), en den 10den Jan. 1310 (ibid. p. 34) bevestigde de abt eene andere kapellanij, gesticht in dezelfde kerk door Simon van den Houtem. De naam van Berthout komt verder voor in verscheidene akten, die zonder twijfel eene vermeerdering der kloostergoederen te kennen geven.[4]) In de *Reg. Cam. Apost.* van het Vaticaan, wordt eene quitantie vermeld van 10 stuivers tourn. betaald 27 Nov. 1317 door Willem de Bijt, clericus en procurator van den abt van Egmond, voor een census van 20 jaar, waarvan 18 verstreken

---

1) Hic bene devotus, sed cautus non bene totus.
Res alienavit, et debita multiplicavit.

2) 24 Aug. 1315 (*Reg. Hann.* p. 60), grondbezitting te Naaldwijk geschonken door Dirk van Rolland. — 26 Maart 1316—'17 (p. 75) Willem, pastoor te Swaech laat al zijne goederen aan Egmond, onder voorwaarde van »litterae confraternitatis" en dat de monniken missen zouden lezen voor de rust zijner ziel.

3) 29 Aug. 1315 (p. 60) — 6 Febr. 1315—'16 (p. 63).

4) 12 Oct. 1313 (p. 51 nota) — 14 April 1317 (p. 73).

waren op den 14den Juni (Datum Avinione XXVII die Novembris anno ind. et pont. pred. (*Obl.* 5 f 65.)

Er blijft ons ten slotte nog te vermelden over dat den 8sten Oct. 1309 (Brom. *Bull. Traj. I* n⁰. 550, (nota) acht bisschoppen van de Romeinsche curia veertig dagen aflaat verleenden aan diegenen welke de kapel van den h. Adalbert zouden bezoeken en dat abt Berthout, evenals zijne voorgangers, groote moeilijkheden schijnt ondervonden te hebben van de zijde zijner monniken omtrent de prebenden, wijl hij den 5den Oct. 1309 (*Reg. Hannon.* p. 31), dus reeds het tweede jaar van zijn beheer, eene overeenkomst daaromtrent sloot, met den prior en het convent

Abt Berthout stierf den 12den Februari 1319, na de prebenden zijner medebroeders met negen pond jaarlijks vermeerderd te hebben, en werd begraven in de abdijkerk aan den ingang van het koor.

XXIII. **Didericus II** Schrevel (van Egmond), (Dirck Screvel, Theodricus Screvelius) zoon van ridder Gerard van Egmond (*Necrol. Baud. de H. C.* ad. 31 Martii en 12 Junii. J. a L. cap. 54) wist door zijn goed beheer en zijne invloedrijke vrienden en betrekkingen, den finantieelen toestand der abdij weder op te heffen. J. a L. (cap. 54) noemt hem „simplex, devotus ac utilis dispensator", en in zijn grafschrift, waarbij hij spiritualis Pastor, honore fruens" genoemd wordt, staat eveneens »solvens in primis debita multa nimis". Aanstonds na zijne keuze ondervond hij eene groote moeilijkheid van de zijde van den bisschop Frederic van Zyrik (W. Proc. ad 1319 — Heda. p. 238). Om zich aan de overdreven eischen van dezen kerkvoogd te onttrekken, zag hij zich verplicht de abtswijding te aanvaarden van de hand des Deenschen bisschops Jacobus Zudensis (W. Proc. p. 583 — Bots *Kloosters* p. 210 — Nota Buchelii ad Bekam. p. 112).

De naam van abt Dirk II komt voor in een groot aantal charters die betrekking hebben op het tijdelijk beheer der abdij 1 Nov. 1321 (*Reg. Hann.* p. 100) — Oct. 1322 (p. 111) — 7 Juni 1323 (p. 115) — 9 Sept. 1323 (p. 119) — 1 Juni 1324 (p. 130) — 18 Oct. 1324 (p. 134) — 7 Juni 1325 (p. 150) — 21 Oct. 1326 p. 154) — 19 Nov. 1326 (p. 154) — 11 Sept. 1328 (p. 171) — 2 Nov. 1328 (p. 171) — 16 April 1328—29 (p. 176) — 12 Sept. 1332 (p. 208).

Den 9den Oct. 1319 (*Bull. Traj.* I. n⁰. 575) werd hij, met de Premonstratenser abten van Middelburg en Antwerpen, door Paus Jan XXII benoemd tot „conservator" voor den grootmeester en de broeders van St. Jan te Jerusalem, — en den 21sten Oct. 1323 (Ib. n⁰. 629) bevestigde diezelfde Paus de privilegien der abdij.

Er bestaan bovendien nog meerdere charters van Dirck Screvel handelende over de meest uiteenloopende onderwerpen. Den 24sten Nov. 1323 (*Reg. Hann.* p. 123) slaat hij Arnoldus *dictus Pauper* voor als *collator* der kerk van Mijzen (*Bijdragen van H.* III. 1875 p. 301); den 13den en 21sten Mei 1326, (*Reg. Hann.* p. 150) belooft hij te zamen met Jan van der Meye, zich aan zeker besluit van graaf Willem te zullen onderwerpen, mits de graaf, binnen een maand, met open brief zijn besluit bekend make. Den 5den Mei 1331 (Ib. 197) brief van de schepenen van Haarlem met de emanicipatie van Gertruide, vrouw van Albrecht Woutersz. en hare kinderen; 11 Aug. 1331 (Ibid. p. 200) D. Olout, priester te Schie, sticht bij notarieëele akte eene kapellanij in het hospitaal te Egmond. Den 2den Sept. 1331 (Ib. p. 200) schenkt Heer Jan van Beaumont vrijen doorgang bij de sluis te Ter Goude, aan den wijn bestemd voor de abdij; eindelijk doen den 14den Sept. 1331 (ibid. p. 200) ridder Gerard van Heemskerk en Matthaeus

Rengersz. weten, dat de abt. van Egmond bij eede verklaard heeft den dijk, genaamd »van de h. Agatha", te zullen onderhouden met de bewoners van Baccum, en niet met die van Limmen.

De woorden van J. a L. (cap. 54) »ac circu finem suum ab Egmund(anis) persecutus est" laten vermoeden dat de waardige prelaat, niettegenstaande zijne goede eigenschappen en zijn bloedverwantschap met Jan van Egmond, in dien tijd advocaat der abdij, toch heeft te lijden gehad van de vervolgingen van dien heer. Wij bezitten echter geen bewijzen om dit vermoeden te staven.

Volgens J. a L., Bockenberg, Hovæus, van Rijn, in een woord volgens het grootste getal onzer bronnen, zou abt Dirk Screvel gestorven zijn den III Cal. Oct. (29 Sept.) 1326. Maar niettegenstaande het gevoelen van die vier gezaghebbende schrijvers, aarzelen wij niet zijn dood tot op den 29sten Sept. 1332 te verschuiven. Vooreerst vinden wij bij W. Proc. ad 1327 (p. 664), dat abt Dirk, tegenwoordig was bij de eerste pontifale mis van den bisschop van Utrecht op den 31sten Mei van dat jaar. Vervolgens verhaalt W. Proc., die monnik was te Egmond en tijdgenoot van abt Dirk (ad 1330 p. 709 [1]) dat in het jaar 1328 de abt verscheidene renten vaststelde, die dienen moesten tot onderhoud van de balken en ander houtwerk der abdij (ad 1328); en ad 1331 noemt hij onder de zeven getuigen, tegenwoordig bij het opmaken van het testament van B. Jacobus Zudensis, te Haarlem, Hugo filius Mensonis *Prior* monasterii Egmondensis. Nu is deze Hugo filius Mensonis niemand

---

1) Mr. C. Pijnacker Hordijk, *Wil. Proc. Chronicon*, Amst. J. Müller 1904. P. VII staat dat W. Proc. in het begin der 13de eeuw zou geleefd hebben. Dit vermoeden van Matthaeus berust bepaald op een vergissing. In 1322 was W. Proc. kapelaan te Brederode (p. XVI). Daarna werd hij monnik te Egmond.

anders dan de opvolger van Dirk II. Eindelijk, terwijl het eerst bekende charter van abt Hugo, slechts dagteekent van 14 April 1333, vinden wij nog den naam van Dirk II in de maand Mei 1332 (W. Proc. p. 781) toen hij, op verzoek van den monnik Hermannus, *ecclesia custos*, en die 100 pond tourn. tot dit doel vaststelde, de werklieden welke aan de alsdan herstelde kerk gewerkt hadden, tot opknapping van het *dormitorium* gebruikte. Overigens kan nog als afdoend bewijs gelden, eene kwitantie op naam van Dirk, abt van Egmond, Dioc. Ultraj. van 12 stuiv. Fris. of 18 zilveren stuiv. tourn. en een *obolus*, betaald door Mathias Thessalaer, kapelaan van den abt, op 5 Maart 1330 voor den census van drie jaar, welke op den 14 Kal. Junii 1330 moesten eindigen (*Reg. Avin.* 36, 526).

Vaticaansche *Reg. Cam. Apost.* bevatten nog verscheiden andere kwitanties gegeven op naam van abt Dirk, 11 April 1320, van 4 St. Fris. voor den jaarlijkschen census, te eindigen op 14 Kal. Junii, en betaald door Geoffroy de Qualibas, clericus dioc. Pistoiensis (Datum Avin. XI die Apr. anno ind. Pont. pred., *Obl.* 5 f. 103) — 12 Oct. 1323, kwitantie geteekend door Gasbert, voor geld betaald te Avignon door de procucatoren van den abt, Nicolaas van Mizen, priester en Meester Dirk de Reys. (*Obl.* 9 fol. 2 v; 8 fol. 19). — 1 Sept. 1327 andere kwitantie van de camera apostolica afgegeven door Gasbert (*Obl.* 9. f. 67).

Abt Dirk Screvel werd begraven dicht bij den outer van het H. Kruis. J. a L. die ons dit mededeelt (cap. 54) vermeldt nog bovendien, dat abt Dirk de prebenden vermeerderde met een pond jaarlijks per monnik en met vijf pond jaarlijks voor het gansche convent. Verder blijkt uit het grafschrift van dien abt, dat hij den kerkschat voorzag met prachtige nieuwe ornamenten en

zilveren vaten, en twee zijden van het claustrum deed hernieuwen.

W. Procurator op zijne beurt, schijnt er genoegen in te vinden om door tal van bewijsmiddelen aan te toonen hoezeer abt Dirk bij de groote heeren des lands in aanzien stond. Vooreerst noemt hij een brief van Margaretha dochter van den graaf van Holland en gemalin van den hertog van Beieren, gedagteekend uit Rome den 15den Maart 1329, waarin zij abt Dirk mededeelt, dat zij en haar gemaal den 17den Januari de keizerlijke kroon ontvangen hadden (W. Proc. p. 691); en eenige bladzijden verder, (ibid. p. 707) haalt hij eenen anderen brief aan van het jaar 1330, waarin dezelfde vorstin aan abt Dirk de geboorte van een zoon bericht. Wel staat de naam van den abt in die beide brieven niet vermeld, maar W. Procurator zegt uitdrukkelijk, dat zij aan hem gericht waren. Eenige regels vroeger (ibid.) had de kronykschrijver gezegd dat de gravin van Holland te Egmond geweest was, met haren zoon, toen twaalf jaar oud, om de relikwieën van den h. Adalbert te vereeren.

In de maand April 1331, kwam de graaf van Holland op zijne terugreis uit Frankrijk, plotseling in Zeeland, om daar de orde, verstoord door Heer Wulfard, te herstellen. Maar door eene ziekte overvallen moest hij naar Henegouwen terugkeeren, alwaar hem, volgens de getuigenis van W. Procurator (p. 713), abt Dirk in Juni een bezoek ging brengen.

XXIV. Hugo I. Mensz. (Hugo I Harlemius), Na den dood van Dirk II, kozen de monniken zich tot abt Hugo, zoon van Menson, geboren te Haarlem, dien wij in 1331 als prior te Egmond aantroffen. Hovæus beweert van hem, dat hij de kloostertucht wist te handhaven en de inkomsten der abdij vermeerderde (p. 117), en Joh. a L. (cap. 55) schrijft van hem, „hic monasterium

tam in spiritualibus quam in temporalibus bene rexit, conventum valde dilexit et bona monasterii augmentavit."

De naam van dezen abt komt voor in een groot aantal charters handelende over aankoopen of verruilingen vån grondbezittingen toebehoorende aan Egmond [1]). Den 14den April 1333 (*Reg. Hann.* p. 212) bevestigde hij de stichting eener kapellanij ter eere van O. L. Vr. en den h. Jacobus, gedaan door Hugo Pollaert, pastoor van Voorhout, in de kerk dezer gemeente. Den 9den Mei 1338 werd, door zijn procurator Nicolaas de Buscohorst, te Avignon, in zijn naam een zesjarige census, te eindigen op 19 Mei 1343, betaald, ten bedrage van 12 soldi Fris. zooals blijkt uit eene kwitantie voorhanden in het Vaticaansch archief. (*Obl.* 18. fol. 6). Eene dergelijke kwitantie van 2 Maart 1344; van een census te eindigen 19 Mei 1349, betaald door Hugo's procurator Willem de Reys, en onderteekend door Stephanus bisschop van Cassino (?) en Willem bisschop van Forli, komt voor in *Obl.* 19. fol. 123. — Den 16den Maart 1341—42, stichtte pastoor Jacobus van Aalsmeer bij testament twee kapelanijen, in de kerk te Warmónd waarvan ééne door den abt van Egmond, en de ander door heer Jan van Polanen zou kunnen uitgekeerd worden. (*Reg. Hann.* p. 281). Den 26sten April 1341 (ibid. p. 278) gaf abt Hugo zijne toestemming aan Werembold pastoor te Alkmaar, tot

1) 25 Mei 1333 (Reg. Hann. p. 215). — 3 Juli 1333 (p. 216). — 8 Oct. 1333 (p. 219). — 10 April 1334 (p. 226). — 14 Jan. en 21 Febr. 1335—1336 (p. 235). — 24 Jan. 1336—1337 (p. 243). — 28 Juni 1337 (p. 245). — 10 Sept. 1337 (p. 247). — 28 Juni 1338 (p 254). — 29 Dec. 1338 (p. 257). — 21 Jan. 1338—1339 (p. 258). 29 Juni 1339 (p. 262). — 25 Oct. 1339 (p. 264). — 22 Febr. 1339—1340 (p. 268). — 17 Aug. 1340 (p. 271). — 1 Dec. 1340 (p. 273). — 3 Febr. 1340—1341 (p. 275). — 5 Febr. 1340—1341 (p. 275). — 9 Oct. 1341 (p. 280). — 24 Maart 1341—1342 (p. 282). – 23 Me 1342 (p. 283). — 21 Juni 1342 (p. 283).

het stichten van een hospitaal aldaar uit de nagelaten goederen van Aloud van Ouderschie. Deze stichting werd naderhand, den 5den Juni 1341, nog bekrachtigd namens Nicolaas, vicaris-generaal, door Hendrik van Mielaer, proost en aartsdiaken te Utrecht, die bovendien het beheer der nagelaten bezittingen aan den abt van Egmond opdroeg (pag. 279). — Den 26sten April 1343 (p. 288) verkreeg abt Hugo van den officiaal te Utrecht, de solemneele investituur er van.

Onder de kerkelijke waardigheidsbekleeders die zich der abdij van Egmond, tijdens het beheer van Hugo I, gunstig gezind toonden, moeten wij op de eerste plaats noemen Everard, bisschop van Comana en vicaris van den bisschop van Utrecht, die den 6den Juni 1339 (*Reg. Hann.* p. 262), veertig dagen aflaat schonk aan al degenen die het feest van de overbrenging der relikwieën van den h. Adalbert zouden vieren. Graaf Willem van Holland beval den 5den Sept. 1337 (p. 246) aan den baljuw van Kennemerland, in zijn naam, aan abt en convent te Egmond de goederen, hun door zekeren Aerndt Gerertz gelegateerd, te doen uitkeeren; en den 16 Oct. 1336 (p. 241), beval hij aan zijnen intendant voor Noord-Holland, de pachters van den abt van Egmond, te Popswoude te verplichten aan dezen hunne belasting te betalen. In 1342 wijdde de suffragaan-bisschop de kapel en de sacristie en consacreerde den outer ter eere des h. Jeroens en der h. Agatha (Joh. a L. cap. 55).

Indien abt Hugo zich vol ijver toonde om de rechten zijner abdij te verdedigen, zooals o. a. blijkt uit een brief van Jean de Beaumont aan Ridder Tielman den Moelnaer (2 Dec. 1342 *Reg. Hann.* p. 286) waarin hij dezen het bevel geeft te onderzoeken in hoeverre de redenen, aangevoerd door den abt van Egmond tegen

de indijking van het Dreischor als geldig moesten worden aangenomen, — van den anderen kant liet abt Hugo ook niet de geringste aanmatiging toe, van welke zijde ook, op het terrein zijner ambtelijke voorrechten.´ Het volgende feit is hiervan een doorslaand bewijs. Jan, bisschop van Utrecht verklaarde door een officieele akte van 4 Mei 1344 (ibid. p. 293) dat abt Hugo van Egmond zijne synode bijgewoond had in de hoedanigheid van vriend en niet als *onderdaan*. Het is zeker dat de bisschop deze akte uitvaardigde na een verzet van den abt, die te recht kon veronderstellen, dat zijne tegenwoordigheid op de synode later als een argument zou kunnen aangevoerd worden tegen het privilegie van exemptie. Een jaar vroeger (8 Maart 1343 — Brom. *Bull. Traj.* I n⁰. 1063) was abt Hugo, met twee dekens van Utrecht, door paus Clemens VI benoemd geworden tot uitvoerder eener pauselijke bul, toestaande aan bisschop Jan van Utrecht om eenige geldelijke belastingen te heffen van al de wereldgeestelijken en regulieren *non exempt* van het bisdom. Het was misschien om rekenschap te geven van de uitvoering van zijn mandaat, dat Hugo in Mei 1344, als *vriend*, de synode te Utrecht kwam bijwonen.

Abt Hugo bracht veel bij tot de verfraaiing van het klooster; volgens zijn grafschrift heeft hij de slaapzalen (dormitoria) laten afbouwen. Hij stierf den 17den Aug. 1345 (J. a L. cap. 55), betreurd door allen die hem gekend hadden en na de jaarlijksche opbrengst van twaalf gemet land, gelegen te Ruven, tot vermeerdering der prebenden van de monniken, bestemd te hebben. Hij werd begraven in de kapel van den h. Benedictus. De ouderdom, gevoegd bij krankheid, maakte hem op het laatst zijns levens het beheer der abdij uiterst bezwaarlijk. Matthaeus (*Notae* p. 224) brengt zelfs een

charter bij van Willem, graaf van Henegouwen en Holland gedagteekend van Haarlem op den 6den Dec. 1339, waarin deze vorst, aan abt Hugo, dien hij onzen goeden vriend noemt, toestaat, omdat hij »out ende cranck" is, onder zijne monniken een bekwamen helper te kiezen, die dan alle rechten in zijn naam zou uitoefenen.

XXV. **Willem I van Rolland**, (Guilielmus-Wilhelmus), dien Mr. C. Pijnacker Hordijk (l. c. p. XXXIV) gaarne met den kronijkschrijver Willem Procurator zou willen vereenzelvigen [1]), zag zich van den beginne van zijn beheer af, gewikkeld in eene moeielijke bezitsvraag, die reeds uit den tijd van Dirk I dagteekende (Matth. *Ann.* p. 223 — van Rijn p. 512). Behalve dit feit en eenige *collaciones beneficiorum*, afhangende van Egmond en onder hem geschied (Brom. *Bull. Traj.* II, n⁰. 1233, 1234, 1247, 1275, 1283), weten wij niets van de eerste zes jaren zijns bestuurs, tenzij dat hij laudabiliter et valde utiliter tam in spiritualibus quam in temporalibus monasterio præfuit. (Joh. a L. cap. 56). Bockenberg (p. 63) verklaart hem pietatis et census quoque insignis conservator.

In het jaar 1351 legde hij vrijwillig zijn ambt neder [2]) en maakte, bij middel van eenen *procurator*, zijne afdanking aan de Romeinsche curia bekend, terwijl hij tevens als zijn opvolger aanbeval:

---

1) Reeds meermalen hadden ook wij dezelfde veronderstelling gemaakt. Des te gretiger zouden wij ze willen aannemen, daar wij meenen dat Willem Procurator wel de »bekwame helper" zou kunnen geweest zijn, waarvan in het charter van 6 Dec. 1339 gesproken wordt. Dit zou nog een grond te meer zijn om te veronderstellen, dat hij Hugo's opvolger werd. — W. Proc., alias W. van Rolland, zou dan van moederszijde verbonden geweest zijn met de familie Brederode.

2) Over zijn dood cf. infra.

XXVI. **Jan I van Olout**, (Joannes Oloutius). Deze was een nog jonge monnik, geboren te Haarlem, en waarvan men de beste verwachtingen koesterde. Hij was *Doctor juris canonici*, en bevond zich op dit oogenblik te Rome, in de hoedanigheid van advocaat van de Romeinsche curie (Joh. a. L. cap. 57 — Bockb. p. 63). De Paus keurde de keuze goed, en zond den 23sten Maart 1351 (Brom. *Bull. Traj.* II, n°. 1384) een schrijven aan convent en vassallen van Egmond, gelijkvormig aan datgene wat hij aan Jan Olout gezonden had, om hen de benoeming van deze aan te kondigen. De nieuwe abt ontving nog den 19den Augustus 1351 (ibid. n°. 1414) van den Paus vergunning, om gebruik te maken van een draagaltaar.

Het Vaticaansche archief bevat eenige bijzonderheden over hem. Den 7den Oct. 1351 ontvangt de camera apostolica een document, onderteekend door Jan Parun de Reysse, cler. dioec. Ultraj., waardoor Jan, abt van Egmond, belooft te zullen voldoen als *servitium commune*, door middel van Jan de Abscenden, cann. Ultraj. zijn procurator, 250 flor., en 5 *servitia* in het jaar, te rekenen van den dag zijner verplichting 6 Juli 1351. (XXII, 118; XXIII, 87) 1352, 9 Juli, kwitantie van 62 flor. voor *serv. comm.*, en 4 flor. 20 st. 8 den. voor vier servitia, betaald door Mag. Petrus de Velde, cler. Ultraj. procurator van Jan Olout. (Datum Avign. die nona etc. XXVI, 201 87 XXVIII, 65) — denzelfden dag 9 Juli andere kwitantie van 5 flor. 20 st. 8 den. (XXIV, 14). — 3 April 1352, kwitantie van 63 fl. *serv. comm.* en 12 fl. 4 *serv.* met verlenging tot Kerstmis, betaald door Dirk Naghel, monnik van Egmond, (Datum Avinione die III etc. XXVI, 187 — XXVIII, 51).

Jan Olout had slechts weinige dagen noodig om de harten aller kloosterlingen en zelfs der voorname Heeren

uit den omtrek voor zich te winnen door zijne groote goedheid en innemendheid, waarvan zijn grafschrift en alle kronijkschrijvers van Egmond, gewag maken. Maar zijn beheer duurde slechts kort. Hij stierf reeds den 14den September 1353 (Joh. a L. cap. 57) en werd begraven in de abdijkerk, aan de noordzijde. Voordat hij stierf, vermeerderde hij met tien stuivers jaarlijks de prebenden der monniken.

Deze onvoorziene dood zette het geestelijk gezin in de grootste verlegenheid, want nauwelijks werd hij bekend, of hertog Willem, sedert kort van het verstand beroofd, en meerdere andere groote heeren, begaven zich naar Egmond, om, door middel van beloften en desnoods met geweld, invloed uit te oefenen op de nieuwe abtskeuze. Alsdan vereenigden zich de monniken in allerijle, en om een einde te maken aan de listigheden, kozen zij weder op nieuw en met algemeene stemmen Willem van Rolland tot abt. (Joh. a L. cap. 57 — v. Rijn p. 515) De vrome kloosterling nam zijne benoeming aan, maar zes en twintig dagen later, nadat alle heeren vertrokken waren, vereenigde hij het kapittel, en nam, ten overstaan van een notaris, ten tweede male zijn ontslag. Hij leefde verder tot aan zijn dood, die den 9den April 1355 voorviel, [1]) in eenzaamheid en teruggetrokkenheid. Zijn grafschrift prijst vooral zijne naastenliefde, gehoorzaamheid, vroomheid en nederigheid, en zegt ook, dat hij gewichtige verbeteringen liet aanbrengen aan de gebouwen des kloosters. Hij werd begraven vóór het altaar van het h. Kruis. Het is waarschijnlijk zijn graf, dat in 1844 teruggevonden werd Het tweede aftreden van abt Willem, werd gevolgd door de keuze van:

1) Hovaeus, p. 117. vergist zich door te zeggen, dat abt Willem nog 12 jaar leefde en in 1365 stierf.

XXVII. **Hugo II van Assendelft.** Het was door een bul van 5 Mei 1354 (Brom. *Bull. Traj.* II, n^0. 1507) dat Stephanus, bisschop van Toulouse (Tholosanus?) en geheim kamerheer van den h. stoel, de benoeming van Hugo aan het convent en de edele heeren bekend maakte. In deze bul wordt geen gewag gemaakt van het tweede aftreden van abt Willem, maar er wordt gezegd »cujus abbatia"... modo vacat per obitum Johannis ultimi abbatis. Vervolgens weten wij, dat abt Hugo betaalde aan de pontificia cura 125 flor, en aan de geestelijkheid te Avignon 22 flor. 17 soldi door tusschenkomst van Antonius Lalabaila, handelsman, van Asti, en Dirk Naghel monnik van Egmond [1]). Uit het Vat. arch. blijkt verder dat abt Hugo den 19den Mei 1354, beloofde te betalen 250 flor. als *servitium commune* en 5 servitien waarvan de helft met Paschen 1355 en de andere helft op hetzelfde feest in 1356 zou moeten voldaan worden (XXII 156v. — XXVII 91, XXIX 91). — Den 26sten Juli 1354 betaalde hij een gedeelte dier som (XXV, 117) alsook den 4den April 1355 (XXIV, 66).

Ontelbaar zijn de moeielijkheden en de vervolgingen welke abt Hugo te verduren had van heer Jan van Egmond. (*Revue Bened.* l. c. — v. Rijn p. 515 — J. a L. cap. 58). Voor moord en brand schrok de woeste edelman niet terug; ja zelfs bedreigingen van de zijde des Pausen konden hem geen schrik inboezemen; het is hoogst waarschijnlijk dat abt Hugo, heer Jan zelf bij den h. stoel aanklaagde, toen hij in 1357 (2 Juli) den Paus te Avignon bezocht (XXXI, 12v.). Het is hier de plaats niet om dien hevigen strijd, welke een der merkwaardigste tijdstippen van Egmonds geschiedenis vormt, in het

1) De kwitantie hiervan staat in de *Oblig. et Solut. Vat.* XXX, 70. *Reg. Avign.* 122, 59*v.*, maar komt daar voor op den 4den April 1355.

breede te verhalen; zeker is het dat de grootste schuld daarvan rust op den woesten heer van Egmond; doch wij moeten hierbij opmerken, dat eenige schrijvers o. a. Bockb. p. 65, den abt verwijten van misschien met al te verregaanden ijver de rechten der abdij verdedigd te hebben, en op die wijze zijn verschrikkelijken vijand nog meer te hebben verbitterd. Bovendien zou hij, volgens zijn grafschrift, veel te gemakkelijk zijn vertrouwen aan eenige personen geschonken hebben, *cito credulus*. Wat er ook van zij, de zaken liepen zóó ver, dat Paus Innocentius VI zich verplicht zag, den 4den Nov. 1360, aan de stad Dordrecht eene bul te richten om abt Hugo en zijn klooster onder hare bescherming te stellen, (Brom l. c. n⁰. 1663) en dat Paus Urbanus V, den 9den Augustus 1366 heer Jan van Egmond en zijne medeplichtigen in den ban sloeg.

Van Rijn (p. 515) oppert twijfel omtrent den oorsprong van abt Hugo. Hij meent dat deze prelaat niet tot de adellijke familie van Assendelft behoorde, maar slechts dien naam ontving omdat hij in het dorp Assendelft het levenslicht zag. Dezelfde schrijver beweert, den naam van dezen abt niet in de lijst der Heeren van Assendelft aangetroffen te hebben, en merkt bovendien op, dat de woorden van het grafschrift »qui dicitur Hugo cognomine pago fit ab Assendelft et origo" voor zijne meening pleiten.

Wij aarzelen echter niet, om abt Hugo tot de adellijke familie te rekenen, want in het *Necrol. Baldw. de H. C.* vinden wij op den 14den Juni »obiit Vivenus de Assendelft, frater Hugonis Abbatis a⁰ m⁰ c c c⁰ LXIX qui legavit X sch. annuatim — op den 12den Augustus:" obiit domna Aleydis de Assendelft mater Hugonis Abbatis a⁰ m⁰ c c c⁰ XLII quæ legavit X sch. annuatim — en op den 2den October:" Item Henricus de Assendelft, avunculus

Hugonis Abbatis a⁰ m⁰ c c c XXII qui legavit X sch. annuatim.” [1])

Joh. a L. (cap. 70) stelt den dood van abt Hugo, uitgeput door al de moeilijkheden die hij had moeten verdragen, op de kalenden van Augustus (1 Aug.) 1366. Bockenberg (p. 66) verplaatst het overlijden op den 3den kal. Aug. (30 Juli) 1367 [2]). Hovaeus geeft ook dit jaartal op. Wij voor ons zijn ook geneigd het jaar 1367 aan te nemen, omdat zooals wij hierna zien zullen, abt Jan opvolger van Hugo, zich slechts in 1368 verplichtte zijn census te betalen, wat hij anders zeker reeds in 1367 zou gedaan hebben. Terwijl Joh. a L. alleen vermeldt, dat abt Hugo na zijn dood in de abdijkerk begraven werd, voegen de beide andere schrijvers er bij, dat hij op het einde van zijn leven zich verplicht zag te vluchten en zich schuil te houden [3]). Dit laatste stemt overeen met hetgeen wij vernemen uit twee oorspronkelijke stukken, berustende in het staats-archief te Brussel. [4]) Het zijn twee kwitanties, gedagteekend van de maand Augustus 1367; de eene is van hertog Aelbrecht van Beieren, en de anderen van den prior en het convent van Egmond, waarbij deze den graaf van Vlaanderen en de stad Antwerpen ontslaan van

1) In hetzelfde *Necrologium* vinden wij nog op den 29sten Maart »Item Hildegardis soror Hugonis Abbatis de Assendelf A⁰. M⁰CCC⁰XLII, que legavit conventui X sch. annuatim, et sepulta est in cimeterio fratrum a latere boreali Nicolai Henrici fratris sui. — Item Theodoricus de Ascendelf filius Bertoldi A⁰. M⁰CCC⁰XL⁰ qui legavit conventui X sch. annuatim.

2) De beide grafschriften geven 31 Juli, maar het eene 1366 en het ander 1367 op. De twijfel omtrent den datum komt waarschijnlijk daaruit voort, dat abt Hugo niet te Egmond overleed.

3) Abditus fere et in occulto latens. — Ende dezen Heer Abt ten leste sich heymelyck verbergen ende latiteren mosde.

4) *Proces-verbaux de Lille.* Carton 33. *Arch. du royaume* à Bruxelles.

alle verantwoordelijkheid, na de teruggave van eenige juweelen en relikwieënschrijnen die de graaf van Vlaanderen had laten in bezit nemen, na den dood van abt Hugo, voorgevallen in die stad. Het is dus waarschijnlijk dat abt Hugo, zijn leven en den schat der abdij in gevaar ziende, naar Antwerpen zal gevlucht zijn, met zich nemende het kostbaarste wat er in de abdij te vinden was, en dat hij daar den 30sten Juli 1367 zal overleden zijn. Aanstonds na het bericht van zijn overlijden zullen de prior en andere monniken naar Antwerpen gereisd zijn, en zullen van daar het lijk van den abt, tegelijk met de kostbare voorwerpen medegebracht hebben [1])

Abt Hugo I werd begraven »in latere australi januæ capellæ S. Mariæ Virg. sub sarcophago recte ad pedes Lubberti Abb. pro cujus anima dati sunt Conventui decem solidi annuatim" (Joh. a L. cap. 60).

Na zijn dood zien wij dat de listigheden in de abtskeuze te Egmond, eene grootere rol beginnen te spelen dan ooit te voren. Toen de monniken zich vereenigd hadden om een nieuwen abt te kiezen, liepen de

---

1) Ziehier de tekst van de kwitantie afgegeven door den Prior:

»Wij Prior ende Convent van Egmonde, kennen ende doen te weten allen lieden dat wi alle die reliquien ende juwelen die d'Abt Hughe, die welcke woenachtig was binnen der stede van Andwerpen in sinen laetsten live, achter him liet binnen der voirsz stede van Andwerpen daer hi verstarf, ghehelike ende al tonswaert ghenomen ende ontfanghen hebben, inde name van onser voirsz Kerke ende als hare toebehorende die welke voirsz reliquien ende juwelen, onze gheminde ende geduchte Here die Grave van Vlaenderen hadden ghedaen arresteren ende in zekeren handen setten, binnen sine stede van Andwerpen, ter voirsz. kerke behoef van Egmonde, ende te haren behoude ome.... van den doot van den voirsz. Abt Hughe, van welken reliquien ende juwelen wy ons wel ghepagt houden ende vernoucht. Ende daer af quite scelden onzen vorseyden gheduchten here den Grave van Vlaenderen ende scouteten ende wet en die.... (zegel ontbreekt). Ghegheven int jaer ons Heer M°CCC° seven ende tseztich des Dincdaghes na Bartholomei. (Procesverbaux de Lille. Carton 33. Aux archives du royaume à Bruxelles).

stemmen ver uiteen. Het grootste getal vereenigde zich toch ten slotte op den monnik *Jan van Weent*, en de tegenstanders, op vijf na, sloten zich bij deze keuze aan, Jan van Weent begaf zich toen op weg naar Rome, waar Urbanus V sedert kort uit Avignon teruggekeerd was, om zijne benoeming te doen goedkeuren. Doch intusschen wist Dirk Naghel, monnik van Egmond en op dat oogenblik abt van Vlierbeek (bij Leuven), de gelegenheid waarnemende dat Jan van Weent op reis was, den sacristaan der abdij, Jan van Hillegom, tot abt te verheffen en hem te doen erkennen tegen den wil aller monniken (v. Rijn p. 516).

Rome. Dom WILLIBRORD VAN HETEREN.
O. S. B.

(Wordt vervolgd).

WAAR HEEFT TE HAARLEM DE BISSCHOP GEWOOND VOOR DE REFORMATIE?

In het XXVIIIste deel dezer „Bijdragen" blz. 164[1]) heeft Professor Dr. Hensen, vermeldend dat bisschop van Nieuwland een huis voor zich zelven gekocht had van Claes van der Laen, in eene noot daaraan toegevoegd, dat deze bisschoppelijke woning in de St. Janstraat lag, maar dat „op die plek thans het paleis van Justitie gebouwd" is.

Ter oorzake van deze noot zijn mij, gelijk te begrijpen was, ophelderingen gevraagd door verschillende lezers, die niet vergeten waren, dat ik, ten jare 1893 ondersteuning vragend voor den aankoop van het tegenwoordig bisschoppelijk museum, aan datzelfde huis de historische beteekenis had toegekend, dat het »in den katholieken tijd door den laatsten bisschop van Haarlem bewoond" was geworden. En ook als bezoekers van het museum hadden zij die merkwaardigheid nog op bijzondere wijze vermeld gevonden[2]) bij het portret van bisschop Godfried van Mierlo. Is dan nu die bisschoppelijke woning voor het Gerechtsgebouw afgebroken[3]) of niet, vroeg men terecht.

---

1) »*Nicolaas van Nieuwland, gewezen Bisschop van Haarlem 1571—80.*"

2) *Gids in het bissch. museum.* 1900 bl. VII.

3) De »Arrondissements-rechtbank" was reeds in 1887—88 gebouwd.

Ik wensch mij daarom nog over mijne bewering te verantwoorden. Deze steunt op hetgeen door Cornelis de Koning Ldz. [1]) geschreven is, als volgt: „De Bisschoppe- „lijke woning was in de *St. Janstraat*, het zesde huis „van de *Markt*, tegenover het *Schoolsteegje*, en is „meermalen van stadswege gebruikt, om aanzienlijke „Officieren op eene wijze met hunnen rang overeen- „stemmende, te huisvesten".

Welk was nu dat »zesde huis?" Hiervoor mag ik het getuigenis aanvoeren van Haarlemsche ingezetenen die alleszins bevoegd waren om mij in 1893 in te lichten. Toen werd mij door den Rijks- en Stadsarchivaris Gonnet als volgt geschreven. „Wat nu aangaat de „gestelde vragen, daarover heb ik heden morgen on- „voorbereid den Heer Archivaris Enschedé gesproken „en hem op mijne beurt de vraag gesteld: Weet U „mij ook te zeggen, waar de Bisschop van Haarlem „vóór de verandering van de religie gewoond heeft? „Het antwoord luidde: Wel ja, in de Janstraat in het „huis van notaris Merens [2]), zoo heb ik het altijd van „mijn ouden oom Jan gehoord. Dezelfde overlevering", schreef de heer Gonnet voort „heb ik ook altijd ver- „nomen, maar wilde die nog eens bevestigd zien; en „ik meld U met welk gevolg. Om U.Z.E. tegemoet „te komen in Uwe herinnering, hoe de toestand in de „St. Janstraat is geweest vóór de stichting van het „Gerechtsgebouw, voeg ik ter inzage hierbij eene soort „platte-grond van de drie huizen, welke vóór 1887 ééne „school met onderwijzerswoning vormden, met eene op- „gave (zoo goed mogelijk samengesteld) van de op-

---

1) *Tafereel der stad Haarlem en derzelver geschiedenis*, Haarlem, 1807. I Deel bl. 83.

2) Den laatsten bewoner, uit wiens nalatenschap het huis voor museum werd aangekocht.

„volgende eigenaars der verschillende panden". En de Heer Gonnet eindigde: „Het is dunkt mij niet waar„schijnlijk, dat de Bisschop in een der drie betrekkelijk „smalle huizen zou gewoond hebben. Mijn vader heeft mij „wel verteld, dat in het perceel in kwestie in vroeger „tijd gewoond had Mevrouw van Wijkerslooth en dat „dit hetzelfde huis was waar in den Roomschen tijd de „Bisschop woonde".

Tot zoover mijne zegslieden; doch ik kan nu tot nadere bevestiging daarbij voegen, dat, volgens het Verpondings-kohier, ten stadhuize door mij nageslagen, in het jaar 1807, toen de Koning zijne geschiedenis schreef, datzelfde huis gemerkt was als N. 6, gelijk ook het aanbelendend huis, hetwelk om het Gerechtsgebouw afgebroken werd, in 1874 gemerkt was N. 5 [1]).

„Tegenover het *Schoolsteegje*" schreef de Koning er bij. „Naar het Haarlemsche spraakgebruik", zoo merkt de Heer Gonnet aan. „De deur van de school zoo min „als van het Museum, staan of stonden er recht over. „En ik heb nooit, iemand de plaatselijke ligging der „school hoorende aanduiden, vernomen: *over het school„steegje*, maar alleen: *in de Janstraat*. Van het huis „van Mevrouw Hoeufft — Notaris Merens (het Museum) „werd het wel gezegd". Het steegje loopt eigenlijk precies op den scheidingsmuur aan der twee huizen Nr 5 en Nr 6. Maar de lezer zal zeggen: de steeg heette dan toch *Schoolsteeg*. Ja wel, doch niet naar de school

1) *Allan, Geschiedenis en beschrijving v. Haarlem* I bl. 346. »Eigen»lijk", zoo schrijft mij de Heer G. ook nog, »waren dit drie panden »(drie daken,) maar bij menschenheugenis en zonder twijfel ook reeds »in den tijd van De Koning, werden zij voor één huis gebruikt omdat »de gebouwen en tuinen tot één waren gemaakt; en zij stonden in het »Verpondingskohier ook voor één huis, voor één nommer te boek."

in de St. Janstraat. Deze school toch werd eerst in 1847 gesticht, en bestond dus niet eens toen de Koning schreef. We hebben hier namelijk te doen met „de „Schoolsteeg, die zich in een Noorder- en in een Zuider-„Schoolsteeg verdeelt, welke beiden op de *Smee- of „Smedestraat* uitkomen en een blok huizen omvatten, „waarin eertijds de *oude Latijnsche school* werd gevonden, naar welke deze stegen hare benamingen dragen". [1]) Dit „was de Groote Schole" gesticht door Hertog Albert van Beieren in 1389.

Op mijn verzoek heeft ook nog de altijd hulpvaardige Stadsarchivaris, gelijk hij in 1887 gedaan had van de drie huizen in welke van 1846—87 de stadsschool gevestigd is geweest, zoo ook van het tegenwoordig museum, zooveel mogelijk de opvolgende eigenaars uit de archieven zoeken op te sporen. „Er is echter, zoo luidt zijn bericht, „van 1560 tot 1582 geen eigendoms-„overgang gevonden van het huis in de St. Janstraat „*aan* den Bisschop van Nieuwland, of *uit* den boedel „van Claes van der Laen". Evenmin echter van een der drie andere huizen. Intusschen heeft zijn Ed. mij uit het stedelijk archief nog het volgende meegedeeld.

„Verkooping der Geestelijke goederen 31 December „1582. Register F. 373 blz. 241 verso. — *Des Bisschops „vervallen huys ende erf metten Proosdie* — Mr. Jan „van Zuyren, oudt Burgermeester, heeft gecocht." (van Burgemeesteren, Schepenen, Raad en Regeerders der stad Haarlem) »des Bisschops vervallen huys ende erff in „de Wijngaertstraet mette Proosdye, zijnen inganck „hebbende met eene poorte in deselve straet met alle „het erff, uytgenomen tgeene vercoft es aen Willem

1) *Allan*, *Gesch.* I, blz. 347.

„inde Valck, Belent de voors. Wijngaertstraet en Mr. „Jan zelfs aen tsuyden, de Sinte Jans Heeren aen 't „'t oosten ende noorden, met Willem inde Valck, ende „aent westen Joncheere Aelbrecht van Schagen".

Het laat zich zeer goed hooren, dat de St. Jans-Heeren eene woning voor- en aan den Bisschop hebben afgestaan en wel een gedeelte van de zeer uitgestrekte gebouwen en gronden der Commanderij. Wat nu in 1582 met Wijngaertstraet werd aangeduid is bezwaarlijk vast te stellen, omdat de terreinen rondom de Commanderij later gesplitst zijn [1]), en er straten doorheen werden gelegd, zoodat er thans bij de Wijngaardstraat nog eene Korte W. wordt gevonden. »Vervallen" moet verstaan worden als ontredderd en verwoest. Tijdens het beleg toch, den 2 April 1573, werd het St. Janconvent »gedestrueert, gepilgeert, berooft ende ontgront" [2]) op zoodanige wijze dat de Commandeur, Philips van Hogesteyn, na het beleg terugkomend »hetselfde bijnae irreparabel" vond, en hij »bij provisie het nieuwe Doel-„huys van Sinte Adriaen" verkreeg »omme daer met „syn broederen inne te wonen".

Evenmin zal dan ook de Bisschop na het beleg zijne woning bij de Commanderij weer hebben kunnen betrekken, zoodat hij zich dus gevestigd zal hebben in het huis door zijnen voorganger van Claes van der Laen gekocht. Wáár dit huis nu gelegen was, blijkt tot nog toe niet; maar dat in de Haarlemsche archieven geen eigendomsovergang is aangetroffen, kan het stellig getuigenis des Bisschops over den koop-zelven niet wraken, doch ook evenmin bewijzen dat het Museum dit huis niet wezen kan.

1) *Allan*, II bl. 380,
2) *Allan*, II bl. 345.

Het blijft altijd jammer dat de Koning nagelaten heeft, de bron aan te geven, waaraan hij zijne mededeeling ontleend had; doch alles wel overwogen, bestaat er geen reden, waarom wij zijn getuigenis anders zouden moeten verstaan, dan het door mijne Haarlemsche zegslieden verstaan is.

Ouderkerk a. d. Amstel. J. J. GRAAF.

ALIMENTATIE VAN CONVENTUALEN DOOR DE STAD ALKMAAR.

De Staten van Holland besloten den 23sten Mei 1577 „eindelijk" (de zaak schijnt hen al meermalen bezig te hebben gehouden), „dat alle conventen en kloosteren binnen de steden, mitsgaders de edificiën, grondplaatsen, erven en eigendommen van dien zullen blijven tot behoef en profijt van elke stede, om dezelve bij hen in eigendom aanvaard en behouden te mogen worden en geëmployeerd tot haren beste." De vroedschap van Alkmaar vond zich zeker door deze algemeene bepaling niet voldoende gerechtigd om de stad als eigenaresse der kloostergoederen te beschouwen, want zij besloot den 16den October van hetzelfde jaar, bij rekest aan de Staten te verzoeken om al de huizen, landen, erven en renten der begijnen alhier, n. l. die van het oude, jonge en middelhof (de kloosters der onbemiddelde minderbroeders en clarissen waren bij de vergrooting en versterking der stad in 1572 reeds afgebroken), in eigendom te verkrijgen, „mits dat men den conventualen verzekering zou doen van eene eerlijke alimentatie." Van eene beschikking op dit verzoek is niets bekend, wellicht hebben de Staten die overbodig geacht.

De hardhandige Sonoy had bij zijn schrijven van 12 December 1572, aandringende op het afbreken der voorsteden, geraden de bewoners daarvan in de zusterhoven te huisvesten, en hieraan toegevoegd: „en jaagt

de begijnen, die uw burgers-kinderen niet en zijn, weg, te weten, die oud zijn zult gij schikken onderhoud uit de convents-goederen, en de jonge mogen gaan dienen en zien haar brood te winnen." Tot wegjagen is Alkmaars overheid niet gekomen: zij heeft met hare alimentatie geen onderscheid gemaakt tusschen vreemd en eigen, wel tusschen meer en minder bejaarden, en de toelagen vermeerderd naarmate de leeftijd der gealimenteerden klom, en hun aantal door overlijden kleiner werd.

De eerste aanteekening dienaangaande, welke wij in de resolutiën der vroedschap aantreffen, is van den 10den December 1579, toen burgemeesteren met den gerechte gemachtigd werden om de toelagen van sommige oude conventualen wat te vermeerderen, naarmate van den staat harer inkomsten en behoeften. Den 12den Januari 1582 werd den ouden *f* 48, den jongen *f* 30 en den ongeprofessijden en die vóór den troebel de kloosters reeds verlaten hadden *f* 25 's jaars toegekend, en aan burgemeesteren de vrijheid verleend om aan zieke, impotente of bejaarde conventualen meer te geven. Onder de ouden moeten wij verstaan die boven, onder de jongen die beneden de 60 jaren waren; maar hiermede nam men het zoo nauw niet; bij eene verhooging in 1599 heette het „tusschen de 50 en 60 jaren." Den 14den October 1592 werden de ouden verhoogd van *f* 50 tot *f* 55; de jongen van *f* 34 tot *f* 42, den 12den October 1594 de eersten met *f* 7, de laatsten met *f* 6, den 14den December 1595 allen met *f* 5, den 26sten Januari 1598 met *f* 6. Aan 3 hier te stede gebleven clarissen werd den 24sten Februari 1593 gelijke alimentatie toegekend als de begijnen genoten. Aan nummer 24 van onze lijst werd den 11den November 1596 eene verhooging van *f* 24 tot *f* 40 verleend, aan ns. 10 en 17 den 15den December 1598, aan ns. 18, 33, 34, 35 alsmede aan

Arisgen Pietersd. (vermoedelijk van het middelhof) den 28sten April 1599, aan ns. 12 en 13 den 3den Januari 1600 vergund tot boven de 60-jarigen gerekend te worden. Voor Trijn Sijmonsd. (nr. 20) werd den 24sten April 1600, op verzoek harer vrienden, wegens haar ellendigen staat en indispositie, de toelaag met de helft verhoogd, zoolang zij niet bij haar verstand zou zijn.

Vóór 1600 ontbreken de thesauriers-rekeningen, alsmede over de jaren 1601—1606, 1608, 1610, 1617, 1619 en 1620. Van de voorhanden rekeningen vatten wij de daarin vermelde toelagen samen in de volgende lijst:

Oude Begijnhof (St. Catharina).

1. Aeriana Sijmonsd. † 1602—6. In 1600 f 73.
2. Neel Dircxd. † 1603—6. In 1600 f 73.
3. Jutgen Ghijsbrechtsd. † 1601. In 1600 f 73.
4. Lijsbeth. Pietersd. † 1611. In 1600 f 73. In 1607—9 f 100. In 1611 f 125.
5. Griete Pietersd., van Amersfoort, te Leiden. † 1608. In 1600 f 73. In 1607 f 100.
6. Marijtgen heer-Arisd. te Medenblik. † 1618. In 1600 f 73, van 1607—14 f 100 en van 1615—18 f 150.
7. Neel Jacobsd. † 1625. In 1600 f 73, van 1607—11 f 100; in 1612 en 13 f 150; in 1614 f 175; van 1615—18 f 200; in 1621 f 250; van 1622—24 f 300; in 1625 f 75.
8. Marijtgen Heyndricxd. † 1621. In 1600 f 73, van 1607—11 f 100; in 1612 en 13 f 150; in 1614 f 175; van 1615—18 f 200; in 1621 f 50, haar kostvrouw in 1621 f 50.
9. Anna Laurensd. † 1608. In 1600 f 73, in 1607 f 100.
10. Ghuyert Jacobsd. te Medenblik. † 1625. In 1600 f 73, van 1607—14 f 100; van 1615—24 f 150; in 1625 f 175.
11. Anna Ariaensd. † 1600. In 1600 f 54 : 15.
12. Geertgen Jansd., van Diest. † 1624. In 1600 f 69 : 10, van 1607—18 f 100; van 1621—23 f 136; in 1624 f 34.
13. Jonge Marijtgen Dircxd. † 1601—6. In 1600 f 61.

Jonge Begijnhof (H. Maria van Nazareth.)

14. Marijtgen Jansd. Kelders. † 1619—20. In 1600 f 73, van 1607—18 f 100.
15. Aeff Jorisd. † 1608. In 1600 f 73, in 1607 f 100.
16. Marijtgen Gerrijtsd. † 1610. In 1600 f 73, in 1607 f 100; in 1609 f 130.

17. Trijn Jacobsd. † 1618. In 1600 f 73, van 1607—14 f 100; in 1615 en 16 f 150; in 1618 f 37 : 10.

18. Marijtgen Jansd., te Limmen. † 1612. In 1600 f 73, van 1607—9 f 100, in 1611 en 12 f 110.

19. Marijtgen Claesd. † 24/12 1599. In 1600 f 18 : 5.

20. Trijn Sijmonsd., te Haarlem. † 1601—6. In 1600 f 109 : 10.

21. Aefgen Jansd. † 1601—6. In 1600 f 59.

Ongeprofessijde zusteren:

22. Lijsbeth Jansd., te Utrecht. † 1622. In 1600 f 25, van 1607—15 f 100; van 1616—22 f 125.

23. Aechte Maertensd., † 1623. In 1600 f 25, van 1607—23 f 100.

24. Ghuyerte Cornelisd., van Bergen † 1604—6. In 1600 f 40.

Middel Begijnhof, (St. Salvator en Zijne Moeder Maria).

25. Claer Jansd. † 1605—6. In 1600 f 73.

26. Lijsbeth Jansd. † 1614. In 1600 f 73, in 1607 f 132; in 1609 f 160; in 1611 f 190; in 1612 f 200; in 1613 en 14 f 300.

27. Lijsbeth Gerrijtsd. † 1601—6. In 1600 f 73.

28. Barber Pietersd. † 1601—6. In 1600 f 73.

29. Marijtgen Heyndricxd. † 1612. In 1600 f 73, in 1607 f 132; in 1609 f 160; in 1611 f 190; in 1612 f 200.

30. Marijtgen Jansd. uit Brabant. † 1601—6. In 1600 f 73.

31. Marijtgen Boyen, overl. vóór 1607. In 1600 f 73.

32. Marijtgen Cornelisd. † 1611. In 1600 f 73, van 1607—9 f 100; in 1611 f 75.

33. Anna Maertensd. † 1612. In 1600 f 73, van 1607—9 f 100; in 1611 f 137 : 10.

34. Anna Govertsd., te Amsterdam. † 1619—20. In 1600 f 73, van 1607—9 f 100; in 1611 f 106 : 5; in 1612 f 137 : 10; in 1613 f 150; in 1614 187 : 10; in 1615 f 200; in 1616 f 212; in 1618 f 224.

35. Marijtgen Sijbrantsd. † 1603—6. In 1600 f 73.

Convent van St. Clara.

36. Lijsbeth Jansd. † 1603—6. In 1600 f 73.

37. Trijn Sijmonsd. † 1603—6. In 1600 f 73.

38. Anna Sijmonsd. † 1603—6. In 1600 f 59.

Wij vervolgen nu de toegekende verhoogingen. De novice Lijsbeth Jansd., nr. 22, was den 29 November 1600 van *f* 25 op *f* 32 gebracht.

1601. 20 April. Nr. 23 van *f* 25 op *f* 73; nr. 1, oud omtrent 85 jaren, van *f* 73 op *f* 113.
1 Juni. No. 24 als nr. 23.
8 November. Nr. 38 van *f* 59 op *f* 73.
1602. 19 Februari. Ns. 25 en 26 van *f* 73 op *f* 84, waarbij nog te voegen is *f* 1, toen zij den 12 Augustus met ns. 2, 4, 7, 8, 9, 14, 15, 16, 30, 32, 33, 35, 36, 37, en 38 op *f* 85 werd gebracht.
1603. 5 Juni. Ns. 6, 10, 17 en 34 van *f* 73 op *f* 85.
7 October. Ns. 12 en 24 van *f* 73 op *f* 85.
1604. 10 Mei. Ns. 14 en 16 boven de 70 jaren, 25, 83 j., en 26, 85 j., van *f* 85 op *f* 90.
26 Mei. Nr. 5 van *f* 73 op *f* 85.
1605. 3 October. Op verzoek der overgebleven conventualen wordt toegestaan bij overlijden van een harer de vrijvallende som onderling te deelen tot de alimentatie tot *f* 100 geklommen is.
1607. 18 October. Nr. 16, oud 77 jaren en blind, van *f* 100 tot *f* 130.
1608. 12 Juli. Ns. 26 en 29 tot discretie van burgemeesteren (van *f* 132 tot *f* 160).
1611. 6 Maart. Ns. 26 en 29 van *f* 160 tot *f* 200.
11 Juli. Ns. 33 en 34 om ouderdom en zwakheid van *f* 100 tot *f* 125.
5 December Ns. 7 en 8 van *f* 100 tot *f* 150. Maritgen Heyndricxd., dienstbode van ns. 26 en 29, *f* 25 's jaars.
1612. 25 April. Nr. 34, oud en zwak, van *f* 125 tot *f* 150.
12 November. Nr. 26, wegens het overlijden van nr. 29, van *f* 200 tot *f* 300; hare dienstbode van *f* 25 op *f* 50 (over 1614 na het overlijden harer meesteres ook betaald).
1614. 4 April. Nr. 34 van *f* 150 op *f* 200.
21 „ „ 7 en 8 „ „ „ „ „ „

1615. 12 Januari. Ns. 6, 10 en 17 van *f* 100 op *f* 150.
3 December. Nr. 22 van *f* 100 op *f* 125.

1616. 30 April. Nr. 34 ter dispositie van burgemeesteren.

1618. 17 November. Nr. 12 van *f* 100 op *f* 136.

1621. 2 Juni. Nr. 7, om hoogen ouderdom, van *f* 200 op *f* 300.
13 December. Nr. 22, om hoogen ouderdom, van *f* 125 op *f* 175.

1625. 24 Februari. Nr. 10, 82 jaren oud, van *f* 150 op *f* 200.

Aan bodegeld voor het het overbrengen der doodstijding van nr. 22 is *f* 6 : 5, van nr. 23 *f* 5 en van nr. 26 *f* 15 betaald.

Aan den nagelaten man van Marijtgen heer-Arisd. werd den 16den Maart 1619 uit gratie, voor eens, *f* 50 verleend. Behalve genoemde zijn ook gehuwd Geertgen Jansd. van Diest (nr. 12) met Hubert Jansz., van Egmond, Marijtgen Dircxd. (nr. 13) met mr. Vrerick Arentsz., en Lijsbeth Jansd. (nr. 22) met Jan van Malsen. Wij vermoeden, dat de 3 eersten tot het protestantismus zijn overgegaan.

Terecht werd Neel Jacobsd. (nr. 7) in *Bijdragen* XVIII bl. 24 genoemd als de laatstgestorvene der conventualen; maar Vrouwtje Hendriksd., de in 1642 overleden franciscanesse, behoorde volgens onze lijst niet tot de alkmaarsche kloosterlingen, hetgeen ook onwaarschijnlijk was, tenzij zij in 1572 reeds een minstens 20-jarigen leeftijd bereikt had. [1])

Vragen wij of de ondersteuning, door de overheid aan de vroegere conventualen verleend, in billijke verhouding stond tot de behoeften der bedeelden, dan

1) Het bericht omtrent beiden was ontleend aan het handschrift van pastoor W. Kleef: *Oudheden ende geestelijke gestigten der stad Alkmaar.*

hebben wij gewis te letten op de toenmalige hoogere waarde van het geld (in 1600 genoten de 3 predikanten ieder eene jaarwedde van *f* 500, eene predikantsweduwe eene van *f* 150); maar zeer zeker waren de uitkeeringen niet hoog te achten in verhouding tot de baten, door de opheffing der kloosters aan de stad gekomen. Om van de gebouwen niet te spreken, in 1600, toen reeds voor *f* 5000 aan begijnenlanden verkocht waren, bedroegen van het

Oudehof.	Jongehof.	Middelhof.
de landhuren f 1705.—	f 1664.13.8	f 1184.
de renten en pachten f 110.2.3	f 119.10.—	f 49.
idem onbetaald f 3 ten lijve van Trijn Jans de Monicken, staande ten laste van het huisarmenhuis.	f 12. in kwestie onbeslist voor het hof van Holland.	een rente of pacht v. het eilandje in de Schermeer, dat weggespoeld was.
terwijl f 43.5.—	f 30.10.—	f 6, samen 10

posten, niet geïnd konden worden, omdat de origineele brieven, „bij de paters der conventen eertijds verduisterd” waren.

In de resolutiën der Staten van Holland vinden wij den 10den Juni 1575 aangeteekend: „Op het versoeck van Gerrit Thonisz. van Leyden, Otto Jacobsz. van Mierop, Jacob Hendricksz. van Holst, Cornelis Hendric van Delft, Paulus Cornelisz. Cools ende Reymer Jansz. de Grewer, alle Conventualen van den Abdije van Egmont, dat Ghijsbrecht Joostensz. geordonneert zij, hen Suppli-anten te betalen haer achterwesen in hare toegevoeghde Alimentatie; Is geapostilleert.

„Alsoo de Staten van Hollandt hebben verstaen, dat de Supplianten sullen werden gealimenteert, ende bij den Ontfanger, in desen geroert, verklaert werdt, dat bij hem geen middelen van betalinge en zijn, hebben de selve Staten bewillight ende geordonneert, dat de Supplianten hen sullen voorsien van eenige partijen van Landen van de Abdije van

Egmont, omme de selve tot haren behoeve verkocht te werden, soo wanneer daer af de Staten verklaringe sal wesen gedaen."

Al vroeg hebben zich dus reeds moeilijkheden voorgedaan in de betaling der verschuldigde toelagen. Ook de resolutiën der alkmaarsche vroedschap gewagen daarvan op 8 Februari 1583: „In communicatie van de vroetscap geleyt sijnde sekere missive van de Gedeputeerde Raden van 't Noorderquartier, daer inne verhaelt wort, dat die conventualen vande abdie van Egmont vande Staten van Hollant ordonnantie vercregen hebben opten Rentmr. mr. Geraert Boot, daerbij den selven Rentmr. belast wort den voors. conventualen betalinge te doen van alimentatie vuyte goeden int noorderquartier gelegen, ende dat dieselve rentmr. tot dien eynde bijde voors. conventualen voor den Hove verdachvaert es, soe es bijde vroetscap geresolveert, datmen met alle doenlicke middelen tegen die voors. ordonnantie sal opposeren ende geenszins toelaten, dat deselve ordonnantie eenich effect sortere, alzo die voors. conventualen van te voren bij ordonnantie van zijne Exc. vuyte goeden vande Abdie van Egmont in Suythollant gelegen betaelt zijn ende die goeden in desen noorderquartier mit seer veel oude resterende schulden belast zijn." En op 30 Mei d. a. v.: „Soe veel angaet die vercopinge vande domeynen: die vroetscap vint wel goed, dat men daer mede voortvaren zal, maer zo veel angaet die vercopinge vande geestelicke goeden vint die vroetscap goet, datmen daermede supersederen zal, ende belangende die alimentatie vande conventualen vande abdie verclaert die vroetscap, dat dieselve behoort gedaen te worden bij die van Suythollant."

Alkmaar had in 1582 reeds bezwaar gemaakt tegen het aanwenden van de opbrengsten der abdijgoederen

aan der stede vreemde belangen, „gemerct — zooals wij in de vroedschapsresolutiën van den 11 Maart lezen — die goeden van de voirs. Abdie bij zijne Ex^ie die van 't Noorderquartier gegont zijn tot betalinge vande oude schulden"; en haar verzet tegen het verkoopen der geestelijke goederen vond steun bij de andere steden van het kwartier, welker middelen door den in het gewest gevoerden krijg zeer verachterd waren, en die meenden, zich voor hare in het algemeen belang gedane opofferingen, hoe ook, te mogen schadeloos stellen. Onze vroedschap vereenigde zich dan ook den 12 Mei 1584 met een voorstel van de gedeputeerden van het kwartier, dat de 7 steden de goederen onderling zouden verloten, „tot voldoening ende in minderinge van 't slot vande rekeningen der steden", en elkander zouden bijstaan tegen alle oppositie van de Staten van Holland of anderen. Een contract in dezen zin werd den 16^den Mei geteekend, en denzelfden dag werden de goederen van de abdij van Egmond, het reguliersklooster te Blokker en dat van St. Pietersdal te Hoorn bij loting verdeeld. Alkmaar bekwam van de landerijen dezer stichtingen ongeveer 285 morgen en bovendien de abdijtienden, een en ander geschat op *f* 85311 : 18 : 3. De stad nam hierbij de verplichting op zich tot ondersteuning der conventualen

Floris van Borselen	die den eed	met f 200 's jaars.
den meier van Egmond met [zijne vrouw	gedaan	» f 30 »
Lenert Pietersz.	hadden.	» f 80 »
Adriaen Dircxz.	die geen	» f 70 »
Volckert Dircxz.	eed	» f 40 »
Jan Lambertsz., van Amsterdam	gedaan	» f 100 »
de zoon van Bartel Willemsz. predikant te Hoorn.	hadden.	» f 11 : 15 : 8 »

Den 16^en Juni 1585 werd aan Adriaen Dircxz. eene

verhooging met *f* 30 toegestaan. Op een verzoek van v. Borselen en Ghijsbrecht Heyndricxz. van Suylecom, beiden reguliers van Blokker, beschikte de vroedschap den 6den October 1586, dat men van Borselen „om zijn apprehensie wille" van wege het geheele kwartier eens zou geven *f* 50, en van Suylecom voortaan tot een pensie zou laten genieten *f* 100 's jaars, van welk bedrag nagenoeg 1/4 ten laste van Alkmaar kwam. Ten aanzien van een ter dagvaart te Hoorn te behandelen verzoek der gemeene conventualen van Blokker om vermeerdering van toelaag, besloot de vroedschap den 25sten April 1589, met het oog op den duren tijd, eene verhooging van *f* 50 's jaars te bewilligen; zij kende die dan ook den 10den Juli toe op het verzoek van Adriaen Dircxz., Volckert Dircxz., Jan Lambertsz. en Ghijsbrecht Heyndricxz. Adriaen Dircxz. erlangde den 5den October 1593 eene verhooging van *f* 150 op *f* 175, den 11 November 1596 „in regart van sijn swaerlyvicheyt ende impotentheyt" van *f* 175 op *f* 200, Jan Lambertsz. gelijke verhoogingen den 5den October 1593 en den 4den Januari 1596, terwijl voor Ghijsbrecht Heyndricxz. den 17 December 1593 en den 4den Januari 1596 telkens *f* 25 verhooging (gedeeltelijk ten laste der stad) werd bewilligd.

Aan den bijna 80-jarigen, bedlegerigen en behoeftigen Jan Gerritsz., van Egmond, die lange jaren de abdij als kok gediend had, werd den 14 September 1592 uit de abdijgoederen *f* 25 's jaars gegund. Men zou bij de magistraten van Westfriesland in het Noorderkwartier aanhouden om dit uit de gemeene goederen der abdij te doen betalen; maar zulks is niet gelukt.

Voor zoo verre ons thesauriers-rekeningen ten dienste staan, geven wij nu weder een staat van het door Alkmaar betaalde:

Abdij van Egmond.	1600 [1])	1607	1609	1611
Pouwels Cornelisz. Cools Jacob van Holst	f 87:10:8			
Garbrant Jansz. Donaet		f 52:12:4	f 52:12:4	
Jan Gerrijtsz., de oude kok, † 1600, voor 6 m.	f 12 : 10			f 17:17:6 Nog in 1618, in 1621 niet meer.
Grietje Joosten, wed. van Jan Gerrijtsz.		f 6 : —	f 6 : —	f 6 : —
Convent te Blokker.				
Adriaen Dircxz.	f 200.			
Volckert Dircxz.	f 150.			
Ghijsbrecht Heyndricxz. v. Suylecom.	f 42.	f 42.	f 42.	f 42. Als boven.

Evenals ten aanzien van laatstgenoemde werd door de stad voor de aan de egmonder conventualen toegekende sommen slechts een „contingent" bijgedragen. De te Hoorn vergaderende gedeputeerden der steden regelden het bedrag der toelagen ingevolge de door hare vroedschappen genomen besluiten. Wij deelden van deze wijze van handelen reeds enkele voorbeelden mede, en doen hier verder volgen wat de raad van Alkmaar op verzoeken of voorstellen ten deze beschikte:

27 Juli 1597. Pouwels Cools te verhoogen van *f* 150 tot *f* 200.

7 October 1597. Cornelis Heyndricxz. van Delft, eertijds conventuaal der abdij, die verhooging verzoekt met *f* 150, vrijgevallen door het overlijden van Gerrit van Leiden, voor zoo verre hij in Zuidholland verhooging bekomen heeft *f* 50 's jaars bij te leggen.

2 November 1598. Nopens het herhaald verzoek van denzelfde, gedeputeerden zich te voegen bij de meeste stemmen.

---

1) Bij de uitgaven in dit jaar voor de conventualen zijn ook gevoegd f 100 voor Sijmon Jansz. de Monnick en f 90 voor Dirck Harmensz., eertijds priesters te Alkmaar.

18 April 1600. Maritgen Gerritsd., weduwe van Cornelis van Delft, die een pensioen verzoekt sedert den dood van haar man, uit gratie één jaar toegestaan.

20 April 1601. Volckert Dircxz., eertijds leekebroeder te Hoorn, tot *f* 120 te verhoogen.

8 November 1601. Dezelfde te verhoogen van *f* 35 tot *f* 45 per kwartaal (Het blijkt niet hoe de *f* 120 *f* 140 was geworden).

2 Mei 1607. Ten aanzien van het verzoek om verhooging van Claes Pietersz., eertijds conventuaal in S. Pietersdal, zullen de gedeputeerden zich mogen conformeeren.

17 Januari 1608. Desgelijks nopens het verzoek van Ghijsbrecht van Suylecom, mits de verhooging zal komen tot last van het kwartier.

Verzoeken van Heyndrick Jacobsz., schooldienaar te Limmen, het eene om te mogen succedeeren in de plaats van een overleden conventuaal der abdij, het andere om assistentie voor eens van een jaar alimentatie als de conventualen der abdij genoten, werden afgewezen den 7 October 1597 en den 18 April 1600.

C. W. BRUINVIS.

NASCHRIFT. — Den 10 Dec. 1579 besloot de vroedschap aan *Wendelmoet Symonsd.*, de huisvrouw van *Anthonis Willemsz. Sonck*, gelijke alimensatie uit te keeren als aan andere conventualen. *Sonck* was schepen in 1579 en 80 en werd lid der vroedschap in 1584. Hij overleed 21 Juni 1599. Zijne vrouw schijnt al eerder gestorven te zijn, dewijl zij in de Thesauriers-rekening van 1600 niet voorkomt. Het bleek niet tot welk convent zij behoord heeft.

ASSENDELFT.

De Katholieken en de Staatsregeling van 1798.

In het genoemde jaar kwam eene nieuwe Staatsregeling tot stand, welke in hare additioneele artikelen, onder meer, het voorschrift bevatte, dat eene schikking moest worden getroffen, betreffende de Kerkgebouwen en Pastorieën, welke in dien tijd bezeten en gebruikt werden door de »voormaals Heerschende Kerk" en welke door de leden van deze niet uit eigen middelen waren gesticht. Kerk en pastorie der Nederd. Hervormde gemeente alhier vielen in de termen der bedoelde bepaling [1]). De kerk was de oude parochiekerk, weleer aan St. Odulphus toegewijd. Zij bestond wellicht reeds op het einde der 15de eeuw, vrij zeker in het begin der zestiende. De pastorie werd in 1734 gebouwd door *het Dorp*, ter vervanging van een in dat jaar gekocht en afgebroken huis, dat van koop *f* 1450 kostte. Het nieuwe gebouw vorderde eene uitgaaf van *f* 3211 — 00 st 02 p. [2]). Wij zien het, de gebouwen in kwestie, waren hier niet door de Hervormden uit de »afzonderlijke kas" dier gemeente tot stand gebracht; bijgevolg

---

1) Art. 6. Zie van Hasselt Verzameling van Nederlandsche Staatsregelingen en Grondwetten. Ed. 1895. pag. 84.

2) Gem. Archief Dorpsrekeningen 1734 en 1735.

was art. 6 der additioneele artikelen erop van toepassing. Gaan wij eens na hoe men daarbij is te werk gegaan. Reeds spoedig na de afkondiging der nieuwe Staatsregeling, op den 1sten Mei 1798, werd de zaak ter hand genomen, zooals blijkt uit de notulen der Municipaliteit, welke ons de voornaamste bouwstoffen voor de samenstelling van dit verhaal geleverd hebben. Aanvankelijk geven wij er uittreksels van, totdat zij zoo breedsprakig en wijdloopig worden, dat het, om den lezer niet al te zeer te vermoeien, voor het beoogde doel gewenscht scheen, den inhoud slechts kortelijk te resumeeren.

Beginnende bij het begin lezen wij [1]) 22 Juli 1798.

»Eyndelijk is gelezen de Publicatie van 't Intermediair Uytvoerend bewind der Bataafsche Republieq in dato 12 deezer maand, aangaande de kerk en pastoriehuyzen der voormaals heerschende kerk.

Waarop is goedgevonden des aangaande af te wachten tot op naburige plaatsen werkzaamheden ten dien eynde begonnen worden".

1 Aug. 1798.

»Ten derden. Of men bij provisie, vermits men met de andere dingen nog niet zich behoeft te haasten, aan de Kerkgenootschappen alhier zal requireeren opgave, ingevolge 't art. 2 deeser publicatie [2]) en dus eene missive te zenden, inhoudende

De Municipaliteit van Assendelft

Aan de Opzienders der G(ereformeerde) en R(oomsch-Katholieke) Kerkgenootschap.

Medeburgers

Vermits 't 1e art. der publicatie van 't Uitvoerend

---

1) Gem. Archief. Notulenboek 1797—1802.

2) Van 12 Juli 1798, iets hooger vermeld.

Bewind der Bataafsche Republieq in dato den 12 Juli L. L. inhoud: »»Dat de Municipaliteyten in de onderscheyden steden, dorpen en plaatsen van deze republieq van ieder Kerkgenootschap onder haar ressort zullen moeten requireeren opgaaf van 't aantal der leden tot hetselve kerkelijk genootschap behoorende en in deselve stad, dorp of plaats woonachtig zijnde, ten einde de relatieve meerderheyd der zielen op te maken"" [1])

»Zoo vinden wij ons verplicht U. L. bij dezen aan te schrijven en te requireeren opgave na inhoud van gemelde Articul en sulks voor den 22 dezer maand.

Na heylwensch blijven wij, Uw Medeburgers.

De Municipaliteyt van Assendelft. Ter ordonnantie van dezelve,

(Get.) Wm. Sypesteyn, Secret.

Assendelft den 1 Aug. 1798."

26 Aug. 1798.

„Vervolgens zijn gelezen de missivens van de onderscheiden (Kerk) [2]) genootschappen inhoudende 't getal der zielen tot elk kerkgenootschap gehorende en is volgens opgave gebleken dat het getal der Roomsche bedraagt 1211 ender Gereformeerde 925 zielen.

Gelijk ook nog gelezen is de missive van Kerkmeesteren der voormaals heerschende kerk, welke inhoud, dat de kerk, pastory, behalven de toren. de laatste 10 jaren door elkander heeft van onderhoud gekost circa 800 g(ulden) 's jaarlijks en desselvs inkomst 50 gulden".

16 Sept. 1798.

„De Secretaris herinnert de leden het bij publicatie

---

1) Dit ziet op de bepalingen van alinea's 2 en 3 van Art. 6, vroeger vermeld.

2) Waar in het vervolg, in aangehaalde zinnen de woorden tusschen ( ) worden geplaatst, komen deze in den tekst *niet* voor, doch moeten daarbij worden gedacht om den zin te verstaan.

in dato 12 Juli (bekendgemaakte) aangaande het maken van een plan aangaande de kerkgebouwen en pastoryhuizingen en het benoemen van personen tot 't taxeeren der kerk en pastoryhuising. En wordt den Secretaris gelast een concept plan te formeeren en aan deze vergadering ter goedkeuring over te geven en werd denselve geauthoriseerd om tot 't formeeren van 't zelve plan, zoodanige informatiën, 't zij van Kerkmeesteren 't zij van andere personen te mogen inwinnen als hem zal goeddunken en vermeend noodig te zijn, om met alle onpardijdigheid daarin te kunnen werkzaam zijn.

Werdende deselve versogt en des noods gelast, aan Kerkmeesters te versoeken, om alle zodanige stukken en papieren als hij 't (verlangt) voor of na 't formeeren van 't plan, tot zolange de keuze zal zijn gedaan of de schikking geeffectueerd is, aan hem ter visie te geven en te laaten copiëren, zo deselve nodig acht, dat sulks tot eene billijke schikking en afdoening der zaak en om 't contract te maken vereyscht word.

Tot taxateurs zijn verkozen (A.) de Wolff à Beverwijk, M. Bakker à Uitgeest en Klaas Schipper à Crommenie, zijnde alle Mr. timmerlieden en van onderscheiden kerkgenootschappen [1]) en deselve personen aan te schrijven en daartoe te versoeken en te geven de volgende quitantiën:" [2])

„ „Ingevolge 't 2e articul der publicatiën van 't Intermediair Bewind der Bataafsche Republieq in dato 12 July waarbij de municipaliteit(en) werden gelast door neutrale deskundige leden van onderscheyden Kerkgenootschappen zullende laten taxeeren de waarde van de kerkgebouwen en pastoriehuysen der voormaals

1) Volgens de notulen was de eerste Luthersch, de tweede Nederd. Hervormd, de derde Roomsch-Katholiek.

2) In den zin van lastgevingen of mededeelingen.

Heerschende Kerk, zoo heeft de Municipaliteit van Assendelft tot taxateurs der kerk en pastoryhuys alhier verzogt den Burgers

M. Bakker
(A). de Wolff
en K. Schippers.

Mr. timmerlieden tot Uitgeest, Beverwijk en Crommenie, deselve daartoe gequailificeerd by deese" ".

23 September 1798.

»De Secretaris overhandigt de beslooten missive, inhoudende de taxatie der kerk en pastory huysing der voormaals Heerschende Kerk door de in dato den 16den deeser benoemde persoonen verrigt. De gemelde missive geopend zijnde bleek desselvs inhoud als volgd:

»Wij ondergetekende door de Municipaliteit van Assendelft gequalificeerd tot het taxeeren der kerk en pastoryhuys der voormaals Heerschende Kerk aldaar hebben na genoomen informatie en inspectie, gemelde kerk en pastoryhuys tesamen getaxeerd tenwaarde van Twe duysend gulden.

Actum Assendelft den 21sten September 1798".

(was getekend) M. Bakker.
(» ») K. Schipper.
(» ») And. de Wolff.

»Is aangenomen voor notificatie".

26 September 1798.

»De Secretaris suppediteerd 't ontworpen plan van schikking aangaande de kerk en pastory", dd 24 Sept. 1798."

Nu namen de moeilijkheden een aanvang, zooals wij zullen zien. Het »plan", dat door de vergadering werd goedgekeurd, begint met de zalvende verklaring dat het niet het oogmerk zal zijn te betoogen, dat de godsdienst onvermijdelijk, noodzakelijk en volkomen onmis-

baar is; dat het recht van wettige eigendom onkreukbaar moet bewaard worden; dat het niet noodzakelijk is ter bevestiging van het een of ander stelsel »historiën uit de oude geschiedenisse van gepleegd onrecht" te berde te brengen. Neen, het oogmerk was alleen om aan de additioneele artikelen der staatsregeling te voldoen. Het plan komt in hoofdzaak hierop neer:

1. Als basis wordt aangenomen dat de hervormde kerk en pastorie eene waarde hebben van *f* 2000. Schulden waren er niet.

2. Het kerkgenootschap dat kerk en pastorie zal aanvaarden moet aan het andere kerkgenootschap gedurende twee jaren betalen, jaarlijks de helft van de som, berekend naar de taxatie sub 1 en pro rato van het aantal zielen.

3. Stoelen en banken zijn particulier eigendom der gebruikers. De doodgravers gereedschappen behooren gemeenschappelijk eigendom te blijven.

4. De graven welke particulier eigendom zijn, blijven aan de bezitters, die bij gebruikmaking van hun recht daarvoor moeten betalen als tot dan toe geschiedde; de andere graven blijven beschikbaar in huur of in koop. De opbrengst der baten, na aftrek van kosten, komt ten voordeele der armen, pro rato het getal zielen van elke kerkgenootschap.

5. Als de Katholieken kerk en pastorie naasten, zullen de Hervormden nog *hoogstens* $2^1/_2$ jaar daarna, het gebruik daarvan behouden, „vermits het een hardigheid zou zijn en onverdraagzaamheid aan den dag leggen, dat *één* Kerkgenootschap *twee* en een *ander geen een* kerkgebouw hadden en dus verstooken waaren hun godsdienst uit te oeffenen."

6. De Kerkgenootschappen krijgen ieder eene kopie van dit plan en moeten binnen drie weken berichten

of zij het goedkeuren en keuze doen omtrent de naasting.

7. De Munipaliteit biedt hare bemiddeling aan om een vergelijk tusschen partijen te treffen.

Het stuk eindigt met den wensch dat door deze zaak geen verwijdering tusschen de Kerkgenootschappen zal ontstaan.

Partijen waren ter nauwernood met het „plan" in kennis gesteld of het lieve leven begon.

Elke partij benoemde eene Commissie van 4 personen om de voorstellen, in het plan nedergelegd, te overwegen.

De Katholieken kwamen den 19 October met een tegenplan voor den dag. Het schijnt mij toe dat zij het zaakje niet vertrouwden en de tegenpartij maar in het bezit van kerk en pastorie wilden laten, om zoo min mogelijk verandering in het bestaande te maken.

Aan het slot zeggen zij:

„Dit alles werd begonnen om vreede, rust en eendracht in het dorp Assendelft te bewaren zo veel mogelijk is."

Zij stelden echter eenige voorwaarden, o. a. dat de kerk haar volle grootte moest behouden en nimmer mocht worden verkleind. Zij zou gemeenschappelijk worden onderhouden, zoo ook de pastorie, met uitzondering van de glazen, stoelen, banken, boeken, kronen e. d. g. voor welker onderhoud de gebruikers moesten zorgen. Van weerszijden wenschten zij Kerkmeesters benoemd te zien. De Hervormden zouden aan de Katholieken jaarlijks op 1 November betalen *f* 450.—. Curieus is nog het beding dat, wanneer der katholieken kerk mocht verbranden, zij het recht zouden hebben om in de kerk der hervormden hunne godsdienstoefeningen te houden. „Op onderschijden wijsen" staat er; lees: volgens de voorschriften der Katholieke Kerk!

Het kerkbestuur van de tegenpartij zond hierop een

schrijven aan de Municipaliteit, waarin het zegt na kennisneming van beide bovengenoemde plannen, de aandacht te moeten vestigen op de gedane collecten in de kerk en de opbrengst der stoelen en bankengelden, welke de Hervormden àpart, gedurende meer dan 200 jaren hadden betaald.

Het jaarlijksch bedrag van een en ander werd geschat op *f* 50 (niet te veel zou men zeggen) en er op gewezen dat dit over al die jaren „al vrij eenige duysenden guldens bedraagt."

Verder wordt gezegd dat voor het onderhoud der pastorie jaarlijks *f* 12 van het gemeene land of het »Geestelijk Comptoir" [1]) werd ontvangen. Zij verlangen dat deze gelden bij de schikking in aanmerking zullen worden genomen.

Onzes inziens was dit een zeer onbescheiden wensch, tenzij men ook aan de Katholieken had willen toestaan in rekening te brengen, wat zij, na de uitzetting uit de door hunne voorouders gestichte kerken, voor het onderhoud hunner schuurkerken en de uitoefening van hunnen godsdienst op gelijke wijze hadden bijeengebracht. Hiervan wordt echter door partijen met geen enkel woord gerept.

Later werden de argumenten van het hervormde kerkbestuur nog eens herhaald in een schrijven van de gecommitteerden van „'t Gereformeerde Kerkgenootschap tot de zaken der kerk en pastorie."

Gecommitteerden gaan nog even verder dan het kerkbestuur en beweren na te hebben gezegd dat het voorstel der katholieken van 19 October, ter visie geweest voor de leden hunner gemeente, door deze bij stemming unaniem is afgekeurd en dus geen punt van

---

1) Te Delft. Zie Van Beuningen, Het Geestelijk Kantoor van Delft, p.207.

discussie meer kan zijn, dat, aangezien de Hervormden van 1583 af, toen zij een eigen predikant kregen, geregeld inzamelingen hebben gedaan en gelden geheven bij wijze van belasting, voor het gebruik van stoelen en banken, en deze gelden alleen door hen betaald, steeds zijn gebruikt tot het onderhouden van kerk en pastorie, zij ook alleen *daarom* reeds gegronde aanspraak op de genoemde gebouwen kunnen doen gelden [1]). Het gezamenlijk bedrag dier inzamelingen en heffingen van 1583 tot 1798 schatten zij op *f* 10.000.

Ook de *f* 12 per jaar ontvangen van het gemeene land [2]) tot het onderhoud van kerk en pastorie, moeten hunne aanspraak op die gebouwen bevestigen, want dit geld is aan het Hervormd Kerkgenootschap *alleen* [3]) gegeven, zeggen gecommitteerden.

Zonderlinge redeneering! [4])

Men had den katholieken hun eigendom ontnomen, zonder eenige vergoeding; dit eigendom had men, nu ja, zoo men zeide, uit eigen middelen onderhouden, [5]) doch toen de beroofde partij eindelijk om afrekening van het haar toekomende deel kwam vragen, wilde men de onderhoudskosten, gemaakt gedurende den tijd dat men het genot van het onrechtmatig bezeten goed had gehad, van het uit te keeren bedrag afhouden. Fraaier kon het wel niet. Kerk en pastorie waren getaxeerd op

---

1) De Commissie verwart hier de Artt. 5 en 6 der Add. Artikelen. Zie Mr. van Hasselt t. a. p. pag 84. Art. 5 houdt verband met Art. 4, niet met Art. 6, dunkt ons.

2) Het »geestelijk comptoir" te Delft.

3) Niet ook aan anderen dus.

4) Dat zij er naar burgerlijk recht eenige aanspraak op hadden is natuurlijk buiten kijf; het waren voor een deel ook hunne voorouders die de kerk c. a. hadden gesticht. Maar dit geldt voor de katholieken evenzeer als voor de hervormden.

5) Wat lang niet heelemaal waar is. (Zie hierachter Bijl. A).

f 2000. Het aandeel der katholieken, naar hun zielen tal berekend bedroeg p. m. *f* 1100. Hiervan afgetrokken de bewuste *f* 10.000 plus *f* 2400 wegens de *f* 12 's jaars van het „geestelijk comptoir" resulteert dat de katholieken aardig wat zouden hebben moeten bijpassen. De algemeene regel dat, wanneer men van iets de *lusten* geniet, men ook de *lasten* daarvan moet dragen, werd geheel over het hoofd gezien.

De heeren eindigen hun betoog met de verzekering, dat zij „vertrouwen en geen oogenblik twijfelen, schoon de burgers municipalen bijna alleen de roomsche godsdienst zijn toegedaan, op (hunne) regtveerdigheid en billijkheid dat (zij) deeze (der hervormden) aanspraak, die (hun) competeerd, bij de schikking wel in aanmerking zullen houden."

De katholieken verzochten van dit stuk, medegedeeld in de vergadering van 29 October 1798, kopie, hetgeen de vergadering besloot door den Secretaris te doen geven.

Den 8 November zonden gecommitteerden van het katholieke kerkgenootschap hun antwoord daarop in. Het was in beleefde bewoordingen vervat, doch overigens niet malsch.

Zij verklaren acte te nemen van de verwerping van hun plan van 19 Oct. door de tegenpartij en verwonderen zich over het in de vergadering der municipaliteit ter tafel gebrachte schrijven, waarin wordt beweerd dat de hervormden gegronde aanspraak op kerk en pastorie hebben en zij dit baseeren op de nieuwe Staatsregeling.

Wanneer de door de hervormden in hun schrijven bedoelde gelden in aanmerking moeten komen, dan zou dit eene schuld van de kerk wezen, terwijl zij vroeger zelf hebben gezegd dat de kerk geen schuld had. De R. K. gecommitteerden merken het opgegeven bedrag

aan „als per gis te zijn, daar men een tijd noemt van 200 jaren, dus hetzelve *niet* kan geloofd worden, voor dat men de *origineele bewijzen* daarvan ziet."

Wat betreft de *f* 12.— van het gemeene land genoten, die zijn afkomstig van alle kerkgenootschappen [1]) en komen zeker niet in aanmerking.

De commissie is dus genoodzaakt deze voorstellen van de hand te wijzen en te verwerpen en ziet zich verplicht tot het „plan" der Municipaliteit, van 24 Sept. 1798 terug te keeren, te meer, zegt zij, „daar men geen redenen geeft, waarom men het concept van 19 Oct. verwerpt."

Zooals wij opmerkten, malsch is dit antwoord niet. Vermoedelijk kreeg de Commissie het in de gaten dat de tegenpartij niet licht afstand doen zou van de kerk c. a. en daarom „spijkers op laag water" zocht, terwijl zij dingen bijbracht, welke met de zaak niet te maken hadden, om daardoor *tijd* te winnen. „Komt tijd, komt raad" zegt het spreekwoord, en met het oog op de proefnemingen met ontwerpen van Staatsregelingen in die dagen, was het in den gedachtengang van de vertegenwoordigers der onkatholieke partij zeer goed aan te nemen, dat er misschien binnen niet al te langen tijd wel weer eene andere Staatsregeling komen zou, gunstiger voor hunne bijzondere wenschen, dan die van 1798. De Hervormden waren de bezitters, zij konden dus afwachten.

En werkelijk kwam er in 1801 weder een nieuwe Staatsregeling, waardoor de zaak in kwestie ten gunste der *bezitters* van kerken e. d. g. werd beslist, gelijk genoeg bekend is. [2])

---

1) Dit kan alleen waar zijn in dien zin, dat de voorouders van de leden der Hervormde, Luthersche, Doopsgezinde en andere niet-katholieke kerken, *katholiek* waren. Waarschijnlijk wordt dit er mede bedoeld.

2) Art. 13. Zie Mr. v. H. t. a. p. pag. 89.

Keeren wij tot ons onderwerp terug.

De repliek der katholieken werd spoedig gevolgd door eene dupliek van de andere zijde. Het is vrijwel eene herhaling van hetgeen zij vroeger had te berde gebracht [1]). Tegen het verwijt der katholieken dat geen redenen waren opgegeven, waarom hunne voorstellen van 19 October waren verworpen, wordt aangevoerd, dat die voorstellen ter visie van de leden der hervormde gemeente hadden gelegen en door deze waren afgestemd. En nu komt het motief voor die afstemming. Men hoore! „En genoegzaam ieder wist waarom het niet wierd aangenomen, en al waar dat al niet door ons in de memorie opgegeven geweest, sprak 't van selve dat (wij,) daar wij eene aanspraak op de kerk en pastorie te berde brengen, in geen plan konden treeden op eenige handelingen dien aangaande geëntameerd.” Met andere woorden: wij hebben in de kerk inzamelingen gehouden, wij hebben banken- en stoelengeld betaald; de opbrengst hiervan hebben wij aangewend tot onderhoud van kerk en pastorie, bijgevolg zijn deze *ons* eigendom. De grond voor dit motief werd gezocht in de bepaling der Staatsregeling „dat al hetgeen door *gift* is verkregen geworden bij eenig Kerkgenootschap, een wettig eigendom der bezitteren is.”

De redeneering der heeren laat aan duidelijkheid te wenschen over. Tot dusver zou men kunnen meenen, dat zij aan het gebruik der meer genoemde collecte en andere gelden tot onderhoud van kerk en pastorie, hunne gepretendeerde rechten ontleenden. Blijkbaar hebben zij ook nog aan iets anders gedacht. Op eene andere plaats in hunne dupliek wordt gezegd, dat de Souverein ten allen tijde „'t recht over de kerken heeft gehad, *althans*

1) Zie pag. 52 hiervoren.

't zelve heeft uitgeoefend" [1]) en dit recht door de Staaten dezer landen mede is uitgeoefend, blijkens hunne resolutiën van 1572 en 1573 [2]) krachtens welke de kerken aan de hervormden, die er om „versogt" hadden, waren overgegeven omstreeks het jaar 1575. Hier had die overgave niet plaats gehad vóór 1577, omdat er toen nog omtrent 3000 soldaten, in Spaanschen dienst, in Assendelft lagen.

Maar, begrijpen wij het goed, dan was juist het doel der bewuste bepalingen van de Staatsregeling van 1798, om het onrecht, door de Staten op het einde der 16e eeuw met betrekking tot de kerken c. a. gepleegd, te herstellen, en kon niemand zich op hunne resolutiën nu nog beroepen. Veel waarde hechten gecommitteerden der hervormde kerk stellig ook niet aan dit hun laatste argument. Het wordt als ter loops aangevoerd en in de verdere correspondentie over de zaak treffen wij het niet meer aan.

Ten slotte verzoeken zij, dat de Municipaliteit een dag zal bepalen waarop zij en de gecommitteerden der katholieken voor de Municipaliteit worden ontboden »om de onderhandelinge te beginnen en door UwL. voorspraak, zoo veel doenlijk de finale resolutie te bevorderen."

Aan dit verzoek is voldaan geworden. Partijen werden uitgenoodigd op 15 December voor de Municipaliteit te verschijnen „om is doenlijk de zaak te bevorderen."

---

1) Gevoelden de gecommitteerden zelf de zwakheid van den grondslag waarop zij zich hier plaatsten?

2) Filips II was toen toch nog de erkende souverein, niet waar? De Prins van Oranje handelde dan ook altijd nog in naam van den Koning van Spanje. Men zie o. a. de oprichtingsoorkonde der Leidsche hoogeschool, aangehaald bij Dr Schotel De Academie te Leiden in de 16e, 17e en 18e eeuw pag. 5. En het feitelijk uitoefenen van een *recht* bewijst o. i. nog niet dat dit werkelijk *recht* is. Die uitoefening zelf kan wel een zeer groot *onrecht* wezen.

Alvorens tot het vermelden van hetgeen in die bijeenkomst is verhandeld overtegaan, dienen wij eerst nog kennis te nemen van een, gelijktijdig met de aangehaalde dupliek, bij de Municipaliteit ingezonden brief van „Kerkmeesteren der Gereformeerde Kerk te Assendelft."

Deze zeggen daarin dat zij het „eene indispensabele verpligting vinden," naar aanleiding van de hun ter kennis gebrachte repliek der katholieken, 8 November „zo kort doenlijk elucidatie te geven." Zij beklagen zich bitter, dat de katholieke commissie hen niet schijnt te geloven, waar zij beweren dat door hen belangrijke sommen zijn opgebracht voor stoelen en banken en deze gelden voor onderhoud en reparatie van kerk en pastorie zijn besteed. Ook schijnt het hun te hinderen dat die Commissie hunne opgave van de jaarlijksche kosten van onderhoud der kerk c. a. te hoog acht.

Verder komen er ongeveer dezelfde argumentatiën als in de besproken dupliek in voor. Wij kunnen die als bekend aanmerken, waarom wij ze dan ook maar stilzwijgend voorbijgaan.

Bij den brief was eene „Memorie bij wijze van copy authentieq" gevoegd. Daaruit blijkt dat de ontvangen gelden voor stoelen en banken, van 1716 [1]) af tot 1798 toe hebben bedragen *f* 4261.45; van het „geestelijk comptoir" was genoten, van 1660 [2]) tot 1798 ad *f* 12.— 's jaars, de som van *f* 1656.— tezamen alzoo *f* 5917.45. Dat is heel wat anders dan *f* 10000,— plus 200 jaar *f* 12.— = *f* 2400.— van het „Kerkelijk Comptoir," te zamen *f* 12400.— Van de inzamelingen (collecten) wordt nu niet gerept. Daarvan had men misschien niet eens boek gehouden!

1) Dat is dus niet van 1583 af.

2) Ook al niet van 1583 af.

De 15 December 1798 was inmiddels aangebroken, de dag waarop partijen met de Municipaliteit zouden confereeren! Wij zijn benieuwd te weten, hoe 't daar toegegaan is. Jammer dat de notulen de discussiën niet volledig vermelden. Ze zeggen wel: „Na eenige discussiën van wederzijdsche commissiën" enz., doch de besprekingen zelven werden niet opgenomen.

De Commissie der Hervormden begon met te herinneren aan hare pretentie, bedragende *f* 5917.45. Een goed begin, na al hetgeen reeds over de kwestie was voorgevallen! Enfin, zij was al heel wat afgekomen. Om een einde aan die zaak te krijgen, stelde de Municipaliteit nu voor „dat vermits de aanspraak niet kan te boven gaan de waarde van 't effect waarop de aanspraak relatif is", deze zou worden gesteld op *f* 500.—, doch partijen konden daartoe *niet* besluiten.

Men ging nu aan het loven en bieden. De bezitters presenteerden, aan de katholieken te zullen betalen *f* 200 wanneer hun kerk en pastorie werden afgestaan; deze eischten daarvoor *f* 800. De vergadering eindigde met het besluit, dat verder zou worden onderhandeld op de basis van het »plan" der Municipaliteit van den 24sten Sept. 1798, gewijzigd in zoover, dat de partij, die kerk en pastorie zoude willen naasten daarvoor *f* 800 aan de andere moest betalen. Den 6den Februari 1799 kwamen de commissiën weder met de Municipaliteit bijeen. Eerst werd gevraagd of partijen hunne committenten hadden geraadpleegd. De katholieke commissie, als zijnde die van de grootste partij en daarom, volgens de Staatsregeling tot naasting bevoegd, werd verzocht het eerst te antwoorden.

Het antwoord luidde, dat »de meerderheid harer leden sig niet conformeerde" met het voorstel van 15 December, maar zich wenschte te houden aan het plan. Van de

Municipaliteit of van hen zelven? Het wordt er niet bijgezegd, doch vermoedelijk wordt het eerste bedoeld. De andere Commissie verklaarde, dat de leden harer kerk genoegen namen met de gedane propositie, doch nu de katholieken terugkrabbelden, verzocht zij 2 à 3 weken tijd om een nieuw voorstel te kunnen doen.

Men was nu precies even ver als toen men aan de zaak begon. Wij mogen hierbij opmerken dat de katholieke Commissie leelijk door hare lastgevers werd gedesavoueerd, met het verwerpen van het voorstel van 15 December. Dit was immers van haar afkomstig, althans door haar ingegeven. In onze dagen zou dit zeker de aftreding der Commissie ten gevolge gehad hebben. Toen echter niet. De Commissie bleef in hare samenstelling onveranderd. Edoch, zij had haar prestige bij de tegenpartij verloren, die haar nu niet meer ten volle vertrouwde. Ook werd zij verdacht, de zaak op de lange baan te willen schuiven. Dit laatste kan er bij ons niet in, om reden wij een spoedige afdoening in het belang der katholieken achten, op grond van de weinige stabiliteit in den regeeringsvorm, gedurende het revolutietijdvak der 18e eeuw, wat wij reeds vroeger [1]) hebben gezegd. En dit zullen onze geestverwanten van dien tijd ook wel ingezien hebben. Of sproot wellicht de manier van handelen der katholieken voort uit een vaag idee, dat de andere partij onoprecht handelde en gegevens achterhield, die voor eene juiste beoordeeling der kwestie noodig waren? Wij durven het niet beslissen.

Lang vóór de gevraagde 2 à 3 weken voorbij waren, reeds den 14den Februari stelde de Commissie der Hervormden het beloofde nieuwe voorstel aan de Municipaliteit ter hand. Bij de lezing wordt het weldra duidelijk

---

1) Zie pag. 55 hiervoren.

dat men aan de overzijde *boos* geworden was. De vraag wordt gedaan waarom de katholieken, zoo zij de kerk begeeren, die dan niet hebben genaast. Het is waar, de Katholieken hadden dit kunnen doen. Wat ze hiervan terughield, is niet met volkomen zekerheid te zeggen. Ook niet, waarom zij de kerk c. a. aan de Hervormden niet wilden afstaan. Uit hetgeen verder volgt: »dog mogelijk sustineeren die *vrienden*, dat wij de kerk *moeten*[1]) hebben en buiten deselve het niet sullen gedaan krijgen, ook is 't wel mogelijk, dat zij nog andere oogmerken hebben" spreekt wel eenige bitterheid en gluurt het wantrouwen om het hoekje van de deur. Verder zegt de Commissie dat zij niet kan aannemen, om, de kerk aanvaardende, die niet te verkleinen,[2]) daar zij dan »mathematisch kan berekenen" dat het voordeeliger zou zijn eene nieuwe te bouwen. Moet hieruit worden afgeleid dat de kerk in slechte conditie verkeerde en zij in de naaste toekomst hooge uitgaven voor onderhoud en herstelling zoude vereischen? Maar dan wordt het verklaarbaar dat de Katholieken haar ook niet begeerden.

Aan het slot doet zij een voorstel zoo ongerijmd dat wij, bij de lezing onze oogen niet konden gelooven. Onwillekeurig kwam ons hierbij in de gedachte de vrouw uit Salomons gerecht, wier kind gestorven was. De lezer oordeele. Er wordt in allen ernst in bedenking gegeven of het voor beide partijen niet het voordeeligst zou zijn, de kerk af te breken tot op 3 à 4 voet boven den grond en de afkomst daarvan *hoofdelijk* te verdeelen en de pastorie publiek te verkoopen, waarna de opbrengst op dezelfde wijze te verdeelen.

---

1) Met een streep er onder!

2) Betrekkelijk hadden zij daar groot gelijk in, want de kerk was zoo groot, dat zij haar lang niet geheel noodig hadden. Om de architectonische waarde van het gebouw bekommerden zij zich niet!

Om aan het voorstel kracht bij te zetten, verklaart de Commissie, aan het Wetgevend Lichaam te zullen vragen »vrijdom van impost op de grove waren" benoodigd voor het maken of verbeteren van een kerkgebouw en pastorie.

Op hare beurt verzocht toen de andere partij 2 à 3 weken tijd „om hierop hun gedachten uyt te brengen". Zij was spoedig daarmede gereed. Den 25 Februari 1799 kwam een schrijven van haar in bij de municipaliteit. Zij vraagt: 1°. waar, als de kerk wordt afgebroken, de baten dan zullen blijven, in de opgave van Kerkmeesteren, medegedeeld ter vergadering der Municipaliteit van 26 Augs. 1798, bedoeld en daar gesteld op *f* 50.— 's jaars, en waar die gelden van daan kwamen. 2°. dat aan haar zullen worden ter hand gesteld alle rekeningen en boeken betreffende kerk en pastorie. Als reden geven zij op dat men niet kan „accordeeren of negotieeren" wanneer men de *gronden niet weet.* Verder wordt gezegd dat zij „alle deeze voorgaande stukken moeten weten, eer zij 't volk zullen oproepen." Bij weigering zullen zij zich tot het Wetgevend Lichaam wenden en dan nog wel meer stukken opvragen, „waar nu nog niet over gesproken is." Eindelijk wijzen zij er op, dat Kerkmeesteren jaarlijks land verhuren, dat er afkoop van het belastende kerkgeld [1]) heeft plaats gehad, zooals door getuigen kan bewezen worden.

En als de kerk moet worden afgebroken, willen zij eene wederzijdsche Commissie benoemd hebben „om de besturing daarvan waar te nemen".

Uit de beide laatstvermelde stukken is gemakkelijk na te gaan, dat de verhouding der partijen in een toestand

---

1) Hier worden zeker bedoeld de zoogenaamde »Pastori-gelden." Zie Bijdr. Dl. 19, pag. 244.

van spanning was geraakt. Men vertrouwde elkander niet meer, zoo al niet de katholieke partij van den beginne af aan met weinig vertrouwen ten opzichte van hare tegenpartij is bezield geweest, waar het allen schijn van heeft. Dat zij daarin niet geheel ongelijk had, zal weldra blijken. Kerkmeesteren der Hervormden komen nu in een schrijven van den 8 Maart 1799 aan de Municipaliteit met bewijzen voor den dag. Zij meenden dat de commissiën in zake de kerken enz. niet het recht hadden om opgaven en extracten uit boeken en documenten te vragen „doch", zoo luidt het verder, „zoo wij 't gemelde geschrift van de Roomsche kerk, dat op een zeer hoogen toon gestemd is, goed begrijpen, schijnen wij 't mis te hebben, (en wat nu volgt is zeer merkwaardig!) want wij mogen niet veronderstellen dat gemelde geschrift, zonder behoorlijken overgedacht te hebben of met eenige geestdrift zoude opgesteld zijn, veel min om ons *vervaard* of *driftig* te doen worden, want geen van beyden worden wij, doch, medeburgers, hebben wij 't stuk verkeerd begrepen, wij verzoeken inlichting en willen gaarn tot beter kennis gebragt worden." Aan het slot lezen wij: „Wij zullen niet onderzoeken of wij gehouden zijn aan een zodanig geschrift van de Roomsch Catholijken te obediëeren („wij veronderstellen van niet") doch zullen veel liever doen blijken dat wij vriendschappelijk, broederlijk willen handelen en toonen bezield te zijn met zoodanige principes als de braave en prijsingswaardige Roomsche Leden, zoo te Leeuwarden, als te Purmerend [1]) en Medemblik, welke ten voorbeelde worden aangepreesen, waaromme wij bij deese doen geworden een Memorie der inkomsten van de kerk etc." Bij het schrijven waren drie bijlagen gevoegd. De eerste behelst

1) Er staat »Murmerend," 't zal wel »Purmerend" moeten wezen.

eene opgave van „Ervpachten en Renten, competeerende de kerk en pastorie te Assendelft" welke jaarlijks werden ontvangen ten bedrage 51 gld. 7 st. 2 penningen [1]) (*f* 51.35[5]). De tweede bijlage is eene memorie van uitgaven ten behoeve der kerk en pastorie gedaan van 1787 tot en met 1796, na aftrek der kosten van den toren.

Die uitgaven waren in het jaar

1787	*f* 875 - 3 st. - 6 p.	
1788	„ 679 - 9 „ - 6 „	
1789	„ 691 - 11 „ - 14 „	
1790	„ 851 - 3 „ - 6 „	
1791	„ 1045 - 17 „ - 0 „	
1792	„ 591 - 7 „ - 2 „	
1793	„ 687 - 5 „ - 12 „	
1794	„ 498 - 5 „ - 8 „	
1795 & 1796 .	„ 1272 - 10 „ - 14 „	
Totaal	*f* 7192 - 14 st. - 4 p.	

Daarbij moet nog gerekend worden wat door „Burgemeesteren indertijd is betaald," uit de dorpskas natuurlijk [2]).

De derde is een soort memorie van toelichting op de beide voorgaande en belangrijk genoeg om hier in haar geheel opgenomen te worden. Er staat boven: „Per Memorie", en verder: „In den jare 1780 zijn van Teunis G. Schoone gekogt in publique veiling de landen in Buytenhuyzen, genaamd de Ven groot 2028 roeden en kleyne Roeleven 670 roe, voor de som van 250 gl.

1) Hetzelfde bedrag, door ons in Bijdr. Dl. 19 pag. 257 vermeld.

2) Wij troffen in de rekeningboeken der gemeente soms belangrijke bedragen aan; van 1787—1796 beliepen deze *f* 4492—14 S. 8 P. De uitgaven voor de kerk liepen alzoo tamelijk hoog en dit is niet te verwonderen, wanneer men weet dat deze eene der grootste en schoonste uit den geheelen omtrek was.

Deese landen zijn door Burgemeesteren indertijd verreekend en betaald met beschuldigde lasten. En aan Kerkmeesteren tot onderhoud der kerk ter administratie gelaten." Dit land was dus niet uit der Kerkmeesterenkas betaald en gevolgelijk geen eigendom der kerk.

„De penningen van afkoop van zoogenaamde kerkgelden zijn bij Burgemeesteren indertijd ontvangen en vervolgens weder verstrekt tot onderhoud der Kerk.

„Om nu niet te spreken van de Importante sommen die voortijds uyt de Dorpskas aan de Kerk zijn gespendeerd, zo zal men, vermits de Staatsregeling en publicatie alleen spreeken van de laaste 10 Jaaren, in aanmerking neemen dat dezelve bedragen *f* 1653 - 3 - 10. Dus ieder jaar *f* 165 - 6 - 6 [1])."

De drie bijlagen leeren ons dat de kerk zeer weinig vaste inkomsten bezat en tamelijk veel van onderhoud kostte. Zij geven ook een aardigen kijk op de wijze van handelen van de toenmalige gemeentebesturen. In een vorig opstel [2]) zagen wij, dat de hier onder den naam van kerk- en pastoriegelden vermelde rechten in 1740 door de burgerlijke gemeente waren afgekocht, ten laste van het Schot [3]), dus met het geld door alle belastingbetalenden, ook de katholieke, opgebracht. Zij die nu van de jaarlijksche betaling dier rechten ontslagen wilden worden, konden die afkoopen ad 3 tenhonderd. Die niet afkochten, betaalden jaarlijks het verschuldigde recht aan de gemeente. Omstreeks 1770 had men de inning dezer rechten eenvoudig aan de hervormde kerk

---

1) Er staat *f* 165—3—10, doch dit is niet juistt. Hierbij dient in het oog gehouden, dat onder de op pag. 64 noot 2 vermelde som, ook begrepen was een deel van het traktement des predikants. Van daar het verschil. (f 4492—14 S. 8 P. daar, en f 1653—3 S. 10 P. hier.)

2) Zie Bijdr. Dl. 19 pag. 249.

3) Hoofdelijke omslag.

afgestaan! De twee perceelen land, waarvan hier gesproken wordt, had men betaald uit het morgengeld [1]), d. i. de omslag over de vaste goederen, tot het onderhouden van dijken, sluizen, molens e. d. g. nu polderomslag genoemd. En de opbrengst er van vloeide in de kas der hervormde kerk!

De Municipaliteit, die gaarne een eind aan deze geschiedenis wilde hebben, proponeerde om een dag te stellen „om de zaak, is 't doenlijk, af te doen. Of bij verder delay aan het Vertegenwoordigend Lichaam kennis te geven." [2])

Den 20sten Maart 1799 zien wij de gecommitteerden weder met het zooevengenoemde Collegie vergaderd. De President stelde aan de katholieke partij de vraag of zij kerk en pastorie wilde naasten.

Zij verklaarde daarvan af te zien, »als de Gereformeerden deselve aannamen volgens het in September l. l. gemaakte plan, zonder eenige pretensie door de Gereformeerden gesustineerd, daarvan in aftrek te brengen en waarvan de Gereformeerden soude moeten renuncieëren en indien de Gereformeerden op dien voet de kerk en pastorie niet wilden aannemen, zij dan de kerk en pastorie ingevolge 't gemelde plan zouden aannemen".

De tegenpartij wilde nog geen afstand doen van hare pretensie, de Katholieken wenschten zich te houden aan het »plan" en daarbij te persisteeren. Zij gaven aan de »Gereformeerden een termijn van 8 dagen om hunne leden daarover te kunnen hooren".

---

1) Het bewijs van eigendom van dit land berust in het Archief van den polder Assendelft, die er dan nu ook sinds het begin der 19e eeuw de inkomsten van geniet. Morgengeld is hetzelfde dat men nu poldergeld of polderlasten noemt.

2) Dit moest dan »ten spoedigste" beslissen Al. 5 van het meergenoemd Art. 6 der Add. Artikelen. Zie Mr. v. H. t. a p. pag. 84.

Alweder geen resultaat en den 25[sten] Maart weder vergadering met de Municipaliteit. In deze vergadering werd voorgelezen »het volgende Raport" zeggen de notulen:

»De Commissie van 't Gereformeerd Kerkgenootschap te Assendelft.

Aan de Commissie van het R. K. Kerkgenootschap aldaar.

Medeburgers,

Ingevolge U lieder ultimatum in dato den 20sten deser Maand, wegens de onderhandelingen, aangaande de kerk en pastorie, inhoudende dat ingevalle volgens de staatsregeling en publicatiën, wij de kerk en pastorie en op den voet van 't plan in dato 24 Sept. 1798 niet aannamen gijlieden deselve dan zoude aannemen, gevende ons een termijn van 8 dagen om ons daarop te beraden. Wij hebben daarop onze Committenten opgeroepen, welke ten getale van 179 zijn opgekomen en eenparig hebben gestemd op bovengemelde voet van de kerk en pastory af te zien.

Waarom wij ULieden daarmede feliciteeren.

Heil en Vriendschap.

(was get.) W. v. Grasstek.
» » Jacob Hos".

Hiermede was de zaak uit, voorloopig ten minste. De katholieken kregen nu de Kerk c. a. waarvoor zij *f* 800 aan de hervormden moesten betalen. De laatsten hadden echter nog gedurende 2½ jaar het recht van gebruik, volgens letter E van het plan van 24 September 1798 [1]). Dat zij daarvan gebruik hebben gemaakt is zeker en in verband met het feit dat de kerk c. a. in hun bezit gebleven zijn, dachten wij dat de zaak geëindigd zou

---

1) Zie hiervoren pag. 50, sub 5.

wezen in het jaar 1801—1802 [1]), toen de destijds ingevoerde alweder nieuwe Staatsregeling de kwestie der kerkgebouwen enz. uit de wereld hielp, door de bepaling dat de toenmalige bezitters in het bezit daarvan zouden blijven en voortaan als de wettige eigenaars worden beschouwd. 't Is evenwel anders. Echter niet vóór den 27sten Februari 1801 vinden wij er weer melding van gemaakt in de notulen der Municipaliteit en daaruit blijkt dat de hervormden wel degelijk van plan waren om de kerk c. a. te ontruimen.

Eene „Commissie tot instandhoudiug der Hervormde Godsdienst te Assendelft" diende een verzoek in, om, daar zij een huis hadden aangekocht voor pastorie, een stuk grond te koopen van het erf of landje gelegen achter het schoolmeestershuis, ten einde daarop tot het verrichten van hunnen godsdienst een gebouw of loots op te richten. Het verzoek werd ingewilligd onder bepaling „dat bij Schepenen zal worden gesteld, hoeveel jaarlijks daarvoor na redelijkheid en billijkheid behoord aan het Dorp te worden betaald." Men kon nu gaan bouwen, [2]) doch er is nooit iets van gekomen, evenmin als van eene feitelijke inbezitneming der kerk van katholieke zijde. De zaak bleef hangende, vermoedelijk omdat men eenerzijds niet gaarne wilde afstand doen, anderzijds omdat men de kerk c. a. liever niet wenschte te bezitten.

Van den kant der katholieken is deze handelwijze zeer begrijpelijk. In de eerste helft der 17e eeuw [3])

1) Staatsregeling van 1801, Art. 13. Zie Mr. van Hasselt, aangehaald werk, pag. 88.

2) Eene plattegrondteekening voor eene nieuwe hervormde kerk, vervaardigd naar die van de doopsgezinde kerk in het Zuideinde van Westzaan met raming van kosten ten bedrage van ƒ8686 berust in het Gemeente-archief alhier.

3) Zie hierachter pag. 79.

waren reeds pogingen aangewend om hunne kerk meer in het midden der katholieke bevolking te brengen, wat in latere jaren dan ook heeft plaats gehad. Zij kwam toen ongeveer ter plaatse waar de in 1887/1888 gestichte katholieke kerk staat, omstreeks een kwartier ten noorden van de oude parochiekerk. Deze was langzamerhand uit hun (der katholieken) centrum geraakt tengevolge van de successievelijke verhuizing van katholieken uit het zuid- naar het noordeinde en soms ook omgekeerd. Nog heden wonen de R. K. meest om de noord, de andersdenkenden om de zuid.

Ten andere is het nu vrij zeker dat de oude kerk in slechten staat verkeerde, iets dat het bezit niet begeerig deed zijn. Uit de gewisselde brieven, enz. blijkt dit duidelijk, doch voor de hervormden zal het toch nog voordeeliger geweest zijn te houden wat zij hadden, dan een nieuw gebouw te stichten.

Wij hooren nu van de zaak niets meer tot het jaar 1808. Op 7 December van dat jaar deelde de Secretaris der Municipaliteit ter vergadering mede dat de conferentie's der meermalen genoemde Commissiën „vrugteloos" waren geweest en hij daarvan per missive aan den Drost van Amstelland had kennisgegeven. Deze kennisgeving geschiedde naar aanleiding van Art. 9 van het koninklijk besluit van 2 Augustus 1808, No. 26, waarbij wij even dienen stil te staan, De additioneele artikelen der staatsregeling van 1798 betreffende de kerken en kerkelijke goederen, hadden niet het gevolg dat de wetgever zich daarvan had voorgesteld. Op vele plaatsen kon men maar niet tot eene schikking komen en om nu een einde aan de zaak te maken verscheen het genoemde koninklijk besluit. Het bevatte in Art. 9 de bepaling dat door den Koning Commissiën zouden worden benoemd, om de

geschillen over het bezit van kerkgebouwen, waar die mochten ontstaan, te regelen. Uiterlijk in den loop van van 1809 moest men daarmede gereed zijn.

De Commissien zooals het koninklijk besluit die gewild had, werden niet benoemd, wegens allerhande moeilijkheden bij de tenuitvoerlegging van dat besluit. Er verscheen een nieuw besluit van den koning dd. 5 Februari 1809 No. 1, waarin bij wijze van Ampliatie op het vorige, werd bepaald dat het onderzoek der geschillen over kerkelijke fondsen, zou plaats hebben door de Landdrosten; doch daar deze, wegens hunne gewone ambtsbezigheden niet in staat waren persoonlijk dit onderzoek te leiden, werd hun volmacht gegeven om twee of meer hunner assessoren daartoe te committeeren.

Het door die assessoren op te maken gedetailleerd rapport, waarin tevens voorstellen moesten worden gedaan ter oplossing van de bestaande geschillen, zou door tusschenkomst van den Landdrost aan den Minister van Eeredienst worden gezonden, opdat Z. M. daarop eene decisie zou kunnen nemen. De assessoren moesten zorgen vóór het einde des jaars 1809 met het onderzoek gereed te zijn.

Bij schrijven van den Landdrost van Amstelland aan den Minister van Eeredienst 20 Februari 1809, No. 4 werd te kennen gegeven, dat hij tot de werkzaamheden „relatief de geschillen over de kerkgebouwen had gecommitteerd" de assessoren:

D. van Horbag en
J. G. Verstolk.

Waarna de minister de bij zijn Departement ingekomen stukken betreffende geschillen over kerken e. d. g. in Amstelland, in originali zond aan den Landdrost, met verzoek die aan de genoemde heeren assessoren ter hand te stellen. Onder die stukken was een brief van

het gemeentebestuur van Assendelft van 3 December 1809, waarbij het verzocht dat de te benoemen commissie voorziening en schikking zoude maken ten aanzien van het bezit der kerken aldaar. [1])

Bij schrijven van den Landdrost van 9 Mei 1809, N. 9 [2]) berichtte deze aan ons gemeentebestuur de benoeming van de genoemde heeren assessoren en de adjunctie en qualificatie van de Heeren Mr. R. H. Arntzenius, lid van het hervormd en J. C. B. Bernard, lid van het roomsch-katholiek kerkgenootschap „als te samen, ingevolge Art. 2 en 3 van het koninklijk decreet van den 5 van Sprokkelmaand l.l. voorschreeve Commissie uitmakende," met aanschrijving om de Commissie als zoodanig te erkennen, aan derselver aanschrijvingen te voldoen en de door haar gerequireerde opgaven en inlichtingen te suppediteeren en om brieven voor haar bestemd te adresseeren: „Aan de Commissie tot onderzoek der kerkelijke geschillen in het Departement Amstelland te Haarlem."

Op denzelfden datum, bij brief N. 2, schreef de Commissie aan het gemeentebestuur alhier om van de kerkbesturen of commissiën uit kerkgenootschappen alhier „welke zich tot reclame van eenig kerkelijk gebouw of fonds hebben geadresseerd," zoodanige ophelderingen, gronden van vermeend recht, mitsgaders stukken en bewijzen daartoe relatief te requireeren en die stukken met bijvoeging der consideratiën van het gemeentebestuur, aan haar in te zenden vóór den eersten Juni van het loopende jaar.

Het Gemeentebestuur antwoordde hierop bij brief van

---

1) Dit zal dezelfde wezen, waarvan op pag. 69 sprake is.

2) Afschrift i. h. Gem. Archief.

(?) Mei 1809 [1]), waarbij het met een inzond de antwoorden [2]), van de respectieve commissiën uit de kerkgenootschappen ontvangen, op hare uitnoodiging tot het geven van nadere inlichtingen, door de Commissie bovengenoemd bij brief van 9 Mei 1809 gevraagd, o. m.

„Wat aanbelangt onze consideratiën, uit de bijgaande stukken blijkt de stand der zaak. De Roomschen, gelijk uit alles consteert willen de kerk bij de Gereformeerden in gebruik, wijl (zij) eene goede kerk hebben, wel afstaan, doch op zoodanige conditiën tot welke de Gereformeerden noch niet hebben kunnen besluiten en schijnen de decisie te willen afwachten. Dat ons voorkomt ook het beste te zijn, wijl partijen het toch niet eens kunnen worden en meer en meer van elkander verwijderen."

De houding van ons gemeentebestuur ten aanzien der kwestie was correct. Het stelde zich geen partij en uit de slotwoorden van den aangehaalden brief blijkt, dat het in het belang van den vrede onder de gemeentenaren gaarne eene oplossing zoude zien. Doch deze liet zich vooralsnog wachten.

Den 29 Mei 1809 verscheen een schrijven van den Drost van Amstelland, N. 9, mededeelende eene circulaire van den Minister van Eeredienst, waarin deze opgave vraagt aan de Drosten:

1°. van alle kerken in hun departement, welke in het bezit der Hervormden zijn en van die welke na 1795 aan de R. K. zijn overgegaan, met vermelding van fondsen en goederen en of deze voldoende zijn voor het onderhoud dier kerken;

2°. van de verdere inkomsten der kerken, bijzonderlijk die, voortspruitende uit reëele lasten, uit erven en

1) In kopie voorhanden i. h. Gem. Archief.

2) Het antwoord van de Commissie uit de Gereformeerden in copie aanwezig; dat van de R. K. Commissie niet.

landerijen etc.; alsmede van de bepalingen ten aanzien van de verplichting tot het onderhoud der kerken, waardoor geestelijke tiendheffers of andere corporatiën en personen tot dat onderhoud of wel tot subsidiëering, ingeval van noodzakelijkheid, gehouden zijn;

3°. van de kerken der Hervormden en de aan de R. K. overgegane kerken, welke uit 's lands-, stads-, dorps- of andere openbare kassen geheel of gedeeltelijk onderhouden worden, met bijvoeging eener ruwe begrooting van het uit de openbare kassen daarvoor jaarlijks besteedde bedrag.

Het gemeentebestuur berichtte hierop bij brief van 15 Juni 1809, dat de kerk zoozeer geen goederen of fondsen had, als wordende gedeeltelijk onderhouden

1°.	van het zoogenaamde stoelengeld per jaar	± *f* 100.—
2°.	„ de zitbanken der mannen . . .	„ „ 115.—
3°.	„ de graven in de kerk.	„ „ 38.—
4°.	„ de giften onder de godsdienstoefening	„ „ 180.—
5°.	„ het zoogenaamde pastoriegeld . .	*f* 51 - 7 - 2
	Te zamen	*f* 484 - 7 - 2 [1])

terwijl bovendien van 1804 tot 1808 eene personeele omslag van *f* 400.— 's jaars was geheven geworden. Andere inkomsten had de kerk niet. Tiendheffers of dergelijken waren niet bekend.

Omtrent punt 3 der aanschrijving lezen wij dat vóór 1795 het tekort werd aangevuld uit de dorpskas „het eene jaar door het andere *600* gulden;" na 1795 hadden de Hervormden uit hun eigen beurs in het onderhoud voorzien.

Den 20 November 1809, onder N. 14, zond de Commissie ter onderzoek en vereffening der geschillen

1) Zie hiervoren pag. 59. De cijfers hier en daar kloppen niet erg best.

over Kerken en kerkelijke fondsen in het Dept. Amstelland aan ons gemeentebestuur eene aanschrijving om het Koninklijk decreet van den 5 Febr. 1809, N. 1 [1]) ter kennis te brengen van belanghebbende Kerkbesturen of Commissiën uit Kerkgenootschappen en van deze alsnog af te vragen ophelderingen en gronden van vermeend recht en van zoodanige godsdienstige gemeenten, welke in het bezit waren van kerkelijke gebouwen en fondsen, waarop anderen recht van reclame sustineeren te hebben „af te eischen opgave van derselver fondsen en bezittingen, met vermelding, zooverre mogelijk van derselver herkomen, en tijd en gronden van eigendom en om uiterlijk binnen 14 dagen de bedoelde stukken aan de Commissie in te zenden."

Wij zien hier dat de Commissie, van Horbag c. s. nu spoed achter het werk wilde zetten. 't Werd ook waarlijk eene vervelende geschiedenis. In Mei had zij een aanvang genomen en men was nu, een half jaar later, nog geen stap verder gekomen.

Of ons gemeentebestuur met de zaak verlegen zat, dan wel andere oorzaken in het spel waren, weten wij niet, maar het duurde tot 6 December 1809 eer het iets van zich hooren liet. Het noodigde op dien dag de beide kerkbesturen uit tot eene comparitie op den volgenden dag, des namiddags ten 2 uur.

Uit de notulen blijkt dat deze van te voren met elkander conferentiën tot »assoupiatie" hadden gehouden »dog die waren vrugteloos afgeloopen".

Waarschijnlijk was er bij die gelegenheid eenige wrijving tusschen de twee kerkbesturen ontstaan en bleek daarvan nu ter vergadering, want het gemeentebestuur verzocht den heeren »om alles in het vriende-

1) Zie hiervoren pag. 71.

lijke aan de zijde van het gemeentebestuur zonder eenige vooringenomenheid te behandelen". Van de eigenlijke besprekingen wordt niets vermeld. Alleen staat er nog: »Hebben de beyde Commissiën gedeclareerd bij hunne vorige missiven te persisteeren [1]). Latende de decisie of uitspraak aan de Commissie voorgemeld".

Van de Hervormde partij kwam in dato 10 December 1809 eene opgave [2]) in, ter voldoening aan de vorenvermelde aanschrijving der Commissie van Horbag c. s. van 20 Nov. 1809, No. 14.

Het is de vermelding waard wat daarin wordt beweerd omtrent den oorsprong en den tijd van herkomst der zoogenaamde pastoriegelden. »Wat de fondsen of bezittingen der gereform. gemeente alhier aangaat", lezen wij, „zoo kunnen wij berichten dat dezelve niet aanwezig zijn, tenware men daartoe wilde brengen een jaarlijkse ontfang van *f* 51—7—2 onder den naam van pastorygeld, zijnde een erfpachtsrecht op eenige stukken land gelegen in Assendelft; deszelfs tijd en gronden van eigendom hebbende van een door de gereform. gemeente in het laatst der 16den eeuw gedane uitzetting van gelden aan sommige personen, waarvoor bij wijze van hypotheek de nu nog belaste landen werden verbonden, tegen eene jaarlijksche betaling van erfpachtrecht, welke jaarlijksche erfpachtrecht in 't geheel op heden de gem. som van *f* 51—7—2 bedraagd".

Deze bewering behelst eene kennelijke onwaarheid, *misschien* te goeder trouw neergeschreven, gelijk uit ons opstel over die pastoriegoederen kan blijken [3]), waar wij hebben aangetoond dat niet vóór 1770 pastorie-

---

1) In kopie aanwezig in het Gem. Archief.

2) Door het Gemeentebestuur aan de Commissie voorgelegd bij brief van (?) Mei 1809. Zie hiervoren pag. 73.

3) Bijdragen Bisdom Haarlem Dl. 19 pag. 244 v. g.

gelden in de rekeningboeken der Hervormde kerk voorkomen, wel in ontvangstboeken van het dorp. Het woord was nu weder aan het Gemeentebestuur. Bij brief van 12 December 1809 gaf dit aan de meergenoemde Commissie te kennen dat de aanschrijving van 20 Nov. 1809, No. 14, aan de betrokken kerkgenootschappen was medegedeeld, waarop deze hadden geantwoord »van geen nadere opgave te doen, als bij hun voorgaande berustende" en dat »zij zich refereerden aan hunne missiven van Bloeimaand laatsleden".

Aan het slot van zijnen brief zegt het gemeentebestuur: „Dienende van onze consideratien vermeenen wij vermits de onderscheyden kerkgenootschappen (voor een Dorp) nogal talrijk zijn, bestaande de R. C. uit 1141 zielen en de Gereformeerden uit 1004 zielen [1]) en de beide kerken groot genoeg zijn voor ieder der gemeentens alsmede de wederzijdsche Commissiën alsnu eenparig verklaarden met de schikking die UWelEd. aangaande de kerk, door de hervormden in gebruik wordende (gehouden) gelieven te doen, content zouden zijn; het gevoegelijkst zoude wezen, de hervormden in bezit van dezelve bleven. Echter ons submitteerende aan UWelEd. meer verlicht oordeel en goedvinden," etc.

Dit is het laatste document dat wij over deze zaak gevonden hebben. Eene koninklijke decisie is niet gekomen. De gebeurtenissen van het volgende jaar 1810 en de abdicatie van Koning Lodewijk hebben wellicht hiertoe bijgedragen. De commissie in het Departement Amstelland schijnt, hoewel daartoe herhaaldelijk aangemaand, nimmer een rapport omtrent hare werkzaamheden te hebben ingezonden. Ten minste aan de Rijks-

1) De R. K. waren dus sedert 1798 (zie pag. 48) in aantal achteruitgegaan, de Herv. daarentegen gingen vooruit.

archieven te Haarlem en te 's Gravenhage is daarvan niets bekend.

De kwestie over het bezit der oude St. Odulphuskerk alhier is alzoo nooit tot eene wettelijke beslissing gekomen. Wij kunnen hierbij voegen dat de Hervormden in het bezit der kerk gebleven zijn en deze voor hunne godsdienstoefeningen hebben gebruikt tot 1852. In dat jaar is zij afgebroken en door eene nieuwe vervangen. Zij was toen zoo bouvallig geworden dat herstel niet meer mogelijk scheen. Alleen de toren bleef behouden, hoewel voor de tweede maal ingekort, en eene nieuwe kerk werd daartegenaan gebouwd.

Assendelft. P. P. LANDSMAN.

BIJLAGE A.

Staat van uitgaven, ten behoeve van de kerk c. a. te Assendelft, gedaan uit de dorpskas gedurende de jaren 1641—1795 [1]).

Jaar 1641—1650.	G.	9071—9	st. -	14	p.
» 1651—	»	410—0	» -	0	»
» 1652—1673.	»	? ?		?	[2]).
» 1674—1680.	»	2343—»	-	»	- [3]).
» 1681—1690.	»	3807—»	-	»	-
» 1691—1700.	»	5957—»	-	»	-
» 1701—1710.	»	4341—»	-	»	- [4]).
» 1711—1720.	»	2556—»	-	»	- [5]).
» 1721—1730.	»	3689—»	-	»	- [6]).
» 1731—1740.	»	6015—10 »	-	2 »	-
» 1741—1750.	»	17999—16 »	-	10»	-
» 1751—1760.	»	4834—3 »	-	6 »	-
» 1761—1770.	»	7197—4 »	-	2 »	-
» 1771—1780.	»	8238—10 »	-	10»	-
» 1781—1790.	»	9847—14 »	-	4 »	-
» 1791—1796.	»	1661—14 »	-	4 »	-
Te zamen	G.	87969—3	st.	4	p.

Uit dit staatje, dat ik meen met de meeste nauwkeurigheid uit de dorpsrekeningen, voor zoover die hier voorhanden zijn te hebben opgemaakt, blijkt wel zeer duidelijk dat de kerk lang niet geheel door de Hervormden uit *eigen* middelen is onderhouden geworden, zooals zij beweerden.

P. P. L.

---

1) Dorpsrekeningen van vóór 1641 zijn niet voorhanden.

2) Van de jaren 1652—1673 zijn geen rekeningen aanwezig.

3) De rekeningen van 1678, 1679 en 1680 werden niet gevonden.

4) Idem 1709 ontbreekt.

5) Idem 1716—1717—1718 en 1719 idem.

6) Idem 1729 en 1730 idem. Hierbij dient in het oog gehouden, dat onder de vermelde uitgaven *f* 300 soms *f* 400 per jaar voorkomt als predikantstractement.

PLAN OM EENE NIEUWE R. K. KERK TE ASSENDELFT TE BOUWEN.

A°. 1637 [1]).

Met alder eerbiedighheyt gheeft aen sijn Oversten te kennen Cornelis Symonsz. ofte haer E gheraetsaem soude duncken te zijn dat er een plaetse voor de ghantsche ghemeente van Assendelft om deselfde bequaamer ende met meerder sielenprofijt te bedienen, ghebout worde ende dat op dese naervolgende conditiën.

Dat het huys ghemaekt worde int midden van de ghemeente, omtrent die plaetse daar den E. H. Mr. Nicolaes [2]) sal. ghed. gherust is, in welcke met de gheleegentheyt des tijts de ghantsche ghemeente bij den anderen soude vergaderen.

Maer om de ghewenschte vrijheyt niet te bekrencken soude het voorghenoemde ghebouw gheset worden aen de westzijde van de wech achter de huysen op een plaetse die rontsom met wooningen insonderheyt van catholijcken beset is: alsoo dat se van de passagiers nauwelijckx soude konnen ghesien worden.

Dat d'oncosten van de timmeragie sal ghedaen worden van drie ofte vier min ofte meer ghequalificeerde per-

1) Archief der R. K. Kerk te Assendelft Bundel N. 24, lett. b.

2) Nicaas Ghispensis (van Jisp) pastoor alhier 1617—1635. Hij overleed 16 April 1635.

soonen dewelcke deselfde ut liefde tot Goodts dienst ende profijt van de pastorije van Assendelft sullen imploieren: welverstaende dat ijder int besonder sal actie hebben te pretenderen over sijn ingheleyde ghedeelte soo lanck als hij leeve, ende naer sijn overlijden sal het koomen te vervallen in handen van het capittel van Haerlem.

Dat ook om de minste opspraek hetzelfde soude gheschieden op de naem van een persoon, dewelcke het ghebouw int rouw sal laten staen een jaer ofte twee, min ofte meer, naer sich den tijdt sal aenstellen. Voorders de timmeragie van binnen sal sijn ter discretie van den Hr pastoor.

Dat mede om alle onmoet en sielenverlies te schouwen die daer soude komen veroorsaekt worden int oversetten van de vergaderplaetsen, de oude ghewoonelijcke plaetsen een jaer ofte twee, min ofte meer souden ghebruyct worden: maer op hoochtijden en principale feestdagen het nieuwe ghebouw, om alsoo met meerder stilheyt de buyrten te vereenigen.

Iets lager staat:

Dese voorschreve voorwaerden en conditiën behaegen mij ten hoogste wel, alsoo deselve sijn streckende tot de eere en glorie Godts, en bevorderinge der heylige kerke, en besonder tot behulpsaamheyt van de goddelijcken dienst in Assendelft, tot een teeken des waerheyts hebbe ick dit met mijn eygen handt en naem onderteyckent. A°. 1637 den 9 Februarius.

(Get.) J. Catzius.

Hieronder staat:

Dese voorhaelde conditiën gheapprobeert en onderteeckent bij mijn E. Heer Deecken van Haerlem sijn

accepteert van de ghemeente van Assendelft ende den 10 february 1637 onderteeckent.

(Get.) Cornel. Simonsz.
„ Garbrant Pieters post.
„ Jan Claesz. Pieters.
„ Gerrit Heyndricksz.
„ Heyndrick Heyndricksz.
„ Claes Dierckx.
„ Claes Symonsz. Coninck.
„ Dierck Claessen.
„ Cornelis Cornelisz.
„ Cornelis Syboutsz.
„ Claes Heyndricksoon.
„ Wouter Claas.
„ Engel Jak (?).
Benevens een drietal merken.

Bovenstaand stuk danken wij aan de vriendelijkheid van den Z. E. Heer pastoor Schlüter, alhier.

Er blijkt uit, dat er in 1637 meer dan éénе vergaderplaats aanwezig was, waar de geloovigen hunne godsdienstoefeningen hielden en dat de pastoor, Cornelis Symons [1]) het wenschelijk achtte om slechts éénе vergaderplaats te hebben. Het plan is niet dadelijk tot uitvoering gekomen, want in 1644 werden twee »roomsche vergaderplaatsen" door den baljuw gesloten. [2]) Vermoedelijk zijn deze vergaderplaatsen nog lang na dit jaar in gebruik gebleven. De overlevering van oude lieden wijst ze nog aan. In een er van is nog een deur aanwezig, die de oude bewoner (thans overleden) de „kerkdeur" noemde. Geen van beiden geeft echter iets te zien dat aan een katholieke kerk doet denken.

---

1) Cornelis Symons Cluverius, pastoor alhier 1611 † 26 Dec. 1643.
2) Bijdr. Dl. 8. pag. 250—251.

Later is het plan, misschien wel in anderen vorm, toch verwezenlijkt. In 1837 werd hier eene nieuwe kerk gebouwd [1]) in de plaats eener oude schuurkerk. Volgens overlevering was deze laatste een *zeer oud* en bouwvallig gebouw, waarvan het stichtingsjaar niet bekend is. Het stond aan de *westzijde* van den weg.

Voorts blijkt er uit met welke voorzichtigheid men in zulke gevallen te werk ging, om niet in botsing te komen met de plakkaten. Het gebouw mocht van de passagiers op den weg niet gezien kunnen worden!

Ook werd rekening gehouden met de wenschen der parochianen. Het was toch eene opoffering voor degenen die nabij de bestaande kerkgebouwen woonden, wanneer zij naar een ander moesten, »in 't midden der gemeente" gelegen, doch voor hen verder van huis.

Om die reden zeker werd bepaald, dat het nieuwe gebouw voorloopig enkel bij hoogtijden en feestdagen zou gebruikt worden.

Assendelft. P. P. LANDSMAN.

---

1) In 1887/88 vervangen door de tegenwoordige.

WATERLAND II. [1])

PURMEREND VÓÓR DE HERVORMING.

Purmerend was in den aanvang, zooals zijn naam aanduidt, het uiterste gedeelte van Purmer, of met andere woorden van Purmerland. Om de gelegenheid van het water [2]) zetten er zich eerst eenige visschers neder, maar vóór de tweede helft der veertiende eeuw waarschijnlijk, was het toch reeds een gehucht.

Ter Kerk hoorden de Purmerenders in den beginne natuurlijk in laatstgenoemde plaats, doch toen hun aantal aanmerkelijk was toegenomen, richtten zij zich, gelijk wij het in die dagen meerdere buurten zien doen, tot den Bisschop van Utrecht met het verzoek om wegens den verren afstand van de parochiekerk en de vooral des winters onbegaanbare wegen, daar in hun midden

---

1) Met mijn bijdrage Waterland I had ik mij voorgesteld een aanvulling te leveren van *van Heussen* doch bij nader nazien, vind ik nu, dat hij daarvoor eigenlijk te weinig mededeelt van deze streek. Om die reden zal ik dan ook maar alles opnemen, wat ik er vermeldingswaardig van kan opsporen, uitgenomen natuurlijk de Bijdrage over het St. Ursulaklooster van Purmerend, welke in één der vorige deelen prijkt.

2) In 1413 nog gaf Hertog Willem van Beieren 100 engelsche nobelen (één nobel = omtrent 90 grooten) sjaers staande *op de visscherij in de Weer,* en komende van Floris van Alkemade, die ze ontvangen had van Gerrit van Heemskerk (Heer van Oosthuizen) aan Jan Eggertsz. van Purmerend. Vidimus van Pieter van Catwijck, prior van St. Salvator enz. *van Mieris* d. IV, bl. 245. »De visscherije te Weer" had gemelde Graaf bij zijn gift aan Willem Eggertsz. dan ook uitgezonderd, en voor zich zelven behouden.

een kapel te mogen bouwen. De Bisschop stond dat verzoek toe, en verleende hun nog daarenboven het voorrecht van een eigen doopvont en begraafplaats, doch vermoedelijk op deze voorwaarden, dat zij den kapelaan behoorlijk onderhoud verschaften, en op de synoden (rechtsdagen) in de parochiekerk verschenen. Zoo luidde immers gewoonlijk des Bisschops antwoord. [1]) Hoe het echter ook was, tijdens de tweede helft der 14e eeuw zien wij te Purmerend een kapel staan met een vicarie en renten en met den pastoor van Purmerland Jacob Mas als eersten Rector. [2])

Naar het schijnt, had Albrecht van Beieren de hand gehad in het stichten dier kapel, want hem behoorde „de gift" ook van die Kerk, en hij was de gever van „sulcke renten als de kapellerije heeft, welke gelegen is in die kapelle". Hij had ze daarom ook aan bovengenoemden pastoor geschonken. [3])

Er was namelijk toen reeds spraak van geweest Purmerend, ten minste gedeeltelijk, van Purmerland af te scheiden, en niet slechts had Pastoor Mas dat plan

---

1) Zie onder anderen Bijdr. v. H. B. d. XXVI, bl. 137.

2) *van Heussen*, Hist. episc. Ultraj. d. II, bl. 128.

3) Bovengemelde schrijver zegt, dat dit geschiedde *in 1355*, maar *van Mieris*, d. III, bl. 46 merkt daarop terecht aan, dat de Hertog in eerstgenoemd jaar hier niets te zeggen had, en om die reden stelt hij diens schrijven *in 1358*, met de bijvoeging, dat hij het zeker niet eerder, maar wel later kan gegeven hebben. Gaarne zou ik het dan ook naar latere jaren willen verplaatsen, want Albrecht van Beieren geeft den brief »voor ons en *onse nakomelingen*", en dat doet immers vermoeden, dat hij geen Ruwaard meer was van Holland enz., maar Graaf, en dat het derhalve verleend is *na 1389*. Daarenboven komt Pastoor Mas nog voor, zeker *in 1399*, en ware nu de brief gegeven in *1358*, dan zou hij op zijn minst ruim 40, maar zooals wij later zullen zien, waarschijnlijk wel boven de 50 jaren aan het hoofd zijner parochie gestaan hebben, en dat zou naar mijne meening meer dan buitengewoon lang zijn geweest.

goedgekeurd, maar hij had *den geburen van Purmerend* ook geconsenteert bij zijn leven in hunne kapel „kinderen te laten Kerstenen, dooden begraven, Misse doen, predichen en anders, als gewoonlijk is te doen in een Parochiekerke". Om hem nu voor dat consent te beloonen had Albrecht van Beieren dan ook thans bepaald voor zich en zijne nakomelingen, want Purmerland met al de aankleven van dien was een vrije heerlijkheid en behoorde derhalve aan de grafelijkheid, [1]) dat de afscheiding niet zou plaats hebben vóór des pastoors dood, en, zoolang als hij leefde, zou hij de kapel en de renten van de kapellerije behouden.

Pastoor Mas bleef derhalve cureit te Purmerend, maar, omdat hij het tevens was van Purmerland, kon hij natuurlijk zelf de kapel niet bedienen; hij moest daarvoor dus een kapelaan of vicecureit houden, en een van die vicecureiten nu, was Heer »*Petrus Nicolaasz. van Uitgeest*" die in 1399 de vergunning van zijn pastoor *zegelde* [2]) om binnen de muren van St. Ursula's convent een kapel te bouwen met één altaar, ten einde dat te doen wijden en een priester te erlangen, die daar dagelijks de H. Mis kon lezen, preeken en de H. Sacramenten toedienen. In dat stuk noemt hij hem dan ook »*mijn kapelaan of den onderpastoor van Purmerend*". [3])

---

1) *van Mieris,* d. III, bl. 46.

2) Dat zegel bestaat uit een hart met kruis (dubbele dwarsbalk, bovenste kleiner dan de onderste) op schuinen voet met Andreaskruisje in het midden. Over dat alles een gelijkzijdige driehoek. Het omschrift is: »S. Petri de Wtghest pbr. (presbyteri.) Hij komt ook voor in 1394 in de acte der oprichting van het klooster der reguliere kanunniken van den H. Augustinus te Nieuwer-Amstel. Daarvoor gaf hij tevens aan Heer Gijsbertus Dou eenige stukken land en zijn huis bij de kerk te Purmerland. Hij behoorde dan ook bepaald tot de bizondere vrienden van genoemden Heer Dou »den leerling van Gerard Groote," *van Heussen* Histor. en notit. episcop. Harlem, d. II, bl. 115.

3) N. 4 van het Archief van St. Ursula.

Onder wiens hoede was de kapel van Purmerend gesteld? In een stuk van 1394 [1]) reeds en dus nog verscheidene jaren vóor genoemde plaats een eigen Heer had, wordt gesproken van »*onzer vrouwen rietland*", en daarom zou het mij niet verwonderen, of Maria zal wel de patrones van dat bedehuis zijn geweest en dat land aanvankelijk het eigendom der kapel.

De eenige bizonderheid, welke wij er overigens nog van vermeld vinden, is, dat er op St. Andreasdag (30 Nov.) 1406 door den provisor en deken van Amstelland, Waterland en Zeevang, Gerebrandus een scheidsrechtsdag in is gehouden over land in de Cooch te Koedijk dat aan St. Ursula toebehoorde. De eerwaarde mannen Beer Heerinksz., Henricus, zoon van Petrus Palis en Hordi Lambertsz. legden toen in tegenwoordigheid van Nicolaas Barthoudsz. meergenoemd, van Petrus Johannesz. en vele anderen, getuigenis af ten voordeele der zusters.

Ten gevolge van den giftbrief van Willem VI (1410) had er voor en in Purmerend een groote verandering plaats, want denzelfden 4 November werd het tot »*een dorp* »verklaard en den 9 December reeds had het eigen en nieuwe handvesten [2]), opdat het vermeert en gebetert zou worden". Van toen af nam het dan ook bizonder toe in volkrijkheid, en al in 1413 bezat het 't slot en husinge Purmersteyn" [3]), doch tevens, wijl »onse lieve

---

1) N. 3 van gemeld Archief, dat de Zeer Eerw. Heer Deken zoo goed was met de meeste bereidwilligheid ook ter mijne inzage beschikbaar te stellen, waarvoor hem hier tevens mijn dank.

2) *van Mieris*, d. IV, bl. 160.

3) Volgens *Jacob van Royen* (Antiquit. Belg. Amsterd. Kalverst. 1700 bl. 189, waar dat slot, of het zoogenoemde weerhuus aan den Purmerwal Bijd. XXI bl. 290. heet afgebeeld te zijn, (want zooals wij reeds weten, is het laatste huis van Jan Bastaard van Beieren geweest) had het twee zeer hooge vierkante torens met bizonder hooge kanteelen. Daarenboven werd het geheele huis nog geflankeerd door twee toren-

en getrouwe Thesorier dat voirscreven slot na sinen eyschen niet bequamelic begraven noch becingelen mocht, hi en moest onse aerde van kennemerlant aenvoeren, overmids dat Kennemerland also na den voirscreven husinge gelegen is, *so breidde hij die vrijheyt van der hogher Heerlicheit voirnoemt uit*, en meerde die alzo vele, *alze een endc dartich morgen lands groet sijn*, den huse naestgelegen, streckende van Kennermerlant wairt in" (aan den kant van Neck, gewis, [1]) »zonder arglist.". Maar wat er ook veranderde en verbeterde, of niet, de Kapel bleef nog Kapel, en Purmerend behoorde nog tot Purmerland. Pastoor Mas was zeker nog in leven, want de renten der kapellerije zouden wel verleend worden aan hem, die cureyt sou wesen van de kerke van Purmerend, doch, gelijk wij reeds verhaald hebben, eerst na Heer Jacobs dood. Dan ook zou die Kerk een parochiekerk wesen", alhoewel zij tevens een dochter van de Kerk van Purmer zou blijven.

Die dood viel in, naar het schijnt, omstreeks 1416,

---

vormige gebouwen met spitse daken. De poort op de brug schijnt een valluik te hebben. *L. Smidt* (Schatkamer 1710) echter, verhaalt, dat het lomp en plomp was met een vierkanten toren en met zeer ongelijke vensters, dienende om eenigh licht te scheppen, en niet om van buiten tot een gelijkformigh versiersel te verstrekken." Doch hoe dat nu te rijmen? Is het laatstbeschreven slot misschien dat van na den brand in 1519, en dat van van Royen van vóór dien tijd? of is het hetzelfde slot van na den brand, maar bij *Smids* zooals het tusschen 1700 en 1710 wellicht is veranderd, afgebroken, vernieuwd en bijgewerkt? Hoe het zij, *Purmersteyn* stond op het slotplein, in het westeinde der stad bij de vroegere Neckerpoort. In 1426 werd het door de Kennemers onder Willem Nagel voor Jacoba van Beieren ingenomen; in 1582 door de Staten geännexeerd; in 1729 aan de stad teruggegeven, en in 1741 geheel en al *afgebroken. Tegenw. Staat*, d. XV, bl. 526. Dat laatste woord afgebroken maakt het wel waarschijnlijk, dat *Smids* slechts van het na den brand opgetrokken huis spreekt, maar zooals het in vervallen toestand wat opgelapt was.

1) Neck toch behoorde toen tot Kennemerland.

althans in dat jaar wendde Heer Willem Eggertsz. [1]) zich met de inwoners van Purmerend tot den Bisschop Frederik van Blankenheim en verzocht hem de voorloopig bepaalde scheiding van Purmerland te voltrekken, alsmede eerstgenoemde plaats te verheffen tot een zelfstandig Kerspel, met dien verstande evenwel, dat de bovengemelde belofte van Albrecht van Beieren omtrent hare kerk mocht vervuld worden.

St. Graven »thesorier" zou daar dan op zijne kosten eene nieuwe Kerk bouwen, ze doen wijden, als ook haar bepaalde goederen toewijzen en schenken tot onderhoud van heuren toekomstigen pastoor en tot tegemoetkoming in de verschuldigde lasten. [2])

De pastoor der nieuwe parochie zou tot erkenning der Moederkerk, immer door aan haren cureit jaarlijks twee lood zilver schenken, zich zelven alsmede zijnen opvolgers en erfgenamen behield Heer Willem slechts, maar ook ten eenemale, het altijd durende patroonaatsrecht voor. De Bisschop stond na een nauwkeurig onderzoek het gevraagde natuurlijk toe, en met goed-

---

1) Bijdr. d. XXVI, bl. 98 Heer Willem was toen *eereproost der collegiale kerk van St. Salvator te Utrecht.* Volgens bovengenoemden *van Royen* bl. 177, werd zijn lichaam heerlijk in de nieuwe Kerk te Amsterdam begraven; »zijn grafschrift bezuiden 't koor aan een houten balk tusschen twee pilaren met gulde letteren geschreven" luidde: (1700) »Ao. 1417 den 15 dach in Julio starf den eerbaren Willem Eggart, Heer tot Purmereynt, fundateur van deze Kapelle, gedotyert met twee vicaryen: mede fundateur van deze Kerk, die begraven is onder deze blauwe zark." Eveneens *van Heussen*, d. II, bi. 99.

2) Bij de voorloopige scheiding was vastgesteld, dat »de Bueren van Purmerende met hare toebehooren (geheeten Purmer(endevoort) die Capelle en Kerke van Purmerende houden sullen buyten kosten der Bueren van Purmer, en de Bueren van Purmer in 't land, haar Kerk houden sullen buyten kosten der Bueren van Purmerende", doch de onderstand, die eerstgenoemden aan hunne kapel verleenden, schijnt niet van veel beteekenis geweest te zijn, omdat Heer Willem zoo den geheelen bouw en het gansche onderhoud op zich nam.

vinden van den Aartsdiaken van Utrecht en de toestemming van den pastoor van Purmerland, verhief hij de nieuwe Kerk tot een parochiekerk haar tevens al de voorrechten, vrijheden en rechten schenkende, welke de overige kerspelkerken genoten. Jammer is het evenwel, dat wij van dezen zijnen stichtingsbrief maar een half ingevuld formulier bezitten, want de gefundeerde goederen worden er niet in opgegeven, en ook de informacie *van Fruin* spreekt er niet van. Evenmin al deelt hij den naam mede van den *patroon dier kerk*, en nu zouden wij wel kunnen meenen hier hulp te vinden bij *van Heussen*, want hij noemt twee patroons op der Purmerendsche Kerk, namelijk *den H. Nicolaas* en de *H. Catharina*, maar hij gewaagt slechts van de laatste Kerk vóór de hervorming, en niet van deze voorlaatste of eerste, al, naar men haar noemen wil. Evenwel, daar de nieuwe kerk te Amsterdam de H. Catharina tot patrones had, en die maar kort vóór de Kerk van Purmerend is gebouwd [1]) zoo is het niet onwaarschijnlijk, dat Heer Willem laatstgenoemde mede onder de bescherming gesteld heeft van dezelfde H. Catharina, welke dan later de tweede beschermheilige zal geworden zijn der tweede parochiekerk, toen de H. Nicolaas daaraan tot hoofdpatroon geschonken was. Is men echter niet tevreden met die niet-onwaarschijnlijkheid, wij hebben nog een degelijker bewijs voor onze meening. In het testament [2]) namelijk van Nicolaas Henricsz. en zijne echtgenoote Catharina Nannensdr. van het jaar 1442 wordt gesproken over »een goeden gouden Rhijnschen gulden, die door den Deken en de provisores (overlieden") van de broederschap der gelukzalige en

1) In 1414.

2) N. 17 van het Arch. van Purmerend's Kerk.

glorierijke Maagd Maria moet ontvangen worden op *het feest der H. Catharina of onder haar octaaf"*, en behalve dat de vervaldagen van geld in die tijden dikwijls gesteld werden op, of omstreeks de patroonfeesten, voor het octaaf of met andere woorden voor het achtdaagsche feest, dat hier aan de H. Catharina wordt gegeven, kan ik geen andere aannemelijke reden vinden, dan dat zij toen de patrones was der kerk.

Met een zelfstandige parochie, hadden Heer Willem en de buren van Purmerend echter tegelijkertijd ook een eigen pastoor aangevraagd en de Bisschop bewilligde ook in dat verzoek. Heer Eggerts had overeenkomstig zijn begevingsrecht tot cureit voorgesteld *Heer Willem Spierinc* en deze Heer Spierinc werd ook benoemd. Voor het eerst zien wij hem optreden den 11 November 1418 en wel in het stuk, waarbij hij de vrijheden en voorrechten vernieuwde en bevestigde, welke Heer Mas aan het klooster St. Ursula geschonken had. [1]) Hij bezat een eigen zegel, dat bestond uit een schild, waarin een wiel met zes spaken; het omschrift luidt: *S. Wilh(elm)i Spi(e)rinc paro(chi).* Bepaald was hij toen nog niet lang in Purmerend, want al dagteekent het meergemelde formulier van den Bisschoppelijken brief van December 1416, en was zijne benoeming reeds vóór dien tijd aangevraagd, de oprichting der parochie schijnt eerst den 1 April van het volgende jaar haar beslag gekregen te hebben, [2]) en kort daarop, namelijk den 15 Juli, stierf tot spijt en groote droefheid niet slechts van Purmerend, maar ook van Purmerland, de innig godsdienstige thesaurier van Holland, hun eenvoudige en

1) Meergemeld Archief, n. 4. »In dien tijd woonden er leden van de familie Spierinc onder Naaldwijk, maar wij kunnen hier natuurlijk niet zeggen, of Heer Willem ook daartoe behoorde.

2) Bijdr. d. XXVI, bl. 97, noot 2.

goede Heer. De Kerk, welke hij ter eere van God begonnen was, heeft hij dus gewis niet voltooid gezien, ja, het blijft de vraag, of zij bij al dien tegenspoed nog hetzelfde jaar 1417 gereed kwam, want tegelijkertijd moest er ook een nieuw kerkhof aangelegd, en een pastorie voor den pastoor en voor de dienstdoende geestelijken gebouwd worden. [1]) Hoe het ook is geweest, in 1418 was zij toch zeker afgebouwd, doch welken vorm zij gehad heeft, is, naar het schijnt, niet met zekerheid bekend. [2]) Dit staat echter vast, dat zij in 1442 behalve het *hoogaltaar* nog een *altaar* had *van Onze Lieve Vrouw*, en dat niet alleen, maar aan dit altaar was ook *de broederschap* verbonden *van Onze Lieve Vrouwe* of der Allerheiligste Maagd met *een Deken* en *hoofdmannen*, want den 21 Juli van dat jaar vermaakte de meergenoemde Nicolaas Hendriksz. met zijn vrouw »aan den priester, die het altaar van Onze lieve Vrouw bedient in de parochiekerk van Purmerend een Beierschen goudgulden sjaars, welken de Deken en de procuratoren of provisoren der broederschap van de gelukzalige Maagd Maria voor dat altaar zullen heffen uit de opbrengst van een stuk land, »Nanninc Pieter Wobbes ven" genaamd." [3])

Terzelfder tijde vermaakten bovengezegden ook een gouden nobel aan de Kerk. Van de armen alhier vinden wij slechts eens gesproken, namelijk in het testament van Johannes Utenhage, die de zusters van St. Ursulen belastte uit het gelegateerde vijf Rijnsche guldens van

---

1) T. a. p. bl. 99. Als de brief niet maar enkel een formulier was, zou men zeggen, dat de Kerk van den aanvang af bestemd was voor meerdere altaren.

2) Later meer hierover.

3) Bijdr. d. XXV, bl. 291.

goed goud aan de armen uit te keeren, die boven andere behoeftig zijn." Dat was in 1441.

Pastoor was toen *Nicolaas Terisz.* (Dirksz.?) Hij had tot medegetuige bij dat testament *Jacobus Pietersz.*, priester te Purmerend, wellicht den vicaris van het Maria-altaar. [1]) Deze Heer Nicolaas had tot voorganger eenen anderen Heer *Nicolaas*, maar die de zoon was van een zekeren *Andries*. Pastoor Spierinc inderdaad schijnt het niet lang te Purmerend gemaakt te hebben (of hij gestorven is, of verplaatst, heb ik niet kunnen ontdekken) want reeds op den feestdag der H. Apostelen Petrus en Paulus 1421 schonk laatstgemelde Heer Nicolaas Andrieszoon der zusters zijnen brief, waarbij hij haar toestond op heur kerkhof te doen begraven niet slechts de commensalen, en die op den grond des kloosters overleden waren, zooals Heer Spierinc dat goedgevonden had, maar ook die niet op het erf der zusters waren gestorven, ja, zelfs buitenwonende personen, die bij de zusters hunne grafsteden verkoren hadden, deze laatsten echter onder voorbehoud van de helft der *offergaven*. [2]) Van de overige begrafenissen ontving hij volgens de bepaling door laatstgenoemden pastoor gemaakt, 3 lood luiksch zilver, of de waarde daarvan, jaarlijks te voldoen op het feest van St. Maartens sterfdag. Vermoedelijk bestond die waarde in »de achthalve stuyver oudeygens, die 't convent aan den pastoir ons parochykercke jaerlicx

---

1) Zijn andere medegetuige was Pieter Siemonsz., meester in de vrije kunsten (artium), maar geen priester, anders had het wel achter zijn naam gestaan evenals achter dien van Heer Jacobus. Dus wellicht dan het hoofd der school? waarschijnlijk wel.

2) Archief n. 11. Ook deze pastoor had een eigen zegel, waarvan de helft nog aan den brief hangt. Het stelt een takje voor met twee gelijke bladeren aan het boveneinde. Van het randschrift is nog over: »*Si*(gi)*ll*(um Nicola)*i p*(aro)*gi*.

te betalen had omtrent December. [1]) Tot aan 1500 vinden wij nog de volgende *Priesters van Purmerend* vermeld:

in 1406 *Petrus Joannesz.* [2])
in 1428 *Paulus Petrusz.* [3])
in 1480 *Paulus Dirksz.* [4])
in 1489 *Otto Nicolaasz.* en *Mr. Allard Adriaansz.* [5])

Den 10 Januari [6]) 1420 (dus 1421) werd door Jan van Beieren de volgende uitzondering gemaakt bij de bevestiging »der Handvesten, Privilegiën ende rechten van den ghemeenen Lande van Waterlande": Behoudelic dat die van Purmerlandt ende van Purmereyndt, vierschaer hebben zullen, ende in allen anderen puncten, tot alsulcken recht ende ghewoonte te staen als die ander ghemeene Dorpen van Waterlandt voorschreven staen." In 1421 nog was Purmerend alzoo een dorp. [7]) Ook in 1426 bij de bevestiging van den leenbrief van Purmerend, aan Jan den Bastaard verleend door Philips van Bourgondië, heet het weder: »alsulcke giften en

---

1) Bijdr. d. XXV bl. 301.

2) T. a. p. bl. 287.

3) Bl. 218, noot 2. In 1441 (Arch. 16) wordt nog genoemd: Domin. Paulus, confessor Dom. Henrici confess. Soror. met Volkert Ysbrandsz. clericus, maar meer wordt er niet van vermeld, dan dat de laatstgenoemde eenig land bezat in den ban van Purmerend.

4) Bl. 293, noot 1.

5) Bl. 294, noot 1. Deze Mr. Allard was hier bepaald pastoor.

6) De Staat der Ver. Nederl., d. XV, bl. 519 spreekt hier van 1420, doch hij heeft niet gedacht aan den hofstijl.

7) *Handv. v. Monnik*, bl. 32. Evenwel, het schijnt toen toch al het middenpunt te zijn geweest van Waterland want »Item soo sal elcke Schout over al in Waterlandt den Heem-raedt van sijnen Dorpe, dien die bueren ghecoren hebben, of kiesen sullen, daghen tot Purmerendt te wesen des Sonnedaechs nae Sinte Pieters dach in die zelle (26 Februari St. Pieters Stoel te Antiochië) om den Dijck te keuren, ende om te gaen" enz. t. a. p.

brieven van den Huyse, Heerlyckheydt en goede van Purmerende met haren toebehooren." [1]) Inderdaad, eerst sedert Gerrit van Zijl des Hertochs Raad en Kamerling geworden, en het dorp Neck met Purmerend vereenigd was, ontving het in Mei 1434, en hoogst waarschijnlijk op verzoek van zijnen Heer, die deze heerlijkheid vóór 1420 [2]) gekocht had, den naam van „stede", zooals blijkt uit den verleibrief, door Philips van Bourgondië gegeven 14 Mei 1434, en waarmede hij verleent aan „onzen getrouwen Rade en Kamerling Heer Gerrit van Zijl, Heere tot Purmerende, alle alsulcke Goederen, als hij van ons en onze graeffelijkheyt van Holland te leen houd, 't Huys ende slot Purmerende, *metter Stede* en dat dorp te Neck, hoog en lage en de Ambachtsheerlyckheyt van Purmerlant met zijn toebehooren enz enz. [3])

---

1) *van Mieris.*

2) Bij *van Mieris* wordt hij eerst bij de gift van Neck enz. in 1428 Heer van Purmerend genoemd, doch volgens den *Tegenw. Staat* (XV—521) wordt die benaming reeds in een brief van 1420 gevonden bij *J. van Hout*, dienstb. der Stede Leiden, bt. 50. Heer Gerrit was de zoon van Heer Dirk en Aleid van der Does. In 1416 had hij met vele andere edelen aan Willem VI beloofd, dat hij na zijnen dood diens dochter Jacoba getrouw zou blijven, (*van Mieris,* d. IV, bl. 383), en van daar dat hij, zijne belofte willende houden, en geen gelegenheid vindende om haar zijne heerlijkheid op te dragen, deze liever aan heur lot overliet dan Jan van Beieren manschap te doen, die ze dan ook aan zijn bastaard schonk. Eerst ook, nadat Jacoba afstand had gedaan van hare landen en titels, onderwierp hij zich aan Philips van Bourgondië, die hem thans met Purmerend en Nek ook de Albrandsche waard schonk met hooge en lage heerlijkheid en metter thienden. (t. a. p. bl. 1038.) In het begin van 1439 verkocht hij de heerlijkheden van Purmerend, Purmerland en toebehooren aan Heer Jan van Montfoort, en hij stierf in 1453 volgens *Soetenboom*, Soetst. zwaan, bl. 130, den 11 Maart.

3) Uit handen van den Heer van Naalwijk ontving Heer Gerrit ook 18 Juni 1440 honderd gouden Engelsche nobelen (=*f* 2,50) ten behoeve zijner kinderen wegens den bovenvermelden verkoop. (verv. v. *van Mieris*, bl. 19.)

Purmerend was evenwel nog maar een klein stedeke, [1]) ja in 1514 zelfs was het niet veel meer, want bij de informacie der verpondinghe [2]) zeiden Claas Symonszoon, burgemeester, oudt 48 jaeren, en Jan de Waal, van den rijkdom gedeputeert, oudt 59 jaeren bij hunnen eed, „op het 1ste artik. dat zij hebben 210 haardsteden, waarvan er 30 zijn, die niet met hen gelden noch geven; en zij zijn 3 huizen vermeerderd de naaste 10 jaren, waarin wonen arme lieden, die gekomen zijn aldaar metter woon uit Friesland.

Ook thans geneerden zij zich met visschen, en met schepen te sturen, met de zee te reeden aan haringbuizen, [3]) en koopvaarders te varen om een loon. Ook geneerden zij zich mede met paling te vangen, en die naar Engeland te brengen. De visscherijen huurden zij van hunnen genadigen Heer en van andere Heeren. Rijk waren zij volstrekt niet, want de gedeputeerden stelden het geheele vermogen van gansch Purmerend op 56000 Rijnsche guldens (= 40 grooten) [4]), en daarin waren nog begrepen,

---

1) De Teg. staat (bl. 523) beweert, dat deze stede tot in *1573* onbemuurd was, en dat zij, het eerst in *1572*, met een wal en gracht werd versterkt, maar in Bijd. d. XXV, bl. 267 wordt Joannes Bol genoemd: »procurator der zusters wonende *buiten de muren van Purmerend*", en op een andere plaats van dezelfde bladzijde wordt van het convent gezegd, dat het *»buiten de stadsmuren*" opgetrokken was. Dat stuk is van 1450, wellicht zijn dus die muren bij de uitbreiding der stad afgebroken.

2) *Fruin.*

3) Hier zien wij weer wat oude kronijken soms al beteekenen, want daaruit heeft *G. van Sandwijk* overgenomen, dat Purmerend op het einde der 17 eeuw (eerst) deelnam aan de haringvisscherij.

4) Die gedeputeerden hadden de stad eerst geschat op 16800 goudguldens (= 20 stuivers), doch Floris van Wijngaarden en Vincent Cornelissen (rekenm.) vertrouwden dat niet; zij kwamen daarom nogmaals naar Purmerend, en ontvingen toen bovenstaande verklaring: Zij hadden dus voldoening van hun lastige reis uit 's Gravenhage naar het *barre* noorden.

en geschat al hun goederen, als koeien, huisraad, koper en koopmanschap; niet echter hun nering of bruikwaar. En nu hadden zij wel 3 koopvaarders en 6 haringbuizen, die zij stuurden, doch twee koopvaarders waren het eigendom van Amsterdammers, en van de buizen behoorde de eene helft te Delft te huis. Ook besloeg hun ambacht wel 266 of 67 morgen, maar zij bezaten er slechts 180 van, en dat land deed niet meer dan even *f* 2,00 in huur, en in koop den penning 20. Daarenboven waren zij zwaar belast, want binnen 15 jaren waren hun *f* 15000 ontvaren, die plachten bijgedragen te worden te Monnickendam, te Amsterdam en te Haarlem. Accijnsen hadden zij er geenerhande op geenerhand goed, maar zij waren jaarlijks schuldig:

aan *losrenten* 57 of 58 currente guldens ter lossing van den penning 17, 18 en 20, die meest allen verkocht waren in den oorlog van Utrecht [1]), en waarvan de penningen aldaar in den oorlog besteed waren;

aan *eeuwige oude renten* 8 currente guldens en één gouden Engelschen nobel sjaars;

aan *lijfrenten* 108 currente guldens, die zij verkocht hadden binnen 20 jaren herwaarts; en nog hadden zij binnen dat jaar verkocht 16 of 17 currente guldens jaarlijks, welke penningen zij gegeven hadden in beden en andere tegemoetkomingen;

Boven dat alles werden zij door den Heer van Montfoort

---

1) Tusschen de burgers van Utrecht onder aanvoering der Heeren van Montfoort en hunne helpers aan de éene zijde, en de Bisschoppen van Utrecht (inzonderheid David van Bourgondië) en hun vrienden aan de andere zijde, omstreeks 1456—1486. Het levensbedrijf dier Heeren, en vooral dat van Heer Jan II, bestond voor een groot deel in oproermaken, oorlogvoeren, verwoesten en verbranden van sloten, met al den aankleve van dien. Ook was de laatste een bijzonder felle aanhanger der hoeksche partij.

nog gemaand om 1100 Rijns-guldens, waarover zij nog met hem in proces lagen." [1])

En die van Neck, zoo getuigden Claas Pietersz. oud 40 jaar, schepen, en Pieter Pauwelisz., oud 50 jaar,

---

1) Dat zal nog het proces zijn geweest van Heer Jan tegen die van Purmerend, om het oproer en de schade er van. Deze Heer Jan was de kleinzoon van Heer Jan, die de heerlijkheid gekocht had van Gerrit van Zijl. Den verleibrief van Philips van Bourgondië deelt *Soetenboom* mede: Soetst. Swane, bl. 136. Hij dagteekent van 20 Maart 1439 (1440). Op denzelfden dag beloofde Heer Gerrit dan ook te zullen zorgen, dat de leenmannen hem manschap en eed zouden doen. (Verv. van v. Mieris, bl. 17) Volgens *Soetenboom* t. a. p. verschilde zijn leenbrief van dien zijns zoons Hendrik, door denzelfden Hertog, echter *niet in 1458*, maar den 7 *Juli 1449* gegeven (t. a. p.) slechts daarin, dat deze de leengoederen *geërfd* had. Die Heer Hendrik was kastelein te Woerden in 1446, en Heer van Sparendam en Sparenland in 1448. Den leenbrief van Heer Jan II wist *Soetenboom* niet te vinden; *Anton. Matt.* deelt hem echter mede in zijn opstel »de jure gladii," bl. 169, en wijl dat werk niet in aller hadden is, zal ik hem hier maar afschrijven. Hij luidt: Philips doen condt allen luyden dat wij behoudelick ons ende een ygelicken sijns rechts verlyd ende verleend hebben, verlyen ende verleenen mit dezen onsen brieve den Heere van Montfoort sulcke Heerlicheden ende goederen als hem aanbestorven sijn van Hendrick, Heer van Montfoirde zijnen vader, diese van ons ende van onse voerouderen te leen te houden plach, ende hier na van perchele (perceel) te perchele geschreven ende genoemt staan. Eerst dat slot ende stede van Purmerende enz. enz. item die ambachtsheerlickheyd ende dagelycks gerechten van Purmer, Purmerlant *ende Ylpendamme*, streckende also verre, als die daar af gelegen is, mit der gifte van der kercken enz. enz. te houden van ons ende onsen nakomelingen hem ende sijne nakomelingen tot enen erfleen, gelijck Willem Eggert dat bij gifte van onsen lieven Oom Hertoge Willem van Beieren salige gedachten, te houden plach. Te verheergewaden met een goeden hert of twintich schellingen Hollants daarvoor. Item die Heerlicheyt hooge ende lage van der Dorpe van der Necke mit sijnen toebehooren te houden in sulcken leene, alse hem Gerrit van Zijl van ons te houden plach", Deze brief is van het laatst van 1467, in welk jaar niet slechts Philips, maar ook Heer Hendrik stierf, na eerst evenwel nog afstand gedaan te hebben van alle recht op de erven en huizinge, betimmerd *op de Bult te Purmerend* door Wendelmoet weduwe van Jan Eggerts, Heer Willems neef. (t. a. p. bl. 133) Heer Jan was toen nog minderjarig; Jan van Nassau was zijn voogd. Later trouwde hij Wilhelmina van

buurman, op hun eed, hadden in 1514, 31 haardsteden, en waren de laatste 10 jaren in eenen doen gebleven, maar te voren waren er 5 huizen afgebroken.

Ook zij geneerden zich nog met de haringvaart, met koopvaart, met visschen en vogelen binnen en buiten 's lands, Oost en West, om een huur; ook hielden zij enkele koeien.

Rijk waren zij evenmin als die van Purmerend, immers van de 100 morgen dier heerlijkheid, hadden zij er maar 50 in eigendom van, het dorp bezat slechts een vierendeel in een *haringbuis;* hunne lasten waren overigens niet zwaar, want Neck was jaarlijks belast met niet meer dan een rente van 18 currente guldens losrenten, ter lossing van den penning 18 en 20, ook al besteed in den oorlog van Montfoort, [1]) en hun dijk-sluis- en waterloop-gelden bedroegen even meer dan 3 stuivers op het morgen; doch de binnenwegen en binnenwerken moesten zij dan zelven herstellen. [2])

Evenals Purmerend in den beginne, zoo bezat ook Neck in bovengenoemd jaar een *eigen Kapelletje* met „*een huysken voor den priester*", die daar de H. Mis deed, doch een vasten priester, die er woonde, hadden zij niet, „*somtijds*", en dus zoo nu en dan maar, werd er de H. Mis opgedragen, en gewis kwam de priester dan uit Purmerend, tot welke parochie het behoorde. Wie dat kleine bedehuis gesticht heeft, is onbekend, doch *Soetenboom* verhaalt er van [3]): „Neck

---

Naaldwijk, Hendriks dochter, en was toen Burggraaf van Montfoort, Heer van Linschoten, Hekendorp, de Waard, Spaarndam, Sparenland, Naaldwijk, Wateringen, Kapelle op den Ysel, en erfmaarschalk van Holland, behalve hetgeen hij nog volgens boven medegedeelden brief bezat.

1) Die oorlog van Montfoort zal wel de bovenvermelde oorlog van Utrecht zijn geweest.

2) *Fruin*, bl. 71.

3) Soetst. Swane bl. 25.

placht een redelijk dorp te wesen, met een Kerck verzien, is nu (1702) tot op omtrent twintigh Huysen bijna te niet gekomen, *de Kerck is verdestrueert*, en *bij onse tijden zijn de overeyndstaande mueren*, en daar na *alle de steenhoopen weg gedaan* enz. Daarmede komt echter *G. van Sandwijck* [1]) niet geheel overeen, want hij vertelt: »Toen in 1573 de gemeente tot de hervormden overging, bleef het Kerkgebouw, *oud en bouwvallig zijnde*, nog *een geruimen tijd als een ruïne ledig staan*, en eerst bij bedijking van de Wormer *in 1622*, „alzoo hetzelfde toen de graving van den ringsloot in den weg stond, is *het geheellijk afgebroken*". Maar dat een oud en bouwvallig gebouwtje, als dat kappelletje was, nog 50 jaren blijft staan, zelfs in den vorm van ruïne, vind ik wel wat al te onwaarschijnlijk, en daarom geloof ik liever het verhaal van *Soetenboom*, dat het *verdestrueert* was, en wel ten tijde der troebelen. *Van Sandwijk* weet te zeggen, dat „de kerk heeft gestaan *over het derde huis beoosten de brug* op het overgebleven gedeelte van Neck. Bij laag water worden er nog overblijfselen van de fundamenten der kerk, in de ringsloot gezien."

In 1415 telde de geheele parochie omstreeks *1250 communicanten*, van wie er 90 te Neck woonden, immers de gedeputeerden van Purmerend verklaarden bij de informacie: »Up IIe arle heeft de pastoor overgesonden zijn cedulle, alsoe hij niet commen en mochte, daerinne dat hij stelt, dat hij hadde te Paesschen 1250 communicanten binnen Purmereynde mit Neck, dat een dorp es dat daer ter prochie behoert, maer onder die 1250 en zijn niet boven 1000 communicanten, die *in offerande ende hoochtijt contribueren*, maar of die gemeerdert ofte gemindert zijn, en schrijft hij niet;"

---

1) Geschiedk. beschr. van Purmerend, bl. 299.

en die van Neck: »dat te Neck zijn 90 communicanten, die behoeren in der kercke ende prochie van Purmereynde, ende zijn mede geëstimeert in de communicanten, angebracht bij die van Purmereynde; ende binnen de naeste 10 jaeren zijn de communicanten binnen Neck wel een derdedeel vermindert."

Vroeger waren er dus wel 120 of 130.

Behalve deze vermelding van het aantal communicanten, bevat die verklaring echter ook nog een belangrijke mededeeling. Zooals wij gezien hebben, had immers Willem Eggerts genoeg goederen gefundeerd en aangewezen, om den eersten pastoor der nieuwe parochie en zijne opvolgers een voldoend onderhoud te verschaffen, en nu verhaalt de pastoor, dat er in zijn parochie niet meer dan 1000 communicanten bijdroegen in het offeren en in het hoogtijdgeld. De gewone inkomsten waren dus, hetzij door waardevermindering der genoemde goederen, hetzij door vermeerdering der geestelijkheid, of door welke oorzaak ook, onvoldoende geworden, en om het te kort aan te vullen was nu naderhand met verlof van den Bisschop, de tijdens de middeneeuwen in ons land algemeen heerschende gewoonte ingevoerd van het offeren gedurende de H. Mis, hetzij dan aan het altaar, hetzij aan de communiebank, gelijk wij het al in 1421 bij de begrafenis der vreemden, in het convent der zusters in gebruik zagen. Doch welke diensten dat gebruik eerst bewees, op den duur schijnt de opbrengst ook daarvan hoe langer hoe minder toereikend te zijn geworden voor de behoeften der geestelijkheid, want later werd met hetzelfde verlof nog daarenboven het zoogenaamde hoogtijdgeld ingevoerd, dat is met Paschen, Pinkster en Kerstmis [1])

---

1) Een voorbeeld daarvan vinden wij in een brief reeds van 1352: »Wij Burgemeesteren, scepenen ende Raadt der stad van Emenesse

werd er een, of wel vastgestelde, of wel vrijwillige bijdrage door de geloovigen gestort, of bij hen aan huis opgehaald voor het behoorlijk onderhoud van den pastoor, die op zijne beurt ook weer voor zijne onderhoorige priesters moest zorgen. Wat echter het door den pastoor van Purmerend medegedeelde bericht bijzonder belangrijk maakt, is, dat wij er uit zien, hoe de oude gewoonte van te offeren tijdens de H. Mis, in deze parochie nog bleef voortbestaan, terwijl zij in verreweg de meeste Kerken reeds lang was afgeschaft, omdat zij, hoe goed ook in zich zelve, de onschuldige aanleiding was geworden tot ijdelheid, haat, nijd, tweedracht en veeten, ja zelfs tot moord en doodslag. [1])

Doch nog voor bovenvermelde informacie geschiedde, had er voor Purmerend wederom een groote verandering plaats gegrepen: na de verbanning van Jan van Montfoort was namelijk deze stad met hare heerlijkheid en die van Neck, overgegaan in handen van Balthazar, Heer van Volkestein en Kamerling van Hertog Maximiliaan. [2]) Ook had deze ze in 1484 weer verkocht aan Jan van

---

maken condt allen luden, dat wij om die hoop ende troost, die wij hebben van den Bisscop van Utrecht een kerspel-kerke te crijgen binnen onser stadt, bewijset hebben ende bewijsen mit desen openen brieve onsen kerspel-Paepe (parochiepastoor) die men ons setten sal in der tijd tot der kerke van Emenesse *aan erffelijcke renthen elcx jaar te beuren uit elcken huyse,* dat binnen de vrijheyt van Emenesse staat, *twee scellingen payements*, alse in der tijt in den lande Utrecht genge ende gave is, dat *een derde deel te Paschen, dat ander deel te Pinxteren, ende dat derde deel te Corsavont.* Ende ware ymand die totten voerseyden termijnen niet en betaalde, so souden wij *hem uytpanden uit den reetsten goeden*, die wij vonden binnen onser vrijheden binnen veerthien daghen na dien dattet ons onze Kerspel-Papen te weten daden enz. *Anton Matt.*, de jure gladii, bl. 329.

1) Bijdr. d. XXVI, bl. 435.

2) Vervolg van *v. Mieris*, bl. 182. Dat gebeurde in Juli 1481, en niet in 1471, zooals *Soetenboom* heeft, want Montfoort bezat Purmerend

Egmond, [1]) die na den dood van den Graaf van Lalaing tot stadhouder van Holland, Zeeland en Friesland was benoemd, maar, wat van veel meer gewicht was, bij diens verheffing tot eersten Graaf van Egmond, werden beide heerlijkheden 12 Nov. 1486 tevens van Waterland afgescheiden en bij het genoemde graafschap gevoegd. [2]) Immers de brief des Hertogs luidt: »Uwe landerijen, uwe landhuizen enz. enz. . . . . zooals gezegd graafschap van Egmond en zijne uitgestrektheid die bevat, hebben wij tegelijk met *de Heerlijkheid, de stad en het slot van Purmereinde, en de genoemde dorpen Neck, Purmerlant en Ylpendamme met al wat er toe behoort*, voor u en uwe opvolgers met ware kennis van zaken, *onaf-*

---

nog in 1480, t. a. p. bl. 178. Heer Balthasar schijnt een neef van den Hertog geweest te zijn, was ten minste overal in zijn gevolg. Hij werd op reis naar zijn vaderland, Duitschland, te 's Hertogenbosch door een zijner dienaren vermoord.

1) Aldus *Bokkenberg* zoo ook de *Divisiekronijk*, bl. 257. *Soetenboom* geeft hier 1474. De 10 jaren, die de Graaf van Egmond reeds Heer van Purmerend zou geweest zijn, kunnen wij den Soetstemmenden Swane dus gerust ten geschenke geven. In het begin van April 1484 nam Heer Jan dan ook plechtig bezit van zijn heerlijkheden, en gaf toen, of wellicht kort daarop, zijn bekend handvest. Genoemde Heer was een zeer godsdienstig man, die niet slechts zijn beste paard over had voor keizer Maximiliaan, maar ook zijn schoonste, kloekste en verstandigste dochter voor God. Volgens *Goudhoeven* was hij ridder van het H. Graf, en trachtte hij a°. 1490 in de abdij van Egmond nieuwe en deugdzame broeders te plaatsen om er orde en tucht te herstellen. Ook schijnt hij streng rechtvaardig te zijn geweest voor zijne onderdanen, want bij *J. van Vloten*, Nederl. geschiedzang d. I, bl. 132 zingt een onbekend dichter van hem:

»Die grave van Egmondt, die cloeck van daden is,
Mijn herte verblijt mij, dat hi beraden is
Die misdadighe rechtvaerdelijc te doen corrigieren,
Want David seyt, dat die rechter salich ontladen is,
Die altoos recht doet, eert int verspaden is." enz.

2) Het stuk, waarin Graaf Jan dat aan zijn goede ondersaten van Purmerend, Neck, Purmerland en Ilpendam bekend maakte, bij *Soetenboom*, d. II, Soetst. Swane bl. 52.

scheidelijk bij uw Graafschap van Egmond gevoegd; wij vereenigen ze door dezen brief er mede; wij *hebben ze verheven en wij verheffen ze tot een waar Graafschap* enz. enz. (*Bokkenberg* Heer v. Egmond bl. 149.)

Thans behoorde Purmerend derhalve tot Egmond, en onder dat bestuur gevoelde het zich natuurlijk veel gelukkiger dan onder dat van Montfoort. Dat die Heeren deze stede dan ook genegen waren, bewijst niet alleen het reeds vroeger besproken handvest, maar het bleek vooral bij de verschrikkelijke ramp, welke Purmerend in 1519 teisterde. Toen brandde op 60 of 70 huizen na, welke aan den wal stonden, de geheele stad af, en dus, zooals ik reeds te kennen heb gegeven, ook het slot en huis van Jan den Bastaard, en de meeste ingezetenen, eenige armen en behoeftigen uitgenomen, werden van have en goed beroofd. Niet slechts werd de Kerk en bijna de geheele toren in een puinhoop veranderd, maar al wat zij aan altaren, sieraden en brieven bezat, kortom alle voorwerpen van waarde, werden vernield, en nu bevond zich op dat treurig oogenblik Graaf Jan II, [1]) die zijn vader opgevolgd was, wel bij den Keizer in Spanje, maar zijne moeder, Magdalena van Waardenburg, Graaf Floris dochter, aan wie hij het bestuur zijner heerlijkheden had opgedragen,[2]) kwam met de Burge-

---

1) Heer Jan II was kamerling van Karel V, en ridder van het gulden vlies. Hij had getrouwd vrouwe Françoise van Luxemburg, zuster en erfgename van den Prins van Steenhuizen en Gaveren enz. enz. Hij was de tweede zoon van Jan I, en stierf in Spanje in 1528, op 29 jarigen leeftijd.

2) Zooals *Soetenboom* verhaalt, was Vrouwe Magdalena een duitsche van geboorte, doch niet, gelijk hij schrijft in 1474, maar in Mei 1484 getrouwd met Heer Jan I, bij welke gelegenheid er »groote triumphe en feest gehouden wierd in 'Gravenhage." Nu dat huwelijk mocht wel gevierd worden, want behalve bovengenoemden Heer Jan en Jonkvrouw Anna, welke later abdis werd te Loosduinen, werd er ook uit geboren

meesters, met het meerendeel van den rijkdom en de inwoners overeen;

„dat de voornoemde Inwoonderen, die aldaar hunne huysen gehadt hebben en verbrandt zijn, desgelijcx degene die er souden komen timmeren en woonen, *vrijheyd souden genieten en gebruicken, van alle bede, subventiën en ongelden*, soo verre en soo veele als Jan Heere van Purmerende beroerde en aanging, *dat voor den tijd van de eerste achter een volgende acht jaren*, beginnende den 23 Julius Anno 1519, (doen) deselve stad verbrande, behoudelijck in alle andere saacken Heeren Jans heerlijkheyd, hoogheyd, jurisdictie ende voorrechten, hier inne niet geroerd enz. In deze vrijheid en wierd niet begrepen die niet verbrand en waren, maar *die mosten hare lastgelden na haarlieder quote jarelijx opbrengen, en souden deselve penningen gaan tot profijt en reparatie van de kerk tot Purmerende:* desgelijcx en hadden hun de Ingesetenen van Neck dese vrijheyt niet aan te trecken, maar moeten hare portie contribueren", enz. [1]) En afstand doende van de »jaarlijxe quote" der verbrande huizen, ging de vrouwe van Egmond nog verder, want hare vroom-

---

Heer George, eerste Heer van Hoogwoud, later Bisschop van Utrecht en abt van St. Amand bij Doornik. Deze Graaf, die volgens de divisie-kronijk (div. 32, cap. 46) boven de negentig jaren oud werd, stierf omtrent onse Lieve Vrouwe Hemelvaart op den Hoef, »nadat hij 32 jaren met grooter eeren gheregeert hadde." Dat moet geschied zijn op het laatst van 1516.

1) Tegelijk vaardigde genoemde vrouwe het voorschrift uit, dat »geen van de ondersaten ofte eenig andere, die tot Purmerendt wilden timmeren, huysen souden bouwen als met harde wegen (materialen) en pannen of schaliën (leien) daken, *Soetenb.*, Soetst. Zwaan, bl. 152. Hier vlnden wij derhalve de rede, waarom het hooihuis der Zusters met pannen moest gedekt wezen. Het was dus geen stedelijke keur, waarvan Karel van Egmond haar in 1538 onthief. Bijdragen d. XXV, bl. 285.

heid deed wat zij vermocht om den wederopbouw van het huis des Heeren, ook door eigen bijdrage terstond te verzekeren. Reeds het volgende jaar dan ook was het bedehuis met toren en al uit zijn „assche en puinhoopen herrezen",want op den rand der heel-uurs-slagklok, met den naam van St. Nicolaas, zoo verhaalt *G. van Sandwijck*, [1]) staan als klokkegieters genoemd Frederik Joh. en Johannes Schmalburg 1520. [2])

Evenals de eerste Kerk, stond deze tweede op de plaats der tegenwoordige protestantsche kerk op de markt, maar meer naar het midden en met het priesterkoor naar het oosten gericht; zij was dus georienteerd. Wat haar vorm aangaat, zegt *van Sandwijk*: de eerste kerk „herrees luisterrijk, zij bevatte vroeger alleen de zuider- en middelkap, maar thans werd zij aan de noordzijde met een kap,en aan de oostzijde met het koor vergroot" [3]). Volgens dien schrijver was dus *de eerste kerk*, die voornamelijk op kosten van Heer Willem Eggerts gebouwd was, een kerk met twee beuken; de hoofdbeuk, met den toren er vóór, aan de noord-, en de andere beuk, hoogst waarschijnlijk met een groot raam, in het front aan de zuidzijde. *De tweede*, welke na den brand werd opgetrokken, was een kerk met drie beuken. Aan den noordkant van de hoofdbeuk was nu nog een beuk aangebouwd; de kerk was dus een kruiskerk geworden, en de toren stond er midden voor; daarenboven was de de middenbeuk verlengd met een priesterkoor, dat achteraan in den vorm van een grooten halven cirkel vóór de twee andere beuken uitstak. [4]) De *tegenwoordige*

---

1) Bl. 173.

2) Hier wordt bevestigd hetgeen ik vroeger gezegd heb, dat St. Nicolaas de patroon was der tweede parochiekerk.

3) Bl. 161. Die beschrijving is van 1839.

4) Aldus mede een teekening in het parochiaal archief aanwezig. Zij heeft daar zes groote vakken met even zooveel groote ramen. Op

Staat (1743)[1]) verhaalt van deze kerk, dat het een fraai gebouw was, maar in den plattegrond van Purmerend een ietwat ruwe, doch duidelijke teekening, geeft toch een kerk met twee beuken te zien in denzelfden trant, als hierboven de kerk van Heer Willem is afgeteekend, en zijne overige uitbeeldingen gelijken, ten minste voor zoover wij hebben kunnen nagaan, over het algemeen vrijwel. Misschien is dus de kerk vóór 1743 geweest, zooals *de Tegenw. Staat* haar weergeeft, maar is er later een derde beuk aangebouwd en is zij toen geworden, gelijk *van Sandwijk* 1839 haar beschrijft. Is de teekening van den *Tegenw. Staat* goed, dan zou de toren van een tamelijke hoogte zijn geweest, en twee omloopen hebben gehad [2]) ook zou dan de pastorie achter, aan den noordkant gestaan hebben. Volgens *van Sandwijk* lag het kerkhof van den beginne af ten zuiden van de kerk. [3]) Van de pastoors *na* 1500 weten wij nog minder dan van die vôór dien tijd. Met name vinden wij slechts genoemd den ongelukkigen afgevallenen Bernardus Bernardi, over wien wij later nog moeten spreken, tenzij er onder de 5 priesters, die wij het laatst opgenoemd hebben, nog geweest zijn, die sinds dat jaar aan het hoofd dezer parochie hebben gestaan. Doch wel zien wij vermeld, dat er in 1473 *termijngangers* (ter-

---

het middenschip staat een klein torentje. De groote toren is vierkant, en in de kerk ingebouwd. Zij heeft echter maar éene balustrade, waarboven een achtkant en een ronde koepel met rond koepeldak, en daarop een kruis met een haan. Naar welke plaat die teekening gemaakt is, weet ik niet, maar zij is bepaald uit den laatsten tijd; dit bewijst het huis, dat er aan de noordzijde aangebouwd is en de hooge vierkante schuins afgedekte uitbouw met vooruitspringend benedengedeelte, waarin een groote breede poort.

1) D. XV, bl. 519.

2) Zie bovenstaande noot.

3) In 1664 werd dat kerkhof opgeruimd.

minarii) te Purmerend kwamen, d. i. kloosterlingen, die omstreeks de hooge feesten der heilige kerk naar verschillende parochies uitgingen om daar dan te preeken en de H. Sacramenten toe te dienen. Het recht om dat hier te doen, bezat het klooster der paters Dominicanen te Haarlem; dat is, dunkt mij, toch de meest natuurlijke verklaring van de reden, welke de pater prior van het Haarlemsche convent opgeeft voor de affiliatie, die hij aan het klooster der H. Ursula te Purmerend verleent, dat wil zeggen, waarom hij den biechtvader en de zusters deel geeft aan de H. Missen, gebeden in één woord aan alle goede werken, welke er in zijn godshuis werden verricht; hij schrijft immers [1]) van *de terminarii vernomen te hebben*, hoe genegen de zusters zijn klooster en de broeders waren; niet slechts met woorden toch, maar ook door liefdediensten hadden zij dat getoond en herhaaldelijk aan den dag gelegd: „non solum verbis, sed etiam beneficiis caritativis eisdem frequenter exhibitis". En welke liefdediensten kunnen de zusters dan *dat klooster en de* broeders hebben bewezen? Uit geen enkel ander stuk blijkt, dat zij met dat convent in eenige betrekking stonden, of gestaan hadden, en daarom kan ik mij die liefdediensten niet anders voorstellen, dan dat de zusters de termijngangers, die te Purmerend kwamen, bij gebrek van een terminarishuis aldaar, in haar klooster of in één harer huizen opnamen en liefderijk verzorgden.

Ook waren er *zevengetijden-meesters* [2]) aan de kerk verbonden, om de kerkelijk gezangen uit te voeren. Wanneer dat genootschap opgericht is, vinden wij niet

---

1) N. 19 uit het kloosterarchief.

2) Voor die zeven getijden, zie vooral de nauwkeurige bijdrage over die getijden te Delft, d. XXVI, bl. 204.

aangeteekend. In den brief van St. Ursula [1]) wordt alleen maar gesproken van *Simon Pietersz. Brantgis* (Brandjes?) en *Jan Claeszoon getijde-voechden*". De zusters hadden namelijk, zooals wij reeds verhaald hebben, jaarlijks 8½ stuiver oudeigen [2]) aan den pastoor te betalen, en terwijl zij in 1567 zeker wat geld bijeengegaard hadden, en de getijde-voechden dat goed konden gebruiken, zoo deden zij die jaarlijksche schuld op last der Burgemeesters en van den rijkdom der stad [3]) aan hen over voor *f* 8,50, d. i. het geld berekend tegen 5°/₀.

Die getijdenmeesters waren bepaald leeken; vermoedelijk wel schoolmeesters, die met burgers en schoolknapen de godsdienstoefeningen door hun zingen opluisterden, zooals dat in de meeste kleine plaatsen geschiedde; geen de minste aanwijzing immers wordt er gevonden, dat het priesters waren, en een *school* was er in deze plaats reeds lang. Volgens *G. van Sandwijk* werd „de eerste stadsschool of stads-burgerschool gesticht" reeds (!) „onder Jan van Egmond omstreeks 1500; het gebouw daartoe was de tegenwoordige stad-armenschool." [4]) Doch in het handvest van Jan van Egmond van 1487 is geen sprake van het stichten eener school, of van een school die pas gesticht is; hij zegt [5]) § V „Item soo sullen wij een goeden en bequamen man setten, in der schoole en costerije van Purmerend, dewelke ons onze voorsz. ondersaten recommanderen ende presenteeren sullen,

---

1) N. 39 van het Archief.

2) Bepaald wel, gelijk ik al gezegd heb, de waarde van 3 lood zilver, welke de nonnen sedert Pastoor Spierinc voor het begraven moesten voldoen.

3) Misschien met het oog op een toekomstige annexatie van het convent.

4) Bl. 193. In het jaar 1839,

5) Soetst. Swane, bl. 149.

daer zij mede te vreden zijn," en met die woorden gaf hij hun dus dood eenvoudig het voorrecht, dat zij voortaan den een of anderen persoon mochten voorstellen, als geschikt voor het ambt van schoolmeester en koster, en werd hij dan goed en bekwaam bevonden, dan zou hij hun verlangen vervullen en dien persoon benoemen. Als men het aangehaalde artikel goed leest, dan krijgt men ook, vlak tegen de bewering der geschiedenis van Purmerend in, juist den indruk, dat die school evenals de kosterij van te voren bestond, en haren gewonen gang volgde. Van die school en van hare Rectors vinden wij verder niets meer vermeld.

In de Bijdragen [1]) verhaalt Pastoor Philippona in zijn „Pastoors van „Schagen" wel, dat er in de particuliere synode van Haarlem, aangevangen »den 9 Augusti des jaars 1633" gezegd werd: „Ende alsoo men verstaet, dat binnen Purmerende een paepse Rector soude sijn, werden de Eerw. Broederen der classis van Edam vermaent omme daerop een waeckent ooge te houden (gelijk tot nog toe geschiet is) ten einde daerin mochte werden voorsien."

En in die van Amsterdam, aangevangen den 14 Augusti Ao. 1634:

»Alsmede den paepsche rector ende schole tot Purmerende (hoewel sy niet veel schijnt te beteekenen te hebben, sijnde daar geen paepsche boeken gelesen, geen tractement van de magistraet genoten, en de rector hem bemoeiende met ossen weyden en de schole vermeynt wordt te sullen verlopen) sal evenwel de E. classis van Edam met de E. deputaten des synodi trachten de schole 't eenemael te doen weyren bij de

1) Bijdr. d. XIV, bl. 131.

E. magistraet aldaer". [1]) Doch dat gold niet de genoemde stadsschool maar een bijzondere, misschien een schijnschool, want omstreeks dezen tijd hield zich hier een priester in het verborgene op, en wellicht was dat weiden van ossen insgelijks een middel ter vermomming. Zooals uit deze Bijdragen [2]) blijkt, hadden *de zusters* van Purmerend een *eigen zegel*, en dank der gewaardeerde bereidvaardigheid van den ZeerEerwaarden Deken van Alkmaar, die de goedheid had mij er een afdruk van te zenden, kan ik er hier eene beschrijving van geven.

Het is een langwerpig ovaal zegel in vaal zwart lak voorstellende: onder een driehoekig effen baldakijn den H. Franciscus van Assissië in pij en met een aureool achter het hoofd, de beide handen opgeheven en naar den bezichtiger gekeerd als om hare wondeteekenen te laten zien, met een ster boven ieder, ter hoogte van de oogen; voorts onder de ellebogen een paar kleine takjes, en dat alles omgeven door een gekartelden binnenrand met schulpjes aan de binnenzijde. Het randschrift daar buiten omheen luidt: *S*(i)*g*(ill)*um* : *soro*(ru)*m* : *ordi*(ni)*s de penitencia* : *b*(ea)*ti* : *Fr* (afgebrokkeld, maar moet blijkbaar zijn: Francisci): *Purmerend*; hetgeen beteekent: zegel der zusters van de orde van boetvaardigheid van den gelukzaligen Franciscus te Purmerend.

Van Sandwijck zegt dat het klooster dier zusters „stond aan de *Nieuwe Koestraat*." [3]) Van die Koestraat

1) In de synode van Hoorn, den 14 Augusti 1635 aangevangen, werd gemeld, dat tot Purmerende de resolutie des Synodi was voldaen. t. a. p. bl. 132.

2) D. X, bl. 171, n. 6.

3) De Koestraat zou dan in 1394 die dijc geweest zijn, waaraan het huis met den erve en den akker gelegen waren, welke Wendelmoet Pieter Aerents weduwe met hare kinderen aan Heer Claes Barthoutz. en zijn medegezellen schonk, om »daarin te herberghen totder eren

nu schijnt er een straat, weg, of pad landwaarts geloopen te hebben, en aan den westhoek, dien de genoemde Koestraat daar maakte, moet zooals aanstonds zal blijken, *het hoekhuis* gestaan hebben, waarvan Heer Claes Simonsz. (zie klachten van Lijsbet Jacop Hermansz. op heur ziekbed [1]) de erven verkocht had. Naast dat hoekhuis, maar aan den landweg bevond zich *het zusterconvent* en vervolgens weder daarnaast *het patershuis*, want n. 38 van het Purmerender Archief [2]) vervolgt: „die erven, dairt hoeckhuys naest an die straet op stont, *daer men nedergaen* [3]) *naet convent of te patershuys*. Verder op naar het land toe woonde Joannes Utenhage [4]), die de zusters [5]) twee coeven = 2 deymden vermaakte, want zijn huis stond »immediate apud cimeterium ecclesiae," d. i. onmiddelijk naast het kerkhof der zusters. Dat kerkhof moet dus van achteren naast het patershuis gelegen hebben of wel achter de *kerk of kapel*. Behalve die gebouwen was er nog een *ziekenhuis* [6]) en worden nog genoemd een *koehuis* en een *hooiberg* [7]) vermoedelijk aan de west- of achterzijde van het klooster vóór de vermelde twee coeven, die ten westen [8]) aan de kerk der zusters grensden. Ook spreekt n. 38 van het Archief van een *voirworf*".

Gods vrouwen en joncvrouwen die Gode willen dienen in ootmoet met penitencien in reynen zuiveren leven. Bijdr. d. XXV, bl. 269, n. 3 van het Archief.

1) Bijdr. XXV, bl. 299.

2) T. a. p. bl. 300.

3) In het oorspronkelijke stuk staat *n*eder en niet *w*edergaan, zooals een drukfout in de Bijdragen er van maakt. Die straat of weg landwaarts liep natuurlijk beneden af.

4) Leenman der Grafelijkheid van Holland. T. a. p. bl. 292.

5) T. a. p. bl. 290 n. 16.

6) Archief van Purmerend n. 34.

7) Bijdr. t. a. p. bl. 286.

8) T. a. p. bl. 290, n. 16.

Naar mijn meening wordt daarmede bedoeld de rij kleine huisjes staande aan de Nieuwe Koestraat. Die rij begon met „het hoekhuis naest aen die straet, daer men nedergaen *ende mede 't erve daernaest bij westen an,* [1]) dat Heer Claes ook al vervreemd had; vervolgens stond daarnaast of een weinig verder insgelijks het *huis van de genoemde Lijsbet Jacob Hermans.* [2]) Hadden wij dus toen op de vermelde Koestraat gestaan, dan hadden wij voor ons gehad: 1. De genoemde rij huisjes; 2. die ganck bijsijden die huyskene dair die geestelycken personen ende maechden plagen te wonen, en die vrij ende vranck sal bliven" daarachter [3]); 3. het klooster; 4. het patershuis met de kerk ter westzijde van dat huis en van het klooster of wel achter het laatstgenoemde gebouw; en 5. achter de kerk het kerkhof, of wel aan de oostzijde daarvan met den hooiberg en het koehuis aan den westkant bij de 2 coeven. Een kapittelhuis bezaten de zusters niet, maar voor kapittelzaal gebruikten zij heur reventer of refter.

Zooals *van Sandwijk* al verder verhaalt [4]), werd hier omtrent 1400 ook een *begijnhof* en een *klooster van Wateringen* gesticht, maar gelijk wij dadelijk zullen zien, is dat begijnhof en dat klooster hoogst waarschijnlijk maar ééne enkele stichting, en naar ook ik met *Bots* [5]) aanneem, een *begijnhof* geweest, dat zijn naam »klooster

---

1) Dat erve kan niet aan den landweg geweest zijn, want dan had het niet in het westen, maar in het zuiden gelegen; het moest zich dus uitgestrekt hebben langs de genoemde Koestraat.

2) Bijdr. t. a. p. bl. 300.

3) Deze gang behoorde ook tot de »voirworf." Van zulk soort gangen aan de achterzijde der huizen zijn er heden nog verscheidenen in Purmerend.

4) Bl. 191 en 92.

5) Oude kloosters en abdijen.

van Wateringen" eerst in lateren tijd na de reformatie ontvangen heeft, vermoedelijk van het water aan den tegenwoordigen Beemster-burgwal". Meer heb ik van die stichting en van hare inrichting niet kunnen opsporen. *In 1573* echter, zoo gaat genoemde schrijver voort, werd »ten gevolge der reformatie dit gesticht met het Ursula-convent vernietigd, terwijl de Nonnen ten getale van 37 naar hare familiën vertrokken" [1]) Dat »vertrekken" zal, gelijk wij in het vervolg zullen zien, wel eerder plaats gehad hebben, [2]) en dat „vernietigd" zal wel moeten zijn „vernield" (en vermoedelijk vernield door den lateren laffen Leicestervriend [3]) Sonoy en zijn rooversbent of wellicht ook door die van Brederode in 1567), want dezelfde schrijver vervolgt: „een geruimen tijd stonden deze gebouwen *als ruinen ledig*, totdat in 1638 het eene (het begijnhof namelijk) op den Weeshuis-Burgwal tot een weeshuis van burgerkinderen werd verbouwd en het andere (het Ursulaklooster) op de Nieuwe Koestraat tot een armenweeshuis, zijnde het tegenwoordige (1839) gasthuis". Natuurlijk had de stad de terreinen eerst geannexeerd volgens deze resolutie der Staten van Holland van 23 Mei 1577 „De Staten hebben eyntelijk en gemeenderhandt verstaen ende

---

1) Men weet niet of het St. Ursulaconvent bij den brand van 1519 vernield is. Het meergenoemde Archief geeft er niet de minste aanwijzing van, en van het begijnhof is ook niets te vinden.

2) In het Leven der maagden uit den Hoek (Bijdr. d. XVII, bl. 292) wordt verhaald: »mitsdien *in 't jaar 1572* in Hollant door de guessen de kercken gesmeten, de closters gebroocken, de religiuesen daaruit ghejaecht," zoo zijn er verscheidene Clarissen nae Lissabon getrocken.

3) Na eindelijk met prins Maurits verzoend te zijn, werd hem een jaarlijksche toelage geschonken, en stierf hij in 1579 in Groningenland op het kasteel »ten Dijk" 68 jaren oud. Hij werd begraven te Pietersburen. *Velius* Chron. bl. 268.

gheresolveert, dat alle conventen ende cloosteren binnen de steden, mitsgaders edificien, grondplaetsen, erven en eygendomme van dien, sullen blijven tot behoef, ghebruyk ende profijte van elcker stede, omme deselfde bij hun in eygendomme aengevaert ende behouden te moghen werden, ende geemploieert tot haren beste". [1])

Zooals wij daareven gezien hebben, was dus in 1573 de orde welke vroeger in deze, naar het ten minste schijnt, zoo goed geregelde parochie heerschte, ten eenemale vernietigd. Niet alsof er daarom in vorige tijden nooit een of andere buitengewone misdaad had plaats gehad, immers nog in 1555 was er eene vrouw uit Purmerend met name Meyns Cornelisdr. om tooverij te Amsterdam verbrand, maar nooit was er iets voorgevallen, dat ook maar van verre naar zulke omkeering zweemde. Zij was hier dan ook niet eensklaps ontstaan, maar, reeds jaren lang voorbereid. Immers al in 1565 schreef de Bisschop van Haarlem aan de Gouvernante: [2]) „hebbe deesen voorleden zoomer in Maio selve gevisiteert Waeterlandt, *daer mij dachte*

---

1) *Dr. Acquoy* (klooster Windesheim d. II, bl. 57) zegt echter daaromtrent: »Was Duitschland in het seculariseeren van geestelijke huizen voorgegaan, Noord-Nederland volgde. Van 1572—76 bleef de zaak voornamelijk tot Holland en Zeeland beperkt: na het laatstgenoemde jaar breidde zij zich ook uit over de andere provinciën; in 1583 was de gereformeerde godsdienstvorm feitelijk de reeds heerschende, zelfs dáár, waar de rechten der Roomschen door de Unie van Utrecht gehandhaafd waren. Het gevolg was, dat de kloosters door de stedelijke regeeringen werden genaast, die ze af braken en de steenen meestal voor de vestingwerken gebruikten, of lieten bestaan, en er liefst scholen en godshuizen van maakten. Evenzoo wendde men de kloostergoederen na aftrek van een karig jaargeld voor de overgebleven conventualen ten algemeenen nutte aan *altemaal volgens een zedeleer, die slechts door* den Staat *in toepassing kan worden gebracht, maar die in* burgers, *wanneer dezen haar volgden, streng zou worden gestraft.*

2) Bijd. d. IV, bl. 413.

meest noot zijnde, 't welck te reduceeren van herdooperijsche secten; als (onder anderen) *Purmerende* ende hebbe dair oick selve gepredickt, geconfirmeert, processie mit den heylichen Sacramente solennelicken doen houden, die Borgemeesteren ende Schepenen van verscheyden vlecken, daer ick quaem, vermaent" enz. In die dagen schijnen er hier dus vele Anabaptisten te zijn geweest. Ja, reeds den 10—23 November 1534 had het Hof van Holland drie extractbrieven aan den Stadhouder geschreven over het aanstellen van een schout in Waterland om te Purmerend te verblijven en de Anabaptisten te vervolgen. [1]) Waarschijnlijk is die wederdooperij, uit Amsterdam in deze streken binnengekomen want het moet zeker zijn, dat Menno Simonsz. eerst in 1542 of 43 geheel Noordholland doorreisd en overal gemeenten gesticht heeft, waarbij hij duchtig geholpen werd door Leenert Bouwens, uit Zeeland en van te voren een werkzaam lid eener kamer van Rethorijcke. De weg was dus al lang gebaand voor de nieuwe leer. En inderdaad in 1567 werd zij dan ook te Purmerend gepreekt. Die predikatiën geschiedden in een schuur van den chirurgijn Mr. Adriaan, die ze aan de nieuwgezinden verhuurd had. Ik zie nergens vermeld; wie die predikant of hagepreeker was; waarschijnlijk werden de bijeenkomsten dan ook, even als in anderen plaatsen hieromtrent, in het verborgene gehouden, maar toen de commissarissen van Alva in 1567 in aantocht waren, nam Mr. Adriaan toch wijslijk de vlucht, want anders had hij zijn vergrijp vermoedelijk met het leven moeten boeten. Voortvluchtig zijnde werd hij thans den 25 Februari 1568 slechts tot verbanning veroordeeld,

1) Archief Brussel.

en zijne goederen werden verbeurd verklaard. [1]) Veel indruk zal dat vonnis evenwel ook hier niet gemaakt hebben, maar verreweg de groote meerderheid der afgevallenen, behoorde toch tot de wederdoopers.

Toen echter de benden van Sonoy met al de vluchtelingen in haar gevolg [2]) in deze streken verschenen waren, en overal in den omtrek ingekwartierd lagen, werd het ook te Purmerend te benauwd voor de getrouwe Katholieken. „De pastoor van Purmerijnd" [3]) zag zich dan ook genoodzaakt de vlucht te nemen naar „de geheiligde schuilplaats Amsterdam", en was één en de eerste „der 70 Godtelijken persoonen, die binnen der stad in 1573 van hertseer en droefheid kwamen te overlijden". Het grafboek de oude Kerk [4]) vermeldt ten minste: „De pastoor van Purmerijnd alhyr begraven den 1 Jannuarij 1573. *f* 4.7. die groot clock *f* 6." Waarschijnlijk zal deze trouwe herder zijn schapen reeds hebben moeten verlaten in 1571 of in het begin van 1572, want toen reeds doorkruisten de kapiteins van Sonoy Waterland, en daarom zullen de zusters en begijnen ook toen deze stad wel vaarwel gezegd hebben. Misschien werden in dienzelfden tijd insgelijks heure godshuizen verwoest, in plaats van in 1573.

Tot opvolger van den bovengenoemden pastoor drong zich in 1572 bepaald aan Purmerend op, Heer Bernardus Bernardi of Bernardsz. Wat ik daareven van zijn voorganger heb verhaald, is immers al genoeg om het vermoeden te wettigen, dat hij van hetzelfde slag was,

---

1) *J. Marcus*, Sent. bl. 38.

2) Volgens *Velius* werden dezen van te voren aangeschreven.

3) Zijn naam wordt niet genoemd.

4) Bijdr. d. XVII, bl. 438.

als van wie de Bisschop van Nieuwland in 1565 schreef: »Ick hebbe oick zelve uyt Waeterlandt verdreven zommighe verloopen monnicken, die pastorien regeerden ende noch binnen XIV daeghen eenen regulier monnick, snachts bij mijnen fiscael, uyt zijn bedde laeten haelen, die in een dorp voir vice-cureyt hem uytgegeven hadde, ende daeromtrent noch eenen verjaecht;" want anders had ook hij de vlucht genomen in een tijd, waarin zelfs de meest onverschrokkenen te Amsterdam een schuilplaats gingen zoeken. De uitkomst bewees het dan ook, immers den 31 Maart 1573 verscheen hij in de particuliere synode te Alkmaar om openlijk getuigenis af te leggen van zijn afval en om verlof te vragen tot de uitoefening van het dienstwerk. En wat was het antwoord der Synode [1]) „Artikel 12" deelt het volgende besluit mede: »hoe men metter papen, die haer gereformeert hebben, voertaen sal handelen: soo is daervan yerstelijck aengaende eene persoone van Jan Gerritz. te voren bij ons tot Alcmar bij provisie om te predicken int dorp van Sinte Merten toegelaeten, geordonneert ende besloten, dat hij hem naevolgende die bovengescreven forme ter examen ende om in coetu (vergadering) te predicken zal voorstellen ende daermit dat oordeel der dienaeren van dat coetus, daer hij onder zal gedeeld worden, verwachten, oft zij hem tot den dienst der gemeynte bequaem zullen kennen of nyet, ende beneffens die, hem met alle stilheyt ende gelatentheyt hem op al sulcken plaetsen laeten senden, daer die dienaeren zullen bevinden hem aldernutste te wesen, tsij om in Sente Merten te blijfven ofte elders te gaen. *Dese selfde ordeninge ende maniere van doen, onderworpen haer alle gelijck ende elcx besunder goetwillich dese alle*

1) *Reitsma* en *van Veen*, d. I, bl. 8.

naevolgende persoonen ende mannen met naimen: . . . . .
Barend Barentsz. van Purmerende" enz.

Dat examen zal zeker voldaan hebben, want nog in 1573 trad hij op als predicant, doch al spoedig verscheen hij weder in de Synode, namelijk in die van Hoorn gehouden den 5 October daaraanvolgende, doch nu met een aanklacht tegen zijn nieuwe gemeente. Zij verleende hem geen behoorlijk onderhoud, want zij wilde liever niet van hem gediend zijn. De Synode scheen er echter niets aan te kunnen doen, en hem ook op geen andere wijze te kunnen helpen dan door hem den raad te geven zich per request tot den gouverneur Sonoy te wenden, want artikel 6 heeft: [1]) „Ten sesten is gehandelt van Bernardi saecken, dienaer van Purmerendt, als te weten dat hij een request aen die gouverneur zal overleveren oytmoedelyck supplicerende, dat hij hem een tamelijcke onderhoudinge wil toeleggen, *naedemael die van Purmerent hem nyet veel te willen en weten*." Welken uitslag dat request gehad heeft, wordt later niet vermeld, maar in 1576, volgens *van Sandwijk*, vertrok hij naar het dorp Beets, en daar stierf hij, zonder zich met de Kerk verzoend te hebben.

Uit hetgeen ik daar verhaald heb, zou men misschien kunnen besluiten, dat de afval van de Kerk alhier in den beginne niet aanmerkelijk is geweest, doch laatstgenoemde schrijver verhaalt: „na het vertrek van Ds. Bernardi werden er *om de talrijkheid der gemeente* twee predicanten beroepen namelijk Petrus Sichenius en Joannes Arcerius, maar in 1580 werd het houden van twee predicanten om de te groote onkosten afgeschaft". Zou dan de overgang tot de nieuwe leer in 1567 eensklaps zoo talrijk zijn geweest? Zeker lang-

1) T. a. p. d. I, bl. 20.

zamerhand verlieten er al meerderen den alouden godsdienst, en al was de afval in lange na niet algemeen, velen omhelsden toch de dwalingen van dien tijd. Evenwel, voor dien aanwas kunnen er wel eenige andere redenen gevonden worden dan nu juist de behoefte aan een nieuwen godsdienst, immers niet alleen sloot ook Purmerend zich aan bij den Prins van Oranje, op wiens verzoek het insgelijks tot het Collegie der Gecommitteerde Raden van Westfriesland en het Noorderkwartier werd toegelaten, maar bij besluit van diezelfde Staten van 22 December 1573 ontving het tevens als bezetting een vaandel van Sonoy's bekende soldaten, en de Spanjaarden, op wie wellicht nog eenigen hoopten, [1]) werden na Pinkster 1574 voor goed uit deze streken verdreven. Ook zullen gewis vele vluchtelingen uit de Zuiderzeeplaatsen, die eveneens tot de nieuwe leer waren overgegaan, zich in dien geweldig troebelen tijd met ter woon in het verder afgelegen Purmerend nedergezet hebben. Want ware de overgang tot de hervorming zoo algemeen geweest, als men uit het aannemen van een tweeden predikant allicht zou opmaken, dan had *Rovenius* er in 1635 niet omstreeks 1000 katholieken kunnen vinden, en dat in zijn verslag te Rome mede deelen. [2])

---

1) Want in die dagen was het zooals *Dr. Acquoy* zegt: klooster v. Windesheim d. II. bl. 56 noot 2. »Tegen Spanje strijden was tevens den gereformeerden godsdienst handhaven."

2) *Archief* Aartsbissch. d. XXIII, bl. 10. Niet lang dan ook zijn zij zonder priester geweest, want zooals van Heussen (Histor. seu notit. episc Harl. d, II, bl. 96) verhaalt: na de vernieuwing van het landsbestuur werden Zaandam en omstreken in den tijd der hevigste vervolging *van het naburige Purmerend uit* bezocht door den Eerw. Heer Mr. Franciscus, die ook een bedehuis stichtte aan het Kalf. Misschien was die heer Franciscus wel de gewaande schoolmeester op wien de Classis van Edam moest letten. Hij hield zich ten minste schuil in deze stad. Zie Bijdr. d. I, bl. 117 waar hij pater François genoemd

Of er ook hier in 1566 of 67 gebeeldstormd is, heb ik niet kunnen ontdekken, maar al is dat toen niet geschied, zeker heeft het plaats gehad, vóór dat Barend Barendsz den dienst van predikant aanvaardde. Evenmin heb ik kunnen vinden, of het den Purmerenders in 1567 gelukt is de roovertroep van Hendrik van Brederode buiten de stad te houden, dan wel, of deze ook hier evenals te Hoorn, nog in kerk of godshuizen aan het plunderen zijn geweest, aldus den lateren beeldstormers den weg wijzend.

Van de kerkelijke goederen verhaalt *van Sandwijk*, [1]) dat zij hier vrij aanzienlijk waren, en in 1575 bij besluit der Staten van Noordholland verkocht zijn. De gelden zouden met die der verkochte kerkgoederen van andere plaatsen, te Alkmaar gestort zijn en vervolgens gebruikt tot onderhoud der predikanten. Meer kon ik er niet van te weten komen; ik heb den bereidvaardigen Archivaris van Alkmaar nog geschreven, of zijn WelEd. mij omtrent die gelden ook eenige inlichtingen kon geven, maar hoewel hij getracht had in de tot Alkmaar behoorende stukken iets te vinden, voor welke moeite ik hier mijn bijzonderen dank betuig, moest hij mij toch teleur stellen.

Als geestelijken in Purmerend geboortig heb ik aangetroffen:

In 1392 *Claes Barthoudsz.*, van wien ik reeds in Waterland I gesproken heb. In de stichtingsacte van Windesheim wordt hij genoemd »dominus Nycolaus *in* et *de* Purme-

---

wordt. Volgens *van Heussen*, t. a. p. bl. 129 heette hij Franc. Pietersz., en had hij te Keulen gestudeerd. Deze Heer Franciscus Pietersz. is naar het Necrolog. van Haarlem vermeld, als pastoor in de Streek gestorven in 1637.

1) Bl. 161.

reynd; [1]) als priester was hij dus naar zijn geboorteplaats teruggekeerd. Ook Rudolf Dier verhaalt dat van hem; [2])

in 1424 en 1428 *Petrus Jansz. van Purmerend*, vicecureit te Graft; [3]) en

omstreeks 1500 Heer *Pouwels van Purmereynd*, wiens vader en moeder voorkomen in een necrologie van een zusterconvent, vermoedelijk dat van de H. Margaretha te Haarlem. [4])

1) Bijdr. d. XXV, bl. 267.

2) Bijdr. d. XXVIII, bl. 141.

3) *Van Heussen*, Histor. episc. Haarlem, d. II, bl. 67.

4) *Kist* en *Mol*, Kerkh. Arch. d. I, bl. vooral 146.

TESTAMENT VAN
GEERAART, RIDDER VAN DER WATERINGHE.

15 MEI 1282.

Ick, Gerard, ridder van der Wateringhe, hebbe gemaket bi vroeder liede rade een testament van minen guede in aldusdanre manieren:

Int erste gevich jarliex tien punt gelts te rente eenen capellan die singen sel in der kerke ter Wateringe t'enen oltare dat leget aen die sutside, of upt hus, als die here van dien huse begert. Ende die vorgenomde tien punt sel men gelden jarlex van dien lande, dar up wont Ysebrant, heren Henrixsone. War och dat sake enig mire nacomelinger, die here ware van dien hus, versumelich ware inder gighte vander vor genomder capellanien, so soude die gifte comen ses weken na dien dage, dat si eerst ledig hadde gewesen, an dien here deen grave van Hollant.

Vort gevich deen prochge pape jarlex een punt, te geldene van deen lande dar Jacob Stoute up wont.

Vort gevich deen custer ter Wateringhe jarlix vive ende vertigh scellinge, ende darof sal hi bernen doen inder kerke ene lampe beide nagts ende dages. Hi sal

oec geven win ende ostien ende tue [1]) tortizen te bernen alsmen onsen Heren heft.

Vort gevich jarlicx tue punt mede te copene laken ende scuen ter armer behoef, ende dar sal wesen alle jare in Sent-Katherinnenavonde.

Vort gevich deer kerke ter Wateringe vif punt; vort deer kerke te Vlerdinghe jarlix tien scellinge, deen pape te Vlardinghe jarlix vief scellinge.

Vort gevich deen Nunnen te Losdunen jarlix een punt, tien scellinge ter petancie, tien scellinge inder firmerie in minen jaergetide; deen Nunnen te Rensborgh jarlicx een punt, tien scellinge ter petancie, tien scellinge indie firmerie; deen Nunnen ter Lee, jarlix een punt tien scellinge ter petance, tien scellingen ter firmerie in minen jargetide.

Vort gevich dien Jacopinen t'Utreght, in har gemene convente, vif punt in sunderlangen dingen, elken priester tien scellinge, elken diakene vif scellinge, elken subdiakene ende converse drie scellinge; deen Minderbroders t'Utreght in hare gemene convente vif punt in sunderlinge dingen, elken priester tien scellinge, elken diaken vif scellinge, elken subdiaken ende converse drie scellinge; Sente Katherinen t'Utreght jarlix een punt te delen den armen in minen jargetide; Sente Servaes t'Utreght drie punt; deen Duscenhus t'Utreght oec drie punt; deen sieken Bechinen t'Utreght jarlex tien scellinge; deen Minderbruders te Dortrecht in har gemene convent vif punt in sunderlingen dingen, elken priester tien scellinge, elken diaken vif scellinge, elken subdiakene ende converse drie scellinge; deen Minderbroders te Sirixse in haren gemenen convente vif punt in sunderlingen dingen, elken priester tien scellinge, elken diakene

1) Twee.

vif scellinge, elken subdiakene ende converse drie scellinge; dien Jacopinen te Sirixse in haren gemenen convente vif punt, in sunderlinge dinge, elken priester tien scellinge, elken dyakene vif scellinge, elken subdiakene ende converse drie scellinge; deen Hospitalen teen Stuwendamme, drie punt; deen Bechinen te Delf tue punt; deen Bechinen te Sande tue punt; deen Hospitalen te Sande tue punt; deen Hospitale te Leiden drie punt; deen Hospitale te Harlem drie punt; deen Bechinen te Harlem drie punt; deen Stripenden brueders te Harlem tien punt.

Vort begerich ende bidde dat alle die gene lant hebben van mi te huren ende dies begeren dat siet moten behouden een jar na mire doot.

Vort biddich, umme Gode, alle diengenen die diese lettren selen sien oft horen lesen, dat si daer toe helpen dat dese dinck worden vergolden vriendelicken ende gudertierliken.

Dat ich dese dinck wilde hebben blivende seker ende gestade, so hebbich gebeeden dat si gegeven werden besegelt met deen segelen mins heeren dees graven van Hollant, dees provests van Coningsvelt, meister Gerards van Leiden, ende met minsselves segele. Dat was int jar ons Heren, alsmen scrivet dusent ende tue hundert ende tue ende tagtegh, dees vridages vor Pincxteren.

Oorspronkelijke handvest in het Archief van Baron van Reynegom de Buset, te Herenthout. De zegels zijn verloren.

Apostille aan voorgaande testament. [1])

Ende vort, boven alle desen saken, so bewisic tue

1) Zonder dagteekening. Het perkament waarop die Apostille geschreven staat is met twee sterke lederen nestels vastgemaakt aan het testament. Het testament is geschreven met schoone gothische letters, de apostille integendeel in gewoon loopend geschrift.

hondertich pont Hollanscher penninghe te gevene vor min onrecht, ende die tue hondertich pont bewisic te nemen an alle minen beesten beide en an perden ende renderen. Ende war dat sake dat dar an gebrake, so sal men vort nemen an minen geredesten inboedel dat selverin es, also vele dat men tue hondertich pont vol dar mede betale.

Ende vort, war dat sake dat man mit tuen hondertich ponden min onrecht niet volgelden ne mochte, so willic dat mant neme van andere minen goede, dat dar over gebreket, also verre alse mant ter warede can gevinden, dat icket te rechte sculdich ben te gelden.

Vort so is Gheret van Wieldrecht manende goeden des ic niet ne weet hoe vele; daer toe willic dat hi mit hemfesten welgeboren ende goede lude hem ga ten heyligen ende winne, mits dien dat hi wanet, dat hi te rechte hebben sal, ende dat hi also winnet, dat willic dat man hem gelde van minen goede.

Vort gevic Bartinen, minre dochter, ende Willame ende Claise, minen sonen, elker live viftich pont, die willic dat mine erfnamen hem geven an erve ende dat selen si houden van Janne, haren broder, te rechten leve.

Vorts besprekic heren Henrike van Losdunen vyf pont. Vort kiesic mine legerstede te Loesdunen ende daertoe so gevic hem tien pont. Vort omme dat ic alle dese saken wille hebben vol gedaen, so kiesic hiertoe mine testamentore mester Gherede van Leyden, heren Henrike van Loesdunen, heren Willame, minen caplaen, dat si dese sticken ut reken bi hare zielen alse si best weten, dat minre zielen salichede is.

Ende vort so biddic minen heren den graven omme alle den dienste die ic hem te gediende dat hi dese vorgenomede mine testamentore helpe of hem ieman

letten wille, dat dese saken vort gaen, also alsi hier ghescreven sien.

Vort besprekic Heinekine, minen coc, drie pont; vort Hugen, den coc, drie pont; vort Otten drie pont; vort Bollen drie pont; vort den Stumen drie pont; vort Hannekine en pont, vort Hugen, den backer, en pont.

Medegedeeld door P. J. GOETSCHALCKX,
Pastoor te Donk-Eekeren.

DE „VERGADERINGHE DER MAECHDEN VAN DEN HOECK" TE HAARLEM.

Toen in vroegere afleveringen dezer »Bijdragen" [1]) uit de „Levens" dezer „maechden", door klopje Trijntgen Jans Oly beschreven, vele bijzonderheden werden meegedeeld, die onze vaderlandsche kerkgeschiedenis raakten, werd aan deze soort mededeelingen de eerste plaats gegeven, wijl daarmee aanstonds een groot getal lezers geriefd zou zijn. Tegelijk echter was beloofd, dat ook de bijzondere geschiedenis dezer merkwaardige plek van Haarlem, hare beurt nog hebben zou.

Deze belofte wensch ik thans na te komen, met, zooals toen geschied is, de schrijfster in haar geestig onderhoudenden trant te laten verhalen, door wie, hoe, wanneer en waar »de Hoeck" gesticht is, wat inrichting daaraan gegeven, wat levenswijze daar geleid werd, wat lotgevallen daar werden doorleefd.

Om maar aanstonds te beginnen, ziehier, waarom deze éénige plek „de Hoek" geheeten is. We lezen het waar de schrijfster ons het overlijden bericht van den tweeden Oversten Cornelis Arentsz, en ons verhaalt: [2])

IN 'T JAER ONS HEEREN EEN DUISENT SESHONDERT DERTIEN.

Is gherust in den Heere den duechdelicken, innigen, wijsen dischreten Leitsman oft regeerder: de onbevlecte Oversten van de Haerlemse maechden, te weten van dengeen die haer woonplaets

1) Deelen XVII—XX.

2) I, bl. 49.

hadden op baeckenes, seer nae by onse L. Vrouwen kerck; welcke plaets van een iegelik ghenaemt wert [1]) den Hoeck. Ende laet u niet verwonderen datse dusdanigen naem heeft, want dese meer als over vijfhondert jaren also genaemt is; soo men leest inde beschrijvinge der stadt Haerlem ghedaen door Mr. Lowys Guicciardyn Edelman van Florencen, vermeerdert door Petrum Montanum, gedruckt t' Amstelredam; welcke schrijvers verhalen als dat dese plaets is gheweest een groote Boschagie genaemt Bakenes ter oorsake dat dien hoek ter eren Bachi [2]) met menichte van boeckenboomen ende wyngaerden beplant was, soo dat de inwoonders Bakenessers, als Bachum vereerende, soude ghenaemt gheweest zijn; ende dat ter oorsake van dien een hoeck der stadt, noch Oudt Haerlem genoemt, den naem Bakenes heeft behouden. Maer desen naem van den hoeck menich jaer verborgen zynde, heeft Godt gevoecht dat dien plaets soude bewoont werde met dese vergadering van zuivere maechdekens, ende heeft wederom int jaer ons Heeren een duisent vijfhondert ende inde tachentich desen naem gekregen van den hoeck."

Nu zal denkelijk de lezer zeggen, nog niet veel wijzer te zijn geworden met al die geleerdheid. En ook ik zelf heb dat vroeger teleurgesteld moeten bekennen; ik zocht mij toen eene verklaring in »den *meest afgelegen hoek* van het Krom", [3]) het nauwe steegje dat in zijn winkelhaaksvorm de achterste grens was van de woonplaatsen der maagden met hare kerk. Echter kan een hoek zoowel *uit*springend als *in*springend voorkomen; en daarom vermeen ik thans de schrijfster beter te verstaan. Ik ga namelijk haren Florentijnschen edelman en Petrum Montanum, en god Bacchus met boschagie boeckenboomen en wijngaerden deftig buigend voorbij, maar geef te meer hierop acht, dat, om welke reden dan ook, een hoek der stad, nog Oud-Haarlem genoemd, „den naem van Bakenes heeft behouden", maar dat op dat »baeckenes, seer nae by onse L. Vrouwen

---

1) Wordt.

2) Ter eere van Bacchus.

3) Gelijk ik schreef bij mijne Inleiding: Deel XVII bl. 231.

»kerk", (die) plaets van een iegelik ghenaemt wordt den »hoeck". Hare woorden doen ons *hoek* verstaan als een *stadsgedeelte*. En als we nu eenvoudig een oog slaan op den platten-grond van Haarlem, dan erkennen wij in dat stadsgedeelte aanstonds den *uitspringenden hoek*, een gelijkzijdigen driehoek, langs welks twee zijden het Spaarne heenstroomt; en dan vinden wij tegelijk een niet onaanneemlijken uitleg van het nog steeds verschillend verklaarde *Bakenes*. De geheele driehoek land toch door het Spaarne bespoeld is doodeenvoudig *de Nes*; want het woord »Nes" moge door sommigen (J. ter Gouw) als een stuk moerassig of drassig land, door anderen (Mr. H. Gerlings Cz.) als doorstroomende beek verstaan worden: onze taalvorschers [1]) weer vermeenen dat *nes* verwant is aan *neus*, een vooruitstekend stuk land, alzoo een hoek gelijk die zoo menigmaal door de rivieren gevormd wordt. Allerduidelijkst wordt door Dr. H. Blink [2]) aangetoond „hoe de rivieren in „haar benedenloop door het alluviale en diluviale land „met lossen bodem zich alle door een sterk gebogen „en kronkelenden loop kenmerken". Zulk eene Nes dan, in den vorm van een nagenoeg gelijkzijdigen driehoek [3]) maakte het Spaarne op deze plek; dáár werd door onzen graaf Willem II (1229—56) eene kapel ter eere van O. L. Vrouw gebouwd; dáár stond op het zuiden van den driehoek *'s Gravensteen* als sterke burgt. De noordelijke zijde van den driehoek heet ook

---

1) *Franck* Etymol. Woordenboek d. Ned. Taal. 's Grav. 1892. *Verdam* Middel. Ned. Woordenb.

2) Nederland en zijne bewoners. Amst. 1885—92. I bl. 231—39.

3) Juist het kaartje door den heer Mr. H. Gerlings naar de kaart van Thomas Thomasz (1590) overgenomen, *(De Nes van Bakenes door Mr. H. Gerlings Cz.)* ofschoon ten bewijze van eene geheel andere stelling dan de mijne, pleit sterk voor Nes = uitspringenden hoek.

thans nog „*Koude horn*"; want ook „horn" beduidt hoek of spitse punt. Deze nes kreeg in den volksmond den naam van Bakenes, gewis niet om Bacchus, noch om *bake* = wild zwijn »aan de groote moedergodin gewijd", [1]) maar — waarom niet om de *baak* of het *baken* dat ten dienste van schippers of visschers op de punt van de nes niet zal ontbroken hebben? [2]) Ik zou daarom Tryntgen Jans in dezer voege willen verstaan: van dit gedeelte waar de stad Haarlem begonnen is bleef 500 jaar lang (het allereerste begin werd door de geschiedschrijvers zelfs tot 1100 opgevoerd) de naam van »hoek" ongebruikelijk (deze toch was door de synoniemen *nes* en *horn* vervangen geworden); maar sedert onze vergadering hier begonnen is, kwam de oude naam van *den hoek* weder op. [3])

„Seer naebij onse L. Vrouwe kerck". Dat klinkt als met zekere piëteit gezegd en kan ons meteen helpen om de eigenlijke plek nóg beter aan te duiden. De oorspronkelijke plek der stichting was het »turfschuerken" achter de woning van Wigger Claesen Couse-

---

1) *F. W. v. Eeden.* De duinen en bosschen v. Kennemerland. Gron. 1868. bl. 87.

2) Deze allersimpelste uitleg werd reeds door *Ampzing* en door *Schrevelius* (Harlemias, 1648, bl. 5) aangestipt, doch zeker als te weinig geleerd tot in onze dagen verwaarloosd.

3) Ook de Amstel heeft in Amsterdam zijne »*Nes*" gevormd als een vooruitspringenden hoek, op de plaats waar thans *Doelestraat* en *Doelehotel* gevonden worden.

Maar de Nes, zal men zeggen, begint al bij de Damstraat. Zeker; maar oorspronkelijk heette het noordelijkste deel »*Gansoirde*", het middelste »*Grymenesse*" en het overblijvende »*Uterste nesse*". En juist dit laatste was en is nog de puntige hoek. Vergelijk *J. ter Gouw.* Amsterdam. Oorsprong en afleiding van de namen der straten enz. Amst. 1859, bl. 133. Opmerkelijk is ook nog, dat een gedeelte van deze Uterste nesse thans nog *Blijdehoek* heet. Ter Gouw. Oorsprong enz. 2de stuk bl. 113.

bant, den vader van Mr. Claes Wiggers; „dat sou men wat toestellen tot een woningsken" voor de twee eerste klopjes Maritgen Tonis en Geertgen Isbrants. Nu vindt men in het Stedelijk Kohier van 1628 twee huizen op de Bakenessergracht [1]) aangegeven als eigendom van Wiggers' nazaat, Frans Barents Cousebant, het een noordelijk, het ander zuidelijk. Dit laatste lag bij de Kwakelbrug en dichter bij de O. L. Vrouwekerk. Verondersteld nu, dat dit het aloude familiehuis was, dan moeten we ons dáárachter het »turfschuerken" denken hetwelk aan de Klerksteeg zal hebben uitgekomen, zooals Polius vermeldt. [2]) Wat alles volkomen bevestigd wordt door een der koopbrieven van »den Hoek" (Bissch. Archief) inhoudend, dat op 25 April 1580 door de voogden der kinderen van wijlen Claes Nannincxz. Laeckeman verkocht wordt aan Wigger Claesz Cousebant, brouwer, een huis en erf op de Bakenessergracht over de Quaeckelbrug strekkende voor van de gracht tot achter met de schuur, in de Klerksteeg.

Nochtans moeten wij onderscheid maken tusschen de *»geheele vergadering"* als de vereeniging van alle klopjes die onder de leiding van den Overste stonden, en de *»perticuliere vergaderingen"* over welke zij verdeeld waren, met elkander levend in kleiner of grooter getal zooals van drie, vier of meer, soms wel tot vijftien toe. Heel dit stadsgedeelte, dat grootendeels in handen van katholieke eigenaars zal geweest zijn, was om zijne afgelegenheid en de vele steegjes uitnemend geschikt om de klopjes ongemerkt bij elkander te laten wonen

1) Laat mij nog even herhalen, dat hier spraak is van het stadsgedeelte omgrensd door Bakenessergracht, O. L. Vrouwesteeg, Klerksteeg, Krom en Koksteeg. Vergel. *Bijdr.* XVII bl. 231 en XVIII bl. 95—98.

2) *Bijdr.* XXVII, bl. 95.

en ter kerke te doen komen. Vóór aan de straat woonden de katholieken, die met de vrome gemeente vaak niets bijzonders hadden uitstaan, tenzij alleen dat zij de maagden die achter woonden beveiligden: „Sytgen Heyndriks dochter is van Haerlem; gheboren op Bakenes int huys dat achternae toequam, ende inwoonden de E. innige maecht Jannetje Dirks inden Hoek. Tot noch toe is zy de eenichste geweest dien inden Hoeck geboren zyn ende aldaer een maecht gheworden. Daer hebben verscheyde waerlike lieden ghewoont voor aende straet om de maechden dien achterwoonde te beschermen; weynich van dien haer kinderen zyn geestelik gheworden, maer noch noyt eimant dien in dese plaets ghebooren is als dese, maer synen al van buyten aengecomen, meest uut andere steden ende provintie". [1]) Zoo woonde ook Isbrant Dirckz Deymen „in een vande huysen van den hoek ande straet dieselfde beschermende; was behulpelyck voor de maechden int geen sij sijn dienst en hulp begeerden." [2])

Het was, dat begrijpt men, van veel belang den Hoek zóó in te richten dat de klopjes binnendoor bij elkander en naar de kerk konden komen. Zoo werden dan de huizen en huisjes met gangen en doorloopen verbonden. Daar moest dan menige maagd een offertje voor brengen aan vrijheid en ruimte, »De E. overste worde vernootsaect te timmeren tot vergroting van sijn huis om de veelheit der Priesteren daer sijn E. van besocht werden: soo werdent vast overgeleit hoe ditselfde bequamelijk soude mogen geschieden. Men vont geen gelegentheyt om de doorganck te behouden van de vergadering om te comen van den eenen sijde tot den

1) Leven v. Sytgen H. † 1638. II. 394.
2) L. v. Giertgen Isbrants Deimen I, 256.

anderen als dat men een gank soude afnemen met schoorstien van haer (Aecht Jans') beste camer. Als sulks soude gedaen zijn (maer blijven een cleyn camerken, doordien sij van te vooren niet heel groot was): dese E. losse maecht Aecht Jans gaf haer daer terstond ghewillich toe over. D'overste dat siende was daer soo in gesticht ende verhuecht, dat sijn E. sijn schickinghe gansch veranderde seggende: tis mijn ghenoch dat ick haer gelatenheyt gesien heb; ick en wil haer nu sulks niet opleggen. Sij sulks hoorende was daerin bedroeft, dat sij dat sterfpuntgen niet mocht hebben. 'T gebuerden op een andere tijt dat er qualik gelegentheit was om de doorganck van den hoek te hebben ofte 't most zijn door haer voorste camer; dese was terstont bereydt alhoewel sy doentertijt met haer veertiene maechden woonden, qualik mochten ontberen, ende als sy een vremt mensch kregen dan ook haer eetplaets daer hadden. 'T is gebuert als sy op een tijt met haer broeder over tafel sat, een maecht wel driemaal doorquam. Men hoorden haer noyt daerover claeghen, hoe lang het duerden ende groote onvryheit het in haer huis maecten terwylen sij die doorganck hadt. Om redenen werden haer put gedemt daer sy groot gerijf van hadt, soodat men 't water verre most haelen; haer somerkueckentge werden een stuck afgenomen, het dak meest opgebroken sonder dat sijt ook weder mocht laten maken; sij was even patientich ende stil". [1])

Deze gangen en doorloopen hebben een heel eigenaardigen naam gedragen, namelijk *Krollen*. Daarover schrijft Corn. de Koning [2]) dat de maagden »woonden in »huisjes van elkander afgezonderd, opdat hare bijeen-

---

1) L. v. Aecht Jans 1634, II, 178.

2) *Tafereel der Stad Haarlem*, 1807 I, blz. 94.

»woning geen opzien maken zou en dus een verstoring »ten gevolge hebben. Om evenwel godsdienstig te kunnen »vergaderen en bijeen te komen, deden zij in alle stilte »die gangen maken, welke onder de benaming van *de* »*Krollen* aan ons bekend zijn, doch die thans niet meer »tot eenig gebruik dienen kunnen."

Tot aan de opheffing der Statie en het uitbreken der kerk, zijn enkele dier gangen blijven bestaan, gelijk mij indertijd verhaald is door Katholieken van Haarlem, die ze nog gekend hadden. Eene daarvan wist er nog bij te vertellen, dat de gangen ook namen droegen o. a. »S. Jochemsgang" en »Moedertjesgang", denkelijk naar heiligenbeelden die er stonden van S. Joachim en S. Anna of van O. L. Vrouw. De ietwat vreemdklinkende naam wordt op slag duidelijk als men bij Oudemans [1]) vindt, dat krol een bijvorm is van krul (gelijk drok van druk en locht van lucht enz.) en vooral dat Vondel krollen gebruikt voor *kronkelen*. Het woord is alzoo zeer teekenachtig, en zegt meer dan de beste beschrijving doen kan.

Toch was niet alles Roomsch wat daar in of aan den Hoek woonde. »Een wondere dispositie Gods. Alle den tijt van omtrent vyftich jaeren dat sy (Vroutgen Claes) gewoont heeft in de stadt van Haerlem, is geweest aenden Hoek off inden Hoek ; als namentlik doen haer die coopman van Amsterdam bestelden tot sijn bijsit ; [2]) dien woonden

1) *Bijdr. v. e. middel- en oud-nederl. Woordenboek.*

2) Dat is, gelijk vroeger vermeld was »bestellende haer te Haerlem te woonen by syn bysit met kinderen, om daer twerck te doen (hebbende t' Amsterdam syn getroude vrou). Hier leet sy veel" enz. Vroutgen namelijk was toen zelf nog benist (mennist), was wees geworden te Embden doch weer naar Friesland, van waar zij afkomstig was, teruggekomen bij haar moey. »T'is gebuert, dat tot haer moeye thuys quam een aensiendelik rijk coopman van Amsterdam. Dien siende dese dochter viel daer syn ooch op, versoeckende dat sy mocht met hem trecken nae Hollant t'Amsterdam, mits conditie: hy soude voor haer sorgen

int gròte huys van de benist op de gracht (daer namaels Dirk Dirkz. Bogge en vaer s[aliger] veel jaren in gewoont heeft, ende die kerk in was. Hier was tusschen de maechden en haer een put daer sy aen weersijden samen haer water uut haelden. Hier conde sij de maechden wel wat door sien, hadt goet behagen in de simpelheyt haers habijts, in die soete stillicheyt onder malkander; vraechden aen dengene daer sij bij woonden: wat voor volk het was? Worde geantwoort: het sijne clopies. Wel hoe, cloppense dan altijt? — Neen 't zyn papisten. — Wat is dat voor volk? Maar kreeg weynich antwoort. Immers [1]) badt Godt dagelik dat hy haer opten rechten wech wilde stieren daer sy in mochte salich worden, soo sy op een dwaelwech was." [2])

Zoo kon het dus ook lichtelijk gebeuren, dat er onkatholieke werklui binnen den Hoek kwamen, en er bijzondere waakzaamheid geoefend moest worden. Daarin was Willemyntgen Arents van Gouthoeve getrouw geweest. »Als men timmerden inden Hoek oft eenige werklieden waeren, pasten dan op de dueren te sluiten dat de maechden dan niet soude doorgaen om van de wercklieden gesien te worden." [3]) En evenzoo prees de Overste in zijn sermoen op de uitvaart van Ael Francen of Duynen deze maagd, omdat zij „'t gemeene boven 't eygen terherte" genomen had „int sluiten vande dueren als daer vremde werklieden waeren omdat de maechden niet soude ghesien worden te kercke gaen, om geen peryckel

---

jae annemen als syn eigen kint. Waernae sy vry wat luisterden, alsook de moey, makende vaste conditie met hem, dat hy voor haer soude sorghen. Maer 't geviel recht anders; als hij haer in Hollant hadde, bestellende haer te Haerlem" enz.

1) Immers = toch (*Verdam.* Middelned. Wrd.) Toch bad zij.

2) Leven v. Vr. C. † 1638. II, bl. 412.

3) L. v. W. A. v. G. † 1638. II, bl. 424. vso.

te crygen aende vergaderinghe". Voorwaar, een voorbeeld voor de anderen, want de klacht volgt aanstonds. „Maer wat sullen wij seggen van sodanighen dien so clein achten die gemene wercken; den eenen wil 't huis niet bewaeren, d'ander gaet evenwel door den hoek al wort se van de werklie gesien, jae, dat tot gemene dienst of hulp is men neemt het niet eens ter herten als 't elk niet eigen aen en gaet. 'T is grotelyk te berispen ende droeffelyk te beclaeghen, datter soo weinich liefde tot de bewaeringhe vande vergaderinghe is. Jae, ick dien wel selfs te comen om nae de dinghen te sien." [1])

Toch had dezelfde Overste, enkele jaren vroeger, in de Friesche adellijke maagd Annetgen Sixtus van Emminga mogen loven „de uutvloeyentheit tot haer evennaesten soo geestelyk als lichamelyck, niet door enighe begeerlicheit tot haer zelfs proffyt, maer met schaede van haer tydelicke goet. Als by exempel; daer was een huis te coop staende int midsen van den hoeck ofte de vergadering; soo verschenen daer oorsake dat het in peryckel waer datet soude comen in anderen haer handen, also de vergadering bekrenckt, mitsdien sy soude in haer woninghe van een werde gescheiden. Dese E. dit vermerckende was daer seer in begaen ende sorchvuldig om dat te beletten, haer best doende jae liever veel gelt gevende van haer eygen (boven die waerdij) als dat de vergaederinghe soude in enich peryckel coomen. Haer Biechtvader wetende beeter de geleghenheyt vande saeck, most met groote autoriteyt bevelen dat sij haer stil soude houwen. Dese berispinghe nam sij op met diepe ootmoedigheyt alsof zij een groot gebrek ghedaen hadde; daer nochtans haer redene niet gheweest hadden

1) Sermoen van den Overste, Joost Cats, op de »uutvaert van Ael Francen † 1636 II bl. 316.

als uut een puere uutvloeiende liefden haers naesten"[1])

In den eersten tijd moesten de klopjes vaak „seer grote huishuere verwonen in de ketterse huisen, dien wisten dat zy zochten byeen te syn."[2]) En wijl toen reeds het aantal maagden soms vrij groot was, moesten ze zich dikwijls niet weinig behelpen in kleine woningen. Zoo woonden Lysbet Jacobs en Tryntgen Areiaens „samen op soo cleinen solderken dat vol was als sy tsamen saten, en soo laech van verdiepinghe als sij overeint stonden haer hoofden stieten, want sy alle beide groot waeren van persoon; ende hadden sulcken ghenoeghen in dit enge plaetsken alsof sij een Conings paleis gehadt hadden, ende dat principael overmits de overvloedighe innige leeringe dien sij dagelics ghenieten, waeruut sij al alle haer zoeticheit ende weelde schepte,[3]) ende (Tr. Areiaens) soo dichteby woonde by de Priesters Gods. Alsse uut haer venstertgen sach ende het bygeval ghebuerden dat sij haer Oversten sach, dacht haer datse een groote gratie genieten door 't aensien van haer Oversten.[4]) De Friesche jonkvrouwen Eeltgen en Annetgen Sixtus van Emmingha „nae Hollant comende S. Jans avont te Haerlem int jaer ons Heeren eenduisent vyf hondert vier en tnegentich . . . quame metterwoon in een clein slecht huisge inde wyngaert straet, want doen ter tijt daer maer drie of vier huisies waeren inden hoeck daer de maechden mochten wonen. Quaemen dan om de anderde H. dach te kercken, gelogeert werdende in .een vande woninghe byde maechden of tot de Overste Mr. Claes, welcke een grote solder hadt, gevende dien de maechden ten beste, of tot Cornelis

---

1) L. v. A. S. v. E. † 1632. II, 88 vso.
2) L. v. Sytgen Dignums † 1617. I, 62.
3) L. v. L. J. † 1624. I, 122.
4) L. v. Tr. A. † 1626. I, 208 vso.

Jacobz met syn moeder Griete Gerrets wonende naest de kerck, dien de maechden toeghedaen waren ende vriendelyk ontfinghen, mitsdien de maechden haer eygen eeten medebrachten. Dit viel al vry wat moeielyk voor dese buite-maechden alle H. avonde veranderinghe te hebben van onbeslape bedden, haer eten uut haer mant, ende luttel gerijf, om de veelheit dien quamen in soo cleine plaets. Dit duerden met dese maechden bijnae twalef of dertien jaeren, dat se dus swerfden aen straet eer dat se een vaste plaets in den hoeck hadde. [1]) Ende in die tyt wel vyf of sesmaal verhuisden van 't een int ander, om verscheye redene dien presenteerde datet de Oversten soo goet docht. Al wast haer vrij wat contrari, volgden simpel." [2]) — „Toen die vergaederinghe vermeerderden in getal, schickten de E. Oversten (Lysbeth Willems) in een clein huisgen met eene maecht. Hier woonden sy wel seventien jaer, hoewel tselfde huisgen mits den ouderdom nau bewoondelijke was ; 't waer gedect met een riet dak dat soo out waer 't water boven inregende ende tot den duer uutliep. T' ouwe riet en ouwe schoortien gaf somerdaechs sulcken stank en benautheyt van haer dat men nau int huisgen conde dueren. Sieckelyk synde vermeerderden hierdoor haer accedent; kreech sulcke benautheit dat sy lach voor doot, men nau asem sach. Ende dat noch het swaerste was, mitsdien de benist quam in syn huys woonen, was sij vanden hoek afgesloten niet cunnende te kercke comen als buitenom. [3]) Toen Aeltgen Thomas wegens familiezaken „veel jaeren" afwezig was geweest, „also die

1) Zij bleven dus lang behooren tot de zoogenaamde *buitenmaagden*, over wie later.

2) L. v. E. en A. S v. E. II, 76—77.

3) L. v. L. W. † 1637. II, 44 vso.

vergaderinge daer sy voorgaende in gewoont hade nu vol maechden was, en waer [was] voor haer daer geen plaets, ende andere huisinge genoch ware van sware hueren, werde [zij] gestelt in't huis van de Hopsak om die laste te helpen draeghen, ende daernae in't achterhuis van de Benist, dat seer duister ende benaut was, voor haer de hoge mouterie van Areian Kies, achter geen licht of lucht. Dit was recht contrarie haer natuer, dien in groote en soete lochte [1]) gewoon waer; verdroech het gaering met patiencie; ende is hier ingebleven totdat sij stirf" [2]). — »Annetgen, Giertgen en Maritgen Claes, quamen same, met haer drie gesusters ende dienstmaecht, met een schip met al haer huisraet op May te Haerlem, meenende dat sy soude coomen in een leech huis ... vonden 't huis vol maechden ende goet want Barber Jans daer woonde met haer heele vergaedering; siende seer nieu toe dat de Oversten ten eersten dus liet op aencomen, want sy niet en wisten door de engicheit vant huis, de veelheit vande mensche, die menichvuldicheit vant huisraet hoe sy malkanderen soude by vlijen; ... welk haer ook geen cleine verandering was: dien te vooren een groot huis gebruickt hadt was nu te vreden met een clein camertgen met haer drieen." [3])

Eene welsprekende bevestiging eindelijk van de zorg des Oversten en der maagden om stil en vrij te wonen, vinden we in de bijzonderheid, dat blijkens verscheidene koopbrieven van den Hoek, veel huizen en erven werden aangekocht die beschreven zijn bijv. „op de Bakenessergracht, achterstrekkende met een achterhuis en vrijen uitgang in de Klerksteeg" enz. of bijv. „met eigen gang ten noorden van het gekochte huis", of dan weder

1) Zij was van Utrecht.
2) L. v. A. Th. † 1638. II, 374—75.
3) L. v. A. en G. Claes III. 354.

„met den eigendom van de gang waarover dit gekochte huis voor een gedeelte getimmerd staat".

Nu we hierdoor genoeg bekend zijn met de plaatselijke gelegenheid, kunnen we de geschiedenis van dit Haarlemsche »Gebed-zonder-end" [1]) geregeld behandelen.

Hier behoeft niet herhaald te worden was reeds vroeger in deze „Bijdragen" (D. XVIII bl. 62—63) en vooral door Pater van Heel in Deel XXVII bl. 90 en volg. over de eerste stichting der vergadering en den stichter Nicolaas Wiggers Cousebant uitvoerig genoeg is meegedeeld. Als tijd van stichting is door de schrijfster met een weinig ruimte genoemd: »int jaer ons Heeren een duisent vijfhondert en in de tachentich." Daarmee komt overeen wat Polius meldt, [2]) dat namelijk Nicolaas Wiggers in 1581 met Cornelis Arnoldi of Arentsz uit Keulen naar Holland terugkwam, en wat Tryntgen Jans schrijft: „dat Maritgen Tonis ende Geertgen Isbrants samen d' eerste waeren in 1583. [3]) Wiggers echter bleef daar niet voortdurend maar was „veel uut varende in steden ende dorpen om de menschen te bekeeren. [4]) Zoo trok hij vaak „naer Vrieslant ende andere plaetsen dien gans desolaet ende verlaeten waeren van de Priesters. [5]) Somtijds ook ging hij op reis naar Keulen en zelfs naar Rome. Tijdens zijne afwezigheid was met goed-

---

1) »Aan het zuidelijk eind van de Nes, zoo schrijft *J. ter Gouw* (Amsterdam. Oorspr. en afleid. 1859 I, bl. 26) vindt men het *Gebed-zonder-end*. Waarlijk, onze vaderen waren mannen die de dingen bij hun regten naam wisten te noemen. Tien kloosters, sommige met 50, sommige met 80 nonnetjes, lagen hier in eenen kleinen omtrek bijeen: het was er letterlijk een gebed zonder end!"

2) Bijdr. XXVII bl. 91.

3) L. v. M. T. III, 140.

4) L. v. Josina Willems II, 58.

5) L. van Aechtgen Corn. v. Veen I, 102 vso.

vinden der kerkelijke overheid [1]) Mr. Cornelis Arentsz met de „beleiding der maechden" belast; kwam hij echter weer tehuis dan deelden zij de zorg samen. Zoo werd reeds na de eerste oprichting der vergadering „de vruecht (van Maritgen Tonis) haest vermengt met droefheyt, mitsdien syn E. sprak van weder te trecken nae Cuelen, alwaer hy te vooren vandaen ghecomen was, hebbende daer huys gehouden met Mr. Cornelis Arentz, in haer cost hebbende verscheyde studenten uut Hollant, dien sij behulpelyck waren inde geleertheyt ende Godsvruchticheyt. Hier trok syn hart wederom nae toe; maer vertrosten die maechden, dit cleyne beginseltgen van dese H. vergaderinghe, dat hy in syn plaets soude stieren Mr. Cornelis Arentz voornoemt. Soo vertrock syn E. na de Hoochtyt van Paschen, ende dandere quam omtrent hoge Lievrouw [2]) wederom." [3]) En „Joffrou Lucia [Dekema, eene Friesche jonkvrouw] quam te Haerlem een duysent svyfhondert negen en tnegentich Vrijdaechs voor Pincster, bleef aldaer tot nae de octaef vant H. Sacrament. Als Mr. Claes voornoemt tuis waer, gink dan daer by te biechte, anders by Mr. Cornelis." [4])

Hoe Lijsbeth Willems van het Delfsche Beggynhof naar den Hoek te Haarlem kwam, is reeds verhaald (Bijdr. XVIII, 538—39) »Maer daer sijnde quam noch groter swaericheyt over, want zij meenden Mr. Cornelis te hebben tot haer Oversten, ende kreech Mr. Claes, mitsdien sijn E. [Mr. Claes] daer seer op stont, en sijn E. [Mr. Cornelis] om veel redenen het niet en dorste

---

1) Vergelijk: »Altera conditio" enz. in de »Narratio", opgenomen Bijdr. XXVII bl. 104.

2) O. L. Vrouwe-Hemelvaart.

3) L. v. M. T. III, 141.

4) L. v. L. D. III, 240 vso.

weygeren (hoewel 't syn E. swaer viel, jae ook wel traenen ghecost hadt, soo hy haer naderhand zeyden). Mr. Claes Wiggersz. nam haer aen voor sijn geestelicke dochter, ende also hy noch weinich gelegentheit hadde onder syn maechden, stelden haer in een cleyn morsich huisgen op sodanigen camerken daer noch venster of glas waer maer een schuifgen, zoude men licht hebben om ope te trecken; [zij] soude haer eygen cost houden, kenden niet een mensch of straet om eit te gaen coopen. Daer was sij met haer jongste sustertgen van tien jaeren ende sij drie en twintich; op de solder neder was haer slaapplaats; daer was een ouwe vervale trap dat men schier van boven neder viel als men dien soude opgaen. Swoensdachs voor Pincxter quam sij in de stadt, H. Drievoudicheit avont worden ontboden van Mr. Claes te biechte. Sij gaf een weinich te kennen van de vuilicheyt ende onbequaemheyt des woonplaets; soo begon syn E. seer hert te kijven, seggende: d'Engelen walgen van u, ende ghij hebt noch die drumpel van de duecht niet bespoort, ende dergelijke. Sij was als of sij met een byl voor haer hooft gheslagen was, mitsdien sij sulks niet gewoon en was, jae van haer leeven niet een quaet woort gehoort. Ende te merder mitsdien Mr. Cornelis als een Engel tegen haer gheweest hadde, en dit nu soo toeginck; sprak niet een woort maer begoste bitterlijk te weenen. Ende liet haer soo gaen. Een wijl tijts daernae, also zij te kercken geweest hadde, quam vraeghen oft syn E. beliefden sij most [1]) tuis gaen (mitsdien doen het gebruick was, als de maechden soude tuys gaen het sijn E. mosten vraeghen). Alsdoen versoete sijn E. die voorgaende strafficheyt weder seggende, dat sy noch een Seraphinse maecht

1) Moeten = mogen, de vrijheid hebben, bij *Verdam* Middelned. Woordenb.

soude worden, ende gaf haer geschreven innige puntges. Dit vertroosten vrij wat." [1]) — „Omtrent hoghe Lievrou trock sijn E. [Wiggers] nae Romen sonder een woort te seggen, bleef wech tot de eersten dach in de vasten. Sy lieden niet wetende van die reys waeren in menichvuldige gedachten; den eenen dacht ende zeyden of sijn E. wel nae de woestijn mochte syn, d'ander of hij doot was ende diergelyke; niettemin allle gaeder jonge maechden zynde, hielen haer stil ende devoot, perfect onderhoudende haer cilentium ende H. ordinantie dien haer vander Oversten ghestelt was; hadden geen exercitie vande kerckelicke diensten mitsdien den tijt benaut was, als somtijts den Goddelicken dienst, biechten ende ontfingen 't H. Sacrament, hebbende daertoe een simpel H. man, geweest Procoratur buiten Hoorn int clooster van de Blocke broers; [2]) anders hielden haer stil met malkanderen in leesen, bidden, schrijven H. punte ende hantwerk haer oeffenende; waerin haer Godt sulcken inwendigen soeticheyt gaf dat se naderhant wenschten, sij die tijt noch eens mochten verhaelen. Op Asschelwoensdach die eerste dach inde vasten aende tafel sittende, quam haer E. Oversten bij haer lieden sonder dat se ghehoort hadden syn E. was tuis ghecomen; waerin zij ten hoochste verblyt waeren, ende syn E. ter anderen syde dat hy se vont in sulcken enicheyt, noyt 't minste woort van tweedracht gevallen was." (L. v. Lijsb. Will. II 43.) — En Grietgen Jacobs »te Haerlem comende vont een grote veranderinghe, Mr. Claes Wiggers was nae Romen; [3]) den herder was wech, de schapen hadden

---

1) L. v. Lysb. W. † 1637. II, 41—42.

2) Dat is uit het klooster der reguliere kanunniken van Westerblokker.

3) Dat moet geweest zijn omstreeks 1592, wijl Gr. Jacobs in 1636 stierf »hebbende omtrent vier en veertig jaere geweest inde vergaederinghe. L. v. Gr. J. II, 332 en 340.

geen hooft, geen aenhout, wist niet hoe sij 't zoude hebben, quam terstont int lijen; niettemin Godt dien sy socht die vontse, settende haer ter neer, oeffenende haer in wercken van liefden en getrouicheit tot haer naesten."

Het meegedeelde is reeds duidelijk genoeg om eruit te besluiten, dat eene zoo ongeregelde »beleiding der maechden" op den duur niet bevallen kon, en dat ook Mr. Cornelis zich van die tijdelijke waarneming zocht af te maken. Verschil van inzicht, menschelijke zwakheden en gebreken lieten zich gelden, en de onaangenaamheden bleven niet uit; totdat in 1598 de kerkelijke Overheid de klopjes voor goed onder Cornelis Arentz stelde, gelijk ons met veel plechtigheid verhaald wordt: [1])

In 't jaer ons Heeren een duisent vijf hondert 98 op S. Angnietendach synder op eene tijt angecoomen, [2]) haer begeevende onder die beleidinghe van den E. Mr. Cornelis voorgenoemt. Ter oorsaecken dat den E. Mr. Claes Wiggersen, die mede een lief hebber was van de maechdelicke zuiverheit, veel maechden mede hadt onder zijn beleidinghe. Maar also syn E., uuttreckende bemercten den honger van Gods woort, ende de inwendighe desolaetheit omdat daer zoo weinich Priesters waren dien de menschen mochten geven 't broot van 't Goddelicke woort, ende uutdelen de H. Sacramenten, werden daerdoor ontsteecken met een Goddelicken iver om te vervorderen die salicheyt zijns naesten, waerdoor zijn maechden weinich behulp van hem hadden: soo dacht hem goet dat het beter waer dat zy stonden onder die beleidinghe van Mr. Cornelis, overmits die daer gheheel zijn werck af maecten om geestelicke maechden te beleiden, waat hy geen stercheyt en had om uut te trecken; versoeckende hetselfden aen men Eerwaerdige Heer Sasbout die welcken het consenteerden doordien sijn E. wel wist dat Mr. Cornelis daer grote gaven toe hadt om maechden te regeren. Ende zoo haest als Mr. Cornelis hadt het woort en bekende den wil van zijn Overste men E. Heer den Bisschop, heeft [hij] met een ootmoedige onderdanicheyt daer onder geboogen, ontsiende hem geen arbeyt of moeiten om die maechden te brengen tot de perfectie ende volmaectheit".

1) Lev. der maechden I, blz. 14.

2) Er is plaats open gelaten om namen in te vullen, doch het is niet geschied.

Nog een wijdere blik op den toestand wordt ons gegeven door het verhaal van Mr. Cornelis zelven, hetwelk (Bijdr. XXVII, 103) als bijlage tot de levensschets van Nicolaas Wiggers, door P. van Heel is meegedeeld; en ook de Levens der maechden bevatten nog menige bladzijden, straks mee te deelen, die dat verhaal toelichten. Deze »Narratio" is een verweerschrift van Mr. Cornelis tegen Mr. Nicolaas.[1]) Wat deze laatste daartegen mag hebben ingebracht is ons in geen archiefstuk nagelaten; en overigens lijkt het mij evenmin mogelijk, de aangevoerde grieven goed te verstaan als ze naar rechte waarde te schatten. Wat de schrijver zegt over zijne ondervinding van Wiggers' ongestadigheid was voorzeker niet ongegrond, en ten andere mag het Virgiliaansche »varium et mutabile semper femina" ook niet vergeten worden. Bovendien, als aan Mr. Nicolaas ongestadigheid verweten wordt: laat ons bedenken, wat tijden het waren die laatste twintig jaren der zestiende eeuw. Immers wat hier behandeld wordt valt tusschen 1583 en 1602. Een tijd was het van weifeling tusschen hoop en vrees, een tijd waarin nog immer onbeslist bleef, niet slechts, gelijk Nuijens zegt [2]) »of een aanzienlijk gedeelte van Europa protestant of katholiek zou zijn", maar ook of de noordelijke Nederlanden ten laatste protestant of katholiek zouden blijven. Toen Bisschop van Mierlo in zijne ballingschap te Munster ten jare 1581 zijn testament maakte, [3]) sloot hij de mogelijkheid nog niet uit, dat de kerken konden wedergegeven en de katholieke eeredienst hersteld worden. En Sasbout Vosmeer schreef nog [4]) in

1) Ik vermeen dat de aangifte »*Omstreeks* 1600" die aan de Narratio is toegevoegd, met reden veranderd mag worden in: Tusschen 1583 en 1598.

2) Algem. Geschied der Nederl. XI Deel, blz. 1.

3) Bat. S. II, 315. Bydr. II, 391.

4) *Fruin*. Verspr. Geschr. III, blz. 249.

1602 »wij blijven hopen op een eindelijk herstel van den Godsdienst hier te lande".

Van eenen man nu, zoo vol zielenijver als Nicolaas Wiggers, was het begrijpelijk, dat hij onder zulke omstandigheden het dikwijls met zich zelven niet eens was, waaraan het eerst of het meest of het langst zijne krachten te wijden: opleiding van geestelijken of herstel van het kloosterleven, of bekeering der afvalligen en behoud der weifelaars? Men kan het in de »Bijdragen" D. XXVII 81—93 lezen, wáár hij al niet werkzaam was. Verbleef hij te Haarlem, dan »trock syn hart wederom nae Cuelen", of dan weder, gelijk Mr. Cornelis het uitdrukt, kon hij het niet van zich verkrijgen, zijn kostbaren tijd met weinige en armzalige menschjes te verdoen, en wilde hij van alle zorgen over haar vrij zijn om buiten Haarlem het Evangelie te prediken.

Claesgen Jans had in »dien trobbelen tijt" hier en daar beproefd tot het kloosterleven te komen »ende Godt dien de zijne niet en verlaet, heeft haer toeghesonden een geestelicke vertroostinghe in een waerdich dienaer Gods, Mr. Claes Wiggerz. dien zij in haer woonplaets [te Hoorn] hoewel het cleyn was ontfing met grote liefde, gaende selfs uut slapen. Ende also de menschen doen ter tijt seer vervaert waeren om een Priester Gods in haer huys te laten preeken, liet dit dicmaels in haer woonplaetsgen doen; door welcke predicatie sy zeer vertroost ende versterckt worden. Is daernae omtrent negen en twintich jaren out sijnde [1]) te Haerlem bij den E. Mr. Claes Wiggerz. ghecomen om van sijn E. raet en daet te haelen. Sijn E. riet dat sij haer soude begeven onder M. Cornelis Arentz sijn beleydinghe; ende al-

---

1) Alzoo omstreeks 1582. Zij stierf 10 Dec. 1643, »omtrent tnegentich jaeren" oud. L. v. Cl. J. III 96.

hoewel het haer swaer viel 't veranderen, was ghehoorsaem". Agatha Cornelis van Veen was »onder de maechden van Mr. Nicolaes als de eerste ende principaelste die den regel van S. Clara onderhielden leevende als Clarissen." Doch »hiernae ist ghebuert, als de wettelicke geestelicke Overicheyt goet dacht te voldoen de begeerten van Mr. Claes, dat hij soude mooghen trecken nae Vrieslant ende andere plaetsen dien gans desolaet ende verlaten waeren van de Priesters ende dienaers Gods. Ende sijn E. om sulks met meerder gerusticheit te mooghen doen, heeft begeert dat hij soude mooghen ontslaegen sijn van de last der beleidinghe van sijn maechden ende dat deselfde soude sijn onder de beleydinghe van Mr. Cornelis Arentz; welcke sijn E. ghesonsenteert is. Maer de sommege van sijn biechtdochters waeren hierin zeer stribbelich ende onwillich. Dan dese, kennende sulks te sijn de wil van haer perticuliere ende ghemeene Oversten, voechden haer met alle simpelheyt ende gherusticheyt daeronder als ofse bij sijn E. van haeren eersten begintsel af altijt gheweest hadt" [1]) — »De E. »Overste [Mr. Claes] was int beginsel seer abstract, socht sijn maechden te brenghen tot een grondige mortificatie ende verstorvenheyt, gaf daertoe verscheyde oefeninghe soo uutwendich als inwendich. Sullen tot stichtinge hier enige verhaelen dien dese Godt soeckende maecht Maria Tonis ghemoet sijn. De regel welcke sijn E. aen sijn maechden ghegeven hadt was dat sij alle morgens te vier ure souden opstaen. Dese, swak sijnde van naeturen, cost daer gans niet teghen, maer was dan een helen dach siek als sy soo vroech opgestaen hadt; gaff met ootmoedicheyt te kennen haer swacheyt. Syn E. antworde met een strak gemoet seggende: bay, ghy en

1) L. v. A. C. v. Veen † 1623. I 102—03.

bent geen joffrou dat ghy u soo teer hout, staet evenwel op; cunt ghy het dan niet herden, gaet sitten dan wat met u hooft int cussen; ghy hebt altijt u slaep ghebroocken, verhopende dat sij 't allenskens soude ghewent worden om soomede die H. ordinantie te volghen, haer hierin beproevende langen tijt. Desgelijks in haer eeten. De maechden aten in 't beginsel niet als roggenbroot; dese hebbende een seer quaede maech, seyde tegens haer E. Oversten dat sy 't roggenbroot niet conde verdraeghen. Sijn E. begeerden dat sij 't evenwel soude eeten om te besien of de noot of de lust eyts anders vereyschten. Maer siende dat de noot ende niet de lust tselfde most hebben, gebruicten disschretie; want alhoewel syn E. seer abstract was: en waer [1]) geen verderver vande naetuer maer een beschermer. Als hy wist dat het niet en quam uut lust van de quade concupicencie maar uut de noot, liet het dan lichtelijk toe." [2]) Grietgen Jacobs »hadde wel ghewilt dat se alle lasten hadde moghen draeghen; ende int geene haer opgheleyt worden was daerin tot den uutersten toe ghetrou ende volherdende. Dese ghetrouicheit des herten heeft Godt beproeft met een swaer lyen, te weten. Also sij haer E. Oversten Mr. Claes met een puere liefden in Godt beminde, desgelyks die vergaederinghe, mitsdien syn E. wat goedts van geloof en simpel van herten was, meenende een iegelik waer als hij: soo heeft een van syn maechden Annetgen Francen [3]) veel twist gemaect tuschen syn E. ende Mr. Cornelis, alsook dese [A. F.] desgelyks onder zijn maechden ende mitsdien sij [A. F.] seer kloeck en suptyl van verstant was (soo de

1) Lees: zoo was hij toch geen enz.

2) L. v. M. T. † 1645. III, bl. 142.

3) De *Anna Francisci* van de »Narratio".

geestelicke liedekens dien sy gemaect heeft uutwijsen): syn E. oordelende nae de kennis ende die woorden, werden hierdoor bedrogen, want de wercken contrarie waeren. Alhoewel dese [Grietgen Jacobs] een simpele maecht was, letten [zij] op de vrucht van haer wercken, welk sij bevont vol hovaerdicheit, [en dat er] twist ende twedracht uut volchden: met ootmoedicheit waerschouden syn E. Maer sijn E. en conde het niet sien; waerdoor het vorder quam aen de Overicheit van de H. Kercke. Die welcken Annetge Frances dingen gans quaet oordelden. Ende worden geordineert men haer soude versenden; waertoe dese maecht [Gr. J.] veel gebruict worden. Ende was haer een boven maeten swaer lijen dat haer waerdige Godtvruchtige Oversten door dese maecht in een misverstant voor een tyt was ende sy sulcken spel maekten inde H. Kercke, ende soo groten turbatie onder 't beginsel van soo H. vergaederinge. Noch was haer seer swaer de veranderinge van een Oversten, als sy door de wettelicke Overicheyt gestelt wordén onder Mr. Cornelis Arentz. Ende dat te swaerder doordien haer een strytbaer schaep haer uut haer simpelheit gebracht hadde; waerdoor sij een ganse tegenheit van syn E. hadt. Niettemin was gehoorsaem volgende de wettelicke Overicheit; ende bevont veel dingen anders als haer geseidt was, want het uut stryt geschiet was. Ende viel haer te swaerder, mitsdien sy wist het haer E. Oversten Mr. Claes seer hert viel van syn maechden te scheiden ende sy seer compassyeus en medogende synde, ende ter andere syden Mr. Cornelis haer seer stil ende leech liet heengaen of sy syn E. nauliks aen en gink, soo dat sij in alle maenieren veel aen haer haert hadde te lyden. Verdroech't al met patiencie, oeffenende haer in de duechden, opnemende de oorsaken dien haer verschenen met liefden. Sy hadde grote liefden tot

de volmaectheit van een closterlick leeven; waertoe haer E. Oversten Mr. Claes haer een plaetsgen verkreghen hadde int Annunciaten clooster; maer also sijn E. van huis waer als die gelegentheyt presenteerden ende sy niet en dorst vaeren sonder sijn E. te spreken, soo gink die gelegentheit voorbij. Niettemin onderhiel bij haer zelven seer nau en perfect die cloosterlicke beloften van suiverheyt synde een oprechte liefhebster van de maechdelicke zuiverheit des herten ende des lichaems, synde soo vremt ende doot vant geene de suiverheit contrarie was als een hout of steen." [1])

Wel het uitvoerigst is Tryntgen Jans als zij het leven beschrijft van Jannetgen Dirks, over wier ouders en jeugd reeds vroeger aardige bijzonderheden vermeld zijn. [2]) God dan »die dese vercoren hadt tot syn bruidt heeft haer ook willen besorghen van een bequame plaets ende wyse leitsman; ende is soo sonderlinge hiertoe gecomen. De broeder van dese woonden te Haerlem; soo werde dese dochter gestiert van haer moeder om hem eyts te brenghen. Sy daer synde quam by een ouwe maecht van Mr. Claes Wiggers' maechden ghenaemt Tryn Wouters, haer groote bekende door dien haer moeder peet over haer stont. Dese was verblijt met dit jonge dochterken, nam haer bij haer tuis, wonende by de susterkens van S. Margareta opt bagynhof; bracht haer by die treffelicke maecht Angniesie Philips, die mede op het Bagynhof woonde, maer was onder die beleydinge van den E. Mr. Cornelis Arentzen. Deese ziende dit jonge dochterken hadde haer gaering angeleyt by haer biechtvader, maer Tryn Wouters docht best datse [haer] by haer biechtvader bracht M. Claes, welk een

---

1) L. v. Gr. J. † 1636 II, 337—38.

2) Bijdragen XVIII, 241—43.

Godlik vierich dienaer Gods was. Ende horende syn E. preecken op den feest van Maria presentacie, werden tot haer binnenste toe van Godt geraect. Deze maecht voornoemt merckende dese beweginge in haer, vraechden of sy den dienaer Gods niet en begeerden te spreecken? Sy beschroomt synde antwoorden neen. Immers [1]) den H. man riep haer bij hem, gaf haer soete leeringhe ende Godlicke onderwysinghe; maer sonderling trok dit haer hart dat syn E. seide: zoo sy haer gaf onder syn beleidinghe, dat hy in den dach des ordels rekening voer haer ziel soude geven; welck haer docht een grote saek te syn, alst inder waerheyt is. Ende dit hertgen werden hoe langer hoe meerder ontstoken met die liefde Gods tot versmadinghe van de werelt, voor haer nemende die werelt te versmaden; maer most wederom te Amsterdam by haer moeder." Nochtans »vergingen haer goede begeerten niet." Om kort te gaan: zij ging naar Haarlem, en nog wel tegen moeders zin, »out synde omtrent veertien jaeren" [2]) Ghecomen synde te Haerlem stelden haer biechtvader M. Claes Wiggersz haer metterwoon by syn maechden. Daer synde begon terstont den Hemelschen Bruidegom syn jonge Bruidt te beproeven met lyen ende tribulatie, mitsdien haer tytlicke middelen clein waren ende de moeder haer niet te baet quam omdat het tegens haer sin was; soodat se vernootsaekt was naerstich te doen haer hantwerk om soo wat te winnen". Zij werd ook met ziekten bezocht.

Eindelijk toch werd moeders' hart bewogen, zoodat die »haer wat besorchden; en haer suster stirf van wien sy mooy goet erfden. Soodat se met gerusticheit aengaende haer tijtelike nootdruft Godt mocht dienen"...

1) Immers = toch, echter.

2) Alzoo omstreeks 1588. Zij stierf in 1638, »bijnae vijftich jaeren Godt gedient hebbende."

»Een wijl tijts Godt gedient hebbende, vertraechden niet in haer geest maer kreech grote begeerten om een Claris te worden, ditselfde te kennen gevende aen haer Oversten M. Claes Wiggerz.; dien dese begeerten van haer opnam. Sonder eyt an haer te laten blycken schreef [hij] ande moeder vant Clarisseclooster te Antwerpen om een steetgeen voor een van syn maechden; ende verkreech hetselfden. Syn E. ontfangen hebbende dese brief gaft haer te kennen dat sy een plaets hadt. Sij was zeer verblijt, niet anders wetende of sy soude daer gaen, maeckende haer dingen gereet om haest te vertrecken. Syn E. merckende dat sy 't soo resoluyt meende, gaf haer te kenne dat het syn sin niet en was dat sy soude vertrecken, seggende: ghy bent mijn schaepgen, daerom moet ick u voeden. Ick wil niet dat ghij van een andere herder sult gevoet worden. Sy hoorden nieu op, want uit de voorgaende werckinghe niet anders conde mercken oft was syn uuterste wille en believen . . . niettemin met simpelheit versterf haer goede begeerten . . . leydende een geestelick Clarissen leeven". Hier volgen bijzonderheden over haer onderhouden van den Clarissenregel, waarover straks. »Also dese E. iverige maecht nu ettelicke jaeren geweest hadt onder de beleydinghe van M. Claes Wiggerz. dat een iverich, vierich, soet, opgebuert dienaer Gods was, ende sy van jonks af aen dese manier van beleydinghe gewoon was: ist gebuert dat goet gevonden is ende verordineert van de overicheit der H. Kercken, dat Mr. Cornelis Arentz. ook soude regeeren die maechden van M. Claes; soo viel dese seer swaer die veranderinghe, want die hadt gansch een andere manier van beleydinghe te weten int leggen van een goedt fondament des ootmoedicheits en mortificatie, verlichtinge des verstants, waer uut volchden een vierige liefde. Sij kende wel dat dit een vaste sekere

wech was, hadde daer wel liefde toe; maer de cranc-heit overviel haer soeckende 't geen haer 't soetste waer, ende te meerder doordien sij wat onderstuttinge hadt van haer eerste Overste. Scheydende haer af van de vergaderinge, gink wonen t' Amsterdam op 't Bagijnhof, setten haer onder Mr. Sybrant, Pater vant selfde Hof. Hierentusschen werden zij van M. Claes in Vrieslant ontboden (welcke reys sy aennam sonder oorlof van Mr. Sybrant) Hierdoor werden haer affectie seer leven-dich tot haar ouwe Oversten. Tuis comende namt Mr. Sybrant niet wel dat sy soo stilswijgende was getrocken. Aldus quam zij in een groote ongerusticheit niet wetende waartoe sy haer zoude keeren. Ende noch meerder mitsdien haer moeder, t' Amsterdam woonende, socht haer dochter by haer metterwoon te hebben. Sy vreesden dat sy daer aenstoot van de werelt mocht lyden; welck ook niet en was sonder peryckel mitsdien sy schoon en aenvallig was. Ende 't soude syn peryckel ook geloopen hebben want den eene veranderlicheit baert dicmaels den ander. Maer Godt dien dese tot syn singuliere bruidt vercoren hadt, gaf haer een H. vrees inwendich. Waerom sij ghegaen is bij den E. Hr. Mr. Elbert Eggeus (dien toentertyt woonden t' Amsterdam), Syn E. te kennen gevende haer inwendighe ghesteltheit ende haer peryckelen waervoor zy vreesde, ende met een simpel-heit haer zelven geheel overgevende aen sijn E. dat hij haer wilde seggen, onder wat Oversten sy haer soude stellen; al wast ook maer een simpel Priester was daer-toe bereyt. Syn E. antwoorden met een strafheit zeggende: doen ghij wel waert, waerom en bleeft ghy doen niet? (meenende onder Mr, Cornelis). Sy sprak met oot-moedicheit haer schult daervan, begeerende met oot-moedicheit nu raet van syn E. wat dat zij doen soude, sy was bereyt simpel te volghen. Syn E. beval haer

dat se met simpelheyt soude zeggen waertoe haeren geest streckten. Antwoorden: nae myn kennis soude ick verkiesen wederom te Haerlem te gaen onder Mr. Cornelis, doordien ick ken mijn sulks vorderlicste te zijn in de duecht, 't sekerste middel om volherdich te blijven in mijn staet ende best overeencomende met die order van die H. Catolike Kercke. Een wonderlick werck van Godt, dien haer hart beweechden ende tonge bestierden nae zyn Goddelicke wil, sonder dat sy daer van te vooren eenig overlech ghehadt hadde.

Syn E. vertoonden een grote blytschap, meteenen te kennen gevende dat sulks sijn beste raet ende uuterste wille was, seggende: kint, treckt nu morghen datelyk daernae toe; ick sel u een brief van recommendatie medegeeven; 't welck zijn E. dede. Ende zy was simpel ghehoorsaem, vaerende sanderen daechs nae Haerlem. Nam haer eerste aengank by Aechge Cornelis van Veen, dien haer vriendelyk ontfing. Ende gaf te kennen dat sy Vaer wel wilde spreecken ende een brief hadde van Mr. Elbert. Aechgen Cornelis was seer verblyt van desen haer overcomste, hopende dat het te rechte zoude coomen met dit afgedwaelde schaepgen; con haer blytschap niet verberghen, gaft te kennen aende maechde daer zy voorby ginck inden hoek eer dat se quam by de Oversten, vertoonden ook by syn E. haer blytschap. Ende syn E. leesende die brief van Mr. Elbert verstont daeruut waerom Jannetge Dirks daer gecomen was, tewete 't versoek dat hy se wederom wilde aennemen voor syn geestelicke dochter. Hierdoor was Aechge Cornelis noch meer verblyt, hulp Jannetgen bij haer E. Oversten. Welcke daerby comende terstont haer schult beleet, biddende syn E. haer aen te nemen voor syn geestelicke dochter. Antwoorden: neen, want om haerentwille tusschen haer voorgaende biechtvader en

hem veel te doen geweest hadt, ende sy, swack synde van lichaem zoude licht ongerust zyn, in quellinge comen, siek worden, ende het dan syn E. soude mogen werde geweeten. Liet haer ongetroost van hem gaen, maer beval heimelik Aechge Cornelis dat die haer vriendelik zoude syn ende in als [alles] opnemen. Welcken zy soo dede. Alle den nacht bracht zy over met schreyen ende suchten, soodat se metten Propheet David haer bedt nat maeckten met tranen. Syn E. ontboot Aechgen smorgens vroech, vragende, hoe 't met haer was. Antworden dat syn E. het moste maecken aen een of ander, want zy niet en dede als schreyen, die swacheyt haers naetuers en conde sulks niet verdragen. Syn E. ontboot haer by hem te comen. Op die selfde tijt kreech se een bode om by Mr. Claes te comen. Sy bedocht haer by haer zelven by wien zy het best eerst soude gaen. Het docht haar best te zyn, dat se by Mr. Claes eerst gink, op of daer eits viel, [1]) [hy] niet en mocht dencken of sy van Mr. Cornelis eerst geinformeert was. Droech haer seer wyselik ende treffelik by syn E. gevende te kennen dat sy Mr. Cornelis eerst versocht hadt overmits sy hadt groote schrupel in haer conscientie, dat se in als [alles] haer niet gevoecht hadt nae die order van die wettelike overicheit, ende, soo ick by u blyf, ook oorsaek ben dat gy die overtreet. Dusdanige redene gebruickende scheiden met beleeftheit van syn E. alhoewel 't haar benedenste mensch seer voelden, want zy hem seer lief hadde naeden geest." [2])

We kunnen het gevoegelyk hierby laten, alleen vermeldend het eind »dat se nu met een vrie, simpele,

---

1) Op of daer eits viel. *Op of* = voor het geval dat. *Verdam* Midd. Woordenb. Alzoo: opdat hij, bij geval, niet denken mocht enz.

2) L. v. J. D. II, blz. 262—68.

soete geest haer konde buyge onder Mr. Cornelis beleydinge. Heeft haer hiernae seer treflick, ootmoedich, innich en stichtich gedraeghen onder die vergaederinge, soodat haer val oorsaek geweest is van beter opstandinge ende van een grondige vernietinge haers zelfs."

Nog moet hier melding gemaakt van Nicolaas Wiggers' pogen om althans eenigen zijner klopjes den regel der Clarissen te laten onderhouden. Als onmiddellijk vervolg op hetgeen over den overgang der beleiding op Mr. Cornelis, ten jare 1598, boven [1]) is medegedeeld, schrijft Tryntgen Jans:

Desen voorgenoemden Mr. (Claes Wiggersen) also syn E. een sonderlinge devotie hadt tot den H. Franciscus (soo 't achternae gebleecken heeft, want hij in zijn ouderdoom Minderbroeder is gheworden ende Overste van een Clarisse-clooster dat syn E. eensdels gesticht ende ghereformeerd heeft) dese verkoos sommege uit syn maechden te weten met haer negenen, dien hem docht daer beste bequaemheyt toe te hebben, dat sy soude leiden een Clarissen leeven, haer rente hebbende met malkander int gemeen. dien gevende aen haar Geestelicke Moeder, welck deselfde ghebruicten tot de notelicheyt vande vergadering, ende 't geen daer overschoot besteden ter eeren Gods oft tot den armen. Sy stonden alle nachts te twaleven op, lesende met elkander latijnsche getijden na de ordinantie van de roomsche brevier, zij sliepen op bulten [2]) en droegen geen linde maar instrumyne hemden Sij en aten geen vleesch ende vasten veel, 't geen zij aten was sobere spijs, 'tgink seer gemeen met alle dink soodat de rijcken ende de armen hadden elk even veel tot haar nootdruft. Dese manier van penitenciaele oeffeningen hadden sij omtrent [3]) onderhouden doen zijn E. van de maechden scheiden overgeevende die aan Mr. Cornelis.

Maer dese manier van oeffeninghe veranderden haest ter oor-

---

1) Zie boven bl. 145. Lev. der maechden I bl. 14 verso.

2) *Bulten:* minder griezelig dan de lezer zich allicht voorstelt. Bult, bulte = *bultzak*, stroozak en bij uitbreiding *bed*, *matras*. (Oudemans Bijdr. t. e. middel- en oud-nederl. woordenb.) Ook het groote Woordenboek der Ned. Taal geeft er voorbeelden van als nog in 1702: Gr. Plakaatboek, gebruikt voor beddezak, stroozak.

3) Er is hier plaats opengelaten voor een paar woorden, maar er is niets ingevuld.

saecke dat de maechden heel sieckelick worden; want sy hadden een clein huis en weinich locht met veel mensche, zoodat het de natuerlicke krachte niet conden opbrengen. Ten anderen soo docht zyn E. goet dat daer een gemeene manier van leeven soude sijn onder alle die maechden angaende den uutwendigen mensch om te beter de ootmoedicheyt, de gerusticheyt ende eendrachtighe liefde te bewaren.

Dit hebben wij hier int kort gestelt, te weten het overgaen van de maechden van Mr. Claes by Mr. Cornelis, vorder die oorsaeck waeruut hetselfde gheschiet is, ende vorder de manier van oeffeninge die zy doen hadden; om als wy hiernae sullen verhalen vande ghestorve maechde, die eerst onder de beleidinghe bij Mr. Claes Wiggers gheweest hebben, te lichter soude cunne verstaen, al ist saeck dat wij 't maer een weinich roere."

Als klopjes die in dat onderhouden van den Clarissenregel »de principaelste" waren, komen voor: Grietgen Jacobs, [1]) Annetgen Sixtus van Emminga, [2]) en Aechtgen Cornelis van Veen, van welke laatste als bijzonderheid verteld wordt dat juist zij „als de eerste ende principaelste daerin gheweest was, maeckende met haeren eygen handen de bulte gereet daer de maechden op zoude slapen, en wist door 't voorgaende ondersoeck hoe alle dinghen behoorden te weesen; was hiermede haeren Oversten seer behulpelicke." [3]) Ook Jannetgen Dirks, gelijk boven [4]) reeds vermeld is. Van haar wordt er echter bij gemeld: „alhoewel dese abstractheit haer seer swaer viel om de swacheit haers lichaems; nietteming gink met een coraedje daermeden voort, soodat se hier te werek stelden tgeen zy int clooster hadde ghemeent te doen; ende dat ook met veel meer moeyeligheit als int clooster om de engicheit van de woonplaets, de ongeryfelicheit vant geene daertoe van

1) L. v. Gr. J. II, 334.
2) L. v. A. S. v. E. † II, 85—86.
3) L. v. A., C. v. V. I 102 vso.
4) Bl. 153.

node was ende booven alle dat sy haer maeniere van leven most secreet houden voor andere menschen, jae ook de maechden van haer vergaederinghe mits de benautheit van de tijt, synde int midden van de ketters, dien sulks niet zoude verdraegen hebben sonder tzelfde te ruineren." [1])

Sedert in 1601 brieven en bescheiden van den Vicaris apostoliek Sasbout Vosmeer in handen der Staten gevallen waren, werd er ijverig naar hem en andere voornaamsten der »geestelijkheid gezocht en werd te Haarlem ook de Hoek gestoord". We willen wat er over deze voorvallen door Trijntje Jans verhaald wordt en wat er verder uit volgde tot later bewaren. Voor Mr. Nicolaas Wiggers werd het aanleiding, dat hij voor goed naar Keulen trok en daar Minderbroeder werd.

Vervolg hierna.

J. J. GRAAF.

1) L. v. J. D. II. 265 vso.

ALKMAAR

Hoofdaltaar der S. Laurens of groote kerk.

Het kolossale altaar, dat eenmaal prijkte op het koor der S. Laurenskerk te Alkmaar (zie *Bijdragen* XXVIII, 219 v. v.) bevindt zich, volgens een bericht van den heer Axel L. Romdahl in het tijdschrift *Oud-Holland,* 21e jaargang blz. 173, thans, ongunstig geplaatst, in de oude domkerk te Linköping in Zweden, daaraan in 1581 door Koning Johan III geschonken. Volgens een aanteekenaar van het einde der 17e eeuw zou het voor Groot-Novgorod in Rusland bestemd geweest, maar door een schipbreuk in Zweden beland zijn. Volgens den berichtgever verdient het uit historisch oogpunt eenige opmerkzaamheid, maar zou aan dit schilderwerk Holland niet veel verloren en Zweden niet veel gewonnen hebben. Blijkens de beschrijving is het ontwerp niet in alle deelen gevolgd, maar zijn (gewis met goedkeuring der bestellers van het werk) hier en daar wijzigingen aangebracht. Opschrift en jaartallen bevestigen overigens, dat Linköping het door Maarten Heemskerk voor Alkmaar's kerk vervaardigde kunststuk bezit.

C. W. Bruinvis.

WATERLAND III.

Het ambacht Purmerland.

a. Vóór de Hervorming.

Zooals ik reeds verhaald heb, bestond de parochie Purmer al in 1347, en Purmerland was er de hoofdplaats van. De ambachtsheerlijkheid droeg dan ook, en in den laatsten tijd immer, den naam van het ambacht van Purmerland. Het was eene vrije heerlijkheid, welke aan geen Heer toebehoorde, maar rechtstreeks onder de Grafelijkheid stond, gelijk vooral blijkt uit de kerkregeling door Aelbrecht van Beieren bij de voorloopige scheiding van Purmerend gemaakt. Zij bleef dat echter maar tot in 1410 [1]), toen zijn zoon Willem die „Ambachtsheerlickheden ende dagelicx gerecht van onsen dorpe van Purmer ende Purmerlandt" aan Willem Eggertsz. schonk. Bij de vereeniging dier beide ambachten in ééne hand, moest echter Purmerland zijne vorige grootheid inboeten, want het werd nu eene lage heerlijkheid, en dat bleef het in het vervolg, zoolang die vereeniging duurde.[2]) In 1415 stelde genoemde Hertog dan ook vast: „in Purmerlant sal gheen vierschaer wesen, alsoo wat dat meerendeel van den Schepenen aldaer voor recht

1) In *Bijdr.* d. XXVIII, bl. 120, noot 3, had ik duidelijker kunnen zijn, indien ik aan die noot toegevoegd had: »*tot in 1410*".

2) Die vereeniging werd verbroken, toen in 1607 de ambachtsheerlijkheden van Purmerland en Ilpendam verkocht werden aan de Steden Edam en Monnikendam. Na den dood van Jan II van Egmond

wijsen, dat sal een voortganck hebben, Ende die Schout van Purmerlant sal met drie Schepenen of met meer aldaer een kenninghe mogen doen. Ende des sullen wesen in elcken Dorpe vier schepenen, anders dan in Purmerlant sullen wesen vijf Schepenen.[1])" Ilpendam was toen nog maar een gehucht [2]); een dorp vinden wij het eerst genoemd in de informatie van 1514, doch waarschijnlijk was het dat toch reeds in 1439, want in dat jaar zien wij het voor de eerste maal vermeld in de charters.[3])

In 1514 zeiden „Jacop Coppenszoon, burgemeester, oudt 53 jaer, en Pieter Jansz. Bick, burgemeester, oudt 62 jaer, ondersaten des graven van Egmonts": [4])

dat de ingezetenen van dit ambacht „hem meest geneeren mit die zeevaert, oost ende west te vaeren, ende oock mitten buyssen ten harinck, ende vaeren om een huyre; mit ael te vangen ende ander visch binnen slants, ende hebben omtrent 2 buyssen, die aldaer thuys behoeren."

„Sij hebben omtrent 1200 mergen lants, daeraf de

---

namelijk, kwam Purmerend en Purmerland in het bezit van Karel, zijn zoon; na diens dood in het bezit van den ongelukkigen Lamoraal, diens zoon Philips en diens opvolger Lamoraal; diens zoon Philips en diens opvolger Lamoraal II van Egmond. Na den dood van laatstgenoemden Heer, kwamen echter zijne schuldeischers op, en Egmond moest Ilpendam met Purmerland afstaan.

1) *Handv. van Monnikendam*, bl. 31. In 1420 schonk echter Jan van Beieren aan beide plaatsen hare vierschaar terug, doch dat was slechts voor eene korte poos, en *de Schepenbank* keerde terug.

2) *Bijdr.* d. XXVIII, Waterl. I. De dam. waarnaar het genoemd wordt, zou volgens *Soetenboom* en *van Sandwijk* door die van Purmerend, Purmerland, de Ruige Ilp en Landsmeer gelegd over den Ilp zijn, om beveiligd te wezen voor het zeewater, dat door de Purmermeer langs dien Ilp den vrijen toeloop had naar hunne dorpen, en dezen gedurig met overstrooming bedreigde.

3) *Soetenboom.* Soetstem. Zwane, blz. 137.

4) *Fruin.* Informacie bl. 204.

400 buyten behoeren ende zijn der wel 400 mergen die den jaerlicxen onconst niet waerdich en zijn; ende die ander 400 mergen, die behoeren hemluyden eygen toe."

„Van desen 1200 mergen werdden bij den ommegeseten buyren in anderen dorpen wonachtich, ende oock bij die van Purmereynde 400 mergen gebruyct, ende tsurplus wert bij hemluyden gebruyct. Ende de mergen van dit goede lant gelt jaerlicx, deen deur tandere, in huyere 20 st. ende in coope estimeren de mergen up 25 currente guldens, oock deen deur tandere." [1]).

Haardsteden had Purmerland er 100 „ende t Ylpendamme zijn er omtrent 60, daeraf de 25 zoe arm zijn, dat zij niet en hebben of te leven: ende zijn deze naeste 10 jaeren genouch in eenen state gebleven."

Overigens schijnen de ingezetenen het hier toch niet zoo kwaad gehad te hebben, want gelijk ik reeds vroeger opgegeven heb, bij de beboeting van Philips van Bourgondië in 1426 werden de Purmerlanders van al de Waterlandsche dorpen het hoogst aangeslagen, namelijk: voor 1032 »cronen", en ook moesten zij in de contributiën op één na (Rarup of Randsdorp) het meest betalen, want van de 252 ponden waarop de 7 genoemde dorpen bij de verponding van 1454 gesteld waren, werden zij geschat op 48 $^1/_2$ pont ende 3 $^3/_4$ onssen of kerven, d. i. het pond gerekend op 12 ons, en het ons geestimeert op 200 currente guldens, op *f* 117,150. [2]) In 1510 hadden zij echter „lestwerven" verkerfd voor de beden en omslagen, maar ook daarin betaalden zij in lange na niet het minste; zij hadden immers 48 kerven, en iedere kerf werd gerekend op 300 gouden guldens; zij bezaten

1) Dat land beteekende dus ook al niet veel.

2) *Fruin,* Informacie bl. 208. Daarin was echter alles begrepen, huyzen, landen koijen, bedden enz.

dus naar eigen schatting 14,400 dergelijke guldens, doch daarin waren bepaald hun huizen en landerijen niet begrepen.[1]) Later schijnt die rijkdom evenwel verminderd te zijn, want in 1551 gingen Pieter Jacobs ende Jan Gerritsz. Burghemeesters ende schootgaerders der dorpe van Purmerlandt, Ysbrandt Claesz. ende Jan Claesz., Burghermeesters (ende schootgaerders) in den dorpe van Ilpendam zelfs al een eeuwigdurend contract *van exu of uitkoop* [2]) aan, met Cornelis Jans, Ryser Dirck Bruyningsz. en Jan Hooren, Burghemeesters van Monickedam, en al draagt dat contract in de Handvesten van genoemde stad den titel van privilegie, omdat het den inwoners van beide plaatsen of bannen daarbij toegestaan werd het schot af te koopen, wanneer zij uit het eene gebied zich met der woon in het andere vestigden, of wanneer zij daar eene vrouw trouwden en bleven wonen; naar mijne meening, is het toch bepaald aangegaan, wijl er anders van dat schot in den regel niet veel terecht kwam.

Purmerland en Ilpendam behoorden in de overoude

---

1) Dat zij het betrekkelijk goed hadden, was ook wel noodig, want, al hadden zij geene accijnsen, beide dorpen, »die in als tsamen staen", waren nog daarenboven belast met 13 guldens tsjaars losrenten ter lossenden penning 16, en 287 guldens lijfrenten, welke laatste renten 20 jaren geleden verkocht, en welker penningen gegeven waren in bede en subventiën van den grave van Egmonde om bossen te koopen en schepen van oorloge ter zee uyt te maken tegen de Gelderschen. Buitendien hadden zij veel nadeel van het water, en groote meeren aan elke zijde van hun land liggen, die dat land zeer afsloegen. Ook hadden zij behalve den heerweg nog eene groote menigte roeden caedijcx te onderhouden, »soodat die oncosten van desen jaerlicx loopen, teen jaer meer, tander min, bij slaende dijcken 10 st. upte morgen (en dit van dat slechte land van *f* 25 het morgen), als men alle de wercken besteden zoude".

2) *Handv. van Monnikendam*, blz. 33. Dat contract is het eenig nog overgebleven stuk van het overoude bestuur van Purmerland en Ilpendam.

tijden natuurlijk tot het *Bisdom* van Utrecht; bij de verdeeling der Bisdommen gingen zij echter over tot dat van Haarlem, maar zij bleven staan onder den deken en provisor van Amstelland.

Van de eerste *kerk* van Purmerland weten wij zeer weinig; *van Sandwijk* verhaalt er slechts van, dat het eene kruiskerk was met eene lengte van 133 en eene breedte van 70 voeten, en dat zij in 1640 geheel afbrandde, waarmede ook de bescheiden van Purmerland, Ilpendam en den Ilp [1]) voor een groot deel zijn verloren gegaan. Doch of die kerk wel van vóór de reformatie was, kan ik bij gebrek van nadere berichten niet uitmaken, want *van Enst Koning* [2]) deelt uit de aanteekeningen van Frans Banning Cock [3]) het volgende mede: „In de Troubles (dat moet geschied zijn in 1574) hadden de Spaense tot Ilpendam gemaeckt een schans ende deselve met vele soldaten bezet, die door dagelijcxe executiën 't geheele Bailliuschap van Waterlandt en de Castellaine van Purmerent met een gedeelte van Zeevanck ende Kennemerlant tot aen de riviere de Saen hadden onder contributie geset; d'Ingesetenen van Purmerlant deser soldaten overlast niet connende langer dragen, vluchteden met hunne beesten ende meubelen binnen de Stadt Purmerend [4]) *met zich derwaerts brengende de groote Clock uit de Thoorn van Purmerland.* De Commandeur van Ilpendam om zulcx te wreken is met een deel crygsvolck tot Purmerlant uyt de Schans gecomen, *plunderende ende verbrandende het geheele Dorp met de kerck, uyt de Thoorn alle d'anckers ende 't yserwerck weghnemende. die echter nog ten huydigen dage vast*

---

1) Een later gehucht in de nabijheid van Purmerland.

2) *Het huis te Ilpendam*, 1836 bl. 38.

3) Tweede Heer van Purmerland en Ilpendam ná de omwenteling.

4) In Juni 1572 had deze stad zich reeds voor de Staatschen verklaard.

op sijn metselwerck zonder anckers is staande [1]). „Volgens deze aanteekening zou zij dus reeds in 1574 verbrand zijn. Hoe het echter ook moge wezen, zeker is, dat zij stond op de plaats ingenomen door het tegenwoordige protestantsche kerkje; dat zij eene kruiskerk is geweest, en dat de toren, die wegens gevaar van omvallen in 1893 is afgebroken, een oud gebouw was „geheel en al van steen afgemetseld in oudhollandschen stijl met traceringen [2]); dat men zoeken moest om een anker te zien, en dat de vroegere steenen spits vervangen was door een houten, wijl de top met het kruis voor veel jaren door een vreeslijk onweer weggeslagen, en onbegrijplijk ver was ter neder geworpen".[3])

Zeker ook, mogen wij het bepaald wel noemen, al zou de kerk niet vernield zijn door de Spaansche soldaten, dat zij toch reeds in 1567 veel te lijden heeft gehad van die van Brederode. De Bijdragen verhalen immers [4]): „Toen de graaf van Megen met zijn krijgsvolk naar Amsterdam kwam om de troepen van Brederode te crencken, sijn denselven voormiddag van hier (genoemde stad) overgegaan naar Waterland en sijn voorts door Waterlant getrokken *naar Purmerlandt, dair wij verstaen, mede groote schade gedaen te sijn*, ende tusschenwege eenigen Dorpen gebrantschat of in verdingen genomen

---

1) De Tegenw. Staat heeft echter niets van dien brand, maar zegt alleen: »in 't jaar 1641 werd de Zuidzijde, en in 't jaar 1645 het koor vernieuwd". De helft evenwel was er toch van afgebroken, want hij noemt het een halve kruiskerk. Anderen weder verhalen, dat Purmerland wel geplunderd en verbrand is, doch niet uit wraak, maar bij één der aanslagen om zich meester te maken van Waterland. *Velius* schrijft echter, dat de Spanjaarden maar enkele dagen in Ilpendam zijn geweest.

2) Zij geleek veel op die der protest. kerk te Wijk a/zee.

3) *Tegenwoordige Staat*, d. XVIII, bl. 559.

4) Deel IV, bl. 418.

te hebben om geld te gecrighen." Dat groote schade doen, zal, al wordt het niet met woorden gezegd, ontwijfelbaar voornamelijk de kerk gegolden hebben, immers de kerken te slaan, te breken en te plunderen, waar zij het slechts vermochten, was ook hier in deze streken door hen ouder gewoonte beoefend. Want *Velius* bericht: [1]) „In 1567 veertiende Mei kwam de Graaf van Arenberg, Stadhouder van Friesland binnen Hoorn, en werd van onze Heeren zeer eerlijk onthaald. Hij toonde zich zeer redelijk en beleefd, *stelde verscheidene zilveren stukken, die uit de kerken van Waterland en hier* (Hoorn) *aan den Westwal bij die van Brederode geroofd waren*, in handen van onse Magistraat om elk weder te bestellen van waar zij gekomen waren, [2]) zeggende daarbij, dat hij ze den Spanjaards niet gunde, omdat al wat zij in de klauwen kregen, voor 't vaderland verloren was."

Eene andere beeldstormerij schijnt er overigens vóór den overgang tot de nieuwe leer, niet te zijn geweest.

Wie hier patroon of patrones was, heb ik nergens kunnen vinden; zelfs de minste aanwijzing er van, blijkt te ontbreken.

Ook schijnt het, dat er in deze parochie geen *H. Geesttafel* geweest is, want niet aan de H. Geestmeesters maar *aan de tijdelijke verzorgers en opzieners der parochiale kerkfabriek* vermaakten Nicolaas Hendriks en zijne vrouw, van Purmerend, in 1442 [3]) met het inzicht op eene eeuwige belooning, jaarlijks en voor immer een

---

1) *Kronyk van Hoorn*, bl. 169.

2) Broeder *Hendrik van Biesten* (Dietsche Warandæ) deelt dan ook mede, dat Brederode den 29 April 1567 naar Waterland kwam, en dat zijne soldaten daar overal *de kerken en kloosters beroofden*, waarlangs zij naar Hoorn en Medemblik optrokken; de Purmerlander kerk noemt hij evenwel niet met name, alhoewel zij ook bepaald beroofd is.

3) *Archivalia van Purmerend*, n. 17, *Bijdragen* D. XXV, bl. 291.

goeden en currenten beierschen goudgulden, staande op het dusgenoemde Nanninc Pieter Wobbe'sven en te beuren op het feest der H. Katharina, maagd, om daarmede ten behoorlijken tijde den armen schoeisel aan te schaffen en uit te reiken, of wat nog meer noodig was.

Gelijk ik reeds gezegd heb, was *Ilpendams eerste bedehuis* eene kapel. Het is niet onmogelijk, dat Heer Willem Eggertsz., die insgelijks dit ambacht van Purmerland met al wat tot den ban behoorde, den 4 November 1410 van Willem van Oostervant ontving, er de oprichter van was. Later werd zij vergroot, en misschien wel in 1446, want, zooals iemand van hier, die meende het zich zeer goed te herinneren, het mij verzekerde, stond dat jaartal in een steen gebeiteld boven den ingang der vorige toren van de tegenwoordige protestantsche, vroeger, behoudens de gemaakte veranderingen en verbouwingen, katholieke kerk. Doch al is dat ook zoo geweest, ik geloof daarom niet, dat zij toen al verheven was tot parochiekerk, want tot in 1514 vinden wij nog geen enkelen pastoor van Ilpendam vermeld, en in 1514 treedt voor het geheele ambacht op Mr. Jacob, *vicecureyt tot Purmerlant en Ylpendamme.* [1]) Die twee plaatsen vormden dus in dat jaar nog ééne parochie, en haar pastoor was vermoedelijk een of ander kanunnik, of klerk, die haar door een plaatsvervanger deed bedienen, immers met geen enkel woord wordt er melding van hem gemaakt.

Het moet overigens een lief en net kerkje zijn geweest; het is evenwel, gelijk ik reeds heb te kennen gegeven, niet geheel en al meer van *vorm* zooals het toen was, want in 1724 is het aan de noordzijde bijna gansch vernieuwd, en later is de toren er

1) *Fruin.* Informacie.

voor gezet, terwijl die er vroeger was ingebouwd. Evenals de kerk van Purmerland georienteerd was, zoo staat ook dit bedehuis naar het oosten gekeerd. Als *Patroon* van dat kerkje wordt door *van Heussen St. Sebastianus* genoemd. De parochie Purmerland had in 1514 650 communicanten, waarvan 450 te Purmerland en 200 te Ilpendam woonden. Bij de twee vorige informaties waren die van dit kerkspel eenvoudig niet verschenen; de communicanten van die jaren kunnen wij dus niet opgeven, doch in eerstgemeld jaar vernemen wij toch nog, „ende zijn de naeste 10 jaeren in eenen state gebleven."

Ik heb al medegedeeld, dat Purmerlands parochiekerk ter begeving stond, eerst van de graven en later van de door hen begiftigde Heeren van dit ambacht, en daarom zal het kerkje van Ilpendam ook wel door genoemde Heeren zijn vergeven; lang zal dat echter niet geduurd hebben, want van Heussen, de eenige schrijver, die daarover spreekt, plaatst *den eersten pastoor van dit dorp in* 1544,[1]) en nog *vóór het jaar* 1568 vinden wij hier een *anderen Heer* vermeld dan dien van Purmerland, namelijk: *Heer Jacob van Ilpendam* een eigen Heer dus van *het kortelings afgescheiden ambacht Ilpendam.* Hij was geboortig van Haemstede in Holland, verhaalt zijne sententie[2]) *Van Heussen*[3]) noemt hem ridder, maar dat heb ik nergens gevonden; wel was hij van adel, want ook hij behoorde tot de verbonden edelen, en wellicht heeft de ongelukkige Lamoraal van Egmond hem, ook om die reden dit nieuwe ambacht in leen

---

1) Om die reden heb ik vroeger de oprichting dezer parochie omstreeks 1550 gesteld.

2) *Jacobus Marcus* Sententien van den Hertog van Alva bl. 72.

3) *Historia seu Not. Episc. Harlem.* d. II. 128 *Soetenboom* geeft hem den titel van »jonker".

geschonken. Hoe het zij, hij ging toch zeker naar het oordeel van zijn leenheer veel te ver,[1]) want hij verliet de kerk, misschien wel daartoe overgehaald door pastoor Nichtevelt, van wien de Bijdragen mededeelen[2]): „hij is afgevallen (1567/68), en houdt zich in den omtrek schuil, alwaar hij preekte." En niet alleen verliet hij de kerk, maar hij sloot zich ook nog aan bij Brederode, die met zijn troepen het land afliep, en hij begaf zich met diens geloofsbrieven en met die van Lodewijk van Nassau, 's Prinsen broeder, zelfs tot tweemalen toe naar Friesland om daar de edelen in naam van genoemden Prins te verzoeken en over te halen, op de aanstaande vergadering van dat gewest „de Augburgsche" of met andere woorden: de Luthersche „belijdenis voor te stellen en aan te vragen", dat zal gewis moeten beteekenen: de vrijheid om ze aan te hangen. Ja zelf zou hij die vergadering in persoon hebben bijgewoond. Dat werd echter ten laatste bekend; hij werd gevangen genomen, en te Vilvoorden bij Brussel in de gevangenis van het kasteel. opgesloten Naar zijne beschuldigingen, ondervragingen en bekentenissen „meede gesien hetgeen hij tot sijne verweering en verschooning heeft willen seggen" veroordeelde de Hertog van Alva hem „door het swaerd gestraft te worden", en zijne goederen verklaarde hij „verbeurdt ten voordeele van syn Majesteyt." Dat geschiedde 28 Mei 1568, en kort daarop werd hij te Brussel onthoofd.[3]) De Histor. Episc. Harlem. vermeldt nog, dat het groote slot, dat hij bezat,

---

1) Deze bleef immers altijd nog den alouden godsdienst en den koning getrouw, niettegenstaande hij insgelijks zich bij »de Eedgenooten" aangesloten had, en ook te Brussel dezelfde straf moest ondergaan; zijne sententie bij *J. Marcus*, bl. 85.

2) Dl. X, bl. 402.

3) Zooals *van Heussen* bericht.

bij zijn dood aan den Heer van Purmerend verviel; en inderdaad, al schrijft *G. van Enst Koning*[1]): „Het is mij niet gebleken, dat de Graven van Egmond, een kasteel of huis te Ilpendam bezaten, maar wel, dat ter zijde van het dorp „(op de plaats van het latere Ilpenstein) een sterkte of fort heeft bestaan, waarin de Spanjaarden zich in het jaar 1572 (in 1574 heb ik gezegd[2]) verschansten, en van waar zij het dorp Purmerland plunderden en verbrandden;" toch geloof ik vast, dat *van Heussen* gelijk heeft, uitgenomen dat dit huis niet zoo groot zal zijn geweest. en dat men het vóór de komst der Spanjaarden heeft afgebroken of verwoest om hun geen beschutting aan te bieden, maar dat zij evenwel op diezelfde plaats een verschansing hebben opgericht, of ten minste zijn begonnen te maken, gelijk *Velius* wil.

Uit hetgeen ik daareven heb verhaald, kan men bij gebrek van elk bericht, toch wel eenigszins opmaken welke toestand hier heerschte; en hoe het in 1567 en 68 stond met het geloof der Ilpendammers. En toch is dat nog niet alles. Ik heb vroeger al gesproken over den Wederdooper Leenert Bouwens; welnu zijn dooplijsten, die met 1551 beginnen, geven voor Watergang alleen, een buurt onder deze parochie behoorende, reeds 24 doopsels op[3]) en zou Ilpendam dan geheel vrij zijn gebleven van die dweeperige secte, waaraan deze omtrek

---

1) *Het huis te Ilpendam*, bl, 4.

2) *Velius* sprekende over den aanslag der Spanjaarden op Purmerend (bl. 240) zegt: »die 't ontvluchten, begaven haer bij haer ander volck tot *Ylpendam, welcke Dorp zy voor een dagh oft twee d' eerstemael inghenomen hadden,* en waren daer besich met een *nieuwe schans* op te werpen tot een stoel van oorlogh om van daeren te met dieper in Westfrieslandt in te booren". Die aanslag had plaats *in 1574*.

3) *G. van Zeggelaar.* Blikken in het verleden van Waterland. Ransdorp, 1903/4.

eene menigte aanhangers leverde." Neen, want aan de commissie, die op last van Alva den 19 december 1567 in Waterland informatie kwam nemen, verklaarde de pastoor van Purmerland, dat daar toen gepreekt werd »dagelic in 't heymelick" niet alleen door die der nieuwe leer, maar ook door de Wederdoopers, en zoo was het in dien tijd en van te voren, stellig ook in deze plaats.

Of er bij den afval van pastoor Nichtevelt hier nog beeldstormerij heeft plaats gehad, kon ik niet ontdekken, maar vermoedelijk zal dat wel geschied zijn. Van zijn opvolger lezen wij evenwel in 1569, dat hij reeds sedert 1 1/2 jaar pastoor was van Ilpendam.

G. van Sandwijk verhaalt, dat Purmerland en Ilpendam in 1573 overgingen tot den nieuwen godsdienst. [1]) Dat zal echter wel vroeger, en gewis in 1572 geschied zijn. Purmerend had immers zich in dat jaar aangesloten bij den Prins, en gewis waren Purmerland en Ilpendam toen medegegaan, want het krijgsraadsboek van Broek [2]) vermeldt:

„Die van *Purmerend*, Oostzaan, Wormer, Assendelft, Graft, Schermer, *Purmerland*, Lantsmeer, Broek, Sunderdorp, Suiderwoude en Ransdorp zullen helpen dragen de onkosten van vuur en licht, die van omtrent 2100 knegten, leggende onder den oversten Lazarus Muller, gedaan worden in de dorpen van Nieuwendam, Durgerdam, Buyksloot, Schellingwoude en Saardam, elk van allen desen tot zijnen aandeel toe na den schilttalen gerekent sijnde voor elk hopman 2 st., voor elk venderich ofte Luytenant 1 1/2, voor elk lantsknegt een braspenning, voor elk waakhuys 2 st. alle etmaal of 24 uren, enz. enz. en zal hun lieden 't gunt daar af zal loopen boven

1) Bl. 302.
2) *Van Zeggelaar* l. c. bl. 26.

hun lieden schilttalen *cortinge en mindering strecken in den eersten bede ofte omslag, die van 't Lands wegen gedaan zal worden.* Gedaan 24 November 1572."

En in de lijst der „onkosten en schade" van Mei 1572—73 door dat zelfde dorp geleden lezen wij: „Nog betaalt aan burgemn. van Lantsmeer en *Purmerlant* tot onderhout van Willem Annes knegten en in verschot 117 gl. Nog aan burgemn. van *Ilpendam* gegeven tot behoeft van Verschueren knegten, doe se uyt de Diemerschans geweken waren, de somma 27 gld, 19 st. 14 penningen."

Te Purmerland lag dus Willem Annes met zijn troep, en naar Ilpendam kwam Verschueren met de zijne vluchten; doch daarmede was ook de katholieke godsdienst afgeschaft, en alleen de nieuwe toegestaan [1]). Waren de beide kerken nog in het bezit van zilver, koper, lood, of gewaden [2]), en sieraden, zeker werd dat toen weggehaald, want dit was de gewoonte van Sonoy's benden.

De pastorie van Ilpendam stond vroeger naast de kerk, op de plaats van het tegenwoordige protestantsche Armenhuis; waar die van Purmerland gestaan heeft, weten wij echter niet.

Van *Purmerland* zijn, voor zoover wij gevonden hebben, *pastoor* geweest:

Van de laatste helft der 14e eeuw tot, gelijk wij vroeger gezien hebben, waarschijnlijk in 1416 Heer *Jacob Maas*, van wien wij reeds meermalen gesproken

---

1) En dat te meer, omdat volgens *Velius*, bl. 231, de Staten van Westfriesland in 1573 besloten, dat er niet alleen in Purmerend, maar ook te Purmerland en te Ilpendam ieder een vaandel soldaten zou ingekwartierd blijven.

2) Of Brederode's soldaten in 1567 ook Ilpendam nog bezocht en geplunderd hebben, kon ik niet ontdekken.

hebben. Tot vicecureit voor Purmerend had hij, zooals wij eveneens weten, in 1399 *Petrus Nicolaasz. van Uitgeest.* Deze was medeoprichter van het klooster der Regulieren kanunniken ter Nieuwer-Amstel in 1394, want in de stichtingsacte lezen wij: »In naam des Heeren, Amen. Door dit openbaar stuk blijke het allen klaar en duidelijk, dat in het jaar Zijner menschwording 1394, de tweede indictie, den vier en twintigsten dag der maand Juli enz. enz. de eerwaardige en uitstekende mannen, de Heeren Gijsbertus Jacobsz. Dou; *Petrus Nicolaasz. van Wtgheest* .... gegeven hebben enz. de hieronder vermelde inkomsten en goederen .... tot het werk van het klooster of convent der Reguliere kanunniken van de orde van den H. Augustinus bij Amsterdam in de parochie gezegd van Nieuwer-Amstel", enz. [1]). Bij die gelegenheid schonk hij voor dat klooster: een perceel land groot »vier gheerse [2]) Liccikreweer genaamd en gelegen in de parochie Castricum, drie gheerse ook aldaar gelegen en Albrechtscamp geheeten; een vierde gedeelte van een perceel land insgelijks aldaar en Spycoert genoemd, alsmede zijn huis in Purmer(land) gelegen bij de Kerk" [3]). Hij was dan ook van goede afkomst en uit bovengemeld stuk vernemeu wij tevens, dat hij zeer godsdienstig en een vriend was van Heer Gijsbrecht, misschien wel een medeleerling van Geert Groote, (4) In 1494 bezat hij reeds een huis te Purmerland, en daaruit mogen wij, dunkt mij, wel besluiten, dat hij er toen al eenigen tijd was geweest. Van zijn later leven vinden wij niets vermeld.

---

1) *van Heussen*, Histor. Episc. Harlem, d. II, bl. 115.

2) Gheerse = 200 roeden.

3) Volgens de lijst der goederen van het bovengenoemd klooster (*v. Heussen*, t. a. p. bl. 119, moet er bij dat huis ook nog eenig land behoord hebben.

Vóór 1480 *Arnoldus Willemsz. van Gorcum*;

1480, 14 December, *Jan Diderijksz. van Monnikendam. Van Heussen*[1]) verhaalt, in een register der abdij van Egmond opgeteekend te hebben gevonden: »Nicolaas van Adrichem[2]), door den Paus gemachtigd, neemt aan den afstand der parochiekerk van Purmerland door Arent Willemsz, van Gorcum met toestemming van den Burggraaf Jan van Montfoort gedaan, ten gunste van Jan Diderijksz van Monnikendam."

In 1514, was *Mr. Jacob*, vicecureyt tot Purmerland en Ylpendamme; (in hetzelfde jaar bevond hij zich bij het zeventuig in het klooster Galilea te Monnikendam en was gehaald door onzen prior Florentius loopende over het ijs te Purmerland,) en in 1567/68, *Embertus Dirksz.*, pastoor, die voor de commissarissen van Alva verscheen om verslag te geven van den toestand zijner parochie.

Van *Ilpendam* vinden wij vermeld behalve den kapelaan Heer *Floris*, die reeds in 1411 hier was, 18 jaren de kapel bediende, en zich toen nog in het klooster Galilea begaf:

In 1544 *Heer Dirk*[3]), pastoor.

In 1567/68 *Heer Jan Ysbrants Nichtevelt*, van wien ik reeds gesproken heb. Vermoedelijk is zijn vlucht begonnen tegen de komst der commissarissen, en had hij in den laatsten tijd het meest gepreekt te Zuiderwoude.[4])

In 1569 *Gerardus Royer*, pastoor sedert $1^1/_2$ jaar. Van hier schijnt hij spoedig verhuisd te zijn naar Winkel, waar hij, helaas! is afgevallen, want met anderen werd in de synode, te Alkmaar den 31 Maart 1573 gehouden,

---

1) *Van Heussen*, Histor. Episc. Harl. d. II, bl. 128.

2) Abt te Egmond geworden in 1477.

3) *van Heussen*, l. c. d. II, bl. 128.

4) *Bijdr.* d. X, bl. 402.

ook Gerrit Jansz. Royer van Winckel genoemd onder de „papen, die haer ghreformeert hebben" en besloten, dat hij eerst examen moest doen en op de vergadering der Classis preeken, voordat zij hem tot predikant aannam. [1])

In 157? *Frans Jansz.*, rector.

Van den laatsten Pastoor van Ilpendam verhalen *Frans Banning Cock*, bij van Enst Koning en *van Sandwijk*, dat de Vaandrig der 30 soldaten, die op de schans alhier achtergelaten waren, de dienstmaagd van den pastoor geroofd (geschaakt) had, en dat de pastoor toen om dat te wreken niet alleen met de ingezetenen van Ilpendam maar ook „met de geuzen te Monnikendam geconspireert heeft" om de schans te overvallen en 't garnizoen te vermoorden. Vervolgens zou hij daags te voren al de brieven en de archieven der parochiale goederen medenemend, zich naar het klooster Galilea begeven hebben als het ware om zijn oom den prior te bezoeken, maar met der daad naar Kortrijk getrokken zijn. Doch, kan het laatste waar wezen, het overige van het verhaal is bepaald een fabeltje, want ware het gebeurd, dan had dat moeten geschied zijn in 1574, doch toen, wij hebben het vroeger gezien, kon hier geen priester zich vertoonen, ten minste niet in het openbaar, en daarenboven, zoolang hebben zich de Spanjaarden niet in deze plaats opgehouden. *Velius* verhaalt dan ook wel, dat de Spanjaarden bij Ilpendam verslagen werden en bijna allen jammerlijk in het water omkwamen, maar van den pastoor of van zijn dienstmaagd zegt hij geen enkel woord. [2])

Van de *geestelijke personen*, geboortig van Purmerland, heb ik gevonden:

1) *Reitsma* en *van Veen* d. I, bl. 8.

2) Chron. 241 b. Ook *Soetenboom* spreekt er niet van.

in 1407 *Joannes van Purmer*, priester. Hij komt voor als getuige bij een contract aangegaan tusschen de gemachtigden van Gerardus Ysselstein, pastoor van Haarlem, en de gemachtigden van den prior en het convent der Reguliere kanunniken op de Woerd aldaar. [1])

Omstreeks 1440 *Claes van Purmer*. In het doodceel van het klooster van St. Margriet (vermoedelijk althans) wordt hij gememoreerd op den 6 Juni, en met de hand van den eersten schrijver of schrijfster „onze minister" (of pater) genoemd. [2])

In 1468 *Joannes Florentius van Purmaria*, subprior en prior in het klooster Galilea bij Monnikendam, want het doodceel vermeldt: „Deze godvruchtige en goede broeder trad in dit huis om er een plaats te verkrijgen daags vóór het feest van den H. Bartholomeus, apostel; den volgenden dag van den H. Ludovicus ontving hij de toestemming van het klooster door middel van den prior, en hij ging het binnen om er te blijven op het feest der onthoofding van den H. Joannes den Dooper in het jaar des Heeren 1468. En hetzelfde jaar daags na het feest van den H. Dionysius werd hij ingekleed. Het volgende jaar op denzelfden dag deed hij zijne professie, en bij die eerste belofte schonk hij aan het klooster in tegenwoordigheid van het convent in het kapittelhuis of de refter 200 rijnsche guldens, waarvoor wij hout en steenen gekocht hebben om de slaapzaal en anderen noodigen opbouw op te trekken. Deze goede broeder was in zijn jeugd zeer werkzaam en een ijverig schrijver, hij studeerde veel, en was een goed predikant en stond anderhalf jaar als *onderprior* over de broeders. Toen pater Arnoldus, die prior was van dit convent

---

1) *van Heussen*, Histor. Episc. Harlem, bl. 55.

2) *Kist* en *Moll*. Kerkhistorisch Archief, d. I, bl. 143.

voor de tweede maal tot prior te Warmond was gekozen, werd de bovengenoemde broeder Joannes tot *prior* van dit huis verkoren in het jaar des Heeren 1483 op het feest van den H. Bisschop Willibrordus. En hij ging de broeders voor met woord en voorbeeld; hij was de eerste en laatste in het koor en onder zijn bestuur ging het convent vooruit in het geestelijke zoowel als in het tijdelijke. Een-en-twintig jaren nam hij het prioraat waar. In het jaar 1504 daags na het feest van den H. Apostel Andreas op den adventszondag des 's morgens tusschen zeven en acht uren hield hij nog eene zeer godvruchtige schoone preek, toen hij op het einde daarvan een weinig met de tong stamelde; na de preek verliet hij het kapittelhuis, wiesch zijne handen en bereidde zich voor om de H. Mis te lezen, want hij had 's morgens gebiecht, en na zijn handen gewasschen te hebben ging hij de deur uit en sprak nog met een der broeders, maar hij kon geen verstaanbaar woord meer uitbrengen; hij trad evenwel het huis binnen en begaf zich naar de Kerk, maar nauwelijks had hij twee of drie stappen gedaan, of hij werd door een beroerte getroffen, en zoo lag hij zonder spraak en bewustzijn tot twaalf uren toe, toen zijn ziel opsteeg naar den Heer, gelijk wij vertrouwen. [1])

Na 1479 *en in* 1493 *Jan Purmer*, geprofeste leekenbroeder. Als ik het mij goed herinner, betaalde hij hetgeen het convent verschuldigd was, en had hij dus de beurs. [2])

In 1543 *Simon Cornelisz. van Purmerland*, vermoedelijk was hij priester, want den 14 Mei van dat jaar gaf Maria van Tautenburg, abdis van Rijnsburg,

1) *Rogge* en *Pijper*, Arch. voor Nederl. Kerkgeschiedenis d. VII, bl. 310. Het klooster Galilea.

2) T. a. p. bl. 325.

hem met goedkeuring van den Bisschop Georgius van Egmond „vrij en vrank om Gods wille die scolasterie" van het dorp en de buurkerk te Rijnsburg; [1])

En van *Ilpendam:*

in 1432 *Jan Pietersz. van Ilpendam*, leekenbroeder in Galilea. Van dezen broeder verhaalt de doodceel van dat klooster: „hij was de tweede leekenbroeder van de vier eersten, en verbleef vele jaren in dit huis in de derde orde van den H. Franciscus, wijl hij met broeder Jacob Outghersz. van Monnikendam van Zibkeloe [2]) kwam, en hier bij de eerste stichting van dit huis, eene plaats kreeg. Hij was een zeer vurig beminnaar der eenzaamheid, een zeer ijverig visscher, en tot in hoogen ouderdom nooit ledig. Tot aan zijn dood toe hield hij zich bezig met de kunst van visschen, en hij liet eenige zeer ijverige leerlingen na, dien hij de geschikte plaatsen aanwees om te visschen. Hij stierf in het jaar des Heeren 1486, het 54ste van zijn verblijf alhier. [3])

In 1510 *Zuster Anna*, non in het Clarissenklooster te Delft. Zooals *Vosmaer* bericht, was deze non erg geplaagd met het graveel, en hoop op genezing scheen er niet meer te zijn, doch zie, in 1510, toen zij zeker weer veel pijn leed, namen hare medezusters, om verlichting voor haar te verkrijgen, heure toevlucht tot Onze Lieve Vrouw der zeven smarten [4]) naar ouder gewoonte bij heur gebed ook een gelofte voegend.

---

1) *Dr. Schotel*, De Abdij van Rijnsburg, bl. 355.

2) In Overijssel.

3) *Rogge* en *Pijper* t. a. p., bl. 316.

4) In de oude kerk te Delft was eene kapel der zeven smarten met een wonderdadig Mariabeeld. Bij den ingang aan een kolom hing een groot kruisbeeld en daartegenover bevond zich het beeld van Maria in zittende houding: aldus *Vosmaer* bij *Boitet*, bl. 153.

Kort daarop kwam zij in het ziekenhuis bij de priorin, en deze vond, dat zij geheel genezen was. Aanstonds werden nu al de zusters daarvan verwittigd, en dezen geleidden haar naar heure kapel om God en Zijne H. Moeder eenparig in lofzangen en gebeden te bedanken. Zuster Anna gevoelde thans geene pijn of ongemak meer, en wilde daarom gaarne haar gewone plichten weder vervullen, maar hare oversten verboden het haar; eerst moesten hare krachten weer wat hersteld zijn; doch niet lang na die wondervolle genezing verscheen haar nog daarenboven eene maagd van bovenmenschelijke schoonheid, met losse haren, blinkend als schitterend goud, en gekleed in een sneeuwwit feestgewaad. Na eenige ontroering erkende zij in die hemelsche verschijning de H. Moeder Gods, en deze sprak tot haar: „Weet, mijne dochter, dat de godsdienstige oefeningen, waarmede de priesters van de oude kerk de gedachtenis houden der zeven smarten, welke ik, toen ik in de wereld leefde, elk in het bizonder heb beweend, mijn welbeminden Zoon en mij zeer aangenaam en welgevallig zijn; nogthans zij zouden ons nog aangenamer wezen, indien zij behalve van die zeven weeën, ook nog de gedachtenis hielden van zeven andere smarten, waardoor ik zittende (dat zal wel moeten zien op de zittende houding van het Mariabeeld in de kapel der oude kerk) onder het kruis mijns Zoons vooral bedroefd word" ". Maria noemde nu die zeven smarten op, en na haar vervolgens Heuren zegen voor ziel en ligchaam geschonken te hebben, verdween zij". *Vosmaer* verhaalt verder, hoe zuster Anna alles, wat zij gezien en gehoord had, terstond opteekende; hoe zij zich beijverde om dat geschrift te verbergen, maar hoe het haar toch ontnomen werd, en hoe zij dien ten gevolge alles openbaarde aan Heer Dirk

Aamszoon van der Burch, kapelaan der bovengenoemde kapel, die haar in tegenwoordigheid van den Vicaris-Generaal Jacob de Ridder en den gardiaan der Minderbroeders Gravenbijl aan een gestreng verhoor onderwierp, doch voor ons is het thans genoeg te weten, dat Aartshertogin Margaretha bij haar bezoek aan Delft den Pastoor hoorende verhalen van den voortgang der broederschap en de wonderen van O. L. Vrouw ter Nood, zoo getroffen werd door de genezing van zuster Anna, dat zij nog denzelfden dag de echtgenooten van den Heer van Chievres en van andere edellieden naar het klooster zond, om uit heur eigen mond te vernemen, wat er met haar was geschied, als ook dat onze Ilpendammer non leefde tot 23 December 1549 en dus nog 59 jaren en omtrent 6 maanden, nadat zij hare gezondheid op zulke buitengewone wijze had terug verkregen [1]).

De laatste geestelijke, dien wij, als uit deze plaats geboortig, hebben vermeld gevonden, is *Meester Jacob van Ilpendam*, in 1514 pastoor te Gisp (tegenwoordig Jisp). Bij de Informacie der verponding verklaarde hij 29 jaar oud te zijn, en 350 communicanten te hebben „ende zijn omtrent 100 gemeerdert de naeste 10 jaeren" [2]).

Ilpendam. A. DRIESSEN.

---

1) *Boitet*, Beschrijving van Delft; bl. 153 volg. *Volksmiss.* jaarg. 10; afl. 10; bl. 472.

2) *Fruin*, Informacie bl. 64.

ASSENDELFT.

Stichtingsakte van eene eeuwigdurende memorie in de Parochiekerk te Assendelft. A°. 1560.

De akte, die hieronder volgt, is de eenige welke mij tot heden onder de oogen kwam, betreffende eene stichting ten behoeve der oude parochiekerk van den H. Odulphus alhier. Zij is van den 30 Januari 1560 en werd naar de gewoonte van dien tijd, verleden voor den schout, in bijwezen van schepenen.

De inhoud luidt als volgt:

Ick Jan Baerntss, schout tot Assendelft, doe condt allen luyden, dat voor mijn gecomen zijn: Griet Jansdochter, wedue wijlen Pieter Gheritss met Gherit Pieterss, hoer outste zoen ende voocht, ende zoowel voor hem zelven als (in qualiteyt van) voocht voorseid; voorts

Jan Pieterss voor hem zelven;

Albert Willemss, als man ende voocht van Beiateris Pietersdochter, zijn tegenwoordige huysfrou;

Marye Pietersdochter, met [con]sente ende presentie van Jan Janss, hoer oem ende gecoren voocht; Baertgen Pietersdochter ende

Guerte Pietersdochter, met consent ende presentie van Cornelis Janss, hoer beyder oem ende gecoren voocht.

Ende zij gelijden voor hoer ende hoeren erven, ge-

saementlicken ende elx van hem bysonder, upgedragen te hebben ende bewijssen mits dessen tot enen ewigen testament, ewelick duerende, die renten die zij jaerlix schuldig zijn voor hoer ende hoeren erven, van de jarichtijt, memorie ende beganghenis van Dirck Meynaertss, priester ende Meynaert Gheritss ende Margriet, zijn wijf, als zijn ouders te weesen.

Dat Dirck voorseid heeft in zijn leven Pieter Meynertss, zijn broer, gedaen eene som(m)e gelts van Rinse guldens, om renten daermede te copen tot behouf dies voorseide zijn broeder. Ende, want Dirck voorseid gesturven es ende heeft som(m)ige renten van desselfs [1]) gelden voorseid gemaect ewelick duerende, die jaerichtijt, memory ende beganghenis mede te houden, in der kercke van Assendelft, voor hem ende zijn ouders, broeders ende susters ende magen ende die hem guet gedaen hebben ende alle gelovige zielen, in desser manieren: alsdat elkes jaers op die jaerichtijt van Dirck Meynertss, priester, voorseid, die cureyt ofte vicecureyt der kercke van Assendelft sal tot hem nemen vijff off ses priesters, die hy daerthoe roupen sel, mit die coster van den kercke mit sijn schoeliers; ende desse sullen tesamen zingen vigelie ende sielmis ende na der misse zullen zij visiteeren dat graff van de ouders van Dirck Meynertss voorseid, alzoe alst gewoonlicken es te geschien. [2])

Ende int middel van den choer zullen geset worden vier caerssen, elck wegende een pondt was, welcke caerssen alle jaer beschicken ende bewaren sal diegeen, die een besitter is van den landen daeronder geset ende hierna geroert; ende oock mede sal hij besorgen ende beschicken daarthoe vier candelaers, mit een memoryclect,

---

1) Er staat: dess^s, eene verkorting van: desselfs?

2) Geschien = geschieden.

gemaect van zwart linnen laecken, mit een geheel lanck cruys; ende dat sal men viercant leggen op die panieringe van den choer. Ende dit sal men bewaeren jaerlix, ewelick duerende, ende elcke jaers als desse voorseide beganghenis gedaen is, soe sal diegeen, die een besitter off beschicker is van den lande daeronder geset ende hiernae geroert, geven die cureyt off vice-cureyt ende een ygelick priester, die tot desse beganghenis ende memory voorseid gecomen es, een sestendeel van een Rinsegulden ende die coster mit zijn schoeliers zal hebben een vierendel van een Rinse gulden.

Ende men sullen den armen menschen wittebroot deelen in de kercke alst gewoonlick is. Ende alle die renten, die daer dan overlopen mogen jaerlix van den lande daeronder geset ende na bewijst, sal hebben diegeen, die een besitter of beschicker is van desse voorseide saecken. Ende want desse voorseide memorie alsnu doort overlijden van Pieter voorseid ende syn vrunden, bevolen es Gherit Pieterss. te bewaeren tot ewigen daegen off doen te bewaeren voor hem ende sijnen erven; ende hij tot dessen dage hier geen zeeker ewige rente thoe beschickt en heeft, zoe hebben desse voorseide wedue mit hoer kinderen ende voochden, boven geschreven, daerthoe beschickt, geset ende opgedragen voor mijn, schout voorseid, een stucke lants ende is genaempt dat Riedtlandt, groet wessende stijff en madt lants, leg(g)ende in den ban van Assendelft, achter Cornelis Claes Willemss, tot zoe groet ende cleyn alst gelegen is, streckende van de Kaeyck off noertwestwerts tot an des voorseide Griet met hoer kinderen hoer lant, ende is mede genaempt dat Riedtlandt, thoe, daer nu ter tijt naeste lendens off sijn: Claes Schoutenven an de suytwestsijde ende Meynertsven an de noortoostsyde.

Ende van de renten van dit voorseide madt landts sal Gherit Pieterss voorseid jaerlix betaelen ende uutreycken alsulcke costen ende gelden als voorseid staet, zijn leven lanck durende ende na zijn doot salt bewaeren zijn outste zoen, in Assendelft wonende ende dat altoes alzoe voort te gaen an den ousten manpersoon, van Pieter Meynertss boven geschreven uutgecomen, twelck alsnu gedes(c)endeert es op Gherit Pieterss voorseid ende dat zoe voorts an den outsten zoen ofte indien daer geen zoen en is, an de naeste ende outste manpersoon van zijn geslachte behoerende ende ewelick duerende.

Voort waert saeck dat in thoecomende tijden hier enich gebreck in geschiede ende alle jaer desse voorseide memorie ende beganghenis niet gehouden worde ende eens versuympt ende ongehouden off ongedaen bleve en desse versumenis geschiede bij schulde desgeens, die een beschicker off besitter waer van dessen lande voorseid, zoe sal desse beschicker off besitter voorseid daerbij verboeren alle rechten ende opzeggen van dit voorseide madt landts, voor hem ende zijnen nacomelinghen van Gherit Pieterss voorseid off van zijnen maegen voorseid uutgecomen, [1]) tot ewigen daegen.

Ende dan sullen die kerckmeesters van Assendelft, die dan zijn off wesen mogen, tot ewigen daegen duerende, bewaeren ende beschicken jaerlix desse voorseide memory ende beganghenis ende alle costen betaelen zoe voorseid is ende zoe wat daer dan overloopt jaerlix van dit madt landts voorseid, zullen zij jaerlix beschicken tot oerbaer der fabrijcken der kercke van Assendelft.

---

1) Er staat: *uutgenomen*. Mij dunkt dat bedoeld wordt *voortgesproten* en dan zal er wel *uutgecomen* moeten staan.

Ende van desse saeken voorseid zijn twe instrumenten gemaect, daeroff die kerck van Assendelft een off heeft ende dander Gherit Pieterss voorseid, dat hij diegeen laetten sal nae zyn doot, die dan een beschicker ende een bewaerder wessen sal alst voorseid staet; welcke beganghenis ende memory sal men alle jaers doen ende houden omtrent Meyendach, off een weynich voor off na, na [1]) die tijt bequaem es in de kerck beganghenis te doen ende die priesters daarthoe te ontbieden ende te beschicken als boven gescreven staet.

Ende oft geboerde dat dit voorseide madt landts beswaert waere alsoe datter iemant yet op te seggen ofte eyschen hadde, daervoor is Huych Willem Jutten, Albert Willemss ende Jan Pieterss voor mijn, schout voorseid comen waerborgen geworden.

Alle dinck sonder aerch ende list.

Hier waren bij, an ende over als gethuygen ende schepenen tot Assendelft, Jan Simonss, Dirk Baertss, Claes Dirck Maertss, Aernt Isbrantss ende Jan Dirckss.

Des te oirconde hebbe ick Jan Baerntss, schout tot Assendelft voorseid, dessen brieff bezegelt met mijnen zegel hierbeneden angehangen upten XXXn dach in Januarij int jaer ons Heeren dusent vijff hondert ende tzestich stilo curiae

(was geteekend) Heynrick Gheritss.

Het handschrift, dat bij de afschrijving gebruikt werd, is geschreven op perkament en vermoedelijk een der exemplaren aan de belanghebbenden en aan de kerkmeesteren afgegeven; het berust in het gemeente-archief alhier, in een doos „Handvesten 1500—1600". Het zegel ontbreekt. Omtrent de wijze van vouwen, diene

1) Na beteekent hier: naargelang.

dat het stuk eerst over de breedte midden door gevouwen is, toen over de lengte middendoor en daarna nog eens middendoor.

Het stuk komt nergens gedrukt voor en ik heb het ook niet in eenig boek vermeld of aangehaald gevonden.

Omtrent den inhoud der akte mogen hier eenige aanteekeningen nog een plaatsje vinden.

Zekere Dirk Meynertss, van wien wij niets anders vernemen dan dat hij *priester* was, had bij zijn leven aan een broeder, Pieter Meynertss, gelden terhand gesteld om daarvoor renten te koopen. Bij of vóor zijn dood had Dirk Meynertss eenige dezer renten bestemd [1]) voor eene plechtige jaarlijksche mis, in de parochiekerk alhier te houden „omtrent Meijendach". Vermoedelijk was Pieter Gerritss, wiens weduwe in de akte als hoofdpersoon optreedt, een broer van Meynert Gerritss, den vader van Dirk Meynertss, en zal hij in het bezit gekomen zijn van een deel der nalatenschap van dezen, onder de verplichting van de jaarlijksche mis, op de wijze in de akte vermeld, te doen houden en daarvoor het stipendium en andere bijkomende kosten te betalen. Hij had daarvoor zekerheid behooren te stellen, doch dit, naar het schijnt, verzuimd. Om hierin te voorzien werd de vorenstaande akte gepasseerd, waarbij een stuk land, genaamd „het rietland" groot ruim *een made*, [2]) wordt verbonden, uit welks opbrengst een en ander te betalen zou zijn. Ten minste, zoo stel ik mij de toedracht der zaak voor.

Het jaargetijde voor Dirk Meynertss moest met niet-

1) De protocollen van Assendelft, in het rijksarchief te Haarlem, klimmen niet hooger dan tot 1579; anders zou misschien een testament of iets van dien aard van Dirk Meynerts daarin te vinden wezen.

2) 400 roeden.

alledaagsche plechtigheid gevierd worden. De pastoor of die hem verving, met vijf of zes andere priesters en de koster der kerk „met zijne scholiers" [1]) hadden daartoe hunne medewerking te verleenen. Zij kregen als honorarium, de priesters elk 1/10, de koster en zijne scholieren tezamen 1/4 [2]) van een Rijnschen gulden.

Na de mis moest men het graf van de ouders van Dirk Meynertss bezoeken. Ook de armen waren niet vergeten; hun moest wittebrood worden uitgereikt. In het priesterkoor, welks omheining met een rouwkleed werd behangen, moesten vier kaarsen, van een pond was elk, branden. Zelfs de noodige kandelaars hiervoor, zouden door den bezitter van het bezwaarde land geleverd worden.

Merkwaardig is nog de bepaling dat, wanneer te eeniger tijd het voorgeschreven jaargetijde niet gehouden mocht worden door verzuim van den bezitter van het bezwaarde land, deze zijn recht op dat land zou verliezen, terwijl de kerkmeesters alsdan in de verplichtingen en rechten van den gemelden bezitter zouden treden.

Misschien is het eene bepaling van algemeenen aard, in documenten als het vorenstaande gebruikelijk, doch het zou ook kunnen wezen dat men den later uitgebroken storm tegen het katholicisme heeft zien aankomen en, meer vertrouwen stellende in de bestuurderen der kerk dan in particuliere personen, maatregelen tegen het niet nakomen der aangegane verplichting heeft willen nemen.

Ook is het opvallend dat het aanwijzend voornaam-

1) De koster was dus onderwijzer of »Hoofd der School!" hetgeen meer voorkomt.

2) Respectief p. m. 16 en 25 cent.

woord *deze* overal in het stuk *desse* gespeld is, terwijl men elders meestal *deese* vindt.

Wie de persoon van Dirk Meynertss pr. was, kwam ik tot heden niet te weten. Zou hij misschien behooren tot eene, naar ik meen in Haarlem voorkomende, familie „Mijnarends?" Betrekkingen tusschen Haarlemsche en Assendelftsche families bestonden in de 16e eeuw wel. [1])

Assendelft. P. P. LANDSMAN.

1) Latere naporingen brachten aan het licht, dat sommige leden der familie Meynerts deze gemeente hebben verlaten in het begin der 17e eeuw. Een vertrok naar Schouwen in Zeeland, een ander naar De Beemster. De naam komt hier niet meer voor.

ASSENDELFT.

Uit den plakkatentijd.

Hieronder volgen eenige stukken uit den veelbewogen tijd der eerste jaren na het sluiten van den Munsterschen vrede. De partij der Hervorming toen onbetwist meester geworden in ons land, deed al het mogelijke om den katholieken godsdienst te onderdrukken, hetgeen uit deze stukken ook weder blijkt.

Eenige korte aanteekeningen betreffende den inhoud mogen hier eene plaats vinden.

I. A°. 1654 Is eene aanschrijving aan den Baljuw van Assendelft, om toch vooral de hand te houden aan de plakkaten van H. E. Groot Mogende tegen de „paepsche superstitiën", met bedreiging dat wanneer hieraan geen gevolg gegeven werd, men niet zou nalaten tegen hem (den Baljuw) te procedeeren.

II. A° 1658. Bevat eenige beschuldigingen tegen zekeren Cornelis Willemsz. Schimmelpenningh, die tot schepen benoemd en als zoodanig beëdigd was, en desalniettemin van »Roomsche ofte Paepsche gesintheyt."

De aangehaalde feiten bewijzen genoegzaam dat S. tamelijk goed katholiek was. Waarschijnlijk heeft hij zijn zetel in de schepenbank moeten ruimen.

III. A° 1658. Ongeveer van denzelfden inhoud betreffende zekeren Arent Adriaansz. Uit het sub. 2

in dit stuk bijgebrachte blijkt, dat zelfs de familieband niet in staat was dergelijke beschuldigingen terug te houden.

IV. A° 1658. Handelt over het sluiten der R. K. Kerk door den Baljuw Ambrosius de Renoy op 18 Mei 1658 en dat de kerk den volgenden dag weder *open* was. Verder wordt er in medegedeeld dat de in II genoemde Schimmelpenningh, »mette paep aldaar, Beyert genaemd" verkeerde.

V. A° 1670. Aanschrijving van de »Eerste en andere Raden van Hollant en WestVrieslant," (zeker voor den Baljuw, doch dit staat er niet bij) dat zekere Cornelis Engelse Jonck, »synde een persoon doende publiekelijk professie van Roomsche religie" als schepen moest worden ontslagen.

De lezing der stukken II, III en V allen betreffende hetzelfde onderwerp: Roomsche leden in de Schepenbank, doet bij oppervlakkige beschouwing, de vraag rijzen, hoe het mogelijk was dat in dien tijd Katholieken tot dit ambt werden geroepen. Wij willen daarom even hierbij stilstaan.

Eerstens weten wij, dat Schepenen werden voorgegedragen door de aanwezigen, benoemd door de vrijheeren. De bevolking hier was destijds overwegend katholiek; dit was nog het geval in 1798, toen het getal der katholieken bedroeg 1211, dat der hervormden 925 [1]). Allicht waren er onder de toenmalige Schepenen van die lieden »ni pape ni gueux", van die half-visch-half-vleesch-menschen, maar toch inwendig meer Roomsch dan wat anders en kunnen deze bij verkiezingen (die waren immers geheim!) op katholieken hebben gestemd.

---

1) Gem.Archief Notulenboek der Municipaliteit Ao 1798 v.

De toenmalige vrijheeren van Assendelft, de Renesse's van Elderen waren ook katholiek [1]) en het zou ons niet verwonderen of de Baljuw, Jhr. Ambrosius de Rhenoy [2]) was het minstens half. Dit ten andere. En zoo wordt het naar onze wijze van zien, begrijpelijk dat van tijd tot tijd, katholieken in de schepenbank kwamen.

VI. Is het formulier, dat gebruikt werd bij het sluiten van huwelijken tusschen katholieken, die *niet*, zooals in het hoofd van het stuk wordt gezegd, „in de gereformeerde kerken begeeren getrouwt te sijn." Misschien komt het stuk elders ook voor, alhoewel wij het nog nooit hebben aangetroffen. Er staat geen jaartal of datum in, doch het schrift, dat wij meermalen met dat van andere stukken vergeleken, duidt er op, dat het uit het begin der 17e eeuw afkomstig is.

I.

COPYE.

Den President ende Raden over
Hollant, Zeelant ende Vrieslant.

Erentfeste, wijse, voorsieninge, discreete, lieve, besondere.

Wij hadden wel verhoopt dat U. L. die sulcx aenbevolen is, in het sijne sorge dragende voor de onderhoudinge van de Placcaten bij hare Ed. Grootmogende de Heeren Staten van Hollandt ende Westvrieslandt, voor desen gedaen emaneren tegens de oeffeninge van superstitieuse Pauselijcke religie, der Papisten stouticheyt daer door naer behooren soude wesen ingetoomt, voornament-

---

1) Dr. Nuijens. Ned. Beroerten, I dl. 2 pag. 282.

2) Bepaald bewijs voor onze meening vonden wij nog niet en zij berust slechts nog op indrukken, verkregen bij de lezing van stukken betreffende hem en zijn optreden alhier.

lijck dewijle haere Ed. Grootmogende sulcx ter harte nemen, daer overal op den xij martij des voorleden jaers serieuse brieven hadden laten affgaen aen alle die magistraten van steden, ende heeren, hooge jurisdictie hebbende, mitsgaders officieren binnen deze Provintie, met ernstige begeerten, oock last ende ordre, omme de voorgemelte placcaten naer haere forme ende innehouden stichtelijck ende vigoureuselijck te executeren ende doen executeeren. Echter evenwel verstaen wij, dat de superstitien ende stouticheden van het Pausdom, immers zoo opentlijck, licentieuselijck ende exorbitantelijk als voorheenen allomme in swangh gaen, tot groote cleynachtinge niet alleen van de bevelen van Haere Ed. Grootmog. maer oock tot ergernisse ende droeffheyt van de waere oprecht geloovige ende vooral tot verleydinge van veele eenvoudige harten, — 't welke wij niet anders en kunnen imputeeren als de conniventie ende nalatigheyt van de officieren, die de executie van de voorsz. Placcaten aenbevoolen is; derhalven hebben wij niet kunnen ledich staen U. L. bij desen serieuselijck aen te manen ende met eene eerste [1]) oock wel scherpelijck van wegen de hooge Overichheyt te belasten, ten eynde U. L. alle mogelijcke vlijdt sal hebben aen te wenden dat de voorgemelte Placcaten van hare Ed. Grootmog. naer behooren werden gerespecteert, der papisten affgodisge superstitieusen Godsdienst allomme in het district van uwe jurisdictie tegengegaan ende geweert ende de poene bij de voorsz. Placcaten gestatueert, jegens de overtreders van dien stricktelijck ende vigoureuselijck sonder conniventie geexecuteert. Ende ons oock op het spoedigsten te adviseeren, wat devoiren tot naercominge van de goede intentie en het voorz aenschrijvens van

1) Bij de eerste gelegenheid.

Haere Ed. Grootmog. vanden xij martij des voorleden jaers, bij U. L. alree sijn aengewent, ende mede van tijdt tot tijdt, wat bij U. L. noch gedaen zoude mogen werden, ofte andersints sullen wij bij gebreecken van dien, niet nalaeten tegens U. L. te procederen ende doen procederen, volgens den teneur van de voorsz. Placcaten, ende sulcx, als Uwe conniventie ende nalaticheid in het betrachten van dien sal meriteren ende wij naer gelegentheyt van saecken, bevinden sullen te behooren.

Hiermede Erentfeste, wijse, voorsieninge, discreten, lieve, bijsondere, blijft Godt bevolen. Geschreven in den Hage den VII[n] Aprilis XVI[c] vier envijftich, ende was onderteyckent:

J. v. Campen.

Verder staat nog:

De superscriptie was: Erentfeste, wijse, voorsienige, discrete, lieve, bijsondere

De Bailliuw van Assendelft.

II.

KOPIE

[1]) Wij ondergesch. Jan Jacobsz. Coppen, oudt-schepen van Assendelft, Willem Claesz. mede buerman aldaer out 45 jaren, Allert Dircksz. out 31, Trijntje Michiels, Wed. van Zal. Pr. Jacobsz. Coppen out omtrent 58 jaren, Trijntje Jacobs Jonged. out omtrent 27 jare en Engeltje Jacobs mede jonged. out omtrent 23 jare alle t' same mede wonende in 't Noortendt van den voorsz. Dorpe: Attesteren en verclaren bij dezen bij onse respective manne ende vrouwe waarheden in plaetse

1) In dorso staat (door een latere hand geschreven):
Verklaaringe zeer sterk dat een zeker schepen Roomsch was, van Ao. 1658.

en onder precentatie van ede, dies noot sijnde, ten versoecke van de oude gereformeerde Magistraet ende jegenwoordige, gereformeerde kerckenraet van de opgemelten dorpe, waerachtich te sijn, elck 't gene hiernae volcht.

Eerstelijc verklaren wij getuyge eenparich en als uyt eene monde, ons alle door geduerige ervarentheyt seer wel bekent te zijn, dat Cornelis Willemsz. Schimmelpenning (: die alsnu tot Schepen in de voorsz. dorpe vercoren en beëedigt is :) is een persoon van de Roomsche ofte Paepsche gesintheyt, d'welke niet alleen daarvoor volcomen is berucht, maer die oock door verscheyde dagelijkse blijcken, sulcx genoegsaem thoond en met werken bewijsd.

Ten tweede, soo verclare ick Willem Claesz tot justificatie van 't gene voorsz is, dat ick verscheyden maelen Corns Schimmelpenning voornoemt, in de vergaderinge daar de pausgezinde haer genaemde Godtsdienst oeffenen, hebbe gesien, alwaer hij sich soodanige aenstelde, als formele papiste in soodanige vergaderinge ordinaris doen.

Ten derde, soo verclare ick Engeltje Jacobsz. seer wel te wete dat d' selve Corns. Schimmelpenningh met en beneffens sijn gantsche huysgezin, over zijn vader, Willem Schimmelpenningh, doe hij overleden was, uytvaert na de paepsche manieren volcomen heeft gehouden ende daer in bethoont Roomschgesint te sijn.

Ten vierde soo verclare wij getuyge alle dat dito Cornelis Schimmelpenningh alle d'genaemde [1]) paepsche heylige dagen met sijn gantsche familie in volle grade onderhout en soodanich viert, dat hij liever sijn hooy ende andere goedere op 't veld soud late bederve eer hij

1) Zoogenaamde.

op een derselver, d'selve in huys hale ende alsoo arbeyt doen soude.

Ten vijfde soo verclare ick Willem Claesz. noch, dat ick opten eersten Paeschdach laestleden Simon Claes Roeloff Simons sijnde papistgesint, jegens Roeloff Claesz. d'Winter mede soo gesint, hebbe hooren seggen en als verblijt uitroepen, dat er nu in Assendelft twee Catholijcke (denoterende daarmede Papiste) Schepenen waren vercoren, seggende wijder: Misschien sulle wij er toecomend jaer wel drie ofte vier hebben.

Eyndende hier mede deze onse respective verclaringen, die wij bereyt sijn altoos te presteeren. In kennisse der waarheyt, is dese bij ons in Assendelft geteyckent opten xxvjn April Anno xvjc acht en vijftich.

(Was get.) Jan Jacops Coppe.
» Willem Claes.
» Allert Dirkx.
soo h 't merck bij
Trijntje Michiels.
(Was get.) Trijn Jacobs.
» Engel Jacobs.

Naar gedaane collatie is deze mette originele acte van verclaringe van woorde tot woorde bevonde te accordeeren.

Opten xxvijn Aprillis A° xvjc acht en vijftig.

Bij mij tot Crommenie residerende.

(Was. get.) P. Oosterhoorn,
Nots Publq 1658.

III.

[1]) Wij Pieter Claess Jantjes, Cornelis Heynderikss Smit, Gerrit Janss Jonge Jans, Out-Schepenen, Claes

1) Het handschrift is eene kopie.

Symonss Bakker, Daniël Engelss, Jannitje Cornelisdr. huysvrou van Pieter Claass, Josijntje Jans, huisvrou van Jan Heynderikss, Pietertje Pieters, Grietje Pieters ende Engeltje Sijmons, drie jonge dochteren, alle 't samen van competenten ouderdomme, tot Assendelft woonachtigh, ende ook alle hier ondergesc(reven) attesteren ende verclaren bij onse respective manne ende vrouwe waarheden, in plaatse ende onder presentatie van eede, dies noot zijnde, ten versoeke van de oude gereformeerde magistraat ende jegenwoordige gereformeerde kerkeraat van den voorss. dorpe, waarachtigh te syn, elk 't gene hierna volgt.

Eerstelik soo verklaren wij getuygen eenparich ende als uyt eenen monde (Gerrit Janss Jonge Jans alleen uytgenomen) ons alle door geduirige ervarentheyt seer wel bekent te sijn, dat Arent Ariaans onser aller buirman (die alsnu tot scepen in den voorss. dorpe vercoren ende beedicht is) is een persoon van de Roomse ofte Paapse gesintheyt, d'welcke niet alleen daarvoor volcomen is berucht, maar die ook door verscheyde dagelicxe blijken sulcx genoegzaam thoonende ende met werken bewijsende es.

Ten tweeden soo verclare ik Gerrit Janss Jonge Jans alleen, dat ik op heeden Arent Ariaanss voorn(oem)t mijn swager, bij hem t' sijne huyse om een praatje comende, veel gelucxs hebbe gewenst met syn alsnu vercregene schepenampt. Waarop dito Arent Ariaanss mij vroegh wat moet [2]) off ik getuige hadde? ofter niet goede kans voor hem was om ontslagen te worden. Waarop ik getuyge antwoordende seyde: ik weet niet,

---

2) *Moet* hier = meening.

de luyden seggen nu (dat ik nochtans niet en geloof) dat gij geus ofte gereformeert gesint zijt; daarop hij wederom seyde, wel seggen se dat, ik hou het met de Catholiken, ofte diergelike woorden in substantie dese gelijck.

Ten derden soo verclare ik Engeltje Sijmons, dat omtrent ses jaren geleden, ik getuyge voor dienstmaagt woonende ten huyse van Arent Adriaanss. voorss., altoos hebbe bevonden dat het vleys, speck ende alle andere soodanige eetbare waren, die de pausgesinde genaamde geestelickheyt op zekere tijden verbiet te eeten, niet alleen op ordinare paapse heylige dagen, maar zelffs alle vrijdagen opgesloten waren, sulcx dat niemant (schoon anders gesint) daar in huys daarvan alsdan mochte eeten. Ja wiert bij Arent Ariaanss., voorn(oem)t als huysheer, alle syne huysgenoten het arbeyt doen op paapse heilige dagen wel expres geïnterdiceert en uytdrukkelik verboden, in sooverre dat ik getuyge (hoewel anders van opinie zijnde) voor mijnzelffs niet nayen ofte iets anders doen mochte.

Ten vierden soo verclaren wij Cornelis Heynderikss Smit, Pietertje ende Grietje Pietersd(ochter) mitsgaders Engeltje Symons, ons alle seer wel bekent te zijn, dat het kint van dito Arent Ariaanss ruym ses jaren geleden (als wanneer het maar even geboren was) door denselven na den Paap alhier is gebracht, om op haar maniere gedoopt te werden, hetwelk ook (soo wij volcomen bericht zijn) alsdoen is geschiet.

Eyndende hiermede dese onse respective depositien, die wij alle bereyt zijn altoos gestant te doen.

In waarheyts kennisse is deze bij ons alle in Assendelft geteyckent op ten XXVIIn April anno XVIc acht en vijftigh.

Ende was geteyckent.

't Merck bij ⋊ Pieter Claass Jantjes zelffs gestelt, Cornelis Heyndrikss Smit, Gerrit Janss Jonge Jans, Claes Symonss Backer, Daniel Engelsen, Pietertjen Pieters, Grietgen Pieters, 't merck () bij Engeltjen Symons selffs gestelt, 't merk ◯◯ bij Jannitje Cornelis selffs gestelt, 't merk bij + Josyntje Jans selffs gestelt,

Naar gedaane collatie is dese mette originele verclaringe bevonden te accorderen opten XXVIJn April A° XVJc acht en vijftigh.

Bij mij tot Crommenie residerende
(Geteekend) P. C. Oosterhoorn
Nots. Pubc.
16 58

IV.

[1]) Op huiden den XVden Junij A° XVJc lviij compareerde voor mij Pieter Claasz Oosterhoorn, Notaris Publicq bij den Hove van Holland geadmitteert, tot Crommenie residerende, in presentie van de getuygen hierna genoemt; D'eersame Claas Baartsz Boschman, oudt Schepen, Symon Lourisz, Claas Jacobs Glasemaker, Allert Dircks, Trijntje Michiels wed. van zalr Pieter Jacobs, Trijntje Gerrits huysvrouw van Willem Claasz ende Dieuwertje Gerrits, bejaarde dr. [2]) Alle buirluiden ende buirvrouwen van behoorl. ouderdomme, tot Assendelft woonachtig, d'welcke bij hare respective manne ende vrouwe waarheden in plaatse ende onder presentatie van eede, dies noot zijnde, ten versoeke van de gereformeerde magistraat

---

1) In dorso staat, door eene latere hand geschreven:
»Verklaaringe van eenigen Persoonen dat de Roomsche kerk op zekere tijd, niet is gesloten geweest en dat zeker Schepen dikwils met den Priester converseerde".

2) Dochter.

ende kerkenraat van denselven dorpe verclaarden waarachtigh te zijn, elck tgene hier na volgt.

Eerstelik soo verclaarden d' voorsz getuygen eenparichlick ende als uyt eenen monde, dat er een gerucht over 't geheele noortendt van Assendelft op een saterdach, sijnde den 18n May laastleden, is gegaan, gehoort ende alom verbreyt dat de paapse kercke aldaar op dien selven dach door den heer Bailliu Rhenoy [1]) door speciale last van den Hove van Hollandt was toegedaan en wel vast gesloten: Ja verclaarde Boschman, den Heer Bailliu al 't selve jegens hem getuyge wel duydelick te hebben geseyt, te weten dat hij last van 't Hoff hadde om de kerk te sluyten ende dat hij ook uit crachte van de gemelte last 't selve opten 18n Mey &sz. [2]) hadde geëffectueert. Verclaarden nogh wijders al t' samen (Boschman alleen uytgenomen) dat daags daarna, sijnde Sondagh en ook op alle paapse h. dagen, sondagen en paapse dagelicxe getijden, al soo groote menichten van papiste personen na ende in de papiste kerk zijn ingegaan, als oyt op eenige tijden voor den 18n Mey (wanneer geseyt wierde d' selve gesloten te sijn) aldaar is geschiet. In vouge dat men door het genaamde sluyten int alderminste geen veranderinge in het paapse kerkgaan heeft kunnen bespeuren.

D' opgemelte Boschman, Glasemaker ende Allert Dirksz

---

1) Jhr. Ambrosius de Rhenoy was hier Baljuw en Schout van 1653 tot 1668, Schout alleen nog tot 1671. Of het soms met zijn baljuwschap spaak geloopen is? Misschien was de man niet ijverig genoeg in het handhaven der plakkaten tegen de R. K., of liet hij zich door hen de hand zalven? Het is toch nog al kras wanneer men in kwaliteit op *Zaterdag* een kerk *sluit* dat deze dan den volgenden *Zondag* weer *open* is en .... ook gebruikt wordt. Dat hij niet afkeerig was van het aardsche slijk, bleek ons uit andere stukken.

2) Voorseid.

verclaarden nogh t' samen ende als uyt eene monde, verscheyde paapse personen gesprooken en selver gevraacht te hebben off se niet opten 19n Mey laastleden in ofte aan de paapse kerke waren geweest en of d' selve was toegeslooten off niet? Waarop deselve personen alle hebben geantwoort: Ja wij hebben ten dien dage in de kerke geweest en d' selve open gevonden. Ja seyde een van d' selve personen, ik heb niet éen deur in 't gantse huys toegevonden, ofte diergel. woorden, in substantie denselven sin uytbeeldende.

D' voorsz. Trijntje Gerrits verclaarde nogh alleen, Corn. Willems Schimmelpenningh, jegenwoordich schepen te Assendelft, omtrent een maant geleden, sonder in den perfecten dach achterhaalt te willen sijn, met denselven in discours sijnde, gevraagt te hebben, off hij op de uytvaart van sijn vader za. [1]) in de paapse kerke was geweest off niet, waarop den zelven haar getuyge effective antwoorde: Ja ik heb al op mijn vaders uytvaart geweest en ik hou t' er mee, ik sal 't voor niemant in de weerelt ontkennen. Ten laatsten verclaarden Trijntje Michielsz ende Dieuertje Gerrits noch t' samen, dat d' opgenoemde schepen Schimmelpenningh voor en aleer hij schepen was, gants geene correspondentie ofte gemeenschap mette paap aldaar (Beijert genaamt) plach te houden. Maar dat denselven nu integendeel bijcans alle dagen daarbij comt te verkeeren ende als een speciaal vriendt te corresponderen. — Eyndende hiermede dese hare respective getuygenissen, die sy alle bereyt waren alsvoren altoos te presteren.

Aldus gedaan ende gepasseert tot Crommenie voorsz. ten comptoire mijns Notaris.

In presentie van Mr. Joost Engelsz. Meer ende Pieter

---

1) Zaliger gedachtenis.

Dircksz. Wessanen, getuygen van goeden geloove, nevens mij Notaris tot kennisse deses versocht.

Quod Attestor.
(Get.) P. C. Oosterhoorn,
Nots. Pub. 1658.

V.

KOPIE.

[1]) *De eerste en andere Raden van Holland ende Westvrieslant.*

Eersame, Discrete, Lieve, Bijsondere.

Wij hebben bericht, dat Mr. Lucas Occo, als gemachtichde van de heere van Assendelft [2]) op Donderdach na Paeschen voorleden eene Corns Engelsz. Jonck, sijnde een persoon doende publyckelijck profesie van roomsche religie [3]) denselven aengeschreven ende vanwege de Heeren Staten van Hollant en Westvrieslant, (bevolen) van dien aengaende te observeren de ordonnantie van gemelde Haere edele groot Mog. expresselijcke verbiedende het aenstellen tot Scepenen (van) persone die van roomsche religie sijn, ende sulcx den voorsz. Corns. Engelse Jonck metten eerste van sijne voorsz. bedieninge als Schepen te licentieren ende een ander bequam persoon van de gereformeerde religie, ofte tenminste deselve toegedaen, in sijne plaatse te stellen en om metten eersten over te schrijven, wat bij hem daerinne zal

1) In dorso staat:

De eerste ende andere Raden van Holland ordonneeren een Roomsche Schepen af te gaan.

2) Destijds George Frederik van Renesse van Elderen, heer van Masny, Roucourt enz.

3) Hier is stellig iets weggevallen, waarschijnlijk stond in het origineel: tot Schepen heeft aangestelt; en hebben dierhalve.

wesen gedaen, daarvan wij U. L. bij desen wel advertentie hebben willen geven, om het ooch daerop te houden of hetzelve bij den voorn. Mr. Occo oock wel wert naegecomen, zullende bij gebrecke van dien den voorsz. Jonck, als tegens de ordonnantie van hare Edele Groot Mog. gestelt ende de bevelen van desen hove in conformité van dien gedaen in de voors. bedieninge continueren, bij Ulieden [niet] voor Schepenen behouven te worden erkent Wij sullen ondertusschen (afwachten wat) daarinne sal werden gedaen ende wat advertentie wij daervan zullen becomen.

Eerzame, Discrete, Lieve, Bijsondere bevelen wij U. L. in de bescherminge godes,

Geschreven in den Hage den xxiij^{n} Mey xvj^{c} tseventig.

Ende was ondertijckent,

Adr. Pots.

VI.

Kopie.

Corte forme van de bevestinge des houwelijckenstaets voor de Roomsch gezinde, die voor de Wetten ofte Geregten ende niet in de gereformeerde kercken begeeren getrouwt te zijn.

De officier [1]) spreekt tot den geregte.

Ghij mannen weet dat nae drye behoorlijcke publicatiën ofte gebooden geen wettelijke verhinderinge en zijn voortgecomen, dat deze persoonen niet voorts in den houwelijcken staet souden mogen worden bevestigt; dienvolgende treeden wij voorts tot de solemnisatie.

---

1) Baljuw.

Daerop laet se den anderen de regte hant geven ende seyt eerst tot den bruydegom.

Ghij N.... bekent hier voor Godt en den Geregte dat ghij genomen hebt ende neempt tot uwe wettelijcke huysfrouwe...... hier tegenwoordigh, haer belovende dat ghij se nimmermeer sult verlaten, haer lieff te hebben ende trouwelijck onderhouden als een getrouwe, godtvreesende man sijne wijve schuldich is, dat ghij oock heylichlijck met haer leven wilt, haer trouwe ende gelove houdende in alle dingen naer uytwijsen des heyligen Evangelie.

Daarop hij antwoorden sall Jae.

Daernae tot de Bruyt seyt men.

Ghij N.... bekent hier voor Godt en deze Geregte dat ghij genomen hebt ende neempt tot uwe wettelijcke man N.... hier tegenwoordich, welcken ghij belooft gehoorsaem te sijn, hem te dienen ende te helpen, hem nimmermeer te verlaten, heylichlijck met hem te leven, hem trouwe ende geloove in allen dingen te houden, gelijckerwijs den vrouwe ende getrouwde huysfrouwe haeren wettelijcken man schuldich is, naar uytwijsen des heyligen evangelie.

Daerop sij sall antwoorden, Jae.

Eyntelijck seyt men.

De Vader der barmhartigheyt die u door sijn genade tot desen heyligen staet des houwelijckx geroepen heeft, verbinde U met regter lieffde ende trouwe ende geve u sijnen segen. Amen.

P. P. Landsman.

TESTAMENT VAN HEER WILLEM WISSENZOON,

PASTOOR VAN 'S HEERARENDSKERKE (1518).

Het stuk, dat hier wordt medegedeeld, bevat het testament van heer Willem. pastoor van 's Heerarendskerke. Hij deed het opmaken 27 Augustus 1518 en door een codicille bevestigen 22 October 1521, toen hij ziek te bed lag.

Behalve verschillende legaten bevat dit testament de volgende stichtingen: 1o. iederen Donderdag een plechtige H. Mis met diaken en subdiaken ter eere van het H. Sacrament. Bleef men in gebreke deze H. Mis te doen opdragen, dan zou men drie stuivers op dien dag moeten uitdeelen aan de huisarmen. Ook wees hij achttien stuivers aan, den koster en den schoolmeester jaarlijks te betalen, om onder die H. Mis en de Hoogmis op Zon- en feestdagen den lofzang *O salutaris hostia* te zingen bij de elevatie; 2o. een jaargetijde voor den erflater en een voor zijn broeder, meester Rogier; 3o. onder het octaaf van Sacramentsdag moeten de kerkelijke getijden drie malen gezongen worden, en iederen dag onder het octaaf van O. L. V. visitatie; 4o. iederen Zondag in het begin der processie moet gezongen worden de lofzang *Inviolata, intacta*.

Uit het testament blijkt verder, dat in de kerk van 's Heerarendskerke altaren waren toegewijd aan O. L. V. aan den H. Nicolaas, de H. Barbara, den H. Martinus en den H. Petrus.

Heer Willem was een zoon van Wisse Rogiersz. en Dorothea. Behalve meester Rogier, wiens twee kinderen Rogier, priester, en Maria, in het testament voorkomen, had hij nog een anderen broeder, Cornelis, die nog in leven was. Van dezen worden genoemd de volgende kinderen: Anthonis, Adriaan, Dorothea en Pieternella. *Heer Cornelis* is misschien hun broeder, de Latijnsche tekst zou duidelijker kunnen zijn.

Het testament heeft een langen weg gemaakt, voordat het in dezen staat tot ons is gekomen. Als afzonderlijke akte opgesteld, werd het door Cornelis Jansz. overgebracht in het jaargetijdenboek der kerk, waaruit het in 1587 door notaris Levendaale werd vertaald. Van deze vertaling maakte in Juni 1587 notaris Joh. Arnolds een afschrift, dat in 1618 door notaris Hier. Gruivaardt of Gruwand, weer werd gecopieerd. Een ongeteekend afschrift dezer laatste copie, werd door mij gevonden te Sluis.

De Oudheden en Gestichten van Zeeland [1]) kenden dit testament en gaven een korten inhoud. Om de weinige charters, die ons over de geschiedenissen der parochiën van Zuid-Beveland bewaard zijn gebleven, wilde ik mij de moeite geven het lange stuk af te schrijven, dat niemand voorzeker in de archieven van Sluis gezocht zou hebben.

Copie uyt een testament getranslateert ende gecopieert uyt den Latyne in Duitsch.

In den name des heeren amen.

Deur den tenour des jegenswoordigen publyck instruments sy eenen iegelijk condt ende kennelijk, dat in den jaare van der geboorten desselfs heeren duysent

1) II 418.

vijf hondert ende achtiene, die seste indictie, op den zeven en twintigsten dag des maands Augusty ten thien uuren voor de middach ofte daaromtrent, des Pausdoms des allerheiligsten in Christo Vaders ende ons heeren, heere Leo by de goddelyke Voorzienigheyd den thiende Paus, in 't seste jaar, in myne publyck notaris ende getuygen onderschreeven hiertoe speciaalijk geroepen ende gebeden jegenwoordigheydt, persoonelijck gestelt ende compareerende den eersaamen man heer Willem wijlen Wissenzoon, priester, cureyt ofte pastoor der parochiekerke van 't Sheer Aarnoutskerke in Zuytbeverlandt, quartier van Zeelandt, des bisdoms van Uytrecht, gezond ende wel te passe van lichaame ende gedachten, wandelende ende staande op der aarden, overdenkende de broose gesteltenisse der menschelyke natuure, den swakken en kranken staat desselfs, dat den mensche als een bloeme uytgaat, vertreeden wert ende ontloopt als schaduwe ende nimmermeer in eenen staat en verduurt, ook gedachtig zijnde des goddelijken woords, seggende bestelt u huys want gy zult sterven ende niet leeven, ende niet ignoreerende dat den eenigen gebooren Godts soone, als hy triumphe over den duyvel, deur die dood aan 't heilige cruys, celebreerde, tot een exempel der christelijke leere sijn testament gevuyrt heeft, te weten Gode den Vader sijnen geest, den discipul zijn moeder ende den cruysers zijn lichaam bevelende ende leve aendede, daaromme, opdat hem niet en gebeure sonder dispositie van de goederen hem van Gode op der aarde verleent van hier te scheyden.

Herroepende gantschelijk alle testimentaire dispositien by hem te vooren eenigzints gemaakt in d'alderbesten maniere, recht, stijl ende forme zoo hy best koste ofte mochte, heeft gemaakt ende geordonneert zijn testament

ofte uyterste wille, sulx als geschreeven staat in een papier cedulle van testamentaire dispositie met zijn eigen handt, dewelke hy in zijn handen hadde ende aldaar in 't openbaar voorts gebracht, wiens inhoude hier naar van woorde tot woorde geinsereert ende gestelt is, welk testament ofte uyterste wille hy heeft gewilt dat weerd en gehouden werden met rechte van testamente, van codicille oft codicillen oft costuymen, of met sulken regt als een iegelijk van hier passeerende uyterste wille best sterkst volstaan mag, niet tegenstaande dat in dezelve, solemniteyt van rechten ofte feyten naar de rechten gerequireert, hierinne agtergelaten waren. Deze dingen zijn gedaan in de voorschreeven plaatse van sheer Aarnoutskerke in de parochie-kerke aldaar in den jaare, indictie, maandt, dach ende uuren ende pausdoms als vooren, present aldaar d'eersame mannen heeren Pieter Jacobszoon Buse, Martijn Bartholomeuszoon van der Vate, ende Heyndrich Thomaszoon, priester des voorschreeven bisdoms van Uytrecht, als getuygen tot 't gene voorschreeven is geroepen specialijk ende gebeden. Den teneur van de voorschreeve testamentaire dispositie in de papiercedulle (daarvan geseyt is) volcht ende is dusdanigh, Ick Willem Wissenzoone priester, pastoir der parochie kerken van 't sheer Aarnoutskerken des bisdoms van Uytrecht onweerdig, gesont van herten ende lichaame, myne sinnen ende verstandt deur Gods gratien wel magtig zijnde, aansiende ende agt slaande op de broosheyd slevens der menschen, dattet geordonneert is eens te sterven en niet zekerder dan die dood, maar des uren niet onsekerder, willende daaromme die twijfelagtige mischievende doots met testamentaire dispositien voorcomen en de zaligheyt myner ziel vorderen, maake ik van de goeden, my van den allerhoogsten toegeworpen, dusdanigen testament, oft ordinaire mijn

uyterste wille inder manieren ende formen naarvolgende.

In den eersten herroepe ik alle uytersten wille ende testamenten by my eenigzints gemaakt, twaare by geschrifte ofte mondelinge, die hier naar voor date van dezen by my zouden mogen werden bevonden, revoceerende, casseerende ende te niete doende, ofte willen dat voor herroepen gecasseert ende voor niet gehouden werden.

In den eersten commendeere ik vermoedelijk ende devotelijk mijn ziele, als zy van haaren lichaame deur die goedheyd Gods ontbonden zal zijn, de gebenedyde dryvuldigheyd, de glorieuse machet Marie en 't geheele hemelsche heyr, ende mijn lichaam als er die ziele uytgegaan is, de heylige aarde, in de voorschreeven kerke van 't sheer Aarnouts kerke omtrent twaardig sacrament ofte by mijn ouders ofte in ander plaatse der voorschreeven kerke, naar discretie van mijn executeurs begraven te worden, indien ik aldaar gerake te sterven. Mijn uytvaart, zevenste ende dertigste begeere ik, dat terstont gecelebreert werden na de gewoonte derselver kerken van 't sheer Aarnoutskerke, sonder pompe, ende begeere dat op elke van deze uytvaart, sevenste ende dertigste, agt achtendeeien terwe, in brooden, den armen gedeelt werden. Item nog ordonneere ik devotelijk voor mijn gecelebreert te werden dertig Missen van Requiem met een keersse ende penning, als de maniere is. Item ik Willem Wissen, testateur voorschreeven, ordonneere ende fundeere een misse alle weken te singen voor laaffenisse van myne ouders en weldoeners zielen van 't weerdig sacrament, alle Donderdaagen op den hoogen altaar des voorschreeven kerke van 't sheer Aarnoutskerke met diaken ende subdiaken, van den welken den priester celebreerende, ontfangen zal vijf grooten vlaams alle reyzen, den diaken een halve stuyver.

den subdiaken een halve stuyver, ende is er nog een coster ofte cappellaan singende in de bank, soo zal den diaken ende subdiaken elk hebben een blanke alle reyse, de presenten zullen alleene profiteeren: ende is 't saake dat op eenigen Donderdag geviele eenigen solemneelen feestdag, dat die voorschreeven misse op dien dag niet en wel koste gezongen, dan sal se gezongen worden op den naastvolgenden ofte voorgaanden dach ende den priester devotelijk celebrerende met de dienaars, zal naar elke misse besoeken mijn ofte mijn ouders graf met de psalmen Miserere mei Deus ende de profundis mette oratie etc.

Ende is hij gebrekkelijk in de misse te celebreren, dan sal de possesseur desselfs ten zelve dagen den huysarmen moeten deelen aldaar drie stuyvers, zoo dikmaal als er gebrek valt. Item fundeere nog devotelijk ende tractin te zingen in de elevatie van dese voorschreeve misse ende alle Zondaagse en heiligdaagse in de hoogmisse ondert verheff van des heeren lichaam O salutaris hostia, van dewelke de coster der kerken van 't sheer Aarnoutskerke jaerlijks ontfangen sal negen stuyvers ende den schoolmeester insgelijks negen stuyvers alle jaare. Item nog fundeere ik een jaargetyde voor mij alle jaare eens in de kerke van 't sheer Aarnoutskerke ten celebreren op hem zelven met dobbel was ende dubbel distributie ende vigilien ende sondaags gebedt, te weten ses grooten 's jaars. Item nog een jaargetijde simpel voor meester Rogier Wissens zoon, mijn broeder met zondaags gebedt van vier grooten 's jaars. Item fundeere ik de sondaagse gebeeden van mijn ouders te weten Wissen Rogiers, Dorothea zijn huysvrouwe, heer Cornelis Wissen, Hugo Wissen, Adriaan Wissen, van deze vijf naamen sal de pastoor jaarelijks hebben tien stuyvers, te weeten van elke naame vier groote. Item ordonneere

ende fundeere te singen dry getyden [1]) geduurende d'octave van Sacrament in de kerke van 't sheer Aarnoutskerke jaarlijkx, van dewelke de pastoor met choorgezellen ontfangen sal alle dagen thien stuyvers, die ik zulks wil dat gedeelt sal werden, dat de pastoor van de thien stuyvers zal ontfangen alle dage twee stuyvers, de coster ende cappellaan 't zaamen ook twee stuyvers, schoolmeester en de cappellanus twee stuyvers, de koster en de weereltlijken schoolmeester eene stuyver alle daage, den simpel cappellaan alle daage eenen stuyver en zoo schieten der over sesthien stuyvers, ende daar vooren sullen gekogt worden twee keerssen, d'eene sal gestelt worden voor 't weerdige Sacrament en d'ander voor onser vrouwen, geduurende d'octave van de Visitatie desselfs, is 't zulkx dat hij dien last wil aanveerden, anders zal 't gelt gedeelt worden den huysarmen. Tot alle deze voorschreeve lasten loffelijk, als voorschreeven is, te voldoene, wille ik dat belast werden alle myne goederen ende erven onderschreeven, die ik wil dat ten eeuwigen eynde voor belast en bezwaart gehouden worden. *In den eersten mijn huys daar ik inwoone ende in de parochie van 's heer Aarnoutskerke van nieuws getimmert hebbe met alle mijn huysraadt, houten, tinnen, bedden, lijnwaat, bernynghe, boucken voor mijn vrienden die studeeren willen, die zy daar vinden zullen etc.* Alleene myne cleederen, silver ende geld uytgehouden, ende dezen huysraadt sullen altoos succedeeren ende den possesseur in der tijd wesende sal se in 't weezen onderhouden. Item twee gemeten lands in oudt 's heer Aarnoutskerke te weten, die hofsteede des voorscreeven huys ende nog een gemet lands naar 't westen, dewelke

1) Volgens v. R. wordt hier bedoeld drie malen, misschien lezen wij beter drie nocturnen.

nu baaudt Cornelis Wisse mijn broeder. Item nog de helft van Jan Nevens weye, te weten vijf quartier lands. Item nog in de parochie van 's heer Aarnoutskerke in sindt Pieterspolder twee gemeten lands luttel meer oft min. Item nog twee gemeten lands in Cropshouk in de heerlijkheid van Baarsdorp, dese voorscreeven landen baaut Cornelis Wisse mijn broeder. Item nog in de heerlijkheid van Baarsdorp in Putte Meehouck vier gemeten ende een half, agt ende dertig roeden, nog aldaar zeve quartier luttel meer oft min, ende nu die weduwe Pieters Jan zoon des ouden Piers. Item nog aldaar twee gemeten en een half lands, die ik gekogt hebbe van Pier Jansen. Item nog aldaar twee gemeten en een half lands, die ik gekogt hebbe van Pier Jansen. Item nog in Daniels-polder bezuyden den Cruyswege, eerst twee gemeten ende een halff preter, twelff roen ende baaudt Iemand Bouwenszoon, idem nog in den noordersack in de heerlykheidt van Heynkensandt aan Ykensweg vier gemeten lands preter ach ende veertig roeden, die nu baauen d'erfgenaamen Adriaans Symonszoon. Item nog een gemet lands, preter vijf ende veertig roeden, dat nu baauen d'erfgenaamen van Janne Heyndricxs. Item nog aldaar negen quartier land, preter twee roeden ende nu baaudt Paulus Armbouds cum suis. Item nog in de noordersack beoosten de raye gemet luttel meer oft min, baaudt Paulus Armbouds. Item nog aldaar zeven hondert roeden baaudt Paulus Armbouds cum suis. Item nog in noordsack twee gemeten lands die nu baaudt Pieter Janszoon keysere. [1]) Deze erven breeder gespecificeert begrepen in de schepenen brieven, die ik daarvan hebbe, sullen vergaart worden ende den pos-

1) In margine: Deze voors. erven en landen bedragen zaamen 31 gem. 276 r.

sesseur deser missen gelevert. *Deze goederen ende alle erven voorscreeven met alle haare vermelde lasten stelle ik op Anthonis Cornelis Wissenzoon* behoudens dat heer Lauwerens Govaartszoon, indien hij wil, mach eerlijk sijn leven geduurende metten voorschreeven Anthonis in 't voorschreven huys inwonen, *maar naar de dood des voorschreeven Anthonis, sullen alle deze goederen met haare lasten koomen aan Adriaan Corneliszoon des voorschreeven Anthonis broeder, daarnaar aan Dorothea haarlieder suster, daarna op Cornelis Wisse haar vader, zoo lange hij leeft, na de dood van alle deze voorschreeven, sullen de goederen met haare lasten voorschreven, koomen aan den ondersoon ofte dochter van den kinderen van Cornelis Wissen, altijt den klerk voor den leeken in eenen graadt voorgaande, ende zoo afkoomende tot den jonger, zoodat de klerken, van de overschietende goederen, mogen in scholen opgevoed werden.* Ende is 't zaake, dat die kinderen van Cornelis mijn broeder, geen kinderen naar haaren laaten, *dan sal den laatsten bezitter* stellen de voorschreven misse met haaren laste *in mijn geslachte daar hij wil* ende de lasten wel gedaan heeft. *Ist saake dat den laatsten bezitter negligent is ende nydt en stelt de voorschreeve lasten op iemand in myn geslagte, ordineere te comen op iemande daar se wel bewaart en betaalt zullen weezen,* ende is 't zaake dat een eigen possesseur van deze erven, in der tijt wezende, niet en voldede de lasten, dan zullen de kerkmeesters van 's heer Aarnoutskerke aanveerden de goederen, ende voldoen ende betalen die lasten ter tijt toe, den possesseur goetwillig zijn zal. Item den bezitter der voorschreeven goederen sal hebben te geeven op den dag myner jaargetyde jaarelijks ende eeuwiglijk een eerelyke maaltijt voor myne vrienden ende binnen priesters ende resideerende in 's heer Aarnoutskerke

ende den armen te deelen, jaarlijkx ende eeuwelijk op den dag myner jaargetyde dry achterdeelen tarwe in brooden. Item den bezitter des huys ende erven voorscreeven, heeft nog te kiezen met raade des pastoors ofte mynen vrienden, drie armen van den armsten der parochie van 's heer Aarnoutskerke, van eerelyken leeven, prefererende mynen vrienden in gelyke armoede voor den vreemden, ende een iegelyken van hen geven ende distribueeren tot een aalmoessen alle Sondaagen een stuyver ten eeuwigen tijde ende soo eenen van den armen overlijt, een anderen gelyken in zijn plaatse te kiezen. Item de fabryke der kerk van 's heer Aarnoutskerke voor wijn, brooden, ornamenten inde misse, wasch ende voor mijn testament mette sepulture, 't saamen ses ponden grooten vlaams, eens te geven. Item de fabryke van sinte Meerten 't Uytrecht thien stuyvers eens, sinte Pieter in 't sheer Aarnoutskerke, myne patroon, een Guillelmus gulden eens. Item den altaar van onzer Vrouwe in 't sheer Aarnoutskerke twaalf stuyvers. Sinte Nicolaas aldaar vier stuyvers, sinte Barbara vier stuyvers, sinte Maartens aflaat vier stuyvers. Item myn heer den provissir van Zuidt beveland een Wilhelmus gulden eens, item mynheer deken derzelver insgelijkx een Wilhelmusgulden. Item heer Rogier Rogiers en mynen neve restitueeren ook drie pond vlaams lijfportie, dewelke ik jegens den voorschreeven Rogier gekogt hebbe op de steede van ter Goes, onder den last van een misse ter weeke, te celebreeren een jaar op den outaer Onzer Vrouwe in de kerke van sinte Pieters tot Loven. Item nog quiteere ik denzelven heer Rogier drie pondt grooten ende meer, by hem van my vriendelijk ontleent, opdat hy getrouwelijk Godt voor my bidde. Item Marie myne nicht, desselfs heer Rogiers suster oft 't clooster in 's Hertogendaele bij Looven vier ponden

grooten vlaams eens, onder een last van mijn jaargetyde devotelyk alle jaaren aldaar eens te celebreeren, soo verre zij de lasten aanveerden willen, maar indien niet, den heeren cannunnicken ende cappellanen sinte Pieters te Looven half ende half, om te koopen vaste renten tot mijn jaargetyden aldaar in de kerken sinte Pieters te Looven jaarlijks te celebreren. Item Onse Vrouwe te Looven thien stuyvers eens. Item den koster der kerke 's heer Aarnoutskerke thien stuyvers. Item elk van de cappellanen resideerende vijf stuyvers. Item de drie biddende ordenen, elk van hen vijf grooten. Item der Minnebroeders der observantie in Middelburg twee achten deelen terwe. Item den Minnebroeders van Hulst twee achtendeelen terwe, item 't clooster van de Cruysbroeders in Goes twintig stuyvers eens. Item de kerke van Heynkensandt, 't Synoutskerke, Nisse, Baarsdorp elk een pond was. Item Wissekerke insgelyks een pond was. Item Adriaan, soone van Cornelis Wissen, geve ik vier gemeten lands geleegen in Baarsdorp ende dat om redenen mynen zin daartoe beroerende ende dienst die hy my gedaan heeft, onder den last een mate terwe, tot zes naarvolgende jaaren den armen te geeven ende na zijn dood zal succedeeren op sijn wettige erfgenaamen. Deze erven heb ik gehad van Matthijs van de Weerde ende zijn geleegen in Huberge Merken ende baaudt nu Willem Adriaanszoon. Noteert alle de zoonen en dogters van mijn broeders en zusters en neeven, op dewelke ik lijfrente gekogt hebbe, sal elk van hen hebbe ende ligten sonder eenige inbrengen ofte verminderingen van zijn erffenissen, sijn leeven geduurende zooveel renten als ik tot zijn leeven gekogt hebbe, ende de brieven van de renten die ik daarvan hebbe, sullen gelegt worden in de kerke van 't sheer Aarnoutskerke, tot hun profyte, ofte in een ander bequaamer plaatse. Noteert, ick wil

ook dat niemand van mijn neven op dewelke ik lijfrenten hebbe gekogt, hebbe authoriteyt die te verkoopen ofte veralieneeren, dan alleen de vruchten derzelver zijn leeven duurende te ontfangen.

Item Adriaan Cornelisse Wissezoone, geve ik het oudt huys ofte 't huys eertijts myner ouders, onder den last van een mate tarwe alle jaare op Kersavond den armen te geeven. Dit huys, dat gestaan heeft op de wege geleegen in Cropshouck voor Jan Piersse op de weel hofstee, is groot anderhalf gemet ende is gestelt op mijn grootemoeder Dorothea ende voorts op haar oudste kinderen oft naakomelingen, onder den last van een mate tarwe 's jaars ende na zijn dood desselfs Adriaans oudste kind, indien hy eenige agterlaat, indien hy geen kind agterlaat, sal komen op Dorothea sijn suster en zijn naarvolgers, altijd met de last, soo dat het niet verkogt en werde, dat ik geschreeven hebbe. 't Huys verstaan ik 't huys met de hofsteede ende zijn toebehoore etc. Item ik begeere dat mijn executeurs coopen een heerelijken steen op mijn graf ter eeuwiger memorien. Item ik begeere dat mijn executeurs doen registreeren mijn testament in 't kerkenregister, immers die clausulen die d' erffenisse raaken en by successie ander toekomen moeten, opdat de conditien niet en vergaan ofte eenige niet onrechtelijk bezitten, ende doen veel zulker copien maken ende bij diversche myne erfgenaamen wech leggen. Item Dorothea natuurelyke dochter van d' heer Cornelis Wisse mijns broeders, geve ik den tocht van twee gemeten en 't negentig roeden in de heerlijkheid van Baarsdorp geleegen, die ik van haar vader gehad hebbe, genaamt Adolphs Hofstee ende naar haar doot haare wettige kinderen. Is 't zaake dat zy geen wettige kinderen achterlaat, dan zal 't voorschreeven landt komen op Adr. Cornelisse Wissesoone ofte zijn erfge-

naamen ende naarkoomers, mette last van twee schellingen, jaarlijks op den dag myner jaargetyde den huysarmen in 's heer Aarnoutskerke te geeven. Item de huysvrouwe Cornelis mijns broeders geve ik een zilvere schaale, om in de hulpe mij in der nood gedaan. Item Govaart Cornelisse Govaart, zoon, myne peteren, geve ende legeteere ik alle het landt, dat ik hebbe ende bezitte in de parochie van Duvenee, mette kinderen meesters Rogiers mijns broeders, van dewelke ik hebbe die vijf deelen, ende meester Rogiers kinderen vier deelen, die ik gekogt hebbe van heer Rogier mijn leeven duurende, ende na mijn dood zullen devolveren tot hem ofte sijn erfgenaamen etc. ende naar Govaarts doot, is 't dat hy geen wettige kinderen achterlaat, zalt hebben Rogier sijn broeder ende sijn erfgenaamen ende naarvolgers. Item Rogier mynen neve, soone van Cornelis Govertszoon, geve ik een gemet lands in de heerlijkheid van Wissekerke ende vijf in de heerlijkheyd van Baarsdorp die ik gehadt hebbe van sijn vader ende naar sijn doot zullen comen op Crijn zijn broer oft op 't oudste kind des voorschreven Rogiers. Item Pieternella Cornelisse Wissendochter om den loffelijken dienst my van haar aangedaan, geve ende legateere ik vier gemete en een half landts leggende in de heerlijkheid van 's heer Aarnoutskerke in St. Pieterspolder, die nu baaudt Pieter Adriaanszoon van Stelle. Item nog de voorschreeve Pieternella dry gemeten ende een half min negen roeden, geleegen in de heerlijkheydt van Heynkensandt in 't oostenlandt, die nu baaut Armbout Jan Armboutszoon. *Deze landen zal de voorschreeve Pieternella bezitten haar leeven duurende ende naar haar dood haar ouder kint, is 't dat zij eenige naarlaat, daarnaar op 't jongen, duurende zoo lange eenig leeft, naar alle haar doodt op 't kind oft erfgenamen des oudsten*; ende altijd

onder de last van twee maten tarwe op kerstavond den armen uyt te reiken, voor de zielen, eeuwelijk. Item den heyligen geest in 's heer Aarnoutskerke geve ik twee ponden grooten vlaams eeuwelijken chijns, dewelke staen op de landen van Matthijs Pierszoon in Goes, opdat de heilige geestmeesters jaarlijx daar vooren koopen laaken, te deelen den huysarmen aldaar alle jaren op St. Meertensavondt, mijn bloedgewanten in gelyke armoede d'andere geprefereert sijnde, ende is 't zaake dat de heylige geestmeesters gebrekkelijk zijn te deelen 't laaken voorschreven, dan sullen mijn erfgenamen aanveerden de goederen en persoonlijk deelen als boven, ende is 't dat de voorschreeve Matthys Pierssoon ofte zijn naarvolgers de renten afleggen, dan zullen d' heylige geestmeesters met mijn executeuren voor dat geld koopen landt ofte renten, ende de vruchten daaraf komende, deelen den armen, in lakenen als boven, eeuwelijk. Doet het stellen in 't register opdat zy getrouwelijk Godt voor my ende myne vrienden bidden. *Item librum sententiarum quartum schript. Thom. Schotum sup. Librum Sententiarum geve ik de kerke van 's heer Aarnoutskerhe om te leggen aldaar ergens met yzeren ketenen. ten onboren van die studeeren willen. Item mijn resteerende boeken wil ik dat bewaard worden voor mijn neven willende studeeren ende is 't zake dat er eenig uit mijn neven geraakte te komen tot priesterschap ende sal willen resideeren in 's heer Aarnouts kerke, wil ik dat hy een kamer hebbe in mijn huys, zonder wederzeggen van iemandt.* Item Corneliszoon schelde ik quyt d' erffelyke renten, daar inne hy my verbonden is met de bedevaart tot sinte Adriaans in Geertsberg. Item Cornelis Jan Pierszoone van de Campen, myner peteren, geve ik dry gemeten lands in de heerlijkheyd van Baarsdorp, die ik gehadt hebbe uyt 't sterfhuys

van heer Cornelis mijns broeders, in die Huberse Merken, die nu baaut Heyn Kop Heynken onder den last van een mate terwe alle jaaren op Paaschavondt den armen te geven, ende naar zijn dood zal komen op Adriaan zijn broeder, daarna op Hugo zijn broeder, voorts op 't ouderkindt, altoos met den voorschreeven last, ende den laatsten sal 't stellen daar hy wil in mijn geslachte. Item Anneken Cornelis Janszoon poorterdochter, myne meetere, geve ik twee gemeten lands in de heerelijkheyd van Baarsdorp in die Huberse Merken, min dertig roen, die nu baaut Jan Willem Jooszoon, onder den last te zeggen vijf Paternosters ende sooveel Ave Maria in elke weeke, dan is 't dat zy in de eene weeke versuymt, mach 't in de andere verhaalen deur haar ofte een andere, en naar haar dood sal 't land komen toe Cornelis Janszoon haar vader, is 't dat hy langer leeft, oft zijn erfgenamen ende naarvolgers. Item ik kwyte Cornelis Wissen van die erffelijke renten, die ik hebbe op zijn land in Heynkensandt, te weeten vijftien schellingen grooten 's jaars, ende van alle die pagten daarinne hy my verobligeert is ende in dewelke ik ben verbonden, al afgecort, schelde ik hem quyt soo dat mijn erfgenamen van hem geen rekeninge en sullen haalen nog van mynentwege iets aan hem betalen, met de last van dry maten terwe tot ses jaaren, alle jaren te distribueren. Item alle deze legaten sullen zy alle van mijn verkrygen en hebben .... die in te brengen ende gelykelijk deelen met de ander erfgenamen in alle de andere goederen gelykelijk, want ik deze legaten hun gegeven hebbe om zeker vriendelyken dienst my gedaan. Item is 't dat er nog gevonden wierden eenige cedullekens van laater daate ende by mijn handt geschreeven ende geteykend, wille ik dat dezelve insgelijx van dezelve kracht zijn alsof zy in dit tegenwoordig testament geschreven

waaren, zooverre zy van naarder date ende met mijn handt beschreeven waren ende onderteykent. Item Magdalena, Jaspiersoon van der Campen natuurelijke dogter, geve ik een gemet lands met acht en twintig roeden in den polder van 't sheer Aarnoutskerke, bewesten den kerkweg, haar leeven geduurende ende naar haar dood sal 't hebben haar wettig ouderkint, is 't dat zij eenig naarlaat, maar anders op de kinderen, wettige, van Jan Pierszoon van Campen ende haar successeurs, dit lant baaut nu Pieter Adriaansz. van der Stellen. Item Pieter, natuurelyke soone van heer Lauweris Govaartssoon, geve ik twee gemeten ende een half lands ende zeven en twintig roeden, geleegen in de polder van 's heer Aarnoutskerke, die nu baaut Jan Clayszoon, sijn leeven geduurende, ende naar zijn dood zal komen op zijn wettige ouderkind, laat hy eenige achter, voorts op de andere kinderen afkomende, ende indien hij geen ofte geene wettige kinderen naarlaat, zal 't voorschreeve land komen op de kinderen van Cornelis Govaarts ende hunne successeurs. Item Janne weduwe Huybregts Janssoon ofte Joachim haaren soone, geve ik eenen silveren lepel. Item Dorothea, de natuurlijke dochter van heer Cornelis mijns broeders, beveele ik Cornelis Janszoon poorter mynen neve gelijk zy my bevolen is, behoudens ofte mits dat hy haar ergens stellen zal om wat te leeren. Ende is dat er iets van haar goederen, boven die kosten ende kleederen overschiet, ende komt tot profyte gelijk hy wil dat zijn kinderen geschiede. Item Cornelie huysvrouw van Cornelis Janszoon poorter een zilveren lepel of Anne haar dochter. Item Janne huysvrouw Leenaars Pieterszoon, myne nichte, eene zilvere lepel. Ik Willem Wisse testateur voornoemt, ordonneere nog ende fundeere te singen die getyden in de kerke van 't sheer Aarnoutskerke deur de octave van de Visitatie

Maria altijds maacht, van dewelke alle daage de octave deur, den pastoor met de choorgesellen hebben sullen onder hen gratieuselyk te deelen acht stuyvers, ende naar die hoogmisse sullen met de choorgesellen besoeken mijn graf met de quispel ende Psalmen, is 't saake dat zy dien last willen aanveerden, indien niet, soo sal den bezitter van de naarbeschreeven landen alle jaren op Kersavondt deelen den huysarmen in 't sheer Aarnoutskerke thien schellingen grooten in brooden, ende om deze voorschreve lasten te betalen legaateere ik ende geve ik ende wil belasten ten eeuwigen tijde de erven ondergeschreeven, te weten drie ende een half gemeten landts ende negen en sestig roeden liggende in de parochie van 's heer Aarnoutskerke te Bielhouke die nu baaut Jan Piers, wechvaer. Item nog vier gemet hondert seventig roeden aldaar die baaut Cornelis Stoffelsen. Item nog twee hondert roen aldaar, die nu baaut Hector Betthens *ende ik stelle se op Adriaan Corneliszoon mijns broeders soone, ende naar sijn dood op zijn wettig onderkind, is 't dat hy eenig naarlaat daar naar op 't ander wettig kindt, nederdalende van ouder tot jonger, ende laat hy naar hem geen kint, sal 't land met den als boven komen op sijn broeder ende suster, daarnaar op zijn wettige kinderen, den ouden altijts vooren geprefereert, ende den laasten bezitter sal* 't stellen daar hij wil met de last. Item fundeere ende ordonneere te singen alle Sondage in de kerke van 't sheer Aarnoutskerke in de buyk derzelver kerke, devotelyk in den ingank der processen die devote prose Inviolata intacta etc, van de welke den pastoor met de choorgesellen jaarlijkx ontfangen sullen vier schell. grooten vlaams 's jaars, is 't dat zy den last aanveerden willen, indien niet, sal den besitter van de naast voorschreeven erve, die vier schellingen geven den huysarmen

't sheer Aarnoutskerke, in brooden op den Kersavondt alle jaare. Item Maayken Jacobs mijn nichte ende meer, is 't dat zij tot mijn overlyden by my blijft, wil ik dat hebbe dat half pond groote erffelyke rente, 't welk ik hebbe op Aalbregt Diercx goederen die wagem. in Heynkensandt, ende is 't dat affquite dat half pond groote (als hy mag) wil ik dat Maayken voorschreeven, met myne executeurs raad, voor die penningen koope ander renten ten lyve ofte eeuwige, opdat zy getrouwelijk Gode voor my bidde ende om den dienst mij van haar gedaan. Ik wil dat dit jegenwoordig mijn testament kragt hebbe met recht van testamente ofte codicille ofte codicillen ofte met allen anderen rechten, soo d' uyterste wille van die van hier scheyden, naar die canonyke wetten ofte insettingen der heyligen vaderen oft anders naar costuyme best verstaan mach ofte moet, niets jegenstaande dat in 't selve niet waren onderhouden alle gerequireerde solemniteyten ofte eenige aan die waren achtergelaaten. Item is 't zaake, dat yemandt van myne erfgenamen ofte eenige hun soude ofte soude willen opposeeren myne uyterste willen, dien ofte dien wille ik dat terstond gepriveert worden van haar legaat ofte erffenisse, is 't dat hy tot zes weeken daar inne volduyren of blyven sal ende in haar plaatse stelle ik erfgenaamen sinte Pieter mynen patroon in 't sheer Aarnoutskerke. Van deze mijn testament en uyterste wille kieze ik executeurs ende handvestinge heer Lauwerus Govaartszoon mynen neven, Cornelis Wissenzoon mijn eenigen broer ende Cornelis Jansse poorter mynen neve, met magt van substitueeren, in handen van denwelken laate ik alle myne goederen, roerende ende onroerende tot tijt ende wylen toe mijn testament sal weezen volbracht ende alsoo dat niemand van mijn erfgenaamen yets deelen sal, voor 't voldoen mynes testaments met

de legaten, ende of het gebeurde daarinne te vinden eenig twyfel ofte duysterheyd zoo geeve ik mijn voorschreeve executeurs d' authoriteyt 't zelve te verklaren. Item ik geve elk van de executeuren twee zilveren cruyssen van mijn silveren zes kruyssen, voor haaren arbeit. Dit is mijn uiterste wille met mijn eigen handt geschreeven ende met mijn klein signet geteekent, behoudend my altijt de machtt te vermeerderen ende verminderen zoo lange mijn leeve duurt.

Daarnaar in 't jaar van de geboorte des heeren duysent vijfhondert een en twintigh de negenste indictie den twee ende twintigste dach van de maand October des Pausdoms des voorschreeven allerheyligsten in Christo vaders ende onse heere Leo den thienden paus in zijn negenste jaar den voornoemden heere Willem wylen Wissenzoon, testateur, nu evenwel in 't bedde sijner krankheyt des lichaams bevangende, nochtans alle zijn sinnen soo inwendig als uytwendig, soo hy seyde (ende ook seheen) wel magtig zijnde, ende kloek van memorie, redenen ende verstandt, in mijn desselfs notaris ende getuygen onderschreeven daartoe geroepen ende geboden jegenwoordigheyd, in der voorschreeve maniere, recht, cause, forme ende bester stijl als hy moeste, mochte en conste, heeft zijn voorschreeven testament ofte uyterste wille ende alle andere ende yegelijk in de voorschreeve testamentaire dispositie papiercedulle begreepen, gedaan geordonneert, gefundeert, gegeven, gelegateert ende geschreeven, ratificeerende, hem goet gedogt te approbeeren ende laudeeren, heeft geratificeert, geapprobeert ende gepreezen ende gehouden voor aangenaam, standvastig ende sterk ende begeert dat dezelve geeffectueert moet werden. Deze dingen zijn gedaan in de voorschreeve plaatsze van 's heer Aarnoutskerke in 't huys des voornoemden heer Willems testateur onder

d'jaar, indictie, maand, dag, en pausdom als boven. Present aldaar de voorschreeve heeren *Marten Bartholomeuszoon van Vate* ende eersame mannen heeren ende meester *Cornelis Kaenge* pastoor ende *Claas Adriaanszoon* vicecappelaan der parochiekerke van Wissekerke in Zuytbeverland quartier van Zeeland des bisdoms van Uyttrecht, getuygen hiertoe geroepen ende gebeden, waarvan ende op alle welke voorschreeve dingen ende elk van dien, de voornoemden heer Willem Wissenszoon testateur, voor hem tot orboir van de geintresseerders, versogt heeft van mijn publiek notaris onderschreeven een ofte meer publyk instrument ofte instrumenten gemaakt ende gelevert te werden, *ende ik Cornelis Jansz poortere* deur 't heylig rycx authoriteyt publyk notaris, want ik met de voornoemde getuygen jegenwoordig geweest ben als d'ordinantie, ratificatie ende approbatie des voorschreeven testaments ofte uyterste wille ende alle andere voorschreeven, doen sulks als voorseyt is geschreeven ende gedaan werden, ende alle en iegelyke sulks hebben gezien ende gehoort, daaromme hebbe ik dit publik instrument met eens anders getrouwe hand, ik met andere zaaken onledig zijnde, getrouwelijk geschreeven, daarvan gemaakt ende in deze publyke forme gestelt ende met mijn gewoonelijk teeken ende naam onderschryvende geteekent in oirkonde van des voorschreven, hiertoe gebeden ende verzocht. Onderstond geschreeven: Deze jegenwoordige copie is gecollationeert ende concordeert met haar waarachtig origineel dewelk ik met mijn kleen teeken en gewoonelyke naam hierby gestelt hebbe ten oirconde en is onderteekend met mijn signature. Onder het voorschreeve getranslateerde ende gecopieerde testament stond geschreeven aldus luydende: Aldus uyt den latyne overgeset ende gecollationeert, soo na als doenlyk is, met de voorschr. authenticque

copie geteekend als boven, staande geregistreert in 't kerkenjaargetyde boek der parochie van 't sheer Aarnoutskerke, in 't franschyne geschreeven by my Pieter Levendaale van Roommerswale, als publyk notario by zijn Co.´Maj. Grooter Rade geordonneert gedaan ende is 't transleet ofte copie bevonden genoegelijk accordeerende. In kennise mijns handschrifts hieronder gestelt in Februario XV^{C} zeven ende tachtig ende was onderteekent P. Leevendaale. Onderstondt: dese copie bovengeschreeven gecollationeert jegens het translaat ofte copie hierboven gementioneert ende vermelt, onderteekent P. Leevendaale, is daarmede bevonden te accordeeren, oirkonde mijn signature hier ondergestelt den 10^{n} Juny 1587. Wat laager stondt

Ita attestor

(was onderteekent) Johs Arnoldi Not. Publyk.

Accordeert met gelyke copie als vooren naar ondergeschreven collatie daar jegens gedaan by my Hieronimo Gruwand openbaar notaris, binnen de stad Goes in Zeeland woonachtig XIX Jan. 1618.

Laager stond en was geteekent

Hieronimus Gruivaardt
1618
Not. Publ.

Naar een copie van dien tijd, berustende in het stedelijk archief van Sluis, n. 34 van den geschreven cataloog, medegedeeld door

G. C. A. JUTEN,

Sas van Gent. *R. K. Pr. en Kap.*

LIJST DER ABTEN VAN DE SINT ADALBERTS ABDIJ TE EGMOND.

(*Vervolg van Deel XXIX, blz.* 27.)

XXVIII. **Jan II van Hillegum.** (Joannes Hillegomius). Ofschoon deze abt niet slecht regeerde, konden het toch zijne monniken nooit van zich verkrijgen, hem de onwettige wijze te vergeven waarop hij het bestuur verworven had en beschouwden hem, tot aan zijnen dood, als een gehaten indringer. De abt van zijn kant schijnt zich niet veel gestoord te hebben aan de slechte gezindheid te zijnen opzichte. Ziende dat hij den vrede binnenshuis niet kon bewaren, keerde hij zich tot de buitenwereld en slaagde er maar al te goed in, door zijne luisterrijke gastvrijheid en zijne beminnelijkheid, den vriend te blijven van al de Heeren in den omtrek. Deze wijze van handelen had ten minste dit voordeel, dat de abdij, gedurende zijn bestuur, niets te lijden had van de zijden van Jan van Egmond, die de geesel was van abt Hugo, noch van diens zoon.

Jan van Hillegum schijnt overigens geen slechte administrator geweest te zijn; hij verbeterde de gebouwen, verruilde op voordeelige wijze bezittingen welke zijn voorganger in het buitenland verkregen had, tegen bezittingen in het binnenland gelegen, en keerde weder in het bezit van vele zaken die vervreemd waren. Onder hem, in 1380, wijdde de suffragaan-Bisschop van Utrecht, op den vierden zondag van de vasten, de kapel van

het hospitaal, ter eere der H.H. Cornelius, Germanus en Theobaldus, Anthonius, Catharina en Apollonia. Hij wijdde ook het altaar der abtskapel ter eere der H. Maagd Maria. (Joh. a L. cap. 61).

De naam van abt Jan van Hillegum komt ook voor in een charter van 25 Maart 1380 (Matth. Notæ p. 234). Ook in het *Cartul Egm.* fol. 70 (1370 27 Mei) — fol. 71 (1372, 30 Nov.) — fol. 73vo (1378, 24 Aug.), — fol. 75vo (1379), — fol. 69vo (26 Juli 1380), — fol. 77 (1381, 1 Sept.), — fol. 78 (1375, Sept).

Den 19 Febr. 1368 beloofde hij, door middel van zijnen procurator Dirk van Lochorst, 250 fl. als *serv. comm.* 5 *servitia* te betalen (XXXV, 113vo — XXXVI, 155vo *Studien O. S. B.* 1895 f. 297). Den 22 Dec. 1368 ontving hij eene kwitantie van 62 flor. *serv. comm.* en 12 flor. 18 st. betaald door zijn procurator Jan Arnhem (datum Romæ etc. XXXVIII, 140vo) — en den 1 Juni 1369 eene dergelijke (datum apud Montemfloscon. XXXVIII, 180). (cf. *Acta Sanct.* I Jul. p. 205).

Abt Jan van Hillegum stierf den 29sten November 1381, en werd begraven in de kapel van O. L. Vrouw (J. a L. cap. 61). Zijne moeder [1]) bestemde voor de rust der ziel van haren zoon twaalf gemet gronds gelegen te Schipluyden. Na den dood van abt Jan van Hillegum, kozen de monniken zich wederom tot abt, en ditmaal met algemeene stemmen, den prior der abdij.

XXIX. **Jan III de Weent** (Joannes Weentius). Niet-

---

1) Op den 17den April, in *Necrol. Baud. de H. C.* vinden wij omtrent deze Vrouwe: obiit Gheertrudis uxor Joannis, mater domini Joannis de Hillegom abbatis, que dedit XII jugera terre sita in Sciepolre pro se et marito et liberis a⁰ m⁰ ccc⁰ LXXV", — en op den 13 Februari »Item Gheertrudis uxor Jacobi soror Joannis de Hillegom abbatis a⁰ m⁰ ccc⁰ LXII, que legavit conventus V libra (v. Herk heeft X libr. p. 252).

tegenstaande deze algemeenheid van stemmen, gelukte het aan een monnik der abdij, Arent Willemsz., die toen te Bologna zijn studiën deed, zich door Paus Sixtus VI, als abt te doen erkennen (Hovæus p. 119— Bockenb. (p. 67). Dit kostte veel moeite en tijd aan den rechtmatigen abt; de strijd duurde vier jaar (Joh. a L. cap. 62 zegt *biennium*), en dan nog was het slechts ten gevolge der tusschenkomst van hertog Aelbrecht, graaf van Holland, dat Arent Willemz. zich wilde terugtrekken.[1]) Na het verdwijnen van zijn mededinger, moest abt Jan zijne benoeming aan de beslissing onderwerpen van Frederic, aartsbisschop van Keulen, en deze prelaat bevestigde de benoeming door een schrijven gedagteekend uit Verona, den 23 Mei, 1385, Abt Jan ontving daarna de abtswijding uit de handen van Everard, O. Præd. disschop van Sebaste, een broeder van Frederic. Hij nam toen voor goed het bestuur der abdij in handen, doch het was slechts om zijne lange regeering bezwaard te zien door de grootste moeielijkheden, hem in den weg gelegd door Arnold van Egmond, advocaat der abdij. Deze was door middel van eenige diensten welke hij den hertog van Beieren bewezen had, er in geslaagd zich, zoo niet de rechtstreeksche medewerking van dien vorst, dan toch ten minste straffeloosheid voor zijne misdaden te verzekeren. *Revue Bénéd. l. c.*).

De vierjarige strijd tegen Arent Willemsz., is oorzaak dat de naam van abt Jan niet voorkomt in het Vatikaansch Archief gedurende de vier eerste jaren na zijne abtskeuze. De eerste kwitantie op zijn naam is van

---

1) Deze Arent (of Arnuldus) Willemsz., wordt nog vermeld in het *Cart. Egm.* fol. 69 v⁰. op den 26 Juli 1380 en fol. 78, in Sept. 1375. Ook bij v. Wijn Huisz. Leeven I p. 332.

den 2 Mei 1386 (Datum Janue etc. obl. XLVII, 15 v°.), voor fl. 100, *Serv. Com.* en 6 fl. 16 s. 8 d. gedeelten van klein *serv.* betaald door Jan Terdona, cler. dioc- Ultraj, (cf. Baumgarten, cam. coll. card. 77—78). Dan volgt eene *Prorogatio* van betaling, 14 Aug, 1386 (*obl.* XLVII 26vo, datum Janue etc.), en eene andere van 25 Sept. 1386 (XLVII, 26vo, datum Janue etc.) Den 5den Oct. 1386, kwitantie voor 25 fl. *Serv. Com.* en 1 fl. 33 s. 4 den. *serv.* betaald door Jan van Delft. (Datum Janue etc. *obl.* XLVII 26vo. Baumgarten *Cam. Coll. Card.* p. 78). Den 8sten Aug. 1401, betaalde abt Jan. voor *Cens. Ann*, van negen jaar fl. 2., 38 st. (obl. LIV, 33vo.) en den 24 Dec. 1404, fl. 125, *Serv. Comm.* en fl. 17, 42 s. 10 den. *Serv.* (*Obl.* LIV, 84vo).

Eene nota, te vinden bij Bockenberg (p. 67) over Jan de Weent zegt: „Quartus qui dignitatem deposuit Weent. Hic putatus esse auctor omnium Epitaphiorum quibus additur, Lector sincere Deus isti die miserere". Bijna al de grafschriften der abten van Egmond die Jan de Weent vooraf gingen, eindigen op die wijze. Zeker is het dat deze abt de letteren met alle kracht in de abdij beschermde, en dat hij veel bijbracht tot de vermeerdering der bibliotheek. De catalogus der boeken (*Huisz. Leeven* I p. 332, 333) noemt 19 werken (qui ab isto (Johanne) *empti*, vel *procurati* vel *scripti* sunt).[1])

Jan de Weent, had voordat hij abt werd, ver-

---

1) Onder het getal dezer boeken vinden wij »Item volumen, continens *sextum Librum Decretalium*, cum glosa Joannis Monachi glosatum; quod habuit Dominus Arnoldus Wilhelmi Monachus Egmondensis, ad studium proficiscens, qui vendidit eundem Librum, sed emit, minori precio, alium *sextum*, cum glosa Joannis Andreae, glosatum, quem secum detulit ad Monasterium Egmondense. Item Nicolaum de Lira super quatuor Evangelia, quem dictus Dominus Joannes, jam Abbas factus, emit a Domino Stuifzant, Presbitero. Item textus totius *naturalis*

scheidene malen het priorsambt waargenomen, o. a. in 1380 en 1381. In 1378 schijnt hij zeer zwaar ziek geweest te zijn, want fol. 73vo van het *Cart. van Egm.* staat, dat op den 24 Aug. van dit jaar, „Johannes de Weent monachus quanvis languidus corpore, sanus tamen mente", met toestemming van abt Jan van Hillegum, de som vaststelde, die gebruikt mocht worden om wijn voor de communiteit te koopen.

Bij den dood van Gui de Bloys, in 1398, werden al zijne goederen eigendom van den hertog Albert van Vlaanderen. Bij deze gelegenheid bevestigde de graaf de rechten der adbij, eu zoo werd wederom het oud recht bekrachtigd dat de monniken bezaten, van vrijheid van tolrecht te Gouda, Schoonhoven en andere plaatsen gelegen in het graafschap Bloys. (Joh. a L cap. 65).

Dit was een der laatste daden van het bestuur van abt Jan de Weent. Gebroken door het doorgestane leed en gebukt onder den hoogen ouderdom, zond hij den 22sten Juli 1404 zijn ontslag aan de Romeinsche curie, door middel van éen procurator. Den 12den Augustus, vierde hij met de geheele communiteit zijn jubilé van vijftigjarige intrede in de orde, maar reeds den 11den Dec. van ditzelfde jaar blies hij den laatsten adem uit. [1]) Hij werd begraven te Egmond, en zijn grafschrift, woordspelende op zijn naam (die weent) prijst tegelijkertijd zijn geduld in het lijden en zijn groot vertrouwen op God. [2])

---

phisice Artis, quem Gerardus de Ockenberge emit Parisiis, ex parte dicti Domini Joannis Weent, tunc Abbatis etc".

1) Hovæus p. 119 vergist zich als hij beweert, dat Jan de Weent zijn ontslag indiende terwijl hij zich te Rome bevond »te Roomen zijnde". Hoe zou hij dan reeds de volgende maand zijn jubilé te Egmond hebben kunnen vieren?

2) .... cui Weent cognomen, a ploratu omen!

XXX. **Gerardus I van Ockenbergh.** (Gerardus Ockenbergius. Geraert van Ockenburgh). Deze nieuw gekozen abt beloofde den 24sten Dec. 1404 door tusschenkomst van zijnen procurator, Jan Gelman, aan de Romeinsche curie, als *Serv. Comm.* te zullen betalen fl. 250, en vijf *servitia.* (LVII 77 a I. Lat. lib. mixt. 50. *Die päpstlichen Provisionen* etc. (1378—1431) in *Studien und Mittheilungen O. S. B.* (1894 p. 241). Den 24sten Dec. 1405 ontving hij van de Rom. curie eene kwitantie (LIX 158vo.) [1]) Was zijn voorganger, Jan de Weent, ongelukkig geweest ten gevolge der vervolgingen van den advocaat heer van Egmond, abt Gerard zag die vervolgingen zoozeer toenemen, dat men zou kunnen geneigd zijn te gelooven dat de heer van Egmond gezworen had de abdij te zullen vernielen, en den abt met al de monniken in het verderf te storten (cf. *Revue Bénéd. L'abbaye et les Seigneurs d'Egmond* 1896). Na talrijke moorden en plunderingen in de abdij, uitgevoerd door de handlangers van den heer van Egmond, bediende deze zich nog van valsche beschuldigingen om des te zekerder de kloosterlingen te vernietigen. (Joh. a L. cap. 71). Hij wist, in 1421 den hertog Jan van Beieren, over te halen om abt en monniken bij den H. Stoel te beschuldigen van onzedelijk leven en andere even groote misdrijven. De hertog voegde er aan toe dat, wijl de abt en de prior uit het klooster gevlucht waren, de vereering der geloovigen tegenover de abdij verminderd, de godsdienstplechtigheden verwaarloosd, en de kloostertucht te gronde gericht waren.

Toen Paus Martinus V deze beschuldigingen vernam, stelde hij den proost van Soetendaal, O. Præd., den

---

1) Gerard van Ockenberg schijnt in Parijs gestudeerd te hebben (cf. Sopra en V. Wijn p. 333).

abt Reynerus van het klooster des h. Jacobus(?) te Luik. O. S. B.[1]) en Mr. Hendrik Schatter, deken van St. Livinus, te Zierikzee, als commissarissen aan, en beval hun in persoon naar Egmond te gaan, en in naam van den H. Stoel een kanonieke visitatie te houden, alles nauwkeurig te onderzoeken, de noodige verbeteringen zoowel aan „hoofd als ledematen" aan te brengen, en te trachten de verloren goederen terug te bekomen. Als bewijs hunner benoeming zond de Paus hun eene bulle. Doch deze bulle, schrijft Joh. a L. „non fuit obtenta zelo reformationis, sed potius causa invidiæ et ideo effectum non est sortita." En inderdaad, te Egmond aangekomen, verzuimden de commissarissen den Abt in te dagen om vóór hen te verschijnen »qui, (vervolgt J. a L.,) etiamsi citatus fuisset, et non comparuisset, nequaquam contumax censendus fuerat, propter justum metum". [1]) De commissarissen vonden bijeenverzameld den prior, Lieve van den Velde, den subprior Willem Schrevelt, Wouter Dirksz., Foppe Jansz., Elias van Alkemade, Willem Simonsz. van Mathenes, Klaas Jacobsz., Klaas Helmer, Willem van den Bosch, Jacob Eelman,

---

1) Im Jahre 1421 war der Abt Heinrich von St. Lorenz., Lüttich beauftragt, das Kloster Egmond zu visitiren (cf. *Bened. und Cist-Reformen in Belgien, vor dem Trident. Concil.* D. Ursm. Berlière in *Stud. und Mitth. O. S. B.* I Abtheil ij. 325. nota, — Moll. II 2⁰, p. 183.)

1) Ds. Swalue (*de Abd. v. Egm. en Rijnsb.* in *Nederl. Arch* van Kist en R. I p, 426 sq.) steunende op een charter van Jan van Beieren, van 5 Juni 1421 (v. Mieris *Charterb.* IV. 585) tracht de handelwijze van de commissarissen te verdedigen, zeggende dat het Charter van den hertog op zich zelf reeds eene voldoende citatie was, en dat de woorden van J. a L. »qui etiam .... propter justum metum", een bewijs zijn, dat indien de abt niet verscheen, hij dit met vrijen wil deed, en omdat hij dit zoo wilde. Wij zullen ons niet ophouden om deze bewering, overigens zonder gewicht te, wederleggen; de bedoeling van den schrijver is slechts den abt in een zwart daglicht te stellen, en zoo doende ook den Paus, die den abt later gelijk gaf.

Jacob van Boekhorst, Willem Hey, Huig Dirksz., Arent van Hemert en Willem van Bergen, allen monniken die de geloften afgelegd hadden. Deze toonden hun een door notarishand opgestelde petitie, strekkende, om van de commissarissen de terugkomst van den abt te verkrijgen en waarborgen voor zijne verdere levenszekerheid, dan verklaarden de monniken in alles volgens den regel van den h. Benedictus te zullen leven. [1]) De commissarissen beloofden alles, maar hielden hunne belofte niet. Abt Gerard beriep zich op Rome, wederlegde al de tegen hem en zijne monniken ingebrachte beschuldigingen, en maakte op zijne beurt de onrechtvaardige en beleedigende handelwijzen bekend waarvan hertog Jan en de heer van Egmond zich te hunnen opzichte bediend hadden. Zoodra de Romeinsche curie volkomen ingelicht was, gaf zij den abt in alles gelijk.

De uitspraak van Rome deed toch den abt niet terugkeeren in zijne abdij. Den 8sten Augustus 1422 (v. Mieris *Charterb* IV, 653) benoemde hertog Jan van Beieren Boudewijn Jansz. en Florens Jansz. tot administrateurs der abdij, in plaats van den monnik Jan Barthelemeusz., dien hij vroeger had aangesteld. In dit charter wordt gezegd dat de hertog zóó handelde, wegens de afwezigheid van den abt en eenige monniken, die uit het klooster gevlucht waren. Den 26sten Sept. 1422 verbiedt dezelfde vorst, aan de bevelen van den bisschop van Utrecht te gehoorzamen, die, onder bedreiging van

1) Swalue (l. c.) ziet in deze woorden .... »quod tunc sperarent ac vellent vivere secundum eorum Regulam S. Benedicti" eene erkenning van de zijde der monniken dat zij zich zelven schuldig voelden aan de misdrijven waarvan men hen beschuldigde. Wij kunnen dezen uitleg niet aannemen. Inderdaad schuldigen, plegen zich zelf niet als zoodanig te erkennen voordat hunne schuld duidelijk bewezen is en bovendien bewees de pauselijke uitspraak, dat de monniken inderdaad onschuldig waren.

excommunicatie, verboden had de renten, enz. te betalen aan de door den hertog aangestelde administrateurs (Ibid. p. 659). De *Annales* zeggen dat abt Gerardus van Ockenbergh stierf »in angustiis et exulatione" te Utrecht, den 8sten Maart 1424, en dat zijn lijk, naar Egmond overgebracht, begraven werd bij de deur der sacristie [1]).

Wij bevinden ons in staat om dit al te kort bericht door andere, uit verschillende bronnen geput, aan te vullen, en op die wijze eene fout te verbeteren waarin alle kronijkschrijvers van Egmond gevallen zijn betreffende den naasten opvolger van abt Gerardus van Ockenbergh.

Alle schrijvers zijn eenstemmig in het beweren, dat aanstonds na den dood van abt Gerardus, de monniken als zijn opvolger kozen Willem Simonsz van Mathenes, maar dat de heer van Egmond, woedend over deze keuze, den nieuwen prelaat en zijnen prior die met een gedeelte van den schat en de archieven op de vlucht gegaan waren, liet achterhalen en in de gevangenis werpen. Dat mogen wij aannemen, maar moeten er dan ook bijvoegen dat de heer van Egmond, aan de monniken een anderen abt opdrong, en deze wel degelijk gedurende meer dan drie jaar het beheer over de abdij in handen hield. Deze indringer, wiens naam op geen der lijsten voorkomt, en toch zonder twijfel in de rij der abten moet opgenomen worden, heette Gisbert van Vliet.

XXXI. **Gisbert van Vliet.** (Ghisbertus, Ghysbrecht, Gysbert de Vliet). Inderdaad, in de boven vermelde *Päbstlichen Provisionen* etc. (*Stud. und Mitth. des B. O.* 1894, p. 241) vinden wij: »1424 Jan. 19, per

1) Fol 108 *Cart. v. Egm.* worden verscheidene zeer voorname bouwwerken aan abt Gerard toegeschreven, die wij echter meer geneigd zouden zijn tot den tijd van abt Willem van Mathenes te verschuiven (cf. infra).

amot. Gerardi de Ockenberch: *Ghisbertus de Vliet*, monachus ips. mon. prov. a Mart. V (a VII, Lat. lib. prov. *f* 8) 1427 Aug. 4, per resign. Gisbert: *Wilhelmus Simonis* monachus ips. mon. prov. a Mart V (a X, Lat. lib. prov. *f* 217).

De naam van Gisbert van Vliet had reeds moeielijkheid bezorgd aan van Rijn. Aan het einde der opmerkingen welke hij maakt bij de lijst der abten zegt hij, dat »op zekere oude lijst der broederschap te Warmond Gijsbert van Vliet, als abt van Egmond wordt vermeld, maar dat men hem op de lijst der abten, in de jaarboeken van Bockenberg noch elders, vermeld vindt''. Hij laat het dus over, indien hier ten minste geen schrijffout is, aan anderen die meer tijd en gelegenheid hebben, om dezen abt, die zoo lang verborgen geweest is, weder op te zoeken (*Kerkel. Oudh.* IV, p. 134. — *Oudh. v. Kennemerl.* I, p. 535) [1].

Van Wijn (*Huisz. Leeven* I, p. 435 vg.) gaat een stap verder. Sprekende van het beroemde gouden altaarblad, geschonken door graaf Dirk II en zijne gemalin Hildegardis, zegt hij dat dit kunststuk in pand gegeven werd in de eerste helft der 15de eeuw, en dat abt Willem van Mathenes het terugkocht. Dan vervolgt hij: »Door *wien* egter, *waar* en *wanneer* die verpanding was geschied verhaalt, mijns wetens, noch van Leiden, noch eenig ander schrijver, en ik zou van dit alles onkundig gebleven zijn, zoo mij niet, ter gueder uure in handen was gevallen zekere oorspronkelijke, nooit gedrukte, pergamenten rol der veertiende eeuw [2]), uit het klooster van Egmond gekomen, en houdende

1) Op deze lijst van Warmond zou ook voorkomen Heer Henrik van Rees abt van Egmond (*Oudh. v. Kennemerl.*). Hierover spreken wij later.

2) Dit moet waarschijnlijk 15de eeuw zijn.

verscheidene klagten tegen zekeren Egmondschen priester Gijsbert van Vliet, welke ter beoordeeling en uitspraak van Willem, Kardinaal van St. Marcus, en Pausselijk Commissaris hier te lande, omtrent het jaar, naar het schijnt 1424 of 1425, wierden gesteld, en onder welke klagten vermeld wordt »quod dictus Dominus Giselbertus præsertim unam tabulam auream, ultra modum pretiosam, de puro auro et lapidibus pretiosis, quam antiqua Duxissa Hollandiæ, S. Adalberto et templo dicti monasterii obtulit, et a multis annis — in Altari ejusdem templi honorifice locata fuerat, in opido *Brugensi*, Mercatoribus Florentinis, pro septingentis Ducatis oppignoravit" (l. c. p. 436).

Dan, na vermeld te hebben, dat reeds van Rijn dien abt Gisbert niet wist te huis te brengen, vervolgt hij (p. 438) „Van Vliet heet in de bovengemelde rol: *Abt*, of zig als *Abt gedragende* (Abbas vel se pro Abbate gerens), en het blijkt uit dezelve verder dat hij onder Hertog Jan v. Beieren, der zijde van deezen, en des Heeren van Egmond toegedaan, zo reeds vroeger als bijzonderlijk na 't jaar 1420, te saamen met zekeren Jan Bartholomeesz (cfr. supra) veele geweldenarijen in de Abtdij gepleegd en zig eerst voor Prior, naderhand voor Abt had opgeworpen. Dit kan, en zal denkelijk de reden zijn, waarom hij, schoon nimmer door de kloosterlingen *voor wettigen Abt* erkend, en dus ook niet op de lijst der Abten in de Egmondsche Jaarboeken voorkomende, egter bij anderen, 't zij uit onkunde, 't zij omdat zij zijner, dat is, der *Kabbeljauwsche partije* toegedaan waren, met den titel van Abt is vereerd geworden, 't is met dat al zeldzaam dat Van Leiden, die toegang hadt tot de Egmondsche klooster-papieren, en in wiens tijd de bovengenoemde Rol moet aanwezig — en de misdrijven van Van Vliet nog niet

wel konnen vergeeten geweest zijn, geen enkel woord van deezen Priester, maar wel van de geweldenarijen van Bartholomeesz (*Ann.* cap. 70) vermeldt; hoe zeer de laatstgemelde slegts een Bijstander van Van Vliet was en den tweeden persoon in deeze langduurige en bloedige geschillen speelde, door welke de gantsche Abtdij scheen te gronde te zullen gaan".

Dit is des te minder te verklaren daar het *Cart. v. Egm.* (fol 108 v^{0}) dat J. a L. zeker moet gekend en geraadpleegd hebben, zegt, dat de monniken de terugkomst van abt Gerard wenschten, maar dat Gisbert van Vliet en Jan Bartholomeesz. er zich tegen verzetten.

Alles te samen genomen meenen wij de opvolging der gebeurtenissen aldus te mogen rangschikken. Nadat de heer van Egmond, door listen en met geweld den 19den Januari 1424, de verdrijving van abt Gerard (per amotionem) *Prov.* etc. l. c.) en de benoeming van Gisbert van Vliet verkregen had, verhieven de monnniken, hetzij toen, hetzij na den dood van Abt Gerard, voorgevallen op den 8sten Maart [1]), den monnik Willem van Mathenes op den abtsstoel, Hierover in woede ontstoken, zal de heer van Egmond bevel gegeven hebben den nieuw gekozen abt gevangen te nemen. Deze was er eerst in geslaagd, met zijn prior, Hendrik van Houten, en met zich nemende de kostbaarste voorwerpen der abdij, op de vlucht te gaan, maar werd spoedig achterhaald en in de gevangenis geworpen. Hij verbleef daar drie maanden (Bockenb.

1) De laatste veronderstelling komt ons als de meest aannemelijke voor, omdat den 29 Jan. 1424 (v. M. IV, p. 707) hertog Jan aan Willem Simonsz. van Mathenes. *prior* te Egmond, bevel gaf, de goederen der abdij te administreeren, en denzelfden dag verklaarde hij door een ander charter, dat hij zóó handelde met reine bedoeling, en niet, zooals men beweerde, met het oog op eenig voordeel.

p. 70) en waarschijnlijk zal hij zijne bevrijding en dien van den prior, slechts te danken gehad hebben aan eene plechtige belofte, om den ingedrongen abt niet lastig te vallen.

Deze laatste echter schijnt het niet gemakkelijk gehad te hebben met zijne monniken en onderhoorigen. Reeds den 20 Dec. 1424 moest de hertog optreden tusschen hem en zijne pachters te Velsen (v. Mieris *Charterb.* p. 743). — Matthæus, (*Notæ* p. 245. — v. Mieris p. 762 Febr. 1424—1425) vermeldt een charter van hertog Jan van Brabant, van het jaar 1424 (secundum stylum curiæ nostræ) en dat hij op abt Gerard laat slaan. Wij gelooven dat dit eene vergissing is, en aarzelen niet het op abt Gisbert toe te passen. Inderdaad, wijl het charter geene aanduiding van maand vertoont, kunnen wij het, tot welk gedeelte ook van het jaar 1424 (oude stijl) terugbrengen, dus tusschen Paschen 1424, (23 April) en Paschen 1425 (8 April), Maar tot aan den dood van hertog Jan van Beieren, 6 Januari 1425, dragen al de charters van Holland den naam van dien vorst, en slechts sedert dit tijdstip vindt men den naam van Hertog Jan van Brabant [1]), waaruit volgt dat ons charter geplaatst moet worden tusschen 5 Januari en 8 April 1425. Indien wij ons verder herinneren dat abt Gerard den 8sten Maart 1424 overleed, kan er geen sprake van zijn, dat dit charter aan hem moet worden toegeschreven. In dit stuk dus, neemt hertog Jan van Brabant de abdij van Egmond onder zijne bescherming. Vervolgens, zich herinnerende dat de Heilige Stoel eenen abt voor die abdij heeft geconfirmeerd, zegt hij dat vele monniken zich daaruit verwijderd hebben, *bij geckenrade*, omdat zij niet willen

---

1) Het eerste charter bij van Mieris is van den 29 Maart 1424 (*Charterb.* IV, p. 772—773).

gehoorzamen aan eenen abt, waaraan zij voor God, en ingevolge van apostolische brieven, gehoorzaamheid verschuldigd zijn; dat iederen dag die weerspannige monniken en andere personen den abt en het klooster valschelijk beschuldigen, zich bovendien van de inkomsten en goederen der abdij hebben meester gemaakt, en ze hebben verduisterd. Dientengevolge, daar de hertog zich niet in Holland bevindt, beveelt hij zijnen trouwen penningmeester heer Willem van Egmond, (Joh. a L. 72) bijgestaan door eenige andere leden van den raad, den abt en de goederen van het klooster te verdedigen, tegenover wien dan ook, die het zou wagen ze aan te randen.

Den 15den Maart neemt de hertog nogmaals de abdij onder zijne bescherming, en vernieuwt hij hare privilegien (v. M. 763). Den 13den Augustus 1425 bekrachtigt hij den verkoop van eenige bezittingen welke de abt, hier voluit genoemd »onse waelbeminde in Gode Heere Ghysbrecht van Vliet, Abt des Cloesters", verkocht had aan Gerard, bastaard van Egmond, om schulden te betalen (Ibid. 792). Maar dit is dan ook de laatste maal, dat wij Gisbert als abt zien optreden. Hij legde zijne waardigheid den 4den Augustus 1427 neder, (1427, Aug. 4 per resign. Gisbert. a. X. *Lat. lib. prov.* f. 217), en toen nam Willem Simonsz. van Mathenes, voor goed bezit van de abtswaardigheid.

XXXII. **Willem II van Mathenes.** (Wilhelmus Symonsz. de Matthenes). Den 18den Augustus 1427 beloofde Tilman Koning, procureur van abt Willem fl 251 als *Serv. Com.* en 5 *Serv.* in twee termijnen van zes maanden te zullen betalen (LXIV 2), en den 13 Maart 1428 werd voor den Abt eene kwitantie afgegeven (LXIII 77). Zóó trad dan Willem van Mathenes openlijk als abt van Egmond op. Doch het was slechts om zich,

even als Jan de Weent en meer andere zijner voorgangers, door de heeren van Egmond, het leven te zien verbitteren (*Revue Bénéd.* l. c.) Het tijdperk van zijn bestuur nochtans, is verre van onvruchtbaar voor de abdij geweest.

Vooreerst stichtte hij in de abdijkerk, aan het altaar van O. L. Vrouw, eene gezongen mis voor al de Woensdagen van het jaar; indien een geboden feestdag op Woensdag viel, moest de mis op den eerstvolgenden vrijen dag verlegd worden, Door een charter van 6 Januari 1442/43. (J. a. L. 76) bestemde hij tot dat doel de inkomsten van verscheidene landen gelegen in den omtrek van Schiedam. Van die inkomsten moesten jaarlijks 8 stuiver 10 den. en een heller afgehouden worden ten voordeele der karthuizers van den h. Gertruidenberg. De prior van Egmond had de opdracht, die inkomsten uit te deelen aan de priesters en zangers. Ingeval de Woensdagmis mocht verwaarloosd worden, zouden de inkomsten vervallen aan de St. Jansridders te Haarlem, mits dezen de mis in hunne kerk zouden laten zingen.

Veel gewichtiger voor de abdij, was de inlijving der parochiekerk bij de abdij, door eene bulle van Paus Eugenius IV, van 28 April 1442 (J. a L. cap. 77). In die bulle wordt gezegd dat de Paus beveelt, na door een brief van den abt, kennis genomen te hebben van de groote ergernissen en twisten te Egmond ontstaan, omdat deze kerk, naast het klooster en binnen de kloostermuren gelegen en bovendien door de monniken onderhouden, door wereldpriesters bediend werd, dat voortaan een monnik der abdij daar dienst zou doen, ongeacht alle bestaande apostolische brieven en privilegiën. [1])

---

1) Ds. Swalue (l. c. p. 443) beweert, dat tengevolge van die inlijving *al de bewoners der Heerlijkheid verplicht werden bij den Abt te*

Een notarieele akte van 29 Juni 1435 (Dr. Römer, *Kloosters en Abdijen* II p. 233) bericht ons de voornaamste redenen van twist die er bestonden, en meldt ons dat de heer van Egmond de eerste oorzaak er van was. De notaris Albertus Volkers van Enkhuizen *clericus Traj Diœc*, verklaart daarin »dat Johannes Besus, Gerardus Bulman, Nicolaus Theodorici en Walterus Johannes, *procuratores sive magistri fabrice ecclesie parochialis ville*, op dien dag vóór abt Willem verschenen, en dat de heer prelaat hun mededeelde wat tijdens abt Jan de Weent betreffende de parochiekerk vastgesteld was. Namelijk dat de abten van Egmond moesten zorg dragen voor het koor en den toren dier kerk. Overeenkomstig deze afspraak en apostolische brieven, verbood abt Willem aan de procuratoren veranderingen te brengen aan dien toren, welke abt Jan de Weent, van den grond af op kosten der abdij had laten opbouwen, en toonde zich bereid om het werk te voltooien. Maar de procuratoren antwoordden, dat, ofschoon zij den inhoud der apostolische brieven kenden, zij zelf den toren zouden afbouwen overeenkomstig het verlangen en het bevel van den heer van Egmond. Dit antwoord deed de abt door den notaris

---

biechten te gaan!! J. a L. (cap. 73) geeft ons den *modus vivendus* aan, den 24 Sept. 1437 door hertog Philips vastgesteld tusschen de monniken en den pastoor. De abt zou de collatie der kerk hebben, maar de pastoor zou vrij zijn dooden mogen begraven en ten allen tijde de pastoorsrechten in de kerk uitoefenen, uitgezonderd op de »Rogationen" op het feest van »Corpus Domini" en op St. Adalbertsdag als wanneer de monniken solemneele processies hielden. De pastoor moest dan voorop gaan met de schoolkinderen, en de abt met de monniken volgden. Bovendien moest de pastoor jaarlijks twee »grottos flandræ" aan de abdij betalen, als het beeld van het h. Kruis in de parochiekerk ten toon gesteld werd. Eindelijk moest hij de h. Oliën en het h. Chrisma in de abdij halen.

opteekenen. Overigens duurden de moeilijkheden omtrent de parochiekerk en die van Egmond-aan-zee, tusschen abt en heer van Egmond voort tot aan het jaar 1451; zij werden toen bijgelegd door middel van tusschenpersonen

De twee grafschriften die wij bezitten van abt Willem van Mathenes [1]) vermelden ons wat deze prelaat nog in staat was tot stand te brengen ten voordeele der abdij, niettegenstaande de ontelbare moeilijkheden die hem voortdurend omringden. Vooreerst betaalde hij eene oude schuld van 12000 schilden, [2]) kwam terug in het bezit van verscheidene bezittingen hier en daar over het land verspreid, hernieuwde de gebouwen te Abtspoel en Hargom, en voegde er nieuwe gebouwen aan toe, en liet groote verbeteringen aanbrengen binnen de abdij. Hij versierde de reliquiënkast der h. Agatha met schitterende zilveren ornamenten, stichtte missen, zooals wij reeds zeiden, kocht voor de sacristie verscheidene zeer kostbare kruisen in zilver, liet voor de abtswoning vazen in kostbaar metaal vervaardigen, kocht terug en liet herstellen het gouden altaarblad door Gisbert van Vliet te Brugge verpand, en voorzag het klooster van eene groote hoeveelheid nuttige voorwerpen, onder anderen van een grooten voorraad beddengoed. De schrijver van het grafschrift eindigt met den ijver te prijzen dien abt Willem aan den dag legde om de kloostertucht onder zijne monniken te verbeteren en in stand te houden. [3]) Abt Willem van Mathenes

1) Een dier grafschriften werd gedicht »a Magistro Egberto Rhetore magno" (J. a L. cap. 80).

2) Twaalf duysent Wilhelmus schilden, dat soude nu syn ses-en-dertich duysent gulden (Hovæus, p. 120).

3) Fol. 108 van *Cart. v. Egm.* worden aan abt Gerard van Ockenberg meerdere herstellingen toegeschreven die wij veeleer tot den tijd

stierf den 19den Mei 1458 [2]) en werd begraven in de kapel van O. L Vrouw.

Voordat wij tot zijn opvolger overgaan, moeten wij nog het volgende van hem berichten. Matthæus (*Annot* p. 252) vermeldt van hem een charter van 3 Nov. 1430. In *Bijdragen van Haarlem* (1889 XVI p. 53) vindt men een charter van 17 Mei 1433 waarbij abt Willem verkoopt aan de reguliere kanunnikessen (Zijlklooster) te Haarlem, een stuk land gelegen te Heiloo. In het stadsmuseum te Alkmaar wordt een charter bewaard met zijn zegel, van het jaar 1436. In de »*Vrije Fries*" (VI 3de reeks 1892) wordt gezegd dat de in 1439 gegoten klok, welke de halfuren sloeg, op de kapel des H. Joannes te Alkmaar, geschonken werd door abt Willem v. d. Goes. Daar deze abt het klooster van 1526 tot 1560 bestuurde, zouden wij geneigd zijn, behoudens tegenbewijs, dit geschenk aan abt Willem van Mathenes toe te schrijven.

XXXIII. **Jacob van Poelgeest.** (Jacobus Poelgeestius) wiens broeder Gerard heer van Schoonhoven was, had ook de wapens gedragen in dienst van Vrouwe Jacoba

---

van W. v. Mathenes zouden willen verschuiven, daar nergens gezegd wordt dat abt Gerard zich met bouwwerken bezighield, en verscheidene dezer, uitdrukkelijk aan abt Willem in zijn grafschrift worden toegekend. Ziehier wat het *Cart. Egm.* bevat: »abt Gerrit van Ockenbergh heeft de Kerk doen paveeren, twee groote glaes in der Kerke, de twee torens doen hoghen ende kruisen opsetten, en de kerk doen solderen met veel lood en tin, het huis te Hargen doen vermaken, en er een nieuw kamer doen bij maken in steen, den windmolen doen maken, en een kostelijk orsmolen, den buitentoren doen hooghen, de klokken er inhangen, de groote klok doen verhangen, in den toren nieuwe balken en zoldering plaatsen, en dit groote munster in eere staand gehouden totdat hij verdreven werd, en verpleitte meer als de andere abten in 24 jaar vertimmerd — vertimmerde in den Poel meer dan 100 kronen".

2) *Decimo quarto Cal. Junii.* In *Necrol. van Nieuwlicht* staat *13 Cal. Junii* † *Guill. Symonsz. Abb. Egm.* (fol. 270.)"

van Beieren, voordat hij geestelijke werd. Hij sloot zich eerst bij de reguliere kanunikken aan, en werd zelfs prior van het convent in den Haag. Later trad hij, op aanraden van den pauselijken legaat Cusa, zooals zijn grafschrift meldt, in het Benedictijner klooster St. Paulus te Utrecht [1]). Sedert korten tijd was hij daar tot abt gekozen, toen hij het bericht ontving van zijne verheffing tot de waardigheid van abt te Egmond. De monniken, zeggen de kronijkschrijvers, toonden zich over het algemeen niet volkomen tevreden over deze keuze, omdat de nieuwe prelaat maar weinig stemmen verkreeg, en hij zijne benoeming vooral te danken had aan den invloed van Philips van Bourgondië.

Men weet niets van zijn bestuur, dan alleen dat hij »wel en deugdelijk zes jaar de kerkzorg heeft gedragen" (grafschrift), — met de heeren van Egmond in vrede leefde en een zomerverblijf voor de monniken liet bouwen [2]).

Den 18den September 1458 had zijn procureur te Rome, Petrus Dogart beloofd fl. 251, *serv. com.* en 5 *serv.* te betalen (LXXVI, 158v) — en denzelfden dag

---

1) Zonder overbodige opmerkingen te willen maken, schrijven wij hier de volgende woorden van Ds. Swalue (l. c. p. 451) af.... terwijl in 1458, bij het overlijden van Mathenes, toch *Jacob van Poelgeest* door den invloed van Filips tot abt benoemd is. Deze was door *Cusa* aanbevolen, en volgens de Annalen eerst Regulier Canunnik en Prior in het gebied van Filips, voor hij tot de orde van Benedictus overging. Ook dit was een stap tot *reformatie*, waarop *Cusa* bij *Willem van Egmond* had aangedrongen, en waartoe hij werkzaam was geweest. *Cusa* had toch overal in ons vaderland den door hem goedgekeurden regel der reguliere Kanunniken van *Windesheim* zoeken in te voeren, hetwelk hem zoo goed gelukte, dat *120* kloosters zich daarnaar schikten, en hoewel nu deze niet zoo vrijzinnig waren als de *Broederschappen des gemeenen levens,* zoo hebben dezelve echter wel bijgedragen tot voorbereiding der *hervorming* in ons Vaderland".

2) Aestivalem domum recreationis causa in abbatia ædificavit (J. a L. cap. 81).

werd ook eene kwitantie daarvan gegeven (LXXVII, 163 — LXXVIII, 1 v°).

Hij stierf den 4den Augustus 1464, en werd begraven in de kapel van O. L. Vrouw.

Een zegel van hem in rood was van het jaar 1462, wordt bewaard in het stedelijk Museum te Alkmaar (n°. 37).

XXXIV. **Gerrit II van Poelgeest.** (Gerardus), neef van Jacob en met algemeene stemmen tot abt verkoren (Hovæus p. 122) behoorde tot een jongeren stam der doorluchtige familie van Poelgeest, en was *Capellanus* van zijnen voorganger geweest (J. a L. cap. 82). Nauwelijks had hij bezit genomen van den abtstoel, of hij begon een proces tegen den heer van Egmond en diens kapittel, zitting houdende te Egmond-op-den-Hoef, over de parochiekerk. Het schijnt dat die heeren Ds. Jan Okkersz tot pastoor der parochiekerk benoemd hadden, maar deze, ziende dat hij zijn post niet behouden kon, bedankte vrijwillig. De abt gaf toen de parochiekerk aan een zijner monniken Arend van Dorp, en verplaatste Jan Okkersz. naar Egmond-aan-zee. Dit geschiedde op den 31sten Maart 1465 (Matth. *Annot.* p. 245). Zoo werd de parochiekerk, of Mariënmunster, voor goed bij de abdij ingelijfd. Voorzien van apostolische brieven handelde hij op dezelfde wijze met de kerken te Alkmaar, Heiloo, Noordwijk en Voorhout. Hij verkreeg van den h. Stoel, eene bulle van volkomen aflaat, die te Egmond kon verdiend worden van af de eerste vesper van Witten Donderdag tot aan de tweede vesper der octaaf van dien dag. Hij liet het dokzaal aan den ingang van het koor in de abdijkerk, oprichten. Dit was een prachtwerk, versierd met de afbeeldingen in snijwerk van de graven van Holland. Verder kocht hij veenlanden te Besoyen, in Noord-Brabant, en vermeerderde de tienden te Berkel.

Eindelijk maakte hij zich zeer verdienstelijk voor de bibliotheek. Op den omslag van de beroemde »*Expositio Willerami* (et Angelomi) *super cantica canticorum*" bewaard in de bibliotheek van de universiteit te Leiden, staan deze drie verzen:

Abbas Gherardus Poelgeest venerandus in Egmond Istum cum multis librum reparavit honeste InspICIS hIC LeCtor qVo teMpore rVpta refeCIt. (1465) (v. Wijn. *H. Leev.* I p. 277 nota a).

Te zijnen tijde ook, in 1470, kwam Eduard IV, koning van Engeland, met zijn broeder Richard, hertog van Gloucester, en andere heeren naar Egmond ter bedevaart, en, na de reliquiën des h. Adalberts vereerd te hebben, keerde hij met zijn gevolg terug naar den Haag, tot Karel hertog van Bourgondië zijn zwager. (Hovæus p. 70).

Den 29 Nov. 1464 had abt Gerard te Rome de belofte laten afleggen van fl. 133 *Serv. Com.* (LXXX, 96vo) te zullen betalen en denzelfden dag werd hem eene kwitantie afgegeven (LXXIX, 76vo).

Den 5den Dec. 1472, zooals blijkt uit (*Schede di Garampi* 29 t. 36, p. 161vo) deed hij zijne *visitatio ad limina* te Rome, hetzij in eigen persoon of door middel van een procurator.

Abt Gerard van Poelgeest stierf te Leiden, in de octaaf van Maria geboorte (tusschen 8 en 16 Sept.) 1476. Het lijk werd aaar Egmond overgebracht, maar het is onbekend in welk gedeelte der kerk het begraven werd (Matth. Ann. p. 254). Aanstonds na zijn overlijden werd met algemeene stemmen tot abt gekozen:

XXXV. **Nicolaes II van Adrichem**. (Nicolaus Adrichemus, *Bijdr. v. Haarl.* 1897. XXII, p. 119—120). Deze prelaat gaf onloochenbare blijken van moed, van schranderheid en administratieve bekwaamheid, en, in-

dien zijn ongelukkig uiteinde geen schaduw had geworpen over zijne persoonlijkheid, zou hij zeker onder de schitterendste abten van Egmond gerekend kunnen worden. Al zijn groote hoedanigheden nochtans konden niet verhinderen, dat hij bij zijn dood fl. 7000 schuld naliet, nadat hij er bovendien nog 9000 verteerd had, zooals de kronijk vermeldt, (J. a L. vert. v. H. en K. p. 183—Ed. Matth. p. 119, nota n). Wel is waar voegt zij er onmiddelijk bij, als verontschuldiging voor den abt, dat deze een grooten strijd te voeren had tegen Jan bastaard van Bourgondië, en dat aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk twee nachten, met geheel zijn gevolg in de abdij doorbracht.

Deze Jan, onwettige zoon van Philips van Bourgondië, maakte zich berucht door het najagen van winstgevende geestelijke posten. Vernomen hebbende dat de abdij van Egmond zijn abt verloren had, trachtte hij er *commendataire* abt van te worden. Met dit doel kwam hij in allerijl naar Holland, en zond brieven naar Rome waarin stond dat hij, Jan van Bourgondië, met algemeene stemmen tot abt gekozen was. Paus Sixtus IV, hierdoor op het dwaalspoor gebracht, schonk hem inderdaad de abdij. Maar Nicolaes van Adrichem, op zijne beurt, ontbood aanstonds na zijne keuze, den bekenden rechtsgeleerde Ludolph, kanunnik van S. Salvator te Utrecht, en liet hem een procesverbaal zijner benoeming opstellen. Vervolgens zond hij Mr. Cornelius van Edam naar Rome, voorzien van dit stuk, en kort daarna zond hij er ook Mr. Nicolaus van Lier heen, terwijl hij hem de noodige sommen medegaf om de kosten te dekken. De Paus vernietigde alsdan de brieven verleend aan den bastaard, maar deze, in plaats van zich te onderwerpen, riep de hulp in van Lodewijk van Herthuisen, gouverneur van Holland, en heer Jan

van Egmond. Geholpen door deze beide machtige heeren, gelukte het hem in de abdij te dringen, doch de monniken verzetten zich met zooveel geweld tegen hem, dat hij zich niet in het bezit kon stellen van den abtsstoel.

Vóór zijn vertrek vertrouwde hij zijne zaken aan de zorgen van den heer van Egmond. Wij kunnen hier niet in bijzonderheden verhalen al de vervolgingen welke abt Nicolaes uit te staan had van de zijde der heeren van Egmond (cf. *Rev. Bénéd.* l. c.) Dit zou ons te ver voeren. Eerst in Maart 1477 kon hij voor goed bezit nemen van de abdij. De Paus erkende inderdaad den 11den Maart 1477 den gekozen abt van Egmond, niet tegenstaande de abdij als *commende* gegeven bleef aan Louis(sic) van Bourgondië, prot. apost.: „*Et hoc fecit S. Sua ut conservaret compactata facta cum imperatore in Alamania*" (Vat. oblig. LXXXII 77).

Toen de rust weder hersteld was in de abdij, vernam men er, in den zomer van datzelfde jaar, dat aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk, zoon van keizer Frederik, die den 18den Augustus Maria van Bourgondië, dochter en erfgename van hertog Karel huwde, op het punt stond naar Holland te komen (J. a L. cap. 86). Hij kwam er inderdaad omtrent Paschen 1478, om den eed van trouw van de steden te ontvangen. Toen hij te Haarlem kwam, ging de abt van Egmond hem te gemoet, en gaf hem ten geschenke een os ter waarde van fl. 30. De aartshertog, als teeken van dankbaarheid, noodigde den abt aan zijne tafel, en gedurende den disch vormde er zich tusschen beiden een zoo sterke vriendschapsband, dat de vorst, de abdij en den abt plechtig onder zijne bescherming nam, en beloofde ze te zullen verdedigen ten allen tijde en tegenover wien dan ook. Dan schonk de prelaat den aartshertog eenige zilveren vazen, die door hare fraaiheid van vorm en

bewerking den vorst ten zeerste behaagden. Deze keerde vervolgens naar den Haag terug, het hart vervuld met dankbaarheid jegens den abt.[1] Den 11den Nov. 1478 bevond de abt zich te Rome, zooals blijkt uit de *schede Garampi* 29 t. 39 p. 228. Het is evenwel mogelijk, dat hij deze *visitatio ad limina* door een procurator liet verrichten.

Omtrent dien tijd had de bisschop van Utrecht, David van Bourgondië, groote twisten met den adel en de burgers zijner bisschopsstad. Deze vorderden dat de bisschop uit zijnen raad verdrijven zou. Mr. Ludolph van Kampen, Mr. Dirk Uyterweert zijn vicaris, en meerdere andere Vlamingen die zij niet binnen hunne muren wilden ontvangen. Daarop trok de bisschop met zijnen raad zich terug naar Wijk-bij-Duurstede, waar hij alle middelen te baat nam, om zijne stad te benadeelen, totdat hij ze ten laatste in den ban sloeg. (J. a L. cap. 87). De Paus, voorziende dat deze toestand betreurenswaardige gevolgen na zich ging slepen, benoemde drie prelaten, den bisschop van Cesarea, den bisschop van Munster, en abt Nicolaas van Egmond, om te onderzoeken welke van de twee partijen recht kon hebben. De eerste bedankte voor de benoeming om reden dat hij te Utrecht woonde en niet den schijn wilde aannemen, de burgers tegenover den bisschop te beschermen. De tweede bedankte eveneens, omdat hij krijg voerde tegen Gelderland. Er bleef dus slechts de abt van Egmond. over. Vergezeld van

1) (J. a L. 86). Volgens deze opgave zou de abt zich met den aartshertog te Haarlem onderhouden hebben. J. a L. zegt, in het begin van dit hoofdstuk, dat de vorst twee nachten in de abdij doorbracht, met zijn gevolg. Dit feit wordt ook aangegeven in het grafschrift van den abt. Het is mogelijk dat de vorst later nog eens naar Egmond kwam.

eenige raadslieden, begaf hij zich op St. Catharinendag (25 Nov.) 1479, naar Utrecht, onderzocht daar de bewijzen van beide partijen, en deed alles wat hij kon om eene verzoening tot stand te brengen. Vervolgens zond hij al de stukken naar Rome om eene pauselijke uitspraak te verkrijgen. Eindelijk, nadat de burgers van Utrecht eene voldoende borgstelling hadden bij elkaar gebracht, ontbond hij hen van den ban, en keerde naar Egmond terug.

Het volgend jaar 1480, gaf de gouverneur van Holland, Joost de Lalaing heer van Montigny aan een groot aantal voorname heeren die verbannen waren, de vergunning om naar hunne steden terug te keeren. Deze terugkeer moest te Hoorn vóór St. Bartholomeusdag (24 Aug.) geschied zijn, en opdat alles goed zou verloopen, begaf de gouverneur in eigen persoon zich daarheen, begeleid door den abt van Egmond wiens raad hem dikwerf zeer te stade kwam, en die hem niet eerder verliet, dan nadat alle verbannen weder in hunne haardsteden waren teruggekeerd.

Nu verscheen het jaar 1481. In den loop daarvan noodigde de heer van Veere, in Zeeland, zijnen vriend abt Nicolaes van Adrichem uit, om zijne bruiloftsfeesten bij te wonen. Schitterend waren deze, en zij duurden reeds verscheiden dagen, toen op zeker oogenblik de uitgenoodigde heeren en abt Nicolaes, allen reeds door den drank verhit, elkaar aanzetten om wijn vermengd met zout te drinken. Kort daarna moest de prelaat zich verwijderen, maar daar hij zeer lang wegbleef, werden de overige heeren ongerust, en vonden hem, na lang zoeken, levenloos op zekere plaats.

Hij had te nauwernood vijf jaar zijn klooster bestuurd. Zijn lijk werd in eene looden kist gelegd, naar Egmond gevoerd en daar begraven aan de zuidzijde der kerk,

voor de sacristie en tegenover het altaar des h. Benedictus. Zijn grafschrift prijst buitenmate zijn ijver om de gebouwen te herstellen, zijne vrijgevigheid jegens edelen en vrienden, zijne milddadigheid jegens de armen, zijne nauwgezetheid tot het volbrengen zijner plichten, zijn krachtig optreden tegenover de vijanden van de abdij, maar besluit met zijn droevig uiteinde te betreuren.

Rome. Dom WILLIBRORD VAN HETEREN.
O. S. B.

(*Wordt vevolgd*).

ADMISSIËN VAN PRIESTERS TE ALKMAAR 1641—1727.

In deel XXII dezer *Bijdragen*, bl. 406, gaven wij eene lijst der van 1730 tot 1791 door de stadsregeering van Alkmaar toegelaten priesters. Een *eed- en interdictieboek* doorbladerende, vinden wij de geadmitteerden vermeld van 1641 tot 1727 (waarbij dus het vroeger gegevene aansluit) en tevens nog een en ander, 't welk wij merkwaardig genoeg achten om hier woordelijk over te nemen.

Conform de placaten maakten zich den 3 October 1641 bij burgemeesteren bekend: Mr. Jan Kater, wereldlijk priester, geboren te Haarlem, wonende op de Laat in het huis van Sijmon Jacobsz. Baem; Jacob van der Molen, wereldlijk priester, geboren te Haarlem, wonende in de Langestraat, ten huize van Neeltje Jans, nagelaten dochter van Hillegont Adriaens; Mr. Dirck Harmensz., priester, geboren te Alkmaar, wonende op de Nieuwesloot; en Antonis van Hassel (Verhasselt) minderbroeder, wonende in de Schoutestraat, in *de Croen* (*de Guldekroon*).

Den 29 October 1644 verstonden de vergaderde burgemeesteren, bij resumtie van de resolutie, genomen tot wering van den priester Gerrit Braasem, eenparig, dat hij niet in de stad kon worden toegelaten. Den 8 April 1646 werd dit besluit andermaal genomen en hem aangezegd, dat het gedaan verzoek burgemeesteren

onaangenaam was en niet herhaald mocht worden, op poene van tegen hem te procedeeren volgens de placaten. Wat men tegen Braasem had blijkt niet; onder de pastoors der statie van St. Matthias komt hij voor van 1644 tot zijn overlijden in October 1652 (begraven 19 October).

»D heeren Burgem^{n}. en regeerders der stadt Alcmaer, gehoirt Mr. Jan Kater ende Jan Weyertsz. op aenklacht, dat d voorn. Kater, gehaelt zijnde door Jan Weyertsz., de pauselijcke ceremonie aen Jan Jansz., poorter deser stede, recht voor zijn overlijden heeft geadministreert, daer nochtans de voorn. poorter van professie was van de gereformeerde religie ende doen ter tijt genoegsaem buyten verstant was leggende, na de verclaring self van den voorn. Kater. Alle welke es strijdig tegens de placaten van den lande ende niet en behoort onderleyt te werden bij luyden, die alhier in bijwoninge werden geleden. Hebben daeromme d voorn. Kater ende Jan Weyertsz. belast, sulkx ende diergelijks niet weder te doen, ende dat voorn. Kater hem sal onthouden (schoon des versocht) uyt de huysen van de gereformeerde inwoonders deser stede ende jurisdictie vandien, op pene als inde placaten ende dat h. dan datelijck de stadt ende jurisdictie sal werden ontseyt.
Actum den 23 Februarij 1653".

Braasem's opvolger Jacob Gaal schijnt het maar veiliger gevonden te hebben niets te verzoeken. Mr. Reinier Coetenburch, die na hem kwam, was ook al niet fortuinlijk, want den 19 Augustus 1659 werd hem wel vergund als priester te Alkmaar te wonen, maar onder voorwaarde zich als particulier burger te gedragen, zonder eenigen dienst als priester te mogen doen. Dat Westphalen hem niet pastoor maar kapelaan heette, hebben wij vroeger vermeld.

Op het verzoek van Jordaan Stoop en Mr. Maerten Coetenburch [1]) werd den 17 December 1664 Mr. Arnoldus Kuysten, van Amsterdam, bij provisie tot vierden wereldlijken priester (de 2 ordes-geestelijken werden dus ook als zoodanig aangemerkt) toegelaten, mits zich reguleerende naar de placaten en de belofte van getrouwheid doende. Kuysten beloofde daarop dadelijk aan burgemeesteren en regeerders alle getrouwheid en gehoorzaamheid te bewijzen, zooals een eerlijk inwoner van de stad gehouden is te doen. „En is Stoop en Coetenburch aangezegd, dat binnen de stad niet meer dan 4 priesters zullen geduld worden, en gemerkt, dat er boven Cuysten reeds 4 zijn, waarvan eenige niet zijn geadmitteerd, dat een hunner zal moeten uitvallen en zijn dienst kwiteeren".

Den 19 October 1666 besloot de vroedschap eenparig, dat de plaats van pater Alkemade (den jezuiet Dirk van Alkemade, den 12 overleden) niet mocht worden vervuld, en dat in het huis, waarin hij zijn dienst gedaan had, zulks niet meer zou mogen geschieden, met last aan den officier om hierop te letten.

Wederom op verzoek van Stoop en Coetenburch werd den 23 December 1667 Cornelis Keesman, uit Grootebroek, als opvolger van den overleden Kuysten, bij provisie tot vierden priester toegelaten. Desgelijks den 31 Januari 1669, op verzoek van Coetenburch, Dirck Oeringh, van Emmerik, als opvolger van Jan Blom, overleden 5 Januari 1669 [2]), en den 1 Maart 1674, op verzoek van den heer van Dussen, Michiel Nuyts (fran-

---

1) Maarten Coetenburch overleed 4 October 1682. Stoop, die zijn voornaam had uit het geslacht van Foreest, werd begraven 7 April 1668. Beiden waren van protestantsche afkomst.

2) Pastoor Kleef schreef 1668, maar blijkens het grafboek der Groote kerk is het 1669.

ciscaan), geboren te Antwerpen, als opvolger van Anthonie Schuyrman, mede bij provisie als vierde wereldlijke priester. Al dezen 3 legden dezelfde beloften af als van Kuysten is vermeld.

„Alsoo de achtb. Heeren Burgem^{n}. deser stadt genoeghsaem bekent is en in ervaringe gecomen sijn, hoe dat de ledematen onser kercke en andere persoonen, de waere christelijcke gereformeerde religie toegedaen, soo ongetrouwde als bijzonderlijck de welcke aen pausgesinten gehuwelijckt zijn, niettegenstaende haere voorgaende beloften ter contrarie ofte vordere verlichtinge naderhant van Godt almachtich ontfangen, door de priesteren, bagijnen, cloppen als andersints, item van haere paepsche gaden, over 't stuck der religie jammerlijck werden ontrust en gevexeert met grouwelijcke vervloekinge, sware dreygementen, item slaen, stooten en andere soorten van quade huyshoudinge, tot sondinge [1]) droeffheyt van de lijdende pertijen, ergerlijcke en tweespaltige opvoedinge der kinderen, oock wel geheele verwilderinge der selver.

„Ten tweeden, dat de priesteren haer ondernemen de publieke trouw, op den raethuyse ofte in de publieke kercken gedaen, te verachten, ten minsten ongenoechsaem houden, ten waere de luyden door haer, tsij binnens huys ofte inde paepsche conventiculen, wierden hertrout, tot sonderlinge blame, indracht en vercleyninge van de authoriteyt der regeringe ende ordre der kercken.

„Ten derden, dat de pausgesinten haer verstouten, tegens het expresse verbodt vande regeringe, hare dienst te doen in meerdere plaetsen als provisionelijck alleen werden geconniveert.

„Ten vierden, dat de pauselijcke conventiculen soo

1) Sonderlinge?

ontijdich en met zulcke troupen worden aengestelt, datse een ijder int oogh loopen, en alsoo occasie geven van ergernisse, misnoegen en aenclachte, en daer toe somwijlen vreemde papen en jesuiten, tegens de intentie vande regeringe, worden geemployeert.

„Ten vijffden, dat oock meermalen de christelijcke en na godes woort gereformeerde religie wort gelastert, 's lants regenten en sijn doorluchtige hoocheyt, den Heere prince van orange, te naer gesproocken en geblameert.

„Soo hebben de achtb: Heeren Burgemn. u E willen coram ontbieden en van alles deses kennisse geven, ten eynde alle sulcke quade stucken en misbruycken aenstonts verbeteren en int toecomende naergelaten werden; bij manquemente van t welcke u E seeckerlyck beducht mogen sijn, dat de regeringe daer in arbitralijck soude voorsien, ende placcaten vande Heeren Staten deser Lande, tegens de stouticheden der pausgesinten geemaneert, rigoureuselijck sullen doen executeren. actum den VIIIen. meert 1674.

„Welcke voorschreve poincten de priesteren alle vier voorgelesen sijnde, hebben belooft en aengenomen sich daer nae te gedragen, met versoeck, dat hun copien van dese resolutie mochten gewerden, waeromme deselve haer E toegesonden sijn.

Ter ordonn. van de achtb: Heeren
Burgemn. bij mij secret.

P. Schaghen
1674."

Toen Oerinck pastoor te Emmerik geworden was, werd Claes Zierik, wereldlijk priester, geboren te Wognum, den 19 Februari 1675 door burgemeesteren geadmitteerd, na solemneelijk en onder handtasting aan

den president beloofd te hebben, hun als zijne overheid houw en getrouw en in alles gehoorzaam en onderdanig te zullen zijn; niet te zullen trachten iemand met woorden of seductie af te trekken van de christelijke gereformeerde religie en de trouw in de publieke kerk of het raadhuis gesolemniseerd niet te zullen versmaden of vernietigen; voorts, dat hij geen godsdienst zou doen houden in meer plaatsen dan bij provisie hem bij conniventie was toegestaan, verblijvende aan burgemeesteren de faculteit om de vergunning in te trekken, te vernietigen of te verminderen; dat hij de christelijke gereformeerde godsdienst niet in zijne sermoenen of in 't heimelijk zou lasteren of ten kwade spreken, en zich in alles zou gedragen volgens de placaten door de Staten op de pausgezinden geëmaneerd of nog te emaneeren, en naar zoodanige ordonnantiën als burgemeesteren in tijd en wijle zouden statuëeren of reeds gestatuëerd hadden.

Theodorus de Visscher, geboren te Amsterdam, deed als opvolger van Keesman, overleden 30 September 1680, den 11 November dezelfde belofte in handen van den president-burgemeester.

„De heeren burgem^{n}. ende regeerders der stadt Alcmaer seker kennisse becomen hebbende, dat Michiel Nuyts, wereltlijcke priester voorn^{t}. alleen bij ooghluyckinge en toelatinge de inwooninge alhier vergunt sijnde, onder de belofte vande conditien en art^{en}. hem voorgelesen te sullen onderhouden, sich niet ontsien heeft, niet alleen contrarie sijne gedane belolten, maar wel specialijck tegens de placcaten vande hooge overicheyt tegens soodanige menschen geemaneert, Maritge IJven, sijnde vande waere gereformeerde religie, huysvrouw van Willem Sijmons Heulboock toegedaen de paepse gesinte, soo verre te seduceren en te persuaderen, dat gene

ander religie de waere zalighmakende was als alleen die religie waer van hij Nuyts professie was doende, en dat sy, haer daer toe mede begevende, in de hemel conde geraken, Bij welcke grouwelijcke misleydingh hij Machiel Nuyts het selve niet latende, heeft vorders getracht haer Maritge IJven noch wijs te maken, haer trouw voorde magistraet deser stadt gecelebreert onwettigh te sijn en voor hem te doen hertrouwen. Alle het welcke in een stadt van goede politie niet can werden getolereert en ongemerct voorbij gegaen, maer, andere diergelijcke menschen tot exempel, noodtsaekelijck dient gestraft te werden. Soo ist, dat haer achtb. de gemelte Machiel Nuyts gecondemneert hebben, gelijck sij hem condemneren mits desen, ten behoeve vande heer officier deser stadt in een amende van twee hondert gulden, te betalen bijnnen acht dagen naer dato deses; interdicerende vorders de selve Nuyts binnen de tijt van ses maenten gene de minste dienst als priester binnen dese stadt ofte jurisdictie van dien te mogen exerceren, op peyne van swaerder straffe. Ende sal de selve Michiel Nuyts, de voors. ses maenten geexpireert sijnde, gehouden wesen, op niews als priester sijne bijwooninge te versoeken als voor desen. Actum ter camere vande heeren Burgem^n^. voorn^t^. opden 9 October 1682 in kennisse van mij Secret^s^.

P. Schaghen
1682."

Den 16 Juni 1685 werd Henrick Wijnen (dominicaan), geboren te Hees in de Meierij van 's Hertogenbosch. na aflegging der belofte als in 1675 bij handtasting, als wereldlijk priester toegelaten in plaats van Bernardus de Baets, op de Baangracht. In den *Volks-Almanak voor Nederl. Katholieken*, jaargang 1867, blz. 220 wordt

als sterfdag van de Baets genoemd de 16 Mei 1685, niet zeer juist, want hij is reeds den 2 Mei begraven.

De pater jezuiet Florentius van Monfoort, geboren „van *het huis te Vredesteyn* omtrent Utrecht", volgens den heer van Lommel (deel IV, bl. 432 der *Bijdragen*) te Alkmaar in 1679 gevestigd, werd den 4 Januari 1688 geadmitteerd in plaats van den franciscaan Michiel Nuyts, die intusschen eerst den 25 September van het volgende jaar overleden is. Adriaan Westphalen noemt van Montfoort „een gau jesuyt en poletyck meer als godvruchtich" en wij moeten hem wel gelijk geven, als wij zien hoe de dus gekenschetste van afwezigheid of ziekte van Nuyts gebruik maakte om de vierde priestersplaats te vermeesteren tot schade der statie van St. Franciscus; doch het ging hem niet voorspoedig, want reeds in het volgende jaar werd „om abuysen" de kerk der jezuieten verboden en den 17 December Gerardus Schoonhoven, geboren te Gouda, „wereldlijk priester" als opvolger van Nuyts toegelaten.

De verdere admissien waren die van:

Johannes Baptista van Waesbergen, geboren te Aalst, „wereldlijk priester", den 27 December 1691. in de plaats van Wijnen, overleden den 18 November van dat jaar.

Johannes Schoonhoven, geboren te Gouda, priester, den 4 September 1698, in de plaats van Gerardus Schoonhoven, overleden den 11 Augustus.

Johannes Christoffel Suurhuys, geboren te Emmerik, hebbende zijne missie van Petrus Codde te Deventer en aldaar 11 jaren gestaan hebbende, den 5 Sept. 1709.

Johannes Ringers, geboren te Zuidscharwoude, wereldlijk priester, den 18 Mei 1715.

Hermanus Overbeek, geboren te Amsterdam, den 8 Februari 1727 als priester in de Schoutestraat (St. Fran-

ciscus-kerk), in de plaats van Hendrik van Uiterwijck, overleden den 3 Januari bevorens.

Onder de toegelatenen komen niet voor:

Van de statie van St. Laurens Judocus Verkampen. 1656 – 1664.

Van de statie van St. Matthias, behalve de geweigerde Gerrit Braasem, Jacob Gaal, 1652—1657, en Jan Blom, 1661 – 1669.

Van de statie van St. Franciscus Anthonie Schuurmans 1670 – 1674 en Hendrik van Uiterwijck 1704—1727.

Van de statie van St. Dominicus Gillis Abeel 1651—1658 (begraven 3 Augustus), Coenraad de Jonge 1658—1659, Bernardus de Baets 1659—1685, terwijl over de eerst geweigerde en daarna verleende vergunning van Johannes Baptista van Waesbergen, 1691—1702, en de eerst verleende en daarna ingetrokken toelating van Hyacinthus Verreyken, 1702—1705, omstandig bericht gevonden wordt in voornoemden *Volks-almanak*, bl. 222—226.

De dominicanen waren dus van de slechtste conditie. Het bezwaar tegen hunne admissie zal wel voornamelijk geweest zijn de geboorte der meesten buiten het gebied der Unie; Coenraad de Jonge was wel Haarlemmer, maar het enkele jaar tot zijn dood, te Alkmaar doorgebracht in lijdenden toestand, kan hem belet hebben zich de noodige moeite voor zijne toelating te geven.

Franciscanen zijn in onze lijst meermalen als wereldlijke priesters genoemd; wij gelooven niet, dat zij zich als zoodanig hebben voorgedaan (burgemeesteren wisten trouwens wel welke statiën door ordes-geestelijken bediend werden), maar veeleer, dat burgemeesteren uit welwillendheid jegens de aanzienlijke, tot de statie behoorende ingezetenen, hen als zoodanig kenmerkten, om den schijn van naleving der placaten te bewaren.

Bij het door ons in deelen XIX en XXI vermelde over maatregelen tegen samenkomsten, gebruiken enz. der roomschgezinden is nog te voegen, dat de vroedschap den 25 Maart 1651 burgemeesteren opdroeg den officier aan te zeggen, „de toenemende stoutigheden der papisten tegen te gaan".

Over het optreden der schouten in 1636, 53 en 54 zijn in deelen VII en IX berichten te vinden. Het is bekend, dat deze ambtenaren het meestal met de uitvoering der placaten niet te nauw namen, indien de bedreigden hun geldzucht maar bevredigden, en dat dit misbruik zoo algemeen werd, dat de Staten van Holland daar sedert het midden der 18e. eeuw in berustten en zelfs baljuwen in de heffing der recognitiën handhaafden. Mr. Willem Bijl, in November 1713 schout van Alkmaar geworden, volgde het voorbeeld zijner collega's elders, en toonde zich daarbij al zeer weinig inschikkelijk. Den 19 Januari 1716, verhaalt een aanteekenaar, „deed hij al de roomsche kerken sluiten, omdat die hem maar *f* 300 's jaars wilden geven en hij *f* 400 wilde hebben. Dit sluiten deed hij op eigener authoriteit; het baarde veel consternatie en opspraak, het was hier nooit meer gebeurd. Hij wilde ook eene vereering hebben van den nieuwen priester Ringers". Bijl overleed den 19 September 1718, en van zijn opvolger Jhr. IJsbrand Jacob van Vladeracken wordt gezegd, dat deze minder geldgierig was, hetgeen zal beteekenen, dat hij zich met *f* 300 liet vergenoegen. Volgens de lijst der recognitiën, voorkomende in de *Resolutien van de Heeren Staten van Holland en Westvriesland, genoomen in de jaare 1786*, bl. 3660, bedroeg die aan den hoofdofficier van Alkmaar nog *f* 300.

C. W. Bruinvis.

NOG IETS OVER HET PAPENGILDE TE ALKMAAR.

In deel XXV pag. 153 en v.v. heeft de heer C. W. Bruinvis uitvoerig mededeeling gedaan van wat hij omtrent dit eigenaardig gilde gevonden en verzameld had. Hij zegt daar, dat volgens eene aanteekening van A. Westphalen daartoe behoorden „alle geleerde en fatsoenlijke lieden" en, zooals de naam verwachten doet, meerendeels geestelijken. Dezer dagen toegang hebbende tot het archief eener oud-Hollandsche familie vond ik daar een afschrift van een: »extract uyt een oudt rekenboeck der goederen en personen van 't l. vrouwe alias Papengilde tot Alcmaer". Dit »rekenboeck" was »geintituleert": »Liber contubernii cleri et presbyterorum Alcmarianorum quod infra octava natalis beatæ Deiparæ virginis solemniter celebrari solet".

Dit extract nu bepaalt zich tot eene ledenlijst van hen, die van 1502 tot 1568 tot het gilde werden toegelaten, en geeft dus omtrent de bezittingen van het gilde en omtrent de eigenlijke werkzaamheid geen licht. Wat de eerste betreft bezit het Alkmaarsch gemeentearchief echter de ook door den heer C. W. B. vermelde en in 1568 plaats gehad hebbende „opmeting van alle de landen"; van de rentebrieven is het juiste bedrag niet te bepalen, vooral omdat na de omwenteling het grootste deel er van schijnt te zijn verduisterd. Evenzeer blijven wij omtrent de werkzaamheden in het on-

zekere. Behalve de feestelijke maaltijden „infra octavam" van O. L. V. geboortedag, dus tusschen 8 en 15 September, blijkt er niet anders, dan het onderhouden van een altaar in de parochiekerk, waarvan de kleinodiën uitgeleend werden aan minder rijke bezittingen hebbende genootschappen of ook aan de kerk-zelve.

Toch is het niet zonder belang de naamlijst na te gaan. Niet, alleen omdat daarin te vinden zijn tal van geestelijken, maar ook ter wille van de leeken, die blijkbaar vertegenwoordigen de meest aanzienlijken en ontwikkelden uit het zestiende-eeuwsche Alkmaar. Maar het zeer groot getal der leden, de uitbreiding vooral tot vele niet-stadgenooten, geeft grond tot het vermoeden, dat wij hier met een teeken van verval te doen hebben, dat de rijkdommen, de jaarlijksche uitkeering en de feestmaaltijd — misschien nog andere aan het lidmaatschap verbonden voordeelen of rechten — er toe hebben geleid, dat vrienden en kennissen tot de congregatie toetraden, zonder dat zij konden deelnemen aan wat er aan ernstig werk wellicht te doen viel. Was een der plichten verdediging der Roomsche religie, zooals Westphalen meent, maar de heer Bruinvis betwijfelt, dan is däärvan althans, en dat nog wel in de XVIe eeuw toen de behoefte daaraan grooter was dan ooit, zeker bitter weinig terecht gekomen, wijl onder de leden verscheiden hervormd-gewordenen worden gevonden, zooals zelfs leiders der hervormingsbeweging te Alkmaar n.l. Cornelis Cooltuyn, Nanning van Foreest en Arnold Rosenberch.

Hier volgt de gemelde lijst, waarin achter die personen van wie iets meer bekend is, de bijvoeging volgt van datgene, wat omtrent hen als lid van het gilde van eenig belang kan worden geacht. De voorgeplaatste jaartallen zijn die van aankomst.

JAAR.	NAMEN.	AANTEEKENINGEN.
1502	D. Bartoldus Petri.	Een B. P. † 1555 beheerde een vicary op het altaar van S. Joh. Evang. en Apost. in de Alkm. par. kerk.
1504	D. Hero.	Volgens de lijst Kanunnik in Egmond a. d. Hoef.
»	D. Joannis Garbradi in Porta.	
1507	Gerhardus dns de Assendelft.	Gerrit Claesz. v. A. ridder en president van het Hof van Holland † 1558.
1509	Dodo Joannis.	Doede Jansz. vroedschap, schepen en burgemeester van A.
»	D. Henricus de Croneburch.	Henr. Jeroensz. de C. priester 1519—'45.
1510	D. Garbrandus Nicolaï.	Dezelfde die reeds in 1457 rector en proc. was v. h. middelhof?
1511	D. Nicolaus [Joannis] Buser	14 Juni 1511 priester geworden, 1514 pastoor te St. Maarten, beheerde een vicary o. h. altaar van S. Severus te A. † 1558.
1512	Andreas Petri Zell.	Kerkmeester, vroedschap, thesaurier en burgemeester † 1565.
»	D. Nicolaus Martini.	
1514	D. Gerardus de Graft.	
»	D. Theodorus Petri Verwer.	
1516	D. Petrus Vicecuratus.	
»	D. Petrus Outdorp.	Pastoor te O. 1512—'14? zie Bijdr. XXI p. 154.
1517	D. Cornelius Allinck.	
»	D. M. Petrus.	Volgens de lijst »pastor in Cromenye"; Mr. Pieter Lambertsz. werd met de pastorie begeven in 1508.
»	Jordanus Jordani de Foreest.	J. v. F. † 1559 de vader van Pieter, Nanning, Jacob en Jan, was vroedschap, schepen, burgemeester van Alkmaar, en bailluw van Bergen.
1518	Thomas Thomae.	
»	D. Joes de Aemsfordia.	
»	D. Adrianus Danielis.	
»	D. Albertus Theodorici Canonicus.	In 1498 reeds genoemd als geestelijke van het U. bisdom en keiz.-notaris
»	M. Henricus Petri Rabbi.	† 1557; zijn twee zoons waren lid der vroedschap.
»	M. Anthonius de Hoorn.	
1519	M. Jacobus Chirurgus.	
»	D. Joes Zygeri.	Pater van 't jonge Hof na 1550, memoriemeester '49.
»	D. Petrus Castercum.	Volgens de lijst: »decanus hoeveus".
1520	D. Petrus Nannius.	Volgens de lijst lat(inae) Pro(fessor); hij was Alkm. van geboorte en leeraar aan de lat. school: werd in 1521 rector te Gouda, in 1539 professor te Leuven aan het Collegium Buslidianum. † 1557.

JAAR.	NAMEN.	AANTEEEKENINGEN.
1520	D. Guilielmus IJsbrandi Poytman.	een Willem IJsbr. was vice-cureit te Uitgeest.
»	D. Nicolaus Laurentius de Graft.	
1521	Jacobus Guilielmi Brouwer.	Vroedschap en schepen van Alkmaar.
1522	Andreas Guilielmi.	Andries Willemsz. v. Oudshoorn gen. Sonnevelt geh. met Wilhelmina Pietersdr. Palinc; een der rijkste inwoners der stad A., rentmr. van Egmond, eerste dijkgraaf van de Uitwat. Sluizen † 1555.
»	Simon Joannis Brouwer.	Vroedschap, schepen en burgemeester van A.
1527	D. Jodocus Nicolai.	
1528	Johannes Jois Buser.	Vroedschap schepen en burgemeester van A.
1529	M. Gerardus Theodorici Pr.	Mr. G. Dzn. priester en hostiebakker was in 1549 onder de oudsten der memorie-meesters, in 1536—45 is een G. Dz. pater in Oude Hof.
»	D. Andreas Theobaldi.	† 1558 vicaris a. h. altaar S. Jeroen.
1530	D. Joannes Gawini.	Waarsch. Jacobus G. in 1524 notaris en priester, een Johan Gagwijn was 1537 onderpastoor te Assendelft.
»	D. Gerardus Henrici Backer.	Volgens de lijst »pastor in Oterlik."
»	D. Cornelius.	
1531	M. Gerardus Hermanni Ramp.	Deken van West-Friesland, in 1529 priester, bezitter van een vicarie op het St. Anthonius-altaar in de S. Bavo te Haarlem; eveneens van een vicarie te Beverwijk. † 1553.
»	D. Cornelius Gerardi Dne.	was in 1539 raad van het gilde.
»	Gerardus Bartoldi Secretarius.	Secretaris der stad? In dat geval waarsch. foutief voor Bartoldus Gerardi die omstreeks dien tijd ook thesaurier was.
1532	D. Laurentius Henrici.	was in 1563 pastoor te Hoogwoud.
»	M. Gerardus Gerardi Clericus.	
»	Theodoricus filius Augustini.	Dirck Augz. van Teylingen, rentmeester der abdij v. Egmond.
1533	D. Hieronymus Guilielmi, de Oudorp.	een H. Wilhelmi was in 1568 pastoor te Venhuizen.
»	D. Joannis Jacobi Rufus.	in 1558 predikant der parochiekerk, later ook in het H. Geesthuis, bezitter der vicarie v. Jacob Matthijsz. sedert 1528.
1534	D. Nicolaus Petri.	Mr. Claes Pietersz. bac. in de rechten was 1521 en 1535 pastoor der par. kerk.
1535	Jacobus Jacobi Eelcoper.	Wrs. dezelfde als J. Jzn. Palingcooper, vroedschap en burgemeester van A.

Jaar.	Namen.	Aanteekeningen.
1535	Joannes Jacobi in Hoorn.	
»	Nicolaus Laurentii.	schepen en vroedschap van Alkmaar † 1553.
»	D. Jacobus Volkerdi de Coedyc.	
1537	D. Stephanus Nobelgout.	
»	D. Franciscus Matthiae.	
1538	D. Theodoricus Allardi.	Volgens de lijst »schoolmeester, † kort vóór Paschen 1559".
»	D. Reinerus Nicolai sup. Hoeva.	
»	D. Cornelius Simonis de Akersloot.	
1539	D. Cornelius Reyneri pistor.	C. R. priester in 1540 aangesteld tot koster der parochiekerk te A.
»	D. Theodoricus Coepman pastor.	
»	Petrus Bartholomaei.	Vroedschap, schepen en burgemeester der stad A.
»	Petrus Nicolai Canemakers.	† 1558 vroedschap en schepen der stad A.
»	Bartholemaeus Thomae.	† 1556 vroedschap, schepen en burgemeester der stad A.
1540	Jacobus Augustini de Teylingen.	Geb. 1516, † 1593, geneesheer en thesaurier te A.
1541	M. Cornelius Joannis.	Volgens de lijst »advocatus".
»	D. Petrus Madder de Graft.	
1542	D. Albertus de Calverdyc.	
»	D. M. Allerdus Bloemen.	
»	D. Gerardus Henrici Hoedemaker.	Ook »Hoet", bezitter eener vicarie op S. Elisab. altaar, officians v. d. vicarie van Mr. H. Willemz. op het altaar O. L. Vr. ter Nood G.
»	D. Jacobus Zaerdamensis.	
»	D. Adrianus Egmundensis.	
»	D. Joannes Meynardi Warmenhuizen.	
»	Adrianus Nannij.	Volgens de lijst: »Olim pretor". Hij was herhaaldelijk schout te A.
1543	Florentius Augustini Teylingen.	Vroedschap, schepen en burgemeester van Alkmaar. Hij was burgemeester tijdens het Beleg.
»	D. Henricus Petri doctor.	Reclameert in 1578 wegens zijne alimentatie als priester en oud-gildebroeder; hij bediende de St. Andries Kapel.
»	D. Anthonius Reyneri.	
»	Sinon de Veen.	Simon Aertsz. v. V. † 1555 vroedschap.
»	M. Gerardus Joannes Nieburgh.	Later een der beschermers van de hervormde priesters, zie v. Vloten N. Holl. in het Geuzenjaar, in de Stud. en Bijdr. van Moll en de H. Sch. I.

JAAR.	NAMEN.	AANTEEKENINGEN.
1543	Wilhelmus Andreae Sonnevelt.	Vroedschap, † 11 April 1569.
»	Wouterus Cornelii.	† 1568 vroedschap, thesaurier, schepen en burgemeester van A.
»	D. Fredericus Thimanni.	
1545	D. Laurentius Jacobi Zas.	Pastoor der parochiekerk, voorganger van Cooltuyn en opvolger van Claes Verwer; nog in 1550 genoemd.
»	Jacobus Jacobi Madder.	Vroedschap, schepen en burgemeester † 1603.
»	D. Fredericus Johannis.	Wrs. Vrerick Jansz. Coen kapellaan in 1558.
»	Cornelius Garbrandi lakencoper.	Vroedschap † 1557 Wrs, was zijn toenaam Ruych.
1546	Lucas Andreae.	
»	D. Joannis de Hoogtwout.	
»	D. Vych de Hoorn.	Volgens de lijst pr(ior) int middh(of), wrs. dezelfde die in 1553 te Hoorn overleed als confessor van 't Clarissenklooster aldaar.
»	Adrianus Jacobi.	Vroedschap; waarschijnlijk was zijn toenaam Toornburch.
»	D. Joannes Jacobi pistor.	
»	D. M. Romanus Warmenhuys.	
»	D. Joannes Wouteri Claviger.	
»	D. Joannes Nicolai Heyloe.	Dezelfde die in 1514 onderpastoor was te Limmen? Hij was toen 33 jaar.
»	Joannes Theodorici Brouwer.	† 1. Febr. 1564, vroedschap.
»	M. Petrus Foreestius.	P. Jordaensz. v. F., 1522—97, beroemd medicus; leefde eenigen tijd te Delft, waar hij o. a. bij Willem v. O. practiseerde. Zijn »Observationes" waren een gezocht werk. Hij was gehuwd met Eva Augustdr. v. Teylingen.
1547	D. M. Petrus Olbrands.	Volgens de lijst »secre(tarius) Abb(atis)."
»	D. Simon Bartholomei.	» » » past(or) Ber(gensis); hij was dit nog in 1568.
1548	D. Joannes Adriani.	bediende de vicary van Mr. H. Willemsz. op het altaar van O. L. V.
»	D. Cornelius Petri.	in 1557 was een C. P. pastoor te N. Scharwoude in '44 op Wieringen.
»	Bartholomeus Augustini.	Volgens de lijst »praetor", dns Bartelmies v. Teylingen, schout en thesaurier van Alkmaar.
»	Petrus Andreae Bronchorst.	Zoon van A. v. Br. raadsheer in den Hove v. Holland. Hij was gehuwd met Geertruid v. Oudshoorn genaamd Sonnevelt.

JAAR.	NAMEN.	AANTEEKENINGEN.
1548	Gerardus Thomae.	Wrs. Gerrit Thaemsz. wiens toenaam waarsch. was Van der Does, vroedschap en schepen v. A.
»	M. Paulus Joannis Hornanus.	
»	M. Wilhelmus Gerardi Hierosolom.	de Alkm. vroedschap van dezen naam was in '48 reeds gestorven.
»	Warnerus Petri Faber. Hierosolom.	
1549	M. Thomas Mathiae.	Volgens de lijst P(ate)r iun(ioris) co(nventus)
»	D. Joannes Pontiani.	
»	D. Joannes Speck.	J. Cornelisz. was in 1545 altarist te Hensbroek in '61 te St. Maarten en in 1567 priester en cureit te Petten.
»	Franciscus Augustini Teylingius.	Fr. v. Teylingen, secretaris en thesaurier der stad A.
»	Jacobus Cornelii Hieroso: alias pollepel.	
1550	D. Bonaventura Leydensis.	
»	D. Reynerus.	Volgens de lijst »Pastor in Scorel." Hij verliet den dienst w.s. als hervormde in 1568.
»	Theodoricus Petri.	
»	IJsbrandus Francisci.	Vroedschap te Alkmaar.
1551	D. Henricus Reyneri.	
»	D. Andreas Simonis.	Ws. Andr. Simonsz. Cluver priester en lector aan de Lat. school.
»	D. Cornelius Henrici.	Ws. C. Hz. Cannius, lector aan de Lat. school en priester.
»	D. Theodoricus Jacobi Heneweer.	Priester en koorleider; onderwijzer in den zang aan de Lat. School.
»	D. Wouterus Joannis.	
»	D. Simon Joannis.	In 1556 is een S. J. altarist te Obdam.
»	D. IJsbrandus Paeng.	D. Y. Pagim of Pagini was 1549 en nog in 1568 pastoor te Limmen.
»	D. Martinus.	Volgens de lijst »canonicus in Hoeva" — was het misschien dezelfde wien Wusius schreef [Bijdr. XX p. 103]?
»	Cornelius Cornelii Cooltuyn.	Pastoor te Enkhuizen en te Alkmaar, hervormd preeker geworden en uitgeweken.
1552	D. Cornelius Jacobi Bloemen.	
»	M. Rembrandus Simonis Coecus.	
»	D. Anthonius Petri medici.	
»	Bartholomeus Simonis.	Schepen van Alkmaar: toegenaamd Brouwer; getijdemeester 1544.
1553	D. Adrianus Jacobi Basgen.	Doet 1555 afstand van een vicarie op het altaar v. S. Eligius.

Jaar.	Namen.	Aanteekeningen.
1553	D. Andreas.	Volgens de lijst »pastor in Outdorp" dus Andries Corneliszoon Nerdenus hij wordt 1573 te Amsterdam begraven.
»	D. Jacobus Wilhelmi non kakos.	
»	D. Laurentius Nicolai barbitonsoris.	Ws. de later hervormd geworden pastoor van Eenigenburg.
»	D. Joannes Matthiae booch	
»	D. Petrus Osseweijer.	Pieter Jansz. O. was in 1544 pastoor op Wieringen, in 1548 te Obdam.
»		Kapelaan te Egmond binnen; had een vicarie op het altaar van S. Elisab. te A.
»		
»	D Cornelius.	Volgens de lijst pastor in Grosthuizen.
»	M. Lodovicus.	Volgens de lijst »canonicus in Hoeva".
»	D. Wilhelmus a Goes.	Abt van Egmond.
»	Petrus Ilpendamius.	Volgens de lijst »a secretis abbatis".
	M. Laurentius Jacobi Vlim.	Vlimmius; leeraar aan de Lat. School.
»	D. V. M. Cornelius Enchus.	Volgens de lijst p[ate]r ant[iqui] co[nventus], Mr. Corn. Pietersz. was dit in 1551 en nog in '63.
»	Wilhelmus Anthonii Sonck Hierosol.	Vroedschap en thesaurier van Alkmaar † 12. Mei 1563.
1554	Nicolaus Harconis.	Toenaam van Houten, vroedschap, schepen en burgemeester van A. † 6. Nov. 1577.
»	D. Joannis Garbrandi Bickback.	
»		
»	D. Leonardus.	Volgens de lijst »pastor in Calverdyc".
	D. Cornelius Pruyssen.	
»	Nannius Foreestius.	Nanning v. Foreest Jordensz. later pensionaris van Alkmaar.
»	Joannes Zuermondius.	Dezelfde die in 1567 prior was van het regulieren convent te Beverwijk?
	Jacobus Reyneri Boon.	toegenaamd v. Waerdendel, vroedschap schepen en burgem. van Alkmaar, kerkmeester en voogd van 't Jongehof.
1555	D. Theodoricus Theodorici.	
»	Jarius de Tiepma.	Volgens de lijst Redituarius. Jarich v. Tjepma was rentmeester van de Graaflijkheids vroonlanden.
»	Wilhelmus Wilhelmi de Riedwijck.	Vroedschap, schepen en burgemeester van Alkmaar, † 18 Dec. 1589.
»	Joannes Joannis Vandermeer.	
1556	F. Cornelius.	Volgens de lijst: »prior Regula: in Heiloe" dus Cornelius Joannis Schermerius. Hij was nog prior in 1567.
»	F. Nicolaus.	Volgens de lijst »procurator ibidem".

JAAR.	NAMEN.	AANTEEKENINGEN.
1556	D. Nicolaus Nicolai.	in 1557 was een N. N. onderpastoor te Obdam.
»	D. Guilielmus Nicolai.	in 1558 Pater van het Witte begijnhof te A.
»	Guilielmus Lamberti.	Volgens de lijst »bibliopola ibidem" te Heiloo?
»	Guilielmus Cornelis Lakeman.	Schepen en thesaurier van Alkmaar.
»	Nicolaus Gerardi Verdeel.	
1557	D. Joannes Joannis Cantor.	
»	D. Trudo.	Volgens de lijst »p(ater) iunioris conventus." Hij is dat zeker slechts kort geweest.
»	D. Theodoricus.	Volgens de lijst »pastor in Coedyc".
»	Thomas Bartholomaei.	Vroedschap en schepen van Alkmaar.
»	Guilielmus Joannis Steenhuis.	Schepen van Alkmaar.
»	M. Allardus Cornelii doct. med.	
»	F. Guilielmus Bickback.	
1558	D. Christianus.	Volgens de lijst »pastor in Lamerscage".
»	Allardus Nicolai.	† 1571 vroedschap, schepen en burgemeester te A.
»	Jacobus Theodorici.	† 1608. Jac. Dzn. Wijnkooper, vroedschap, schepen en burgemeester van A.
»	M. Jacobus Adriani Toornburch.	† 1583. Vroedschap, schepen burgemeester van A.
1559	Pater Martinus Harlemensis.	pater van 't Jonge Hof: Maerten Formerius. Zie dl. XXIX deze Bijdr.
»	D. Theodorus Hermanni.	
»	D.M. Joannes Bartholomaei.	
»	D. Paulus Francisci.	
»	D. Theodorus Theodorici canonicus.	
1560	Cornelis Joannis de Nyburch.	† 1610. dijkgraaf v. Geestmerambacht, vroedschap, schepen en burgemeester van A.
»	Garbrandus Cornelis alias comen.	Gerbr. Corn. Comans, schepen te A.
»	Bartoldus Simonis.	Baert Simonsz. Brouwer, vroedschap, schepen en burgemeester van A.
»	Augustinus Aug. Teylingius.	Thesaurier van Alkmaar.
»	Theodoricus Martini.	Vroedschap te Alkmaar.
1561	D. Rodolphus.	Volgens de lijst „decanus Hornanus" dus Rudolph Strackman deken van W. Friesland nog in 1568.
»	D. Petrus Laurentii.	
»	Jodocus.	Volgens de lijst »pensionarius Hornanus" Is dit misschien foutief voor den *schout* Mz. Joost Huygesloot?

Jaar.	Namen.	Aanteekeningen.
1561	Martinus Lubbrandi.	†1585 vroedschap.
»	Cornelis Joannis Boon.	
1562	M. Arnoldus Rosenberch doctor u. i.	Dezelfde die, vriend van Brederode en drost van Vianen, tijdelijk te Alkmaar den herberg Ceulen bezat, en daar een der eersten onder de hervormers was. Zie v. Vloten N. Opstand I p. 63 en 255.
»	D. M. Albertus.	Volgens de lijst »pastor Alkmarianus" dit moet zijn Mr. Elbert Huyck. Hij werd echter waarsch. eerst pastoor na 1563.
»	D. Cornelius.	Volgens de lijst: »pastor in Opmeer."
»	D. Gerardus Junius.	
»	D. Adrianus Wibrandi.	
»	Schout Valck.	
1564	D. Bartholomeus Joannis.	
»	D. Joannes Joannis Minimus	Ws. de in 1573 te Amsterdam begraven »Heer J. Jzn v. Alkm. alias paep mug."
1565	Guilhelmus Joannis Brouwer.	
»	Meinardus Francisci Fabius	
1568	D. David Leonardi.	De kapelaan van pastoor Eilard, van Waterland wiens lot hij deelde.

Bij het doorlezen dezer lijst zal men zien, dat èn het getal der niet-geestelijken èn dat van hen die niet in de stad woonachtig waren, voortdurend stijgt. Boven merkten wij reeds op dat dit van verval getuigt. Een ander teeken daarvan is nog dit, dat van de niet-geestelijken van wie wij iets meer weten : de v. Teylingens, de Foreesten, de Oudshoorns, de datum van toetreding ongeveer steeds valt op het 23ste jaar. Het lidmaatschap werd dus in die families als iets vanzelf sprekends beschouwd, wat toch niet wijzen kan op een met overtuiging toetreden tot een congregatie, ten einde daar den arbeid te verrichten, die te doen noodzakelijk was.

Hoe het met het gilde afliep en nadere bijzonderheden vindt men in het vermelde artikel van den heer C. W. Bruinvis. Het hier gegevene bedoelt niet meer te zijn dan eene aanvulling.

Alkmaar. H. E. van Gelder.

DE „VERGADERINGHE DER MAECHDEN VAN DEN HOECK" TE HAARLEM.

(Vervolg van bl. 159).

In 1592 was Sasbout Vosmeer door paus Clemens VIII aangesteld tot Vicarius Apostolicus over Holland en Zeeland, en de overige streken van Nederduitschland die „in de handen der rebellen waren." 1) Het spreekt van zelf, dat deze aanstelling onbekend moest blijven aan de Staten en verdere protestantsche overheden. Dat gelukte in de eerste jaren vrij wel. Sedert echter de benoeming van Albert Eggius, tot Vicaris Generaal van het bisdom Haarlem, verzet had ondervonden van de Haarlemsche kapittelheeren, en dit gerucht had gemaakt naar buiten, doordien er brieven in verkeerde handen waren geraakt [2]), was den Apostolischen Vicaris meer dan ooit voorzichtigheid geboden. Zoo had hij dan ook doen weten, dat diegenen der Katholieken bij welke hij heimelijk placht te verblijven, van de brieven en bescheiden die zij onder zich hadden alles zouden verbranden wat niet volstrektelijk bewaard moest blijven. Maar juist deze maatregel werd hem door een bijkomend ongeluk noodlottig.

Te Utrecht was hij gewend eene schuilplaats te hebben bij Jonkvrouw Duist van Voorhout. Toen zij nu de

---

1) *Tabula Chronol.* Bijdr. I bl. 221.

2) *Franc. Dusseldorpii Annales* uitgeg. door R. Fruin in de werken v. h. Histor. Genootsch. bl. 275—78.

waarschuwing ontving, stond zij, het was kort na Paschen van 1601, juist reisvaardig naar Gouda, maar pakte daarom de brieven bij haar berustend, een zeventigtal, inderhaast bij elkaar, om ze te Gouda op haar gemak uit te zoeken. Onderweg echter, bij Oudewater, kwam haar rijtuig met een ander in botsing, en in de ontsteltenis wist een der soldaten die daar op wacht lagen haar den reistasch afhandig te maken. Hij zocht uit wat hem van waarde was en wierp de brieven in het kreupelhout. Zoo kwamen deze in handen van den Oudewaterschen predikant en ten laatste terecht bij de Staten in den Haag. Wel waren de brieven van geen bijzonder gewicht, maar zij brachten het vermoeden, dat bij Sasbout Vosmeer het geestelijk gezag berustte, tot zekerheid.

Alzoo werd er in dit en het volgend jaar ijverig naar hem en anderen der voornaamste geestelijken gezocht; op 16 Mei 1601 in zijn ouderlijk huis te Delft en den volgenden dag bij pastoor de Jong in den Haag. Den 25 Juni deed de baljuw te Utrecht 's nachts invallen in het huis van Jonkvrouw Duyst zelve, en in dat van pastoor Adrianus van Oorschot. Gelukkig overal te vergeefs. [1]) In Juli werden in Haarlem de H. Diensten verstoord bij Nicolaas Wiggers, en eenen anderen priester Cornelius Hagius; zij ontkwamen slechts door losgelden van *f* 600 en *f* 300 [2]). In het volgende jaar werd op 29 Maart de boven reeds genoemde Vicaris Generaal Eggius gevangen genomen te Amsterdam; den 30 Mei vaardigde Prins Maurits een bevel uit tot gevangenneming van Vosmeer, [3]) en op 1 Juni werd ook Wiggers door

1) *Van Dusseldorp's Annalen* l.c. bl. 280—82.

2) *Dusseld.* bl. 283.

3) *Batavia Sacra* II, pag. 50 geeft de Latijnsche vertaling van het stuk.

het Hof van Holland ingedaagd. En reeds te voren op den Zondag „Cantate" [1]) was, ook weer naar aanleiding van een onderschepten brief door den gevangen Eggius aan Wiggers geschreven, een inval gedaan in »den Hoeck". Toen daar echter noch Wiggers, noch een ander priester [2]) dien men zocht, gevonden waren, werd er alles overhoop gehaald, en werden zelfs kostbare gewaden en altaarsieraden op twee wagens geladen en in triomf naar het stadhuis gevoerd. [3]) De klopjes werden gezamenlijk bij publicatie opgeroepen om op een bepaalden dag omstreeks 's Heeren-Hemelvaart (16 Mei) voor den Magistraat te verschijnen; doch zij wisten zich bijtijds weg te maken of schuil te houden.

Deze beproevingen blijven in de »Levens" niet onvermeld. »Dese bruidt Christi (Maritgen Tonis) [4]) heeft veel swaricheyt ende vervolginge beleeft vande vergaederinghe, als namentlyk dat op den derden Pincxter-H. dach [5]) de Majestraet metten officier quamen int huys vande kerck om haer E. Oversten te vangen, maer Godt bewaerden hem, bynae miraculoselyk haer handen ontgaende. Wechgaende quamender van dieselfden tot haeren [M. Tonis] huys uut. Sy vertoonde sulcken sedicheyt ende Goddelicheyt in haer maenieren dat se haer schaemden, ende den Burgemeester sprak haer aen seggende: en hout het onse kinderen niet nae, dat het dus gebuert is. Op dienselfden dach stuerden [6]) sy de

---

1) Vierde na Paschen, dit jaar 5 Mei.

2) »Sedert kort uit Brabant aldaar aangekomen" *Dusseld.* bl. 300.

3) Deze waren drie jaar te voren toevallig gevonden bij het afbreken van een muur des kloosters van St. Barbara, en door Wiggers voor geld verworven. *Dusseld.* l. c.

4) Zij was eene der twee, met welke Wiggers zijne Vergadering begonnen had. Zie *Bijdr.* XVIII, bl. 62.

5) 28 Mei.

6) Stoorden, verstoorden.

dochterkens int Maechdenhuys [1]) dien met malkander lasen en baden, verbiedende dat sy niet en mosten by malkander wonen, verstroyende dat Godtvruchtige werk. Maar evenwel en liet de Godtvruchtige wyse liefhebber der zielen dit begonnen werk niet te nietgaen, maer syn E. overleyden dat men die dochterkens bestelden in andere huisen te wonen, ende quamen int voorgenoemde huys by malkanderen om haer huiswerk te doen ende ambacht te leeren, werdende evenwel opgevoet in alle Godsvruchticheyt, bewysende hieraen grote liefde daer syn maechden hem ghetrouelick in bystonde, maer besonder de E. maecht Machtelt Bickerts. Noch worden gestoort op dienselfden dach eenige maechden van M. Claes Wiggerz, dien met malkander woonden in een huys inde Appelaerssteech, houdende mede in stillicheyt met malkanderen haer gebedt. Ende dese oproer quam meest door't opstoken van een quaet wyf, borgemeester Kies en vrou, [2]) seggende: men sal dat rottenest uutroeyen, menende hiermede die vergaderinghe vande maechden. Maer Godt lof, deselfde syn gebleven ende noch seer vermeerdert; maer sy is uutgerooyt, haer naem uut het boek des levens, blyvende en stervende opstinaet inde ketterie; ryk synde van tytelike middelen ist haer naecomelingen seer tegen geloopen, verliesende meest alle haer goedt ende eer.

Seer corts hiernae isser ghecomen een swaer placaet, werdende afgelesen vant Stadthuys, dat de maechden

---

1) Eene stichting van Mr. Cornelis Arentsz, waarover later. »Een huis met arme jonge dochterkens, welck aldaer by malkander woonden om inde vrese Gods opgevoet te worden, ende een goet ambacht te leeren opdat sy out werdende met Godt ende eeren haer cost mochten winnen". L. v. Mar. en Joh. Wouters. I, bl. 128 vso.

2) Voor: Burgemeester Kies zijn vrouw. Misschien was hij dezelfde »Areian Kies" wiens »hoge mouterie" gezegd wordt in den Hoek te iggen. Zie boven bl. 140.

binnen drie daegen voor sonneschyn mosten uut de stadt. De maechden haer vyanden ontsiende, hebben haer verborghen inde huysinge van Cornelis Jacobz Nobel die een grote liefden hadt tot de maechdelike staet. In syn huys waeren sy over dach ende snachts sliepen sy in haer eygen huysinghe. Metter tyt is dit onweder wat gestilt". [1])

Behoudens eenig verschil in dagteekening komt dat alles met de mededeelingen van Van Dusseldorp overeen; zelfs worden er nog bijzonderheden in gevonden door de „Annales" niet vermeld. En elders worden ook de beeldstormende bedrijven herdacht als volgt: „Als int jaar ons Heeren een duisent seshondert twe den E. Vicarius, M. Elbert t'Amsterdam gevangen was ende gebracht inden Haech, soo en waeren de ketters niet te vreden dat syt hooft hadden vande Catholyken, maer sochten overal de Priesters ende dienaers Gods te vervolgen. Onder alle quamen ook te Haerlem int huis van M. Claes Wiggerz inden hoek, haelende met een waegen de beelden ende kerckelicke verciersels daeruut; ende soo vorder was 't door Hollant seer benaut oft al de Catholycke religie uutgeroyt soude worden" [2])

„Door de vervolginghe der ketteren ende gevankenisse" [3]) vertrok Nicolaas Wiggers „nae Cuelen" [4]) alwaar hij in het volgende jaer 1603 op den 29 September zijne professie deed als minderbroeder. Van Dusseldorp [5]) verhaalt erbij, dat de Haarlemsche klopjes daarop in groot getal naar Keulen trokken; hetwelk echter aan zijne overheid zóózeer zou hebben misvallen

---

1) L. v. Maritgen Tonis III, 143—44.
2) L. v. Lucia Dingnums † 1617. I, bl. 62.
3) Versta: gevaar voor gevangenneming.
4) L. v. Maria Garbrants, III, 135 vso.
5) *Dusseld.*, bl. 325.

dat zij hem in het volgende jaar naar elders verplaatste en ook vele maagden naar Holland terugzond.

Wat van dit laatste waar of onjuist mag zijn, mogen wij vertrouwen, opgehelderd te zien, wanneer ons door Pater van Heel het toegezegde vervolg zal geschonken worden van Wiggers' Leven naar het werk van P. Polius.[1]) Intusschen wordt het heengaan van sommige maagden naar Keulen bevestigd door Trijntgen Jans, en tevens zal straks uit een kostelijk handschrift blijken, dat, toen Wiggers in 1628 te Keulen stierf, zijn Clarissen klooster aldaar in volle fleur was.

Vooreerst, toen Maria Jacobs Samson „int jaer ons Heeren een duisent sestien hondert waer te kerkcken in de camer van Mr. Claes (dat de eerste kerk van den hoek geweest was) .... resolveerden sy volcomelijk om in de maechdelicke suiverlicke staet Godt te dienen. Weinich hiernae ist gebuert dat Mr. Claes Wiggers track nae Cuelen werdende minderbroeder. Daernae volchden een deel van de Haerlemsche maechden, gaende aldaer in een Clarisse clooster; waertoe dese grote devotie hadt, maer en conde geen oorlof krijghen van haer moeder, soodat se in haer goede begeerten wederhouden worde, tgeen haer seer swaer viel. Syn E. wech synde raeckten [zy] bij M. Frans, cappelaan, daer sy wel mede vernoecht was. Omtrent anderhalf jaer daer by gheweest hebbende, door grote instancie van moeder ende andere, werden bijnae gedronghen om by de Paters vande Societeyt te gaen. Om vreets willen dede hetselfde, maer niet met haer gemoet, want zy socht stilte, innicheyt ende rust, maer most patiencie hebben voor die tijt. Niettemin zy was als een spiegel van patiencie ende devotie onder de maechden, seer

---

1) Zie *Bijdr.* D. XXVII, bl. 70—107.

soet en lieffelyck in haer conversatie, waerdoor zy van de Oversten de Pateres ende de maechden seer bemint was [1]), maar seer poenitenciael over haer zelven, droech sommege daeghen inde week een haeiren cleet, vasten zeer scharp die twalef gulde vrydaeghen, hadde veel contrariheiden in haer moeders huis, verdroech het patientelyck.

Ter oorsaeke die E. maecht Neel Jans Backers was onder die Paters, in dien te besoeken hadde dan gelegentheyt om te spreken met haer suster Lysbet Jans, een ootmoedighe innighe volmaekte maecht, welcke stont onder d'E. Mr. Cornelis, synde een litmaetgen van dese vergaederinghe. Dese waeren malkanderen seer gelyk aen den geest, hebbende dicwils met malkandere veel Goddelicke tsamenspreeckinghe. Dese E. also sy haer eerste trek ghekreghen had inden hoek, ofte eerste kerck des vergaederings, soo trock haer geest daer altoos nae. Door andere versocht dat sy mocht wesen syn [Mr. Claes'] geestelicke dochter: sy quam by syn E. te kercken, ende smolt bynae van devotie als sy was inden Tempel des Heren, hoorende die geestelicke sermonen. Syn E. nam haer aen, ende sy gaf haer zelven gheheel over om onder syn E. ghehoorsaemheit te staen, ende wiste anders niet oft soude soo syn; maar het werde van haer Pater soo qualycke ghenomen, ende dede sulcken moeyten om haer te houwen, also datet d'Oversten vanden Hoek liet vallen; ende zy bleef by de Pater. Daernae gevielt dat haer Pater opontboden werde, versocht sy ootmoedelycke consent van syn E. om te gaen inden Hoek onder die beleydinghe, maer en conde geen consent krijghen. Hierin patiencie hebbende, is daernae getrocken nae Brabant te Mechelen

1) Bijzonderheden zijn vroeger gegeven: *Bijdr.* XVIII, bl. 88.

daer haer E. Pater was, versocht wederom consent als te voren; maer mocht niet syn. Dese liefhebbende Bruidt Christi socht de stilte ende rust, maer en conde daer niet toe comen; trok in Brabant uut den eenen stadt indeǹ ander; gink vanden eenen Pater totden ander, soodat se inden tijt van twe of drie maenten hadt gheweest wel by een sessendartich Biechtvaders; ende hoe zy meer raets vraechden, reden ende onderscheyt kreech, hoe sy schrupelder ende ongeruster worden. Sy quam doen ter tijt bijde E. Goddelicke maecht Maria Jans, een arm Clarisgen, dien weinich tyts daer geweest hadt int Clooster, gecomen zynde van Haerlem, by de guese tyt met haer susterkens gewoont hebbende in een huis samen, daer sy haer regel scherpelyk onderhielen. Maar alle de susteren ghestorven synde, voer met consent vande Oversten nae Brabant int clooster vande Clarisse te Mechelen om inde H. gemene vergaederinghe te leven ende te sterven. By dese H. maecht quam onse Maria, haer te kennen gevende die grote begeerten dien sy hadt om inden hoek in die H. vergaederinghe haer hemelschen Bruidegom in stilte ende innicheit te dienen; sy siende dit bedroefde ongeruste hertgen (wel kennis hebbende van de goede ghelegentheyt des vergaederings inden hoek) vertroosten haer 't beste zy conde, seggende over seven jaere selt 't u gewerden".. „Tis ghebuert dat die seven jaeren bynae om waeren, soo is weder ghecomen van Cuelen Mr. Claes Wiggerz Minderbroeder. [1]) Hier heeft sy haer by ghevoecht, versoeckende syn E. hulp, wiens eerste begin[2]) zijn E. best

---

1) Voor een tijdelijk bezoek aan Haarlem. Immers het was al na 1613, toen Joost Cats Cornelis Arentsz was opgevolgd, gelijk zoo aanstonds gezegd wordt.

2) D. i. wijl haar eerste begin.

bekent was, want sy haer eerste trek in syn kerck te Haerlem ghekreghen hadt, ende nae Cuelen mede soude getrocken hebben om int closter by syn maechden te gaen om mede Clarise te worden, maer van haer moeder ende andere belet synde niet coste int werk stellen. Nu wat te out ende zwak synde om int clooster te gaen socht hulp van syn E. om inden Hoek te coomen. Mr. Claes voornoemt gaf de E. overste van den Hoek M. Joost Catius haer goede begeerten ende treck te kennen; welcke bevindende dat het een goede trek uit Godt was, ende met een puere mening en oprecht hart Godt socht, gaf consent datse zoude comen onder syn beleydinghe ende inde vergaederinghe metter woon. Sy en versloften daer niet op maer stelden 't datelick int werk sonder eits ande Pater ofte de vrienden te kennen te geven. Syn E. d'Oversten stelden haer metterwoon inde vergaederinghe van Aecht Jans d'Eerwaerdige maecht, welcke was meteenen haer Geestelicke Moeder, daer se haer ootmoedich, gehoorsaem, minlick en mewaerdich droech, weesende aenghenaem by Godt, by haer E. Oversten, geestelicke Moeder ende alle die maechden, soo in de perticuliere vergaederinghe als in de ghehele vergaederinghe." [1])

En Carel van Sichem, de oom van klopje Magdalena van Dam, en de lieflijke *aubade-zanger* met zijn „Traech eselken," [2]) „kennis krijgende aenden E. Heer Mr. Claes Wiggerz Minderbroeder, hoorende van de goede reformatie dien hij dede int clooster te Colen onder de minderbroeders, is daer nae toe ghetrocken,

---

1) L. v. M. J. Samson II, bl. 224—26. Deze aanhaling is langer geworden dan voor het oogenblik noodig was, maar mij dacht beter, nu reeds het geheel te geven, wijl het ook later te pas moet komen.

2) Zie *Bijdr.* XIX, bl. 294—95.

met ootmoedicheit biddende om een plaetsgen, is daer aenghenoomen." [1])

Nog wordt verhaald, dat de vader van de klopjes, Elisabeth, Josina en Catrina Willems, die te Antwerpen woonde en Luthersch was, het gebleven is »tot omtrent ses jaere voor syn doot. Alsdoen is hy bekeert tot het H. Catholike gheloof, ende achternae te Cuelen ghetrocken metterwoon byt clooster vande Minderbroeders daer Gardiaen was M. Claes Wiggerz; alwaer hy devoot gheleeft heeft ende is Godtvruchtich ghestorven. Ende Mr Claes voornoemt een goede loffelicke ghetuigenisse geschreven heeft van hem aen syn drie dochters." [2])

Bij onze schrijfster is alzoo noch over een wegzenden van Wiggers uit Keulen noch over een terugzenden zijner Clarissen eenige spraak; veeleer mag men uit hetgeen zij verhaalt opmaken, dat Mr. Nicolaas in Keulen met vrucht gewerkt heeft.

Doch er is meer. Gelijk er te Haarlem geschreven werd, zoo deden het ook te Keulen de nonnen van Mr. Nicolaas; en zij schreven wel niet de Levens der klopjes, maar toch zijne Sermoenen en de „Puntgens" door hem gehouden, en maakten afschriften van de geestelijke brieven door hem aan sommigen van haar gericht. Een en ander is op verheugende wijze bewaard gebleven in een deftig folio-boek van 568 bladzijden, keurig geschreven „door de handt van Suster *Geertgen Gijsbers*" en „in onse Clooster van die arme Clarissen in Marien Tempel in Cuelen. Int jaar 1629 den 1 July." Aldus aan het eind der »Voorreeden," welke hier met alle recht eene plaats vraagt tusschen den arbeid in van de Haar-

---

1) L. v. M. v. D. † 1634, II, bl. 185 vso.

2) L. v. E. J. en C. Willems, II, bl. 36.

lemsche Trijntgen Jans. Het boek bevat vooreerst 80 Sermoenen op de Zondagen des jaars en enkele Donderdagen of Vrijdagen, en 52 op verschillende Heiligendagen, vervolgens 95 »Brieven, veel geestelijke Puntgies in sigh besluytende," dan nog 12 »korte Puntgens," waarna „Ghebeeden op die 7 woorden die onsen Salichmaecker aen 't Cruys ghesproocken heeft, gheset op die 8 daegen van de weeck," nog „schoone ghebeeden op die 7 ghetijden," en eindelijk „een Puntgen" bestaande uit vragen en antwoorden. [1])

Nu zou de lezer kunnen verlangen, misschien zelfs verwachten, dat hier beschouwingen gewijd zouden worden aan de sermoenen zelven, in verband vooral met het oordeel van Sasbout Vosmeer, in „Batavia Sacra" te vinden,[2]) dat Wiggers zijne maagden door nieuwigheid en duisterheid van leering in de war bracht enz. En wezenlijk, zulk eene bestudeering mag niet achterblijven. Wijl ik echter het voornemen heb uitgesproken [3]) om eerst later de geestelijke „beleiding" der verschillende oversten, [4]) en het eigenlijk ascetische leven te behandelen, zoo voegt het beter, den loop der geschiedenis niet te onderbreken. Ik wil mij dan beperken bij het afschrijven alleen van de

1) Het bestaan van het handschrift was mij bekend geworden door de voorkomende welwillendheid van Deken van Rossum, pastoor te Benschop; aan wiens bemiddeling het ook weer te danken is, dat het Bestuur van het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht het boek edelmoedig geschonken heeft aan het Haarlemsche Bisschoppelijk Archief. Hier moet dus dubbel dank gebracht voor een zoo voorbeeldig samenwerken, waardoor ten meesten bate der geschiedkunde, de rechte stukken op de rechte plaatsen geraken.

2) II, bl. 335.

3) *Bijdragen* XVII, bl. 234.

4) De »Levens" omvatten er drie.

Voorreeden
over deesen Boeck tot den Leeser.

Deesen Boeck mogen wel heeten den *Verborgen Schat* omdat daerin soo veel heilige verborge Leeringen staen, dewelcken wij uyt den mont van onsen saligen Eerwaerdigen Vaeder Nicolaes Wigger van Haerlem geschreven hebben onder sijn Preeken, ghelijck die schoolkinderen doen uyt den mont van haeren Meester woordt na woordt so sij 't best conden; niet dat dit volcomen sermonen mogen hieten van onsen saeligen Eerwaerdigen Vaeder, want die waeren soo heiligh en volmaeckt dat niemant van ons die konden naschrijven op het thiende deel; en die cloecker van verstant en memorij waeren als wij, schijnt het wel dat daer niet aen hebben durven beginnen te schrijven sorgende [1]) te demoedigh, dat sij sijn heilige leeringen soude verminderen en te cort doen. En omdat onse herten dickwils so beweeght ende vol vrueghden worden als hij met sulcke soeticheyt en volheyt preeckten, so conden wij oock qualijck schrijven en dickwils oock niet met alles. [2]) En uyt oodtmoedigheyt en heeft hij ons niet willen schrijven (want wij hem wel gebeden hebben) ende door sijn meenighvuldige occupatie soo en hadde hij oock gheen tijt. Nu, als wij sorghden [3]) dat wij onsen saeligen Eerwaerdighen Vaeder haest mughten verliesen, in sijn leste jaeren van sijn affsterven, soo hebben wij, 3 ofte 4 simpele susterkens. dese navolgende Punctjes uyt sijn mont geschreeven voor ons selven en niet voor anderen, omdat wij dogh wat van sijn leeringe soude bewaeren endë niet vergeten dat ons van onsen saligen vaeder met sulcken lieffde was ingedruckt, en, als wij dieselffde overleesde, ons dan dien volcomen sijn te beter soude incomen, omdat wij deese leeringe leevendigh uyt sijn mont gehoort hebben. Wij hebben die sin altijt niet volcomentlijck kunnen vervolgen int schrijven, omdat men snelder kan spreecken als schrijven. Soo hebben wij dickwils met verdriet veel moeten laeten voorbijgaen, ende wij hebben seer weenigh ofte niet durven schrijven ende onthouden, sorgende dat wij dan niet reght moghten schrijven omdat wij simpele sustertjes sijn. Nu, als onsen saeligen vaeder van deese weerelt gescheyden was, soo hebben andere dese onse punctjes oock begeert; so hebbe ick, een simpele susterken, met believen van onsen oversten al onse punctjes bijeengevoeght met groete naerstigheyt, al wat ick selven ofte onse andere susterkens uytgeschreven hadde, eerst wel overgeleyt en overgedaght om

1) Bezorgd, bevreesd.

2) Niemendal.

3) Bekommerd waren, vreesden.

bequaemst bijeen te voegen nae mijn clein vermogen, soo ick 't best konden, ende die de heylige dagen ende sonnedaghen na vervolgh geset soveel als wij daervan hadde geschreeven. Nu is ons ootmodigh bidden, dat alle diegheene die deese punctjes leesen die selven in alle simpelheyt willen inneemen ende al dat sy daerin vinden dat geen volcomen sin en heeft, soo niet wel en vervolght ofte niet reght geschreven magh sijn, dat sij haer daeraen niet en willen stooten, ofte onsen saligen vaeder die schult geven, maar onse [on]volcome schrijven, ons qualijck inneemen, onse cleyn verstant ende corte memorij. Maer ick meen alsdat al diegheen die deese punctjes met alle simpelheyt en lieffde willen leesen en inneemen en willen beloven, dat sij daer genoegh heylige leeringen in sullen vinden om tot een gestorven heyligh, soet, volmaeckt leeven te comen. Deese Punctjes sijn niet alleen voor ons int Clooster gepreeckt maer oock voor veel geestelijcke kinderen, die hij bediende buytent Clooster en oock seer veel waerelijcke luyden die hem volghden als hij ginck preecken, alhoewel hijse voor onse traelij gepreeckt heeft. En al dat hij ons geleert heefft, dat heefft hij selven wel volkomentlijck beleeft ende besoght; daerom hadden sijn woorden geest en leeven; en hij heeft een deel van deese Punctgens in sijn leeven selffs overgesien en voor goet gehouden, en ons oorloff gegeeven op de selffde mannier wel voort te mogen schrijven voor ons selven. Nu, onsen Eerwaerdigen Vaeder *Nicolaus Wiggers van Haerlem* is gestorven int jaer ons Heeren 1628 den 16 Martij. Met Godt moet hij leeven in der Eewicheyt. Hij heefft ons clooster gestifft en gebouwt en ons altesamen meest en heylige aerde ontfangen[1]) en geprofessijt, en veel goets gedaen naer de sielen en naert lichaam. Godt wil sijn loon inder Eeuwigheyt sijn voor alle sijn dienst, arbeyt en liefde.

---

1) Zoo staat er letterlijk; doch ons Clarisje heeft zich blijkbaar verschreven en *ontvangen* gezet voor *gegeven*. — Maar, dan blijft het nog even onverstaanbaar. — Toch niet. Het moet in de middeleeuwen tot de plechtigheden van inkleeding of professie behoord hebben, dat men den persoon die ingekleed of geprofest werd, een weinig aarde op de tong legde van den heiligen kloostergrond. En zoo mag dan deze plaats een bevestigend antwoord helpen geven op de vraag, door Professor Verdam gesteld in zijn *Middelnederlandsch Woordenboek* in voce *Erde*: »Hi biechtene . . . ende muerichdene daerna metter aerde. *Wal.* [Roman van Walewein] 8357. Doen nam hi eerde ende monechden [munighen en monighen = de H. Communie geven]. *Lanc.* [Lancelot] III 17140. Zie *Wal.* Dl. 2 bl. 270. — Geschiedde dit ook, zoo vraagt Prof. V., bij het ontvangen der wijding van het kloosterleven, bij de intrede in het klooster? In het lied »Ic stont op hogen bergen" vindt men *D*[*ietsche*]

Geschreeven in onse Clooster van die arme Clarisssen in Marien Tempel in Cuelen Int jaer 1629, den 1 Julij, door de Handt van suster Geertgen Gijsbers.

Deese Puntgens sijn ons geoorlofft van onsen oversten, te mogen over taeffel leesen en bij ons selven. Ick hoop datse tot bequaemen tijt sullen gécorrigeert worden, tot Godts loff."

Ook Mr. Cornelis Arentsz week om de vervolging voor eene wijle naar Leiden; en hij had zelfs plannen gemaakt om de Vergadering naar Utrecht over te brengen. Doch Moeder Sytge Dingnums was kloeker dan Vaer; en het gebeurde niet.

»Ende soo vorder" (herhalen we hier) »wast door Hollant seer benaut, oft al de Catholycke religie uutgeroyt soude worden, soodat den E. dienaer Gods Mr. Cornelis niet wist wat doen; maer nam syn uutvlucht tot Leyen, synde daer secreet en verborghen. Begaen synde wat hy doen zoude nam voor hem, niet meer te Haerlem te comen of eenige maechden aen te nemen, overmits hij niet alleen nu maer meest alle den tyt dat hy te Haerlem geweest hadt, grote persecutie hadde geleeden, ende syn maechden seer grote huishuere mosten verwonen in de ketterse huisen dien wisten dat sy zochten bijeen te syn, ende veel van cleine middelen waeren soodatet haer zeer zwaer viel die lasten te draeghen. Ende syn E. hadde ook veel swaricheit ter plaetsen ghehadt van nueswyse slappe Catholyken, soodatet waer of syn E. een tegenheit in de plaets hadt. Verstaende dat t' Utrecht goede ghelegentheyt van vryicheit der Catolyke religie

---

War[*ande*] VIII. 578,8 »Waer es die joncste sustere die lestmael aerden ontfinck?" *O. Vl. Lied.* 146 staat op de overeenkomstige plaats wijdingh, en *Hor. Belg.* XI. 132,8: wijnge" — Ik twijfel er dus niet aan, of de schrijfster gebruikt hier nog de oude middeleeuwsche manier van spreken; of men zou weer moeten gissen, dat ze zich verschreef met *en* te schrijven voor *in*; alzoo: »en ons . . . in heylige aerde [voor: kloostergrond) ontfangen." Het woordje *en* staat zeer duidelijk geschreven.

waer, met ruime goetcope woninghe, soo was syn E. geresolveert daer metterwoon te trecken ende allenskens syn maechden by hem te laeten comen metterwoon; hiertoe was al een goede gelegentheyt van een huys gehuert ende geordinert wien daerin zoude wonen.

Maer deze ghetrouwe Moeder Sytge Dingnums, liefhebbende d'eerste plaets daer den roep vande vergaeringhe begonnen was, ende voor een groot deel bynae miraculoselyk vergadert, met een grote segeninghe van inwendige gratie ende uutwendige segeninghe ende benedictie ghekreghen, socht in alle manieren hier in te wercken, gink by de E. maecht Machtelt Bickerts, haer dese swaricheit des veranderings voorhoudende. Welcke daer wel in bedroeft was, maer wist geen raet om te remedieren, seggende, ons E. vader is soo vasten tooren, daer en is niet tegens op te comen. Maer dese E. moeder corajues van gemoet zynde ende doordringende, en lietet niet daerby, maer trok datelick nae Leyen toe, met ootmoedige voorsichtige redenen haer E. oversten aensprekende, seggende: E. vader, de plaets dien Godt voor ons vercooren heeft sullen wy dien zoo licht verlaeten? sprekende dit met een vast betrouwen op Godt, dat hy wel wederom de segeninge soude geven op de plaets dien nu door de ketters scheen geruineert te worden.

Ende alhoewel syne E. vast en onveranderlyk was bytgene hy eens voor goet aengenomen hadt, niettemin leerden ook de wille Gods kennen uit syn ondersaten, dien syn E. vermerckte dat uut een oprechte getrouwe liefde ende voorsichticheit sprak, gaf soetelyk tot antwoort: kint, 't is te laat, wantet huis is al gehuert. Sy antwoorde: wist wel raet om vant huis ontslagen te worden, als sy [hij] maer daertoe consent gaf. Syn E. gaf haer oorlof, wist syt af te maken. Hierin en ver-

toefden sy niet, maer trak datelick nae Utrecht, makende haer 't huys quyt, niet eens lettende opt geen sy daer most aen verliesen. Wederom comende bracht haer Overste de tydinghe, dat hy vant huis waer. Syn E. was hierin' verblijt ende quam cort daer nae weder te Haerlem inden Hoek, vergaederende syn verstroyde schaepkens, voedende dengeene dien doort gebrek vande H. middelen bynae in twe maenten geen voetsel ghehadt hadden. Dese getrouwe voorsichtige Moeder comende by de E. voorgenoemde maecht Machtelt Bickers, seggende datet af was van 't Utrecht te woonen, gaf [M. B.] tot antwoort: Ick wist wel dat ghy veel vermocht by Vaer, maer hadt niet gedacht dat ghy sulcken tooren terneder gheleydt zoude hebben." 1)

Alzoo was na twee maanden „dit onweder wat gestilt. De E. overste ende de maechden begonnen wederom haer asem wat te scheppen. Godt heeft veel herten beweecht tot de maechdelike suuverheyt, hoorende vande H. middelen ende goede gelegentheyt dein hier was om Godt te dienen, syn uut verscheide plaetsen hier nae toe gecomen. Ende de huysinge waeren weynich, soodat se in cleyne plaatsen haer mosten behelpen met veel ghetal; ende d'E. Oversten vont goet dat hy sommige vande outste buyten liet wonen; als dese Maria Tonis. Veel jaeren woonden sy buiten den Hoek, comende om den anderden H. dach te Kercken op haer buert; 't viel haer swaer dese middelen soo veel te moeten ontberen mits dat sy daer soo groten liefden toe hadt, maer droech haar stil ende gelaten. Daernae quam gelegentheyt van woninge op het Bagynhof, soo vont d'E. Oversten goet dat hy daer syn maechden liet wonen, soo datter wel omtrent de vyftich maechden

1) L. v. S. D. I, bl. 62—63.

woonden; daer hadden se dageliks 't H. Sacrifitie des Mis, de H. Communi, op haer tyt 't woort Gods, ende op haer buert quamen se inden Hoek te kercken ende te biechte.

Daernae de huysinge inden Hoek vermeerderende, quamen mettertyt alle de maechden daer binnen, als ook dese; daerin gebleven totdat sy stirf, waerin sy seer verblyt was dat sy gestadich mocht ghenieten 't gebruik van de H. middelen; al viel de woninge cleyn, en verveelden haer niet, doordien sy ghenieten geduerich de soeticheyt vant woort Gods." [1])

De Overste dan, Mr. Cornelis Arentsz. mocht verder tot zijnen dood (1613) zijne maagden rustig besturen. Zijn opvolger Joost Cats geeft hem den lof van „een H. man welcke een goet fondament gheleyt heeft ende seer grote wetenschap hadt om de maechden te beleyden". [2])

Wij moeten ons, om het leven en den arbeid van Mr. Cornelis onder haar te kennen, vergenoegen met een kort bericht, door Trijntgen Jans gevoegd achter het reeds meegedeelde [3]) over oorsprong en plaats van den Hoek. Ons vergenoegen, want, al zegt zij „overmits wij int beginsel van ons boeck 't leeven ende duechden van „zijn E. hebben verhaalt": dat „Leven" is geen der drie quartijntjes te vinden en tot nu toe niet voor den dag gekomen. Ziehier dan haar kort bericht: [4])

Op welcke plaets desen voorgenoemden dienaer Gods heeft geregeert ende tot dienst vanden Hemelschen Bruidegoom gebracht veel jonge dochters, dien uit verscheiden steden ende landen tot dese plaetse gecoomen sijn om den soeten guer der duechden,

---

1) L. v. Maritgen Tonis † 1645, III, 144.

2) Sermoen op de uitvaart van Ael Francen † 1636, II, bl. 314.

3) Boven bl. 129.

4) I blz. 49 vso. Het sluit zich onmiddellijk aan achter de woorden boven bl. 129 overgeschreven: »desen naem gekregen van den hoeck".

die zijn E. van hem gaf, ende sijn wijse Goddelicke regeringe de herten track. Ende veel van dien al gebracht hadde tot een groote perfectie ende volmaectheit; soo ghij uut de voorgenoemde overledene wel cunt bemercken, ende uut 't geen hiernae volcht oock wel sult cunne verstaen; ende alle de vergaderinghe in een goede order, ghestelt, door een gestadighe sorchvoudicheyt ende onverdrietelicken arbeyt, innighe vierighe gebeden ende langmoedige patiencie; 't selfde soo behertigende dat hij daerduer alle zijn lichamelicke krachten verteert hadde. Also dat den loonder van alle goet, aensiende de getrouicheyt van zijn dienaer heeft dieselfde willen ontlasten van sijn getrouwen arbeyt, hem innemende in zijn Goddelicke rust op den tweden van October (daechs nae ons H. Patroon der stadt St. Bavo, daer zijn E. sonderlinge devocie toe hadt, vereerende dieselfden met onder zijn vergadering te houden een Solemnele feest als oft Hoochtijt gheweest hadt, ende een geheele octaef preekende dan alle daegen) om welcke sterven daer een groote droefheyt is geweest onder alle ons vergadering, oock van de Priesters der H. Kercken ende van Godsvruchtige menschen. Ende overmits wij int beginsel van ons boeck 't leeven ende duechden van zijn E. hebben verhaelt, zoo sullen wy 't voor dese tyt hierbij laten, ende gaen voort met onse materie."

Over afkomst en geslacht van Mr. Cornelis vernemen we slechts dat hij van Amsterdam was. [1]) Op eene andere, tevens éénige plaats, komt zijn familienaam voor als »*Cornelis Arentsz Lichthert*" [2]). Hij had eene zuster Lysbet Arents, wier dochter Anna Claes klopje was in den Hoek: „Anna Claes dochter. Desen is van gheboorte van Amsterdam, van Catholike eerlicke ouders. De vader ghenaemt Claes [3]) de moeder Lysbet Arents. Cleyn van tytelicke middelen (ende dat te meerder doordien de moeder weder troude als desen haer vader ghestorven was, waervan sy dese met noch een soon behouden hadt; ende by de leste man wederom kreech

1) In de doodenlijst vooraan in boek I, op het jaar 1613.

2) L. v. Diever Jans Grotecruys, I, bl. 39.

3) De geslachtsnaam is, gelijk meermalen, niet ingevuld.

een soon). Dese gelegentheit strecten dit dochterken tot groot proffyt. In haer moeders huys niet veel anhout hebbende, werden beweecht de moeders Hr. broeder Mr. Cornelis Arentz, om dit dochterken aen te nemen principalyk zyn ooch hebbende op haer geestelik proffyt van een Godsvruchtige opvoedinghe. Bestelden haer int maechdenhuis" [1]) enz. Nog eene andere nicht van hem was „Aefgen Cates een borgers dochter van Amsterdam, de nicht van ons E. G. Vader Mr. Cornelis" [2]). Verder ook nog: „Trijn Jans van Amsterdam. Ghebooren van slechte, ghemeene [3]) ouders. Haeren vader was ketters, maer haeren moeder Catolyck (wesende nae maechschap met den Eerwaerdigen Mr. Cornelis Arentz, onbevleckte Oversten van de Haerlemsche maechden). Dit dochterken heeft syn moeder verlooren, ofte [deze] is gestorven terwyle sy noch heel jonck was, maer hebbende een Godtvruchtige petemoey, heeft [deze] als met een moederlicke affectie voor haer sorch gedragen, bestellende met consent van haer Heerneef hier in de vergaderinghe by de maechden, opdat zy in alle onnoselheyt ende Godsvruchticheyt mocht opghevoet worden" [4]). En eindelijk worden nog drie »zusterskinderen" genoemd, die in 1630 en 1631 optreden als naaste verwanten en getuigen bij Heerooms grafstede, waarover later. Zij worden als volgt vermeld: »de neef en Priester Gods Mr. Jacob Niseus, Arent Lammersen met syn suster Anna Claes, een geestelicke maecht, alle drie syn susters kinderen." We mogen daaruit besluiten, dat de vader van deze, boven reeds genoemde, Anna Claes ook den naam van Lammersen droeg. De geestelijke, Mr. Jacob Niseus

1) L. v. A. Cl. III, bl. 131.

2) L. v. A. C. † 1612, I, bl. 43.

3) Naar de toenmalige beteekenis van: gering en gewoon.

4) L. v. Tr. J. v. Amst. † 1622, I, bl. 83 vso.

zal dan zoon geweest zijn eener andere zuster van Mr. Cornelis [1]).

Over zijnen vroegeren arbeid buiten Haarlem vernemen wij het volgende:

Te Amsterdam preekte hij ten huize van Anna Barents' »petemoey Griete Gerrets" . . . [2]) welcke predicatie haer [Anna] soo wel beviel dat se terstont vercoos dese wyse dienaer Gods tot haeren leytsman ende regeerder. Maer desen wysen dienaer Gods, also hy voorsichtich was in syn doen ende laeten, en heeft dese Bruidt Christi niet willen aenneemen voordat sy consent hadde van haeren Biechtvader" enz. Ook te Grootebroek en Bovencarspel arbeidde hy vóór 1599 „ende 't saedt van 't Goddelicke woort bevindende bereide hertgens, heeft overvloedige vruchten voortgebracht." [3])

Hij kwam in 1581, en wel met Wiggers, uit Keulen te Haarlem, [4]) maar had toch al omstreeks 1575 in deze stad gewerkt. Immers »Out zynde omtrent twintich jaeren is [Geertruydt Jans dochter] te Haerlem ghecomen metterwoon, soeckende een goede leytsman,

---

1) Met Niseus is denkelijk *Jacobus Nessaeus* bedoeld; maar dan moet er toch nog gevraagd, wie van beiden, òf Pater Jacobus Nessaeus Franciskaan, die in 1626 protesteert tegen de Concordaten (*Bijdr.* I, bl. 341) en 24 Mei 1637 overleed (*Bijdr.* II, 87); òf Jacobus Nessaeus die A°. 1617 medeonderteekent, als Amsterdamsch priester, in de attestatie ten gunste van het kapittel, aangaande de geschillen in »De Streek". (*Bijdr.* X bl. 12). Nog komt een naam Nesseus voor als van eenen pastoor, die in de omstreken van Amsterdam en Amstelveen A°. 1633 geschil heeft over grenzen met buurpastoors (*Bijdr.* VI, bl. 300 en XIV, 23.)

2) L. v. A. B. I, bl. 114 vso. De geheele plaats meegedeeld *Bijdr.* XVIII, 137 volg.

3) L. v. de drie gezusters Gerrets I, bl. 147—52. L. v. Tiet Jans Tapperts III, bl. 210. Alles uitvoerig te vinden. *Bijdr.* bl.XVIII 428—31 en XIX, bl. 309—13.

4) Boven bl. 141.

alsoo zy wat ongerust ende werckelyk was van geest, beproevende verscheyde Heeren, maer en conde niet coomen tot een ghesetheyt voor aleer zy quam by Mr. Cornelis Arentz, alwaer zij de eerste maecht ende vrou gheweest is die zyn E. Priester synde haeren biecht ghehoort heeft; soodat dese als 't eerste fondament gheweest is van dese vergaederinghe." [1])

Dat Mr. Cornelis niet aanstonds met zijne komst in Haarlem bij Wiggers' broeder Barent is komen inwonen, noch ook voortdurend daar gebleven is, bleek reeds uit zijne „Narratio facti"; [2]) hetzelfde bericht ook Trijntgen Jans: „Weynich tyts daernae als de Godtvruchtighe maecht Machtelt Bickers begonnen hadt Godt te dienen inde maechdelycke staet [3]) ende haer Oversten in haer huys ontfing ende de maechden, want sy de kerk hadt in haer huis, is dese haer dienstmaecht (Areiaentgen Clemensdr.) mede van Godt geraect om de werelt te verlaeten, ende haer te begeeven tot de maechdelycke staet onder de beleydinghe van den E. dienaer Gods, dien tot haeren huyse logeerden. [4]) En elders: „Godt heeft gevoecht, dat sy (Anna Jans of *Vaers Annetgen*) quam dienen by Baertge Pieters en Tryn Jans, twe van de treffelicste, innichste maechden des vergaederings, daer dicwils by tuys quam d'E Overste Mr. Cornelis, dien sy met ootmoedicheyt ende liefde gedient heeft . . . Hiernae ist gebeurt, dat syn E gink wonen int huys vande benist, houdende allenich huys, [en] dese heeft vercoren tot syn dienstmaecht, doende alle dingen allenich als vrou en meyt, synde soo suiver en claer, suynich en

---

1) L. v. G. J. I, bl. 195 vso. Zij stierf in 1625 »ghecoomen tot den ouderdom van tseventich jaeren" en was alzoo in 1555 geboren.

2) Boven bl. 105—67.

3) Omstr. 1588. Verg. *Bijdr.* XVIII, bl. 232—40.

4) L. v. Ar. Cl. d. I, bl. 259 vso.

orberlick, hadt sy cunnen een stuver tot een gulde brengen: soude het gedaen hebben; was seer getrou in grote siekte, syn E. helpende nacht ende dach, soodat sy in veel weken niet op en bedt en sliep, wakende alle nachten, ende dede 't selfde met grote liefde. Also syn E. om sekere redenen van andere Priesters te stichten, dese onnosele getrouwe dienstmaecht van hem stelden, was in als [1]) ghelaeten ende simpel gehoorsaem, woonende anderhalfjaer op haer selven. Daarnae heeft syn E. goedtgevonden dat sy wederom by syn E. soude wonen, daer sy haer wederom met liefden toe geset heeft. Maer dien te vooren als principael was, heeft nu een ander boven haer gehadt, ende daer met ootmoedicheyt ende liefden onder geboghen, doende die lastichste, verworpenste wercken sonder murmereren ofte clagen". [2]) „*Vaers Annetgen*:" het getuigt voldoende en volkomen voor „haer getrouwe dienst." — „Dese onnosele bruidt Christi is geweest van de eerste maechden, omtrent vijftich jaeren Godt gedient, . . . seven jaren haer E oversten allenich dienende, weinich tyt synde op haer zelven, twe en dertich jaere met Cniertge Dirks samen haer E Oversten M. Cornelis Arentz. en M. Joost Cats gedient ende tot alle den aenval[3]) van de Priesters met liefden [zich] geset. Ghecoomen synde tot den ouderdom van omtrent tachtich jaere, met devotie gebruikt hebbende de H. Sacramenten, is devoteliken inden Here gerust op S Jans dach, tot welcken zy sonderlinghe devotie hadt; op den avont vande onnosele kinderkens, want sy als een kindeken seer simpel en onnosel gewandelt hadt, met een seer loffelike getuichenisse van heer E. Over-

1) Voor: alles.
2) L. v. A. J., II, bl. 359 vso.
3) Aanloop.

sten, de Priesters Gods dien haar kenden, ende die maechden ende waerlike lieden. Is begraven inde grote kerk int graf van Josina van Rollen [1]) (bij wiens moeder sy in haer jonckheyt gedient had.) Haer E. Oversten dede selfs die beaerdingen over haer (hoe qualik of siekelyk zyn E. doen was) met een treffelick Sermoen, stellende haer boven die princen ende coningen der aerden om haer heylige onnoselheyt ende Godsvruchticheyt. Sy worden tot syn E. uitgedragen op haer begraeffenis. [2])" En in dat „geestelik sermoen op de uitvaert" kregen sommige maagden onder meer het volgende lesje: „Dat die sommegen meynen, sy in de uitwendige wercken Godt niet cunnen dienen ende een oprecht geestelik leeven leyden, dien syn verdoolt. 'T is even alleens wat wercken wy doen, uutwendige oft inwendige, als sy haeren oorspronk hebben uit een levendich geloof, vaste hoop ende vurige liefde tot Godt ende uut een pure mening met een Goddelick opsicht, jae ick segge, dat sodaenige werckende menschgens Godt behaechelijker syn als anderen dien met traecheyt oeffenen haer innicheyt." [3])

Als het nu den lezer lusten mocht, te vergelijken, op wat verschillende wijzen drie Haarlemsche klopjes van den Hoek als *dienstmaagden* de inwendige en uitwendige werken hebben weten te vereenigen, dan kan hij naast Vaers Annetgen ook de andere dienstmaagd van denzelfden Overste geschetst zien: Cniertgen Dirksdr, [4]) en daarbij Machtelt Bickers' wakkere hulp: Arieaentgen Clemensdr. [5])

---

1) Rollant?
2) L. v. A. J. † 1637, II, bl. 359—62.
3) II. bl. 368 vso.
4) *Bijdr.* XIV bl. 29—31.
5) *Bijdr.* XVIII, bl. 238—41.

In de *Batavia Sacra* wordt [1]) melding gemaakt van eene bovennatuurlijke verschijning, aan Mr. Cornelis in 1592 geopenbaard, en waarin hem eerst S. Bernardus en onmiddelijk daarna de H. Maagd verschenen; S. Bernardus een tafeltje houdend waarop geschreven stond: *Castitas corporis*, *Charitas cordis*, *Claritas mentis*, en de H. Maagd tot hem sprekend: *Meas sponsas duc ordine post me*, *adduc virgineos post mea vota choros.* Ik moet deze woorden wel in het Latijn geven, omdat ze zóó de eenig authentieke tekst zijn, die over de verschijning bewaard gebleven is. De *B. S.* geeft namelijk een verhaal, dat vervat is in een vrij lang Latijnsch gedicht, en blijkbaar door van Heussen is afgedrukt naar een gedrukt papier, waarop denkelijk de verschijning in plaat gebracht was, met het vers er onder. Van Heussen dan schrijft aldus:

Sequens de viro hoc memoratur divinae apparitionis manifestatio, de qua & pictae extant tabulae.

Divinae cujusdam apparitionis manifestatio Reverendo admodum in Christo Patri ac Domino, Domino Magistro Cornelio Arnoldi divinitus manifestatae, & post obitum per ejus *) confessarium enarratae, ne divinis (ut ipse dicebat) revelationibus & patrociniis esset ingratus.

In debitam commendationem conventûs Harlemensis, vulgo dicti *Anguli*; superaedificati suprà fundamentum castissimorum fundatorum B. Mariae Virginis & S. Bernardi, ipso summo angulari lapide sponso Christo.

Mentis amore Pater sancto Cornelius ardens
Nobile concepit virginitatis opus enz.

Het gedicht kan door den lezer in zijn geheel gelezen worden in de *B. S.* Enkele regels intusschen verdienen eene korte behandeling. S. Bernardus dan toonde hem zooveel als de grondwet voor zijne stichting:

---

1) II, pag. 335. De vertaling volgt straks.

*) *D. Th. Groenhout Cap. Harl. Senior Can. putat fuisse Nic. Nomium.*

Ostentans tabulam manibus quam fortè tenebat,
Caeruleam, cujus dogmata sancta monent,
Corpus casta decent, cor amor, lux candida mentem
Mente videns, corde & corpore castus ama.

Si tamen ipse cupis cognoscere verba tabellae
Cerne, sed inferius, versibus apta minus.
Inferius in tabula quam tenet St. Bernardus habebatur,
Castitas corporis,
Charitas cordis,
Claritas mentis.

Nu vertoont zich ook de H. Maagd.

Hoc postquam exhibuit monumentum & pignus amoris
Argumentum ingens virginitatis habens,
Substitit expectans, tunc luminis incremento
Augustum ostentat virgo Patrona decus.
Quae sic orsa: Meas sponsas duc ordine post me,
Adduc virgineos post mea vota choros.
Hic dictis vento citius discessit uterque; enz.

Daarop wordt in het gedicht vermeld, dat de verschijning plaats had in 1592 en dat Mr. Cornelis nu de hand sloeg aan zijne stichting der maagdelijkheid (*virginitatis opus*) die *School van S. Bernardus* of *Bloemhof der Maagd* heeten mocht.

Haec schola Bernardi *poterit, vel* virginis hortus
Dicier, hunc votis fautor uterque juvat. enz.

Maar zal Mr. Cornelis van deze verschijning spreken of zwijgen? *Utrumque facit.* Hij doet beide; spreekt er van, maar alleen tot zijnen biechtvader, die een man was: *ore pauciloquus, lustris judicioque gravis.* En deze geeft, eerst na Mr. Cornelis' overlijden, mededeeling aan twee personen die hij vertrouwen kan, *tuto queis pandere possit.* Een is de dichter zelf, de andere is kanunnik Nomius:

Ipse adsum testis, Nomius *alter adest.*

Hier moet dus worden aangemerkt, dat het nootje van v. Heussen, boven mede door mij afgedrukt, en waarin als de meening van den toenmaals oudsten kapittelheer

Th. Groenhout [1]) aangegeven wordt, dat Nomius die biechtvader zou geweest zijn, mij voorkomt, vrij onbedachtzaam te zijn neergeschreven, althans als men den dichter gelooven moet. Deze toch meldt, dat de confessarius de zaak aan twee personen meedeelt: een daarvan is de dichter zelf, de andere is Nomius. Alzoo was juist deze de biechtvader niet. Maar we worden door onze schrijfster gelukkig volkomen ingelicht, wie de Confessarius geweest is: »Syn E. [Mr. Cornelis] overleden synde, bedancten [Mayken de Graef] Godt van de getrouicheyt haers Leitsman. Voor een weynich tyt, eer wij van een goet Oversten versien waeren, gebruicten sy Pater Joost Pryor, d' biechtvader van haer E. overleden Oversten. En meester Claes Nomius [2]), Cappelaen, dien over de vergadering sorch droech voor een tyt, gevende [hem], een weynich van haer inwendige gesteltheyt te kennen, presen en authoriseerden ten hoochsten de wyse H. getrouwe liefden van haer overleden Oversten aen haer bewesen [3]).

Deze „*Pater Joost Pryor*" was een regulier uit het voormalige klooster van »den Hem" bij Schoonhoven. Hij heette Joost Janszoon (Judocus Joannis) en komt in het Necrologium van Bugge [4]) voor als volgt: „1616 R. J. Judocus Joannis, ex ordine Regularium prior 4 Januarii". In de Chronologie van Bugge [5]) wordt gezegd: „24 Dec. [1602] Praepositus cum Assendelfio monent P. Priorem Schoonhovianum, confessarium Harlemensem

1) In 1714 kwam de Batavia Sacra uit en in 1716 stierf Groenhout.

2) Nomius was in 1592 een der Haarlemsche kapelaans en stierf als Deken van het kapittel den 21 October 1626.

3) L. v. M. de Gr. III, bl. 266 vso. En evenzoo deed Grietgen Jans, III, bl. 281.

4) *De Kath.* 1871. D. LX, bl. 67.

5) *Bijdr.* I, bl. 231.

de Eggii ambitione pro Vicariatu" enz. Volgens Römer [1]) bevond hij zich in 1596 te Keulen, maar reeds in 1602, gelijk zooeven aangehaald, was hij in Haarlem biechtvader. Ook stond eenigen tijd eene vergadering van maagden, op het Beggijnhof wonende, onder zijne leiding.[2]) En eindelijk, wat hier van afdoend belang is, ook de opvolger van Mr. Cornelis, de Overste Joost Cats, had evenzeer Pater Joost tot Confessarius. »De Biechtvader van dese E, [Moeder Treyntgen Dirks Wij] haer twe leste Overstens, Pater Joost Prior, bij wie dese E. ook wel gebiecht ende dicwils mede gesproocken hadde, gaf getuigenis van haer dat sy heilich was, seggende Tryntje Dirkx is een heilige maecht." [3])

Het gedicht [4]) weidt tot besluit nog wat uit over den drievoudigen grondslag van kuischheid, liefde en klaarheid, voor lichaam, hart en geest, en draagt tot onderteekening de letters F. P. B.

Wie mag die dichter zijn? Ik heb de namen der Haarlemsche geestelijken van die dagen nagezocht, of op een hunner die naamletters konden worden toegepast, doch kan alleen het vermoeden opperen, of we denken mogen aan Mr. *Frans van der Brugge*, die in 1617 de attestatie medeonderteekent ten gunste van den Vicaris van Haarlem, Sibrand Sixtius. Hij teekent daar onder de priesters wel als pastoor van Schagen maar hij kan toch in 1613 (sterfjaar van Mr. Cornelis) onder de vele priesters geweest zijn die zich in of om Haarlem ophielden. En zelfs mag zijn pastoorschap van Schagen steun geven aan mijn vermoeden. Immers in

---

1) *Geschiedk. overz. v. d. kloosters en abdijen* enz. 1854, I, bl. 383

2) L. v. Ida Goverts III, 315 vso.

3) L. v. Tr. D. W. I, bl. 345.

4) Het woord *perpendens* in den 8en regel v. o. komt mij voor eene drukfout te zijn voor *perpendent*.

1631 was aldaar, met een zekeren meester Schudt aan het hoofd, eene Latijnsche school, die zelfs den kapittelheeren werd aanbevolen[1]) omdat zij begon te bloeien en hoop gaf op vruchten. Ik zou dan de letters willen aanvullen als: F[ranciscus] P[etri of -auli] B[ruggensis]. Ik moet echter bekennen, nergens van den man een vadersnaam vermeld te hebben gezien.

De »Batavia Sacra" meldt, dat er schilderstukken (tabulae pictae) van de Verschijning bestonden. Op dit oogenblik echter is er, naar mijn best weten, geen enkel van bekend. Dat er echter althans één van bestaan heeft, wordt bewezen, vooreerst door eene aanteekening, welke indertijd wijlen pastoor Sonjee, van Noordwijk, geschreven heeft in den »*Status Missionis*" (MS. van het bisschoppelijk archief.) Deze aanteekening luidt: „Originem duxisse videtur haec Statio a coenobio quodam devotarum mulierum. Harum rectorem fuisse R. D. Cornelium Ligthart ex antiqua tabula picta, quae in ecclesia servatur, certo liquet. Tabula haec versibus ejus temporis vernaculis, satis mancis, quos describere longum et vix operae pretium esset, narrat visionem, quae huic viro obtigit." Pastoor Sonjee alzoo heeft blijkbaar dit schilderij gezien. Overigens is er een afschrift der vertaling (niet ouder dan 1826) van het Latijn der *Batavia Sacra*, onder de archiefstukken van den Hoek bewaard gebleven, zonder twijfel genomen naar het schilderij dat pastoor Sonjee gezien zal hebben. De lezer zal zich, vertrouw ik, wel willen vergenoegen met de vertaling van slechts die gedeelten welke boven in het Latijn gegeven zijn.

»Een verhael van een Goddelicke openbaringe vertoont aen den Eerwaerdigen Vader in Chrysto den

---

1) *Bijdr.* XIV, bl. 130.

Hr. Mr. Cornelyo Arnoldy en nae syn overleiden kennelijck ghemaeckt door syn biechtvader opdat hij ghelijck hij seyde die Goddelicke openbaringe en bijstant niet ontdanckbaer soude sijn.

Tot een behoorlijcke Commendaty van de vergaderinge der Maechden van Haerlem gemeenelyck genoemt den Hoeck als gefondeert sijnde op de fondamenten der Aldersuyverste Patroonen en fondaturs der Alderheylichste Maget Maria enden H. Bernardi wesende de opperste Hoecksteen de Alderheylichste Bruydegom Chrysto Jesus.

Pater Cornelius met liefde en suyver herten heeft geriest
En heeft voor Jesus en syn kerck begreepen een seer edel werck
En meer en meer ontsteecken seer begeerlyck was nae suyver eer
En wenschet nae Sinte Pauly raet te stichten ook een Maechdestaet. enz.

Een tafel schoon van blaeu coluer seer waerdich met een groot honneur
Hij heeft vertoont als een Doctoor seer dienstich voor der Maechden Choor
Hier stont seer schoon een lichaem Reyn en ligt des harten alghemeyn
Een geest claer en hooch met Godt dat is een Hemels deel en lodt
Wilt ghy het eygen woort verstaen soo siet beneen nae dit vermaen
Als nn Bernardus dyt vertoon seer sierlyck tot der Maechden croon
Met magnifycenty hadt ghedaen soo is hij eerbiedich blyven staen
Maer doen een ander claerheydaer met gracy schoon en glory claer
Maria Moeder Maget schoon verscheen der Maechde eer en croon
Een claerheyt van een daegeraet een claerheyt die de nacht verlaet
En heeft gesproocken woorden soet van vruecht, en blijtschap met ootmoet
Mijn bruyts mijn susters Eerbaer hier aenbrengtse bly nae mijn manier
Nae mijn beloofde suyverheyt nae mijn ghetrouwe dienstbaarheyt
Hiernae soo 'syn dees Patroons claer vertrocken nae des hemels schaer
En van doen is die suyverheyt hier geplant en oock verbreyt
En Pater heeft alhier ghestelt bloemen en lelyen van 't velt
Vijftien hondert dat men schreeff daer twee en tneegentich bij bleeff
Het mach dan sijn ghenoempt het hoff van Maria tot haerder loff
Oock S. Bernardy school seer schoon waer dat syn lelie spant de croon.

Maer Pater was hier in begaen off hy sou swygen dit vermaen
Nae lang verswygen int gemoet soo docht hem dit te sijn oock goet
Te seggen een Biechtvaer dit inhoudt wien hy des schatten wel betrout
Die doen nae Paters overleen dit openbaerde aen ons tween
Ick was doen een ghetuych hier van en Nomyus de ander man. enz.

Bovendien werden in de jaren 1852—53 de Haarlemsche Statiën van S. Bernardus in den Hoek en van S. Franciscus door de Kerkelijke Overheid opgeheven, en de bezittingen er van onder de vier overblijvende statiën verdeeld; de bibliotheek en bisschoppelijke kleederen, [en ornamenten] zoo mede oude pastoors-portretten „als „zijnde het niet mogelijk geoordeeld om dat een en ander „behoorlijk en doelmatig onder de vier overblijvende „statiën te verdeelen" werden „gesteld ter dispositie van het R. K. Seminarie van Warmond"; verschillende andere voorwerpen echter, namelijk goederen tot huiselijk gebruik: zilverwerk, meubels, beddengoed enz. alsook schilderijen werden publiek verkocht [1]). Onder deze laatste is dan ook verkocht een schilderij, als volgt geïnventariseerd: *Een antiek met onderschrift op paneel* 1592, Verdere beschrijving ontbreekt; en ik ben nog niet zoo gelukkig geweest, te achterhalen door wien het stuk gekocht, of waar het beland geraakt is; maar ik meen in de vermelding van een *onderschrift* en van het jaartal 1592 een bewijs te mogen vinden, dat dit stuk althans één der bedoelde schilderijen zal zijn. Ik veroorloof mij voorts de gissing, dat naar dit of een ander schilderij, eene prent zal vervaardigd zijn die bedrukt was met den tekst, door de *B. S.* overgenomen. Wellicht kan, zoo hoop ik, deze mededeeling er nog iets aan toebrengen, dat paneel of prent voor den dag komen. Vooral wat de prent aangaat, schijnt het mij niet onwaarschijnlijk, dat er bij Haarlemsche Katholieken van ouden stam nog wel een exemplaar berusten kan. En mocht dit zoo zijn, dan zal er in het Bisschoppelijk Museum met alle bereidwilligheid een plaatsje voor worden open gemaakt.

In de „Levens" wordt er van de Verschijning slechts

1) Zie de *Bijlage* achteraan.

eenmaal, en nog maar in het voorbijgaan, gewag gemaakt met de volgende woorden: [Machtelt Bickers] „is ghestorven in het camerken daer haeren Biechtvader Saligher Mr. Cornelis sulcken heerlycken revelacie ghehadt hadde van S. Bernardus ons H. Patroon, in welck camerken sy uut devocie altoos sliep." [1]) Toch schijnt er in ditzelfde Leven nog eene toespeling op te zijn, als wij lezen [2]) dat M. B. zoo zeer verlangde om „dese vergaederinghe" (die zij „menigen tyt in haer huis gehadt heeft, waertoe sy goede gelegentheyt hadt, mitsdien sy woonden in een groot huis ....) by haer te houden, presenterende daertoe te gheeven haer huis ende erf ende noch andere huisen ende erven daertoe te coopen; [3]) maer en mocht dit niet verkrijgen, want haer Biechtvader een getuych hadt, dat hy de vergaederinghe most stichten op Baeckenes, onder de beschermenisse van de H. Moeder Gods neffens wiens tempel zy staet". Intusschen moet gezegd, dat, als wij in dit „ghetuych" eene toespeling zouden mogen zien op de Verschijning, toch ook verwondering zou moeten uitgedrukt worden over de kleinmoedigheid van Mr. Cornelis, die bij de vervolgingen van 1602 al aanstonds naar Utrecht wilde verhuizen. Zie boven bl. 285.

Gewis heeft de schrijfster in het Leven van haren Overste, over hetwelk boven spraak was, dat alles niet onbehandeld gelaten. We moeten het daarom te meer betreuren, dat dit gedeelte van haren arbeid zoek is geraakt. Anders zouden we mogelijk ook nog wel vernomen hebben, of het Patroonschap van S. Bernardus over den Hoek al of niet aan de Verschijning den oorsprong dankt.

---

1) L. v. M. B. † 1624. I bl. 162.

2) Ibid bl. 159. De geheele plaats in *Bijdr.* XVIII, bl. 237.

3) Verdere bijzonderheden over haar: *Bijdr.* XVIII bl. 232—38.

Nog mag niet onopgemerkt blijven, dat de Verschijning gezegd wordt, van beteekenis te zijn tot verschuldigde aanbeveling van de Vergadering. [1]) We moeten namelijk hier gewag maken van de aantijgingen, waaraan de vergadering op zekeren tijd heeft bloot gestaan en waarvan Trijntgen Jans melding maakt als volgt: »Alhoewel die H. vergadering vant eerste beginsel af, tot desen tyt toe, altoos veel stryt van quade tongen heeft moeten lyden, maar noyt soo veelen oft soo swaer als op dien tyt als dese E. maecht [Geertruydt Simons van Veen] ende jonge spruitgen stont in haer resolutie ende versoeck om herwaerts te comen metterwoon. Jae, de Oversten Mr. Cornelis ende die maechden van de vergaederinghe worden met sulcke lelicke onsuiverheit beschuldicht dat het niet betamelyk soude syn, het zuivere ooren souden aenhooren die vuile loogentaal. Ende dese redenen en quamen niet alleen ter ooren van sommege personen hier int lant, maer liepen voort tot de Stool van Roomen; ende dat door dengeene dien van grote officie ende aensien waeren, soeckende autoriteit om dese plaats te ruïneren; welcke de E. Oversten ook niet en dachte, oft soude in werk gestelt worden. Hier en tusschen syn E. ende sommege vande maechden dien de sake kennelyk waer met innighe gebeden aen Godt bevalen.

Welcke daer een goede salige uutcomste in gegeven heeft, want syn Heylicheit de saecke ondersoeckende vont, dat de onnosele door nydicheit beschuldicht was, waer een voorstander van de onnosele ende een verheffer van de verdructe. Alle dingen quamen tot meerder eer ende vasticheit als te vooren; dan het most syn tyt

---

1) »In debitam commendationen conventûs Harlemensis" etc. *B. S.* l. c. Zie boven bl. 295.

hebben, mitsdien wy waeren in een ketters lant, eer dat die goede naem en faem de logentael conde verdrucken; welcken meer geschieden doort schynsel van goede wercken als door woorden. Welcke exempelen dese E. [maecht] siende, brachten haer tot gerusticheit." [1])

Ter bepaling van den tijd wanneer deze kwade tongen spraken, geeft de schrijfster ons voldoende opheldering. Geertruydt „was omtrent sestien jaeren out als sy resolverden om den hemelschen Bruidegom te dienen inde suiverlicke maechdelicke staet. Ende om haer negentien jaeren quam se metterwoon inde H. Vergaderinge." [2]) En verder: „Door welcke naevolginghe ende sonderlinge devotie dien sy gehadt heeft tot haeren H. Patronerse, is waerdich geweest, dat deselfden haer is comende vergeselschappen; op een jaer van ouderdoom ende dach des maents in den Here gerust int jaer ons Heeren een duisent seshondert vier en twintich den seventienden Maert," en wel; als vlak te voren gezegd, [3]) ook in den leeftijd van „drie en dertich jaeren," als S. Gertrudis. Haar geboortejaer valt dus in 1591. Zoo was zij dan 16 jaar in 1607 en 19 in 1610. In welke drie jaren „als sy stont in haer resolutie," „de stryt van quade tongen" het zwaarst was.

Dit alles nu strookt volkomen met de Annalen van Frans van Dusseldorp, die op het jaar 1609 vermeldt, dat den Vicaris Sasbout Vosmeer door den Apostolischen Nuntius van Brussel den 3 Januari 1609 werd aangeschreven: zekere misbruiken en ergernissen te doen ophouden, die bij den Apostolischen Stoel waren aangebracht als te bestaan onder Vosmeer's jurisdictie in Noord-Nederland, zoo bij regulieren als seculieren.

1) L. v. G. S. v. Veen III bl. 345.

2) L. c. bl. 344 vso.

3) L. c. 350 vso.

Zij betroffen inderdaad vooral de verhouding der geestelijken tot de klopjes, niet juist in Haarlem alleen maar over het geheel. Men weet, dat er in verscheiden andere plaatsen dergelijke vergaderingen bestonden, en dat zelfs ten platten lande de hulp dier geestelijke dochters met veel vrucht werd aangewend. De brief is in zijn geheel bij van Dusseldorp te vinden. [1]) De aanklachten noemen vooreerst verkeerde en minder nette praktijken in de eigenlijke „beleiding", vervolgens aanstoot en gevaar die ontstonden uit drukken omgang; de derde betrof gemeenschappelijk verblijf, en kerkelijke dienstverrichting aan altaar en in zangkoor, de vierde het meegaan der maagden op missie-reizen en hare te lange afwezigheid, de vijfde eene volstrekt wereldsche kleeding der geestelijken; de zesde dat de geestelijken zich schromelijk verrijkten met de aalmoezen door de maagden verzameld; de zevende dat de geestelijke dochters van andere biechtvaders, bijzonder van die der Sociëteit, werden afgetrokken. De laatste aanklacht betrof de gewone geschillen tusschen de Jesuiëten en de bedoelde geestelijken.

Van Dusseldorp meende te weten, dat de aanklachten waren uitgegaan van regulieren, die uit de zuidelijke Nederlanden gekomen waren om in Holland en Utrecht te arbeiden. Hij verhaalt ook van de algemeene verontwaardiging welke, heel de missie door, bij het bekend worden dezer beschuldigingen losbrak; en hij vermeldt, dat bepaaldelijk de Katholieken van Utrecht ze punt voor punt weersproken hebben.

De Vicaris schreef spoedig, 14 Januari, een voorloopig antwoord; hij had den brief van den Nuntius in afschrift aan zijne geestelijken doen toekomen, en zou,

1) L. c. bl. 362—64.

als hij berichten had, die geheel overleggen. Intusschen kon hij alvast dit melden, dat, al moest hij bekennen, dat zijne kerk niet zonder vlek of rimpel was, en niet alle priesters even geleerd, godvruchtig of voorzichtig waren: hem toch, wat de twee eerste punten betrof, nog niets was ter oore gekomen. Misdienen, bij gebrek aan een anderen dienaar, of in vrouwenvergaderingen, was altijd gebruikelijk geweest en zelfs bij de Jesuieten gelijk bij andere priesters geduld, het werd ook in Keulen toegelaten, en, naar hij meende, ook in Brabant. Dat de geestelijke dochters de Mis zongen en daarom de priesters op missie-tochten vergezelden, was een enkele maal gebeurd, maar tegen zijn verbod in. Wat samenwonen of intreknemen aanging, was het geschied uit noodzakelijkheid om gevaar voor vervolging, of gebrek aan andere gelegenheid. En, mocht er soms een enkele zijn die verdacht was, dan moest men daarom niet allen overigen een kwade noot geven, of met voorbijgaan van den Nuntius en hem zelven, het bij den Paus aanbrengen, vooral niet wijl hij zelf en zijn Haarlemsche Vicaris al vóór enkele maanden, en met bedreiging en straf, er orde op hadden gesteld. Om wille van wereldsche kleeding of tooi, was bij hem vóór enkele maanden iemand aangebracht; maar hij had bevonden dat zulks niets meer was geweest dan zijnen staat paste; hij zelf wenschte het niet anders. Dat de geestelijken zich groot gewin zouden verschaffen, daaraan waren ze zoo onschuldig mogelijk; maar ook hij zelf was daarvan valsch beschuldigd geworden. [1]) Het overige kan hier verder onaangeroerd blijven.

Professor Fruin, die de zaak blijkbaar zonder vooringenomenheid bespreekt, gaf als zijn oordeel: »Dat

---

1) *Annal. Duss,* l. c. bl. 361—71.

de beschuldiging, aan den Paus ter ooren gekomen en door zijn nuntius aan den vikaris overgebracht, niet uit de lucht gegrepen was, dat er maar al te veel aanleiding toe bestond, schijnt mij ontegenzeggelijk. Maar even zeker acht ik het, dat het kwaad veel te uitgebreid en sterk overdreven werd voorgesteld. De afloop der zaak schijnt dit ook te leeren. De vikaris haastte zich, den brief in afschriften toe te zenden aan de voornaamste geestelijken en leeken in alle deelen van zijn diocees; en de antwoorden die hij ontving en die van verontwaardiging over het lasterlijke gerucht gloeiden en de beschuldiging verre wegwierpen, zond hij vervolgens aan den nuntius toe, als bijlagen op zijn bezadigde maar stellige wederlegging. Daarmee schijnt de nuntius en schijnt ook de Roomsche Curie zich voldaan te hebben betoond. Aan de zaak is geen verder gevolg gegeven." [1])

Dat er op Mr. Cornelis eenige smet zou gekleefd hebben, wordt door de schrijfster, men heeft het gelezen, op eene wijze weersproken, die juist om haren eenvoud te beter overtuigt. Bovendien is zij er op bedacht, hem dikwijls uitdrukkelijk te noemen »onbevlekte Overste van de Haerlemsche maechden" enz. [2]) Toch moet gezegd, dat de kibbelarijen, tusschen de twee oversten Mr. Nicolaas en Mr. Cornelis gevoerd, en zoovele eigenaardige bijzonderheden en trekjes, door Trijntgen Jans in allen eenvoud verhaald, klaar genoeg verraden, dat niet alles »zelus secundum scientiam" was, en menig voorval bevreemding moest wekken. Hier moet verwezen worden naar deze Bijdragen D. XXVII, bl. 98, 103—07, D. XXIX, bl. 143—44, 150—56, 277—80, 293.

---

1) *Fruin.* De wederopluiking v. h. Kath. bl. 334. (Verspr. Geschr.) Inleid. op het Uittr. van v. Duss. bl. CIV.

2) Zoo bijv. I bl. 293 en boven bl. 290.

Ook maakt Fruin de zeer juiste opmerking, dat de aanbrengers gewis begrepen hadden, »dat met het oog op de schandalen van een thans afgesloten tijdvak [Reformatietijd], niet het kwaad alleen maar zelfs de schijn van het kwaad op het zorgvuldigst vermeden behoorde te worden.'' En aangezien nu sommige menschen vaak al zeer spoedig den schijn van kwaad meenen te zien, moet ook niet vergeten worden, dat de beschuldigers personen waren, die uit Zuid-Nederland hier gekomen, onzen landaard en zeden maar gebrekkig moesten kennen en niet begrijpen, dat er bij eenvoudiger zeden maar niet aanstonds van alles kwaad mag worden gedacht. Toen vier jaar later, in 1613, Mr. Cornelis door Mr. Joost Cats werd opgevolgd, moest deze van Schagen komen, waar hij pastoor was. En zie, hij werd gevolgd door eene van de maagden, die hij in Oude Nierop met nog andere onder zijne beleiding had gehad. De praatjes bleven natuurlijk weer niet uit, gelijk Trijntgen Jans het even gemoedelijk als altijd vertelt: „Maria Cornelis. Dese was van een dorp genaemt Ouwe Nierip; hare ouders ware van goede middele; een zeer treffelicke maecht, dien in alle haer wercken puerlyck socht de glorie Gods. Welcke alle ettelicke jaren by haer vrienden Godt dienden onder de beleidinghe van den E. Mr. Joost Cats (overmits die Pastoor was over die omleggende plaetse); maer wanneer zyn E. verkoosen worden om te wesen O. ende regeerder van dese vergaderinghe, is dese E. maecht haer Overste gevolcht, waerom zy groote opval ende achterspraeck heeft gheleeden alsof sy in onsuiverheyt gheleeft hadde, ende daerom haeren B. V. volchden. Welcke achterclap zij met groote stillicheyt ende patiencie heeft verdragen.'' [1])

---

1) L. v. M. C. † 1614. I bl. 53.

Gelijk boven voorloopig gewag is gemaakt van de Sermoenen, door Mr. Nicolaas Wiggers voor zijne maagden gehouden, zoo past ook hier een woord over die van Mr. Cornelis, in verband tevens met de oefeningen der klopjes in het opschrijven dier sermoenen. [1]) De belofte van eene latere en meer opzettelijke behandeling der sermoenen, ontslaat mij niet van het mededeelen eener bijzonderheid, die reeds nu met alle recht de aandacht vraagt. Er moeten namelijk aanmerkingen gevallen zijn op de onderrichtingen van Mr. Cornelis, alsof ze niet zuiver waren van valsche mystiek. Daartegen heeft hij zich verdedigd in een zijner sermoenen: [2]) „Als wij vinden het licht van Godt int woort Godts, twelck ons de H. docktooren hebben achterghelaeten, soo vinden wij den Heer Jesus, ende dit is hetgheene dat ick u daegelicx predicke, want ick en preecke niet, ghelijck myn wort naeghegeven, hier uut een Thaulerus, daer uut een peerl, ofte oock niet uut eenen Ruisbroeck, waervan nochtans de Carthuisers veel van houden, maar ick preecke u ende maecke mijn sermoenen opt fondement vande gheleerste docktooren der H. Kercke als S. Gregorius, S. Ambrosius, Augustinus. Jheronimus, Bonaventura, Bernardus ende S. Thomas de Aquina; uut haer schriften diene ick u 't woordt Godts aen."

En onze schrijfster zelve geeft aard en manier van

1) Over de voornaamste dezer sermoenen-schrijfsters, Mayken de Graef, kan men lezen *Bijdr.* XIX bl. 301—04.

2) Gheestelyck sermoen opten eersten Sondach nae drie coninghen. In een sermoenenboek 4°, eigendom v. h. Bissch. Museum te Haarlem. Bibl. N. 45aa. Voorin staat als naam van eene latere bezitster *J. C. Beuns*. De eigenlijke schrijfster zegt, dat ze gehouden zijn »int eynde syns levens;" hetgeen ook blijkt uit de preek op den 5en Zondag na Driekoningen, die volgens den inhoud op S. Agatha viel, en daardoor het jaar 1612 aanwijst. Mr. Cornelis stierf 2 October 1613.

zijn preeken aan als volgt: „Syn E. wys ende voorsichtich synde, wist dat sodaenige tere, Godtsoeckende zielen van noot hadden wyse, Goddelicke, verlichte leringe ende sermonen; heeft hem seer naerstich geoeffent inde studie vande H. Schriftuer ende treffelicste H. Outvaders en doctoren der H. Kercke, dieselfde met het gebedt Godt presenterende, om die met goede ordere, dat de memorie dien best cost bewaren, 't verstant vatten, de wille met liefden ontsteecken, ende nae haer staet ende gelegentheyt int werk stellen, overvloedige leringe an dieselfde gegeven, ende maechden met grote liefden aenhoort en beoeffent. Maer dese E. dienaer Gods en cost syn sermonen met geen order geven nae vervolginge,[1]) want syn E. hadt grote persecutie ende vervolginge vande ketters, nu synde inde eene plaets dan wederom in een ander, altemets soo verborgen dat syn maechden in en twe drie maenten niet by syn E. ter kercke qaemen, en dan somtyts en ses, acht of thien seffens; soodat hy was als den anderden David dien overal de vlucht most neemen. Niettemin voor dat weynich ghetal preecten soo geestelick ende innich, dat de maechden waeren of sy met het vier vande liefde Gods ontsteecken waeren. Veel van die sermone werdender doentertyt uutgeschreven; ende de E. Oversten veel geestelicke, innige leringe schriftelyk aende maechden sondt.

In de leste jaeren van syn E. leeven quam der wat meerder vryicheit, soodat syn E. geestelicke materie bij de hant nam, waervan dese iverige maecht ettelicken heeft gheschreven.

Maer de tweede Oversten[2]) Mr. Joost Boudewijns

---

1) Naar vervolg, geregeld achtereen.

2) Het verdient opmerking, dat de schrijfster hier, gelijk trouwens ook elders, Mr. Joost Cats den *tweeden* Overste noemt, en dus als den *eerste* geen ander beschouwt dan Mr. Cornelis Arentz. De eerste stichting

Cattius dien is hier geweest den meesten tyt in rust ende vrede; soodat syn E. was als den vreetsamen Salomon, besittende syn vergaederinge in vrede, en alles vloeyden hem toe. Maer Godt lof, inde voorspoet Godt niet vergeten, met Gods gaeven gewrocht, veel goets inde H. Kercke ende vergaederinge ghedaen, mocht altoos blyven in deselfde plaets; en de meesten deel van de maechden woonden al byeen." [1])

In het jaar 1612 was Mr. Cornelis lijdend: „Anna Garbrants versocht aen de E. Oversten, oft syn E. beliefden haer mede een plaets te vergonnen ende aen te neemen voor zijn geestelicke dochter, dien 't selfde seer vlytichlycke gedaen heeft, want hy daer een puere Goddelicke geest in vont, al hoewel syn E. doentertyt zeer swack van lichaem was, want syn E. omtrent en vyfverendeljaers daernae leefden, ende was uutgemergelt aengaende syn krachten soo door abstrackte oeffeninghe daer hy syn lichaem mede aengetast hadt, als door groote geestelicke arbeydt, maer booven al door alle de contraricheyden dien syn E. met liefden en patiencie verdraeghen hadt. Niettemin gaf die ghetuichenisse, al waert saeck datter noch sulcke vyftich maechden quaemen, wilden se wel aennemen en souden hem niet vervelen, doordien sy zoo licht was te ghenoeghen." [2])

Dat laatste »vyfverendeljaers" was ten einde op den

---

van Mr. Nicolaas Wiggers, van het jaar »duisent vyfhondert ende inde tachentich (boven bl. 129) was dus wel een begin, maar de eerste Overste trad pas op in 1598 »op S. Agnieten-dach (boven bl. 145). En aardig is het ook nog, op te merken, dat zij, ook over dit begin heen, nog »'t eerste begin" voor Mr. Cornelis Arentsz opvordert, als hadde deze dit reeds omstreekts 1575 gemaakt met Geertruydt Jans dochter. Zie boven bl. 291—92.

1) L. v, Mayken de Graef † 1647 III bl. 273.

2) L. v. A. G. I, bl. 247 vso.

2 October 1613. „Den tweden October is in den Here gerust ons E. geestelicke vader Mr. Cornelis Arentz, die ons om de liefde Gods [1]) sorchvuldelyk ende getrouwelik uut liefden gedient heeft. Godt wil syn siele genadich syn, ende ons als wy naecoomen. Folyo 49. [2])

De *Batavia Sacra* geeft als zijn geboortejaar 1552, zoodat hij dan ongeveer 61 jaar oud was. Hij werd in de S. Baaf begraven. Immers „Neeltgen Garbrants [† 1612] „is begraven te Haerlem in de Groote Kerk voort Hooch Choor, in deselfde grachtstede daer weinich tyts hiernae ons E. V. Mr. Cornelis Arentz boven haer lyck daer mede inbegraven is.'' [3]) Dit graf was echter eigendom van een andere maagd, Aechge Baertes, die het bezat als »bestorven rijcke dochter''. Zij toch werd begraven »in haer vaders graf, twelk leit int midse van de kerck voort hoogh koor, bij haer nicht Neeltge Garbrants voornoemt, ende haer voorgaende Oversten ende Biechtvader Mr. Cornelis Arentz, saliger memorie, onbevlecte Oversten van de Haerlemsche maechden. [4])

Maar deze grafstede heeft nu nog een heele geschiedenis gekregen. Tryntgen Jans namelijk vervolgt: »Maer een dinck moeten wy hier bystellen tot waerschouinghe van andere. Also dese maecht Aechge Baerten, hebbende vader of moeder, suster noch broeder, noch geen kindere van dien, maer de meeste vriende waeren twe susterlingen ende dien groote ketters waeren, daerbij seer ryk van tytelicke middelen, ende sy in haer leeven geen affectie toe en droech; maar was haer uuterste

1) Een derde van den regel is opengelaten, gewis om er nadere bepaling van tijd bij te voegen.

2) Aldus in hare Lijst der overledenen, Boek I. Dat folyo 49 waarnaar verwezen wordt, bevat het korte levensbericht, boven afgedrukt bl. 128—29 en 288—89.

3) L. v N. G. I, bl. 47 vso.

4) L. v. A. B. I, 22 Dec. 1631, I, bl. 288 en 293.

begeeren dat haer nicht Neeltge Dirks, een geestelicke maecht dien by haer woonde, synde haer susterlings dochter, soude eenige erfgenaem syn, mits conditie, datse een goedt deel soude ter eeren Gods uutkeeren. Dit was 'wel haer uuterste wil ende begeeren; maer doordien sy geen expres testament ghemaekt hadde, waertoe sy dickmaels gheresolveert was, maer was van die conditie dat se seer langsaem was int uutvoeren van die uuterlicke dinghen, door haer inwendighe devotie en toekeer tot Godt, kon sy haer qualyke tot uuterlicke werckelicheyden begeeven, en dacht niet dat se zoo subyt van de doot soude overvallen werde. Hierdoor quamt dat er geen testament ghemaekt en was. Achtervolghende de plecaeten van Hollant doentertyt, soo waeren de naeste vrienden erfghenaem, vervielen alle die goederen in de ketters handen, dien dat met sulcken rigeruesheyt aennaemen ende soo grooten begeerlicheyt int minste [n]eyt lettende op de wille of begeerten van haer nichte ofte de liefde vanden armen, die ook nae haer doot droefelik quaemen klaeghen, noch de getrouicheyt van haer dienstmaecht dien haer twintich jaeren om een cleine huer getrouelyk gedient hadde. Tot exempel van andere, dat men in tyts moet voorsichtich syn.

Maer bovenal was droevich dat dese onvoorsichticheyt noch causeerden een andere ende meerder swaericheyt, te weten. Also de ketterse vrienden erfghenaem waeren van haer grachtstede, waerin begraeven was haer voorlede E. Biechtvader ende Oversten Mr. Cornelis Arentz, ende men tselfde met vriendschap niet conde krijgen, soude wel veel gelts voor gepresenteert hebben, maer en dorsten om seeckere redenen soo verre niet bloot geven aende ketterse vrienden. Soo was daer groote swarichheyt: noch de Overste,

tegenwoordich Mr. Joost, noch de maechden, noch de neef van syn E., Arent Lamersen, en wildent H. lichaem int graf vande ketters laeten, maer resolveerden tselfde daeruut te neeme ende de ghebeenten te bewaeren in een seekere plaets. Maer daertoe comende was tselfde H. lichaem gheheel, noch hebbende syn eigen ghedaente soo alst ghevonden was int jaer ons Heeren 1630 in Junius, alst graf gheopent synde in de tegenwoordicheyt vande neef en Priester Gods Mr. Jacob Niseus, Arent Lammersen voornoemt, met syn suster Anna Claes, een geestelicke maecht, alle drie syn susters kinderen; welcke doentertyt ghehaelt hebben Pieter Francen, schilder, dien 't doentertyt uutteeckende, waervan ghecoomen syn die doode schilderie van syn E.; ende alst geconterfeyt was deeden de grachtstede stil toe, ende lieten 't H. lichaem daarin rusten." [1])

Ik onderbreek hier de aanhaling, om te doen opmerken, dat we alweer slechts in het voorbijgaan, van een feit hooren spreken hetwelk de Vicaris apostolicus de la Torre, in zijne »Relatio Status" van het jaar 1656, uitdrukkelijke vermelding waardig heeft gerekend. [2]) We zouden anders zoo gaarne van de schrijfster vernomen hebben, wat wel in Juni 1630 oorzaak of aanleiding was geweest, dat de grafstede geopend werd.

Intusschen staat het vast, dat door den Haarlemschen schilder Pieter Franszoon de Grebber eene ets vervaardigd is, die het borstbeeld voorstelt van den overledene gelijk hij, met kasuifel gekleed, in het graf

---

1) L. v. A. B. I, 293—94.

2) »Cornelium Arnoldi hydropysi quidem defunctum. sed post 16 annos sepulturae planè integro corpore sat miraculosè repertum." Aldus de *Bat. Sacra*, die de Relatio blijkbaar naar een authentiek met aangifte van bladzij aanhaalt. Het afschrift in het *Archief van Utrecht* gegeven. D. XI, bl. 116 heeft duidelijk schrijf- of drukfouten.

liggend bevonden is. Het portret heeft als randschrift: »*R. D. Cornelius Arnoldi presb. obiit An.* 1613, 3 *Oct. Corpus ejus Hydropicum post xvj annos et mens. vj in sepulchro integrum ac firmum, membris ductilibus, colore fusco, repertum An.* 1630, *vj maji Pr. D. Greb F. ex monum.* »De prent heeft een achtregelig vers tot onderschrift, beginnend: »Sesqui anno" enz. Deze prent behoorde, met een paneel in olieverf, hetwelk hetzelfde beeld vertoont, tot de portretten die in 1853 aan het Warmondsche Seminarie zijn overgegaan. [1]) Of dat paneel ook door Pieter de Grebber geschilderd is, mag zeer waarschijnlijk genoemd worden. Ik vermoed echter, dat onze schrijfster van de eigenlijke *teekening* spreekt, omdat zij zegt, dat daarvan „die dode schilderie" (versta de prenten) »ghecoomen *syn*." Beide stukken, paneel en ets, zijn tentoongesteld in het Bisschoppelijk Museum." [2])

Er schijnt echter van Mr. Cornelis ook een ander portret gemaakt te zijn, wijl de *Bat. Sacr.* nog aanstipt: »Epitaphii loco imagini ejus inscribitur: *Salve fidelis, perspicax*" enz., een vierregelig vers.

Men wilde nu het »H. lichaem" niet langer in die grafstede laten, en heeft het dan ook overbracht naar een eigen graf van den neef, zoo even genoemd. Dit mocht echter niet dan met droeven onspoed en eerst in het volgend jaar gelukken, gelijk wij verder zullen hooren.

»Maer alsnu vernootsaeckt synde weder te openen, ende te vooren wetende, waeren daer meerder personen van kennis bij, te weeten de neef Arent Lamersen, syn suster Anna Claes, Cniertge Dirks de dienstmaecht syns

1) Vergelijk boven bl. 299 en de *Bijlage* hierachter.

2) *Gids*, vierde druk, 1900 bl. 71, N. 494—495.

E., Maria Craenhals, Tryn Jans, [1]) Sara [2]). Maer alsnu geopent synde, werder meerder gheproeft de vaste en sterckte vant H. lichaem, soo ghy hiernae sult hooren. T'selfde nu meinende te neemen met kist en al uut de grachtstede, soo viel de aerde ter sy en in de kist, ende bedekten 't H. lichaem, beneemende de suiverheit van 't H. aenschijn. ende de gravemakers vernootsaekt waeren te treden inde kiste om de aerde daer van te kryghen, ende traeden oock opt H. lichaem; sy ketters synde en maekten daeraf gheen werk, ende wy en dorsten niet seggen, maer saeghent met droefheyt aen. Door al dit treen brack het eene been omtrent de kniën af. Met veel moeyten kregen se 't H. lichaem met de kist boven inde kerck; maer doordien de kist over de achtien jaeren inde aerde ghestaen hadt, soo gingen de plancken vaneen, de spyckers gingen los, soodatet H. lichaem daer niet in en mocht rusten, en men hadt geen andere kist by de hant om in te leggen. Soo waeren wy seer begaen en wisten niet. hoe men soude resolveren. Hierentusschen 't H. lichaem nu boven op de vloer van de kerck ghestelt synde, mochten daerom en by coomen, oock aenraken; maer de schoonheyt vant H. aenschyn waeren wy quyt door de vuile aerde dien daer noch op was, ende dorstent niet afdoen om de veelheyt der personen, oude en jonghe, mannen en vrouwe dien daer by stonden, uut nieuschgiericheyt siende. Om geen suspicie te gheeven, mostent soo late, maer voelden met ons hant ende saghen met ons ooghen datet H. hooft noch met vel en vlees becleet was; thaer aende wynbraeuwen ende opt hooft stont noch soo perfect

1) Alhoewel met deze Trijn Jans de nicht bedoeld is, vroeger (bl. 290) door mij vermeld, blijkt uit het volgende duidelijk genoeg, dat ook de schrijfster zelve tegenwoordig was.

2) Plaats voor een naam opengelaten maar niet ingevuld.

alst geschildert is, jae al de litmate gheheel tot de tone aende voeten toe. Maer doordien de kist vaneengink, ghelyck wy geseydt hebben, ende daer geen tyt en was om een ander te haelen, doordien de maecht Aechge Baerte mětet lyck soude ghebracht werden in de kerck, soo nam de gravemaker dit H. lichaem op syn schouderen ende brachtet opt hooch koor, daert syn neef Arent Lammerse met syn mantel bedekten; bleef daer by om te bewaeren totdat de begraeffenis soude gedaen syn, om bequaemelijk 't H. lichaem weder te begraeven (want ment niet en mocht uut de kerck neemen om de kerckelicke costume niet te breecken) Begraeven synde de maecht voornoemt, is de kerk wederom gheslooten ende gheraetsaem ghevonden de kist wat te vercleinen ter oorsaken het ene been af was, soo voorgaende gheseydt is, meynende het ander soude mede wel lichtelyk afgaen; maer was soo vast aan 't H. lichaem dat syt niet conde afkrygen, maer saechdent af. Men mach denke, hoe 't hart vande neef te moede was in wiens tegenwoordicheyt dit altemaal gheschiede (daer en was niemant by van de maechden, want sy om beters wille in tyts waeren stil wechghegaan). Terwylen dat H. lichaem dus versolt werden. quaemen by gheval de Burgemeesters in de kerck, dien met verwondering saegen, dat een lichaem 'tgeen soo veel jaeren doot gheweest hadde, noch soo gheheel vast en stark waer. 'T werden ook gesien van trefelicke catholyke, met verwondering en blytschap verhalende het tegen andere.

Het H. lichaem is geleyt wederom in een stercke kist ende geset in de voorgenoemde grachtstede, by provisie totdat men een gelegen eygen grachtstede soude hebben; maer is ten derden mael weder de grachtstede gheopent 1632 den 10 April, ten presentie van syn neef voornoemt en vanden Advocaet Dobbius; en 't decsel

van de kist geopent synde vondent in een vaste gedaente; ende is geleyt in een eygen grachtstede verboekt op Arent Lamersen syn neef, in de groote kercke van S. Bavo Patroon."

Op »S. Barbarendach" 1613 kwam zijn opvolger, Mr. Joost Cats, »soo ghij hierachternae, wilt Godt, sult hooren".

BIJLAGE.

Naar aanleiding van hetgeen boven (bl. 301) vermeld is over de schilderijen en verdere voorwerpen, die in 1853 bij de opheffing der Statie van den Hoek, aan het Seminarie te Warmond gekomen zijn, acht ik het niet zonder belang, den Inventaris daarvan hier af te schrijven, gelijk die in het bisschoppelijk Archief nog berust. Het zal mij gelegenheid geven tot enkele toelichtingen die, naar ik vertrouw, aan menigen lezer welkom zullen zijn.

„**Bibliotheek.** *Eene uit diverse latijnsche Theologische en andere kerkelijke werken bestaande boekverzameling, waarbij eene partij manuscripten mede met de daarbij behoorende open boekenkast.*

Dat de drie kwartijntjes, waarin de thans behandelde Levens der maagden beschreven zijn, tot deze bibliotheek behoorden, is reeds gemeld in de *Bijdragen* D. XVIII, bl. 232. Ook zijn nog te Warmond aanwezig ongeveer 20 kwartijntjes met Sermoenen van de Oversten.

De manuscripten behooren thans tot het bisschoppelijk Archief, en bevatten, behalve het eigenlijke archief van den Hoek, ook het rijke archief van het Oud-kapittel, benevens een schat van bescheiden voor de kloostergeschiedenis der stad Haarlem. Reeds van vier kloosters zijn ze medegedeeld in het XVIe deel dezer *Bijdragen*.

Bisschoppelijke kleederen. *Eene partij Bisschoppelijke kleederen, mijters, Pantoffels etc. met een goud kruis en zegelring, en met eene antieke staf met zilver gemonteerd.*"

Een bisschopsstaf wordt vermeld in eene vergadering van het Haarlemsche kapittel d.d. 24 Mei 1641.[1]) Er werden toen

1) *Bijdr.* XIV bl. 32.

verschillende zaken geregistreerd, die wijlen de Deken, Judocus of Joost Catz († 12 Jan. 1641), indertijd bij zijn vertrek naar Brabant. door zijne dienstmaagd Cniertje Dirks [1]) aan den Proost Leendert Marius had doen bezorgen als het kapittel behoorend. Men vond daar echter sommige zaken niet bij, die er toch, naar best geheugenis van den Kanunnik Bannius, bij hadden moeten wezen. En onder dit ontbrekende worden ook genoemd: een mijter, een staf en eenige bisschoppelijke ornamenten. [2]) Uit eene volgende vergadering echter, van 7 Juli 1643. [3]) blijkt, dat staf en bisschoppelijke ornamenten eigenlijk niet naar Amsterdam vervoerd, maar in den Hoek gebleven waren. En er wordt van gezegd, dat de Deken z.g. den staf gekocht had, en de bisschoppelijke ornamenten op eigen kosten had laten maken.

Dit *koopen* klinkt wel wat vreemd, aangezien er afdoende getuigenissen zijn 1°. dat de laatste Bisschop van Haarlem, blijkens zijn testament van 23 Sept. 1581, [4]) zijn besten staf te bewaren had gegeven aan de waschvrouw van het Preekheeren-klooster, en 2°. dat de Proost van het Kapittel Jacob Zaffius in 1583 van zekere »Hillegont Pieters ontfanghen en an denzelffden hoede overgelevert" had »eerst pedum pastorale, »noch 6 gouden ringhen, een witte zijtzatijne mitter met twee »stolen" enz., en desgelijks »van Claertgen Gerrets een mijter »van gouden laecken ontfanghen met perlen verciert."

Nu is het zeer waarschijnlijk, dat in deze aanteekeningen overal dezelfde staf bedoeld is. Dat er van »koopen" spraak is, kan zijn oorsprong hebben in eene verwrongen overlevering, de gelden betreffende die voor de trouwe bewaring betaald waren. Immers aan Hillegont Pieters was »pro fideli custodia gelanct XXIX gl. 7 st. 8 p.", en aan Claertgen Gerrets »voor haer bewaeren gelanct een conincx daler, 51 st." En daarenboven, wijl de voorwerpen weder »an denzelffden hoede over-

1) *Ibid.* bl, 29.

2) Mitra, pedum et quaedam ornamenta episcopalia."

3) *Bijdr.* D. XV. bl. 335 »Quoad pedum et ornamenta Episcopalia, quae in Angulo sunt: illud a D. Decano p. m. emptum, haec propriis ejusdem sumptibus confecta sunt, nec quicquam de ullis antiquioribus constat."

4) *De Katholiek*, D. 58 bl. 130.

gelevert" waren, kunnen ze sedert 1583 in verkeerde handen geraakt zijn die zich voor de teruggave goed hadden laten betalen.

De staf alzoo, kostbaar om oudheid en kunst, zilver verguld en vooral prachtig om het doorschijnend émail, en die weder door onze Hoogwaardige Bisschoppen gebruikt wordt, kan zeer goed de abbatiale staf zijn, door den eersten bisschop uit Egmond meegebracht. Met zekerheid echter is daarvan niets te zeggen.

De beschrijving van den staf als »met zilver gemonteerd" wekt een glimlach; maar laten we den schatters dankbaar zijn: wie weet of we anders het kostbare stuk niet in een Kensington-museum zouden moeten vinden!

Wat de overige ornamenten betreft, wijl er gezegd wordt, dat Deken Cats ze had laten maken, en tevens dat er niets meer van ouderen datum voorhanden was, [1]) moeten we daaronder geen stukken zoeken, die ouder zouden zijn dan het jaar der Haarlemsche Noon, en derhalve noch den »witte zijtzatijne mitter", noch den »mijter van gouden laecken met perlen verciert", boven vermeld.

Het volgende dan kwam van den Hoek naar het Seminarie, en wordt sedert 1870 in het bisschoppelijk Museum bewaard: vijf mijters, verder bisschoppelijk schoeisel: *caligae* en *sandalia*, van de laatste enkele in muiltjesvorm, dalmatiek en tunicel, handschoenen, geborduurde en gebreide, eindelijk twee stel togen met mantelet en mozzet.

De misgewaden waren onder de overige vier statiën verdeeld geworden, en zoo kwamen ook enkele daarvan als versleten en niet meer gebruikt naar het bisschoppelijk Museum [2]) Daaronder nu is vooreerst een stel paramenten van witte zijde met plat-geborduurd gouden bloemwerk: kasuifel met dalmatieken en koorkap; en eene der vijf mijters past daarbij. De vervaardiging ervan kan tijdens het bestuur van Mr. Joost Cats, den deken, vallen (1613—41). Het moet in zijn tijd een prachtig gewaad zijn geweest. De geborduurde tafereelen staan maar weinig achter bij het beroemde middeleeuwsche werk der 15de en 16de eeuwen, doch trant en stijl verraden

1) »Nec quicquam de ullis antiquioribus constat."

2) *Gids* van 1900 bl. 24, N. 310*a* en *b*, bl. 26, N. 356*b*, bl. 25, N. 315.

den lateren tijd. Eene der voorstellingen, O. L. V. Bezoek, komt tamelijk overeen met eene der zes bekende gravuren van Goltzius (1593—94). Een ander kasuifel, met bloemen en goud bestikt, heeft geborduurde voorstellingen die denken doen aan de latere Haarlemsche schilders de Grebber en de Bray. Hiervan is het borduurwerk veel minder van gehalte en voor een deel zelfs bijgeschilderd. Intusschen past ook hier een der mijters bij, welke bovendien wegens de keuze der bloemversiering naar Haarlem's bloementeelt heenwijst. Er is niet aan te twijfelen, of, behoudens het eerstgenoemde stel paramenten, zal alles, ook bisschoppelijk schoeisel en handschoenen, door de klopjes gemaakt zijn. Daarvoor spreken niet alleen de berichten van Trijntgen Jans over de vaardigheid der maagden in het »perdueren", [1]) of maecken van veel freie cierlijke ornamenten tot de tempel des Heeren," maar we hebben ook een ooggetuige in den Ierschen bisschop John Brenan, die in 1671 den Hoek bezocht, en, onder meer, vol bewondering vermeldde, dat de sacristie aldaar ongeloofelijk rijk was aan de kostbaarste paramenten, bisschoppelijke en priesterlijke, met alle soort van altaarsieraden die men maar verlangen kon; dat alles, zegt hij, was deels nog uit de oude tijden bewaard of was nieuw gemaakt en werd nog voortdurend vervaardigd door de klopjes. [2])

Nu kan de Overste Joost Cats de mijters slechts hebben laten maken voor het geval dat de Vicaris Apostoliek Rovenius pontificalia kon uitoefenen; maar we kunnen ons denken, met wat ijver de maagden aan het werk zijn gegaan, toen in 1662 haar eigen Overste Boudewijn Cats tot Vicaris was aangesteld en bisschop gewijd was.

Van hem is ook nog de bisschoppelijke ring, door den Inventaris wel zegelring genoemd, doch ten onrechte. Het sieraad is van goud met groenen edelsteen. Rondom is loofwerk aangebracht met twee doodskopjes op de aanhechtingspunten van ring en steen. Dit sierwerk is van een soort émail-faience, waarin op den onderkant het wapen van Paus Alexander VII (1655—67) is aangebracht. Als men nu in de *B. S.* [3]) leest,

1) I bl. 104-05, en 161 vso., enz.
2) *Archief van Utrecht* D. XVIII blz. 270.
3) II bl. 475.

welk een goed oog deze zelfde paus reeds als Nuntius op den Haarlemschen Deken had, bij de eerste kennismaking te Munster in 1647. dan mag men de meening niet ongegrond achten, die dezen ring voor een pauselijk geschenk houdt.

Eindelijk wordt in den Inventaris nog genoemd »een goud Kruis." Dit ornament, van denzelfden hoogst eenvoudigen vorm als waarin men het afgebeeld ziet op Catsius' portret in de *B. S.* [1]) is sedert 1854 bij onze Hoogw. Bisschoppen steeds in gebruik geweest.

Wij gaan nu voort met den Inventaris.

»**Portraiten.** *Een collectie geschilderde Portraiten van overledene in de Statie St. Bernardus gefungeerd hebbende pastoren*".

Volgens bewijs van ontvangst, den 13 Januari 1852 door den Warmondschen professor Borret afgegeven, waren er naar Warmond gekomen: »23 stuks portretten van overledene pastoors en 3 stuks dito Martelaren van Gorcom". Deze verzameling werd in 1870 in dier voege verdeeld, dat er veertien stuks in het Seminarie bleven en de overige twaalf in het Bisschoppelijk Museum werden geplaatst.

Te Warmond zijn:

1. »Mr. LEOARDUS VECHELIUS, pastor et martyr Gorcomius."

2. »Mr. NICOLAUS POPPELIUS, pastor et martyr Gorcomius."

3. Paneel in alles gelijk aan No. 2.

4—5. de twee Haarlemsche bisschoppen, NICOLAAS VAN NIEUWLAND en GODFRIED VAN MIERLO.

6. PHILIPPUS ROVENIUS, apost. Vicaris en bisschop † 1651, met wapen.

7. Onbekend geestelijke, met devies: *Vincit veritas* A⁰. 1621, en vóór zich op een papier geschreven het gebed: *o Domina mea.*

Te Haarlem: [2])

1. Onbekend geestelijke, tusschen 1550—75, met wapen, devies: *virtus superstes funeri* en vierregelig vers, dat hem 50 jaren oud noemt.

2. ANDRIES VAN SOUWEN, laatste Commandeur der S. Jans Heeren te H. † 1625 Aet. 74 A⁰. 1624.

3. WILLEM COOPALL, Vic. gen. v. h. Haarl. Bisdom † 1599, met wapen en devies: *in aeternum misericordia ejus.*

4. CORNELIS ARENTZ, paneel en gravure, boven behandeld.

5. AUGUSTINUS WOLFF, Haarl. Kan. en Past. v. Enkhuizen, met wapen en: *Aet. suae* 46, *anno*

1) T. a. p.

2) *Gids in het Bissch. Museum* 1900, bl. 46, 72, 73, 92—94.

8. Albert Eggius, Vicaris gen. na Coopall † 1610. Op de lijst zijn devies: *Meditantes gememus* Is. 59. Daartusschen twee duifjes.

9. Nicolaás Nomius, Kap. v. Haarlem en Deken van het Kapittel † 1626. Devies: *Patientia Christi.*

10. Sibrand Sixtius, Vic. Gen. na Eggius en past. v. h. Amst. Beggijnhof † 1631.

11. Joost Cats, Overste v. d. Hoek na Mr. Cornelis † 1641, met wapen, devies: *Justus ex fide vivit* en Aet. 53, A⁰. 1633.

12. Boudewijn Cats, Ov. v. d. H. na den voorg. zijnen Oom Vic. apost. en bisschop 1662—63. Met wapen, devies: *Fide et spe* en Aet. 40 A⁰. 1643.

13. Cornelis Cats, Ov. v. d. H. na Boudewijn zijnen broeder † 1671, met wapen alleen.

14. Jan van den Steen, 8ste Ov. v. d. H. en Aartspriester † 1745, met wapen.

1631. *Maria de Grebber fratria R. D. August Wolfij fecit.*

6. Joës de Groot, 5de Ov. v. d. H. Aet. 52. A⁰. 1692, door Jan de Bray.

7. Petrus Weerts, 9de Ov. v. d. H. † 1756.

8. Joës Bapt. Schuyt, 11de Ov. v. d. H. † 1790.

9. Walterus Walree, 12de Ov. v. d. H. tot 1796.

10. T. J. van den Broek, 13de Ov. v. d. H. † 1800, door H. A. Bauer A⁰. 1788.

11. Joës Fronhoff 15de Ov. v. d. H. † 1826, door J. P. van Horstok A⁰. 1812.

12. Gerardus Ootmar, 16de Ov. v. d. H. † 1847, door J. L. Bailly.

Om voort te gaan met den Inventaris:

Goederen tot huisselijk Gebruik. *Zilverwerk. Een liqueurkeldertje met zilver gemonteerd en zes fleschjes.... Achttien tafelmessen met zilver gemonteerd*" enz.

»*Meubelen, Beddengoed*" enz.

Al deze goederen werden publiek verkocht. De lijst heeft verder voor ons geen belang. Alleen is te vermelden: *Twaalf fauteuils met groene zittingen*": daar hebben wel de kapittelheeren op gezeteld. Ook zijn niet verkocht maar mede naar het Seminarie gegaan *vier notenhouten stoeltjes.* [1]) met gobelinweefsel bekleed, waarin het wapen der familie Cats. En nu de

Schilderijen.

Ik plaats hier twee lijsten naast elkaar, de eerste is die van den Inventaris, de andere eene die ontleend is aan de »Aan-

1) Thans in het Biss. Museum, *Gids* bl. 69.

teekeningen van Mr. G. W. van Oosten de Bruyn, Stads-historieschrijver te Haarlem" (Stedelijk Archief), [1]) waarin het volgende voorkomt.

Inventaris.

»Een Kersnacht op doek door P. Moulen, [sic] Molijn (?)

De aanbidding, op doek, als de Bray.

De boetvaardige Magdalena.

Martha en Maria op paneel door de With.

St. Martinus en Landschap op doek door J. Lievens.

Stil leven door Heda.

Het breken des broods op paneel levensgroot door A. Bloemaert 1622.

De verschijning van Bavo bij het beleg van Haarlem op doek. (Door Job. Bercheyde, en thans, 1905 bij het Stedelijk Museum te Haarlem.)

Een Ecce Homo op paneel P. D. G. 1641.

De dochter van Herodes met het hoofd van Johannes op doek, school van Rubens.

De boodschap van den Engel aan Maria op paneel.

Christus aan het kruis met twee toeslaande deuren waarin twee geestelijke personen door W. C. Heda

Christus leerende in den Tempel, antiek.

Een rust in de vlugt naar Egypte, antiek.

»*Stukken schilderij bij den Heer Schuit, Pastoor der Roomse kerk op de Bakenessergracht, zeer bezienswaardig; door mij gezien* (17) $84\frac{1}{26}$.

1. St. Hubrecht door Wouwerman.

2. Een groot stuk, waarin vertoond wordt 't hoofd van Johannes afgeslagen, zoo als 't de beul in den schotel legt, de dochter van Herodes met eene dienstmaagd neemt die aan, of liever houdt dien vast; de figuuren zijn levensgrootte, en 't stervend hoofd allernatuurlijkst.

3. Een groot stuk verbeeldende den Heiland t' Emmaus door Abr. Bloemaert, de figuuren zijn levensgrootte en het tijdstip is, daar de Zaligmaker, onder het breeken van 't brood, begint bekend te worden.

4. Een groot schoon stuk verbeeldende den brand van Sodom, van eenen onbekenden meester.

5. Een klein stukje maar zeer fraai geschilderd van de Bray, verbeeldende een priester en eene vrouw, die communiceert.[2])

6. Een fraai stil leven ver-

1) Ik dank deze mededeeling aan de belangstellende goedheid van den tegenwoordigen stadsarchivaris den Heer C. J. Gonnet.

2) De Heer Gonnet teekent hierbij aan: was 1870 in bezit van Dr. van der Willigen en is verkocht met diens kabinet van schilderijen enz. 21 April 1874; het stuk was op paneel, hoog 55, breed 34 centim.

Een antiek met onderschrift, op paneel, 1592.

Simeon in den tempel, van A. Bloemaert 1641.

Twee stuks divers antiek.

Vertrek van een geestelijke op koper.

Twee stuks portraiten van geestelijken.

Drie stuks divers.

Een copie naar Wouwerman.

Hagar in de woestijn op doek.

Twee nederlandsche Geestelijken op doek door A. Bloemaert.

Twee stuks op paneel.

Twee stuks op doek."

beeldende eenige boeken, een doodshoofd enz. van Suyderhoef.

7. Een schoon stuk met schepen van Wm van de Velden.

8. Een stuk verbeeldende *Amst.*[1]) voor Hellevoet, door een onbekend meester.

9. Een keurig stukje van Pijnaker, vertoonende een aangenaam duin- of heizicht, door de zon bestraald, met groot geboomte en twee schepen op den voorgrond.

10. Een stuk, een gestorven pelgrim verbeeldende, waarbij eenige engelen in menschengedaanten, 't onderwerp en de meester onbekend. Daar staat 't jaartal in 1632 en de letters M. R.[2])

11. Twee pourtrait stukken van Lucas van Leiden met de portraits van Philips van Bourgondiën en Maximil. I."

De lezer moge zich vergenoegd houden met deze, toch maar gebrekkige, bijdrage over den kunstzin der Oversten en latere Pastoors van den Hoek. Het is mij niet mogen gelukken, berichten te verkrijgen over den gehouden verkoop der schilderijen. Uit al het meegedeelde blijkt intusschen, dat inderdaad, ten jare 1775, de auditeur van de Apostolische Nunciatuur, als opsteller der »Relatio Ghiliniana", [3]) recht had om over den Hoek te schrijven: *Statio optima et honorifica, episcopatui fere similis.*

(*Vervolg hierna.*) J. J. GRAAF.

1) Een oorlogsschip?

2) Als Monogram aan elkaar vast.

3) *Archief v. Utrecht* D. VIII bl. 123.

MAERTEN JACOBSZ. FORMERIUS.

In het 28e. deel dezer *Bijdragen*, bl. 82 e. v., gaven wij een verhaal der afzetting van bovengenoemden als pater van het jongehof te Alkmaar, den 18 September 1568, en van de inventarisatie zijner boeken den 2 Mei 1571.

In *Allan, Geschiedenis en Beschrijving van Haarlem*, 2e. deel komt in het door den heer Gonnet bewerkte artikel »De Commanderij van S. Jan," bl. 332, nog een en ander over hem voor, waaruit blijkt, dat deze te Haarlem geboren S. Jansbroeder voor meer dan 100 daalders verboden boeken gekocht had, en er geluk, vrede, rust noch godsdienstig leven in het convent kon zijn indien hij er bleef; waarom de commandeur door den meester in Duitschland gemachtigd werd hem het kleed en het kruis te ontnemen en het convent te ontzeggen; voorts dat de bisschop van Haarlem aan heer Henrick van Swol overliet tegen hem te procedeeren, en ook commandeur en kapittel het besluit namen hem gevangen te nemen en te vervolgen, maar dat hij er met een verbanning buiten Holland en een levenslang pensioen van *f* 90 's jaars afkwam.

Een oud interdictie-boek van Alkmaar geeft nog het volgende te lezen:

Vp huyden den VIIen february a° lxviii stilo com. soe hebben Ambrosius ende Jan van noortich, gezworen Roedragers der stede van alcmaer, doir auctorisatie van bertelms van teylingen, schout, geweest an pater

maerten formers ende Jacob Willemsz. brouwer, henl. van wegen de vsz. schout interdicerende malcanderen nyet te misdoen met woorden ofte wercken, henl. oick gebiedende sgrauen vrede te houden een jaer ende dach vp 'vredebraeck, volgende de priuilegien der vsz. steden de welcke voor antwoorde gauen als dat zij tselffde accepteerden. In kennisse van mij

F. De Teylingen.

Bij des paters dorstigen aard zal het niet aan gelegenheid ontbroken hebben voor oneenigheid met een brouwer.

Alkmaar. C. W. Bruinvis.

PETRUS SCHOUTEN.

Over dezen pastoor der statie van S. Matthias te Alkmaar handelden wij breedvoerig in het 21e deel der *Bijdragen*, bl. 213—217 en 307. In eene aanteekening vonden wij, dat den 1 April 1795 bij de Provisioneele Representanten van het Volk van Holland inkwam, maar buiten deliberatie gehouden werd, eene ongeteekende missieve, uit een voorname stad van Holland, d. d, 20 Maart, onder bijvoeging van Schoutens den 25 Januari gehouden en in druk uitgegeven preek *Ons verlost en juichent vaderland*, den schrijver aanbevelende tot bisschop der roomsch-catholieke missie.

In de gedrukte *Decreeten* der Representanten is hiervan niets vermeld. De aanbeveling stond zeker in verband met een den 13 Maart gelezen rekest van den aartspriester H. F. ten Hulscher mitsgaders alle wereldlijke r. c. priesters in de steden en ten platten lande van Holland, de vrijheid verzoekende om een hier te lande geboren bisschop te verkiezen; als beschikking daarop werd goedgevonden, de supplianten te verwijzen naar het placaat van den 31 Januari (de publicatie tot verkondiging der rechten van den mensch en den burger).

Alkmaar. C. W. BRUINVIS.

HET „SPECULUM EXEMPLORUM".

Onderstaand artikel vormt de voortzetting van een opstel, dat in het *Tijdschrift voor boek- en bibliotheekwezen*, II (1904), blz. 277—291, een plaats vond. Daarin heb ik eenige bibliografische bijzonderheden omtrent de editio princeps (Deventer 1481) en de volgende uitgaven van het *Spec. exempl.* medegedeeld, en in een vervolgartikel meende ik daar een onderzoek in te stellen naar den verzamelaar van het merkwaardige werk, en tevens het een en ander omtrent de inrichting en den inhoud daarvan mede te deelen.

Nu bracht mij evenwel Dr. C. de Vooys, leeraar aan het Gymnasium te Assen, op het denkbeeld, om de laatste afdeeling van het werk (Distinctio X) geheel uit te geven, omdat daarin menige bijzonderheid voorkomt, die zoowel voor de Nederlandsche kerk- als voor de volksontwikkelingsgeschiedenis van belang kan worden geacht. Daar echter zulk een artikel dan geheel buiten de richting van het *Tijdschrift voor boek- en bibl.-wezen* kwam te vallen, en het toch om meer dan een reden nuttig scheen, de 10e Distinctie niet te scheiden van het onderzoek naar den verzamelaar, werd er na afspraak met de redactie van het genoemde *Tijdschrift* besloten, het tweede artikel elders te doen verschijnen. Daartoe werd mij de gelegenheid wel-

willend toegestaan door de redactie van deze *Bijdragen*.

Om nu aan de lezers, die in de reeds afgedrukte bibliografische bijzonderheden belang mochten stellen, tegemoet te komen, zal ik hier zoo beknopt mogelijk verslag geven van mijn eerste opstel.

De editio princeps van het *Spec. exempl.* verscheen in 1481 te Deventer bij Richard Paefroed en wordt beschreven in de *Annales de la typographie néerlandaise au XVe siècle* van M. Campbell (La Haye 1874), n. 1568. Ook andere bibliografen zooals Hain, Brunet, Holtrop, Copinger enz. vermelden het werk, doch bij geen hunner wordt iets meer gezegd dan bij Campbell. Nu is bij de beschrijving die Campbell geeft, over 't hoofd gezien, dat in den druk van 1481, nadat deze reeds was voltooid, nog 5 katernen, alle gemerkt met de signatuur tt, zijn ingelascht en wel na fol. 377. Door die inlassching moest fol. 378 worden uitgesneden, en de 4 kolommen druks, die daarmede verloren gingen, zijn overgebracht op de laatste bladen van het 5e ingelaschte katern, zoodat de tekst weer aansloot aan het blad, dat vroeger fol. 379 heette, maar nu, door het invoegen der 5 katernen fol. 416 was geworden [1]). Deze bijzonderheid treft men aan in

1) Mijn ijverige medehelper, die den tekst der 10e Distinctie voor mij overschreef, deed mij opmerken, dat vooral in het laatste katern (fol. 495 ss.) van het *Spec. exempl.* de afkortingen gaandeweg verminderen. Terwijl het gewone getal afkortingen in het overige gedeelte van het werk, over 't algemeen verschilt tusschen de 70-95 per kolom (vgl. *Tijdschrift*, blz. 280), komen er in het laatste katern slechts een 20 à 30, hier en daar zelfs nog geen 10 afkortingen per kolom voor. De zetter heeft het er dus op aangelegd, om het laatste katern tot op het laatste blad gevuld te krijgen. Het is mij echter eenigszins een raadsel, waarom men van het laatste katern een kwintern gemaakt heeft (sign. ggg; vgl. *Tijdschrift*, blz. 278) en geen quatern zooals bijna overal elders. Zeer gemakkelijk had men, met behoud van het gewone getal afkortingen, den tekst op een quatern gekregen.

de 4 exemplaren van 1481, welke ik in handen heb kunnen krijgen (Den Haag, Amsterdam, Velp en Megen), en zeer waarschijnlijk zal dit ook wel het geval zijn in andere exemplaren welke nog bestaan, bijv. in de Bibliothèque Mazarine te Parijs en in de Universiteitsbibliotheek te Cambridge [1]). Andere incunabel- en postincunabel-uitgaven van het *Spec. exemplorum* verschenen te Keulen in 1485 [2]), Straatsburg 1487, 1490, 1495 en 1497, Hagenau 1507, 1512, 1515 en 1519. Het bestaan van een editie Hagenau 1505 is, dunkt mij, te betwijfelen, terwijl ook de reeds genoemde van Straatsburg 1497 eenigszins onzeker schijnt, daar zij bij Hain (*Repertorium bibliographicum*, Stuttgart 1826—1838, n. 14920) zeer onvolledig wordt beschreven [3]).

Van 1603 af verscheen er een reeks andere drukken van het *Spec. exempl.* onder den titel *Magnum speculum exemplorum*. Deze uitgaven vindt men ten getale van 17 opgenoemd bij C. Sommervogel, S. I., *Bibliothèque de la Comp. de Jésus*, Nouv. éd., tom. V (Bruxelles-Paris 1894), col. 379-381, i. v. Major. Daarbij vond ik nog 3 andere drukken, welke aan Sommervogel onbekend waren (Douay 1605, Antwerpen 1608 en Keulen 1672 [4]),

1) Van Dr. Mich. Schoengen, privaat-docent aan de universiteit te Groningen, vernam ik later nog, dat er een exemplaar van 1481 te vinden is in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel.

2) In het *Tijdschrift*, blz. 280 staat bij vergissing: 1405.

3) C. I. Morotius vermeldt in zijn *Theatrum chronologicum sacri Cartusiensis ordinis* (Taurini 1681), p. 85-86 nog een druk van Hagenau 1529. Dit is echter een drukfout voor 1519, daar Morotius zijn bericht letterlijk ontleent aan de 2e Praemonitio van het *Magnum speculum exemplorum* van Io. Maior, S. I. (daarover later), en deze niet 1529 maar 1519 opgeeft.

4) Onlangs vond ik nog een andere aan Sommervogel onbekende uitgave, t. w. van Keulen 1684. Het titelblad is geheel gelijk aan dat van Keulen 1672 (zie *Tijdschrift*, blz. 290) behalve: »Coloniae Agrippinae, Typis & Sumptibus Joannis Wilhelmi Friessem bibliopolae,

terwijl ik uit verschillende gegevens besloot, dat er ook een te Antwerpen in 1607 moet verschenen zijn [1]) en misschien nog een andere te Douay in 1613. De bewerker van den eersten 17e eeuwschen druk (Douay 1603) is de Jesuiet Ioannes Maior († 1608), wiens naam bij de eerste uitgaven op het titelblad schuil ging onder de woorden »per quendam Patrem e Societate Iesu", en eerst op dat van Antwerpen 1608 (en zeer waarschijnlijk ook op het titelblad van Antwerpen 1607) voluit gedrukt werd. Alle uitgaven welke na 1603 verschenen zijn, steunen op de bewerking van Iohannes Maior, de edities van Venetië 1608 en Keulen 1610, die door Petretus de Regio, O. P. zijn bezorgd, niet uitgenomen. Eindelijk is nog dit op te merken, dat de oorspronkelijke inrichting van het *Spec. exempl.* nl. de verdeeling in 10 Distinctiones, vanaf de derde uitgave (Douay 1607) werd vervangen door een andere, voor de praktijk veel gemakkelijker rangschikking onder alfabetische slagwoorden. Een uitzondering hierop maken de uitgaven van Venetië 1608 en Keulen 1610, waarin de oude indeeling behouden is gebleven.

Hier volgen alle tot nu toe bekende uitgaven. Die welke in de 17e—18e eeuw verschenen zijn en bij Sommervogel ontbreken, zijn met een sterretje geteekend.

Deventer 1481.	Douay 1603.	Keulen 1618.
Keulen 1485.	* » 1605.	Douay 1624.

Anno M. DC. LXXXIV". — Op een catalogus van den boekhandelaar J. B. Schoepen (Pandstraat 16, Antwerpen) wordt op blz. 11 onder n. 137 een uitgave van Douay 1680 vermeld. De datum en het nummer van den catalogus is mij helaas onbekend.

1) Het bestaan van den druk van Antwerpen 1607 vond ik nog bevestigd bij F. A. Ebert, *Allgemeines Bibliographisches Lexikon*, II (Leipzig, 1821), Sp. 823, n. *21588 en bij F. G. Freytag, *Analecta litteraria de libris rarioribus* (Lipsiae 1750), p. 889.

Straatsburg	1487.	*Antwerpen	1607.	Keulen	1653.
»	1490.	* »	1608.	»	1670.
»	1495.	Venetië	1608.	* »	1672.
»	1497 (?)	Keulen	1610.	*Douay	1680 (?).
Hagenau	1505 (??)	»	1611.	Keulen	1681.
»	1507.	*Douay	1613 (?).	* »	1684.
»	1512.	»	1614.	»	1701.
»	1515.	»	1618.	»	1718.
»	1519.	»	1633.	»	1747.
Douay	1607.	Keulen	1635.		

Alvorens nu over te gaan tot het onderzoek naar den verzamelaar, zullen wij eerst een beknopt overzicht geven van den bouw en den inhoud van het *Spec. exempl.*, niet alleen omdat dit van belang is voor onze verdere beschouwingen, maar ook omdat het ons een kijkje geeft in de rijke bibliotheek, welke onzen verzamelaar ten dienste stond.

Het werk begint met een alfabetische inhoudstafel (fol. 2a—42d). Daarna volgt de Voorrede (fol. 43a—44a) waaruit ik hier het volgende in het kort mededeel. Daar de boekdrukkunst — zoo begint onze verzamelaar — reeds wijd en zijd verspreid is, heb ik mij al dikwijls er over verwonderd, dat nog niemand een werk heeft uitgegeven, waarin de voornaamste exempelen uit verschillende andere werken worden verzameld; want niets toch is zoo geschikt om de menschen tot het goede aan te sporen, als de herinnering aan datgene wat onze voorouders gedaan hebben. Daarom heb ik er mij toe gezet, om uit de geschiedenissen van ons voorgeslacht en uit verschillende exempelboeken een werk samen te stellen, dat mijns inziens niet zonder reden: *Spiegel van exempelen* (*Speculum exemplorum*) kan genoemd worden, omdat iedereen die daarin leest, zich al zeer spoedig

van zijn eigen schoonheid of leelijkheid kan overtuigen. Daarom vraag ik u, trotsche predikanten, die meer u zelven dan Christus predikt, dat gij aan het volk geen verheven stoffen voorhoudt, maar zulke zaken, die aansporen tot verbetering des levens. En omdat daarvoor niets zoo krachtig werkt als exempelen, vraag ik u, Doctoren in de Theologie, dat gij het toch niet beneden u acht, in uwe preek één, twee, hoogstens drie exempelen uit dit *Speculum* te verhalen. En opdat gij des te spoediger een geschikt exempel zoudt kunnen vinden, heb ik aan het werk een alfabetisch repertorium toegevoegd. Ik heb natuurlijk niet alle exempelen verzameld die ik vinden kon, want dan zou het boek te groot en te duur worden en daarenboven veel bevatten wat overoverbodig en nutteloos zou zijn. Datgene [1]) echter wat ik verzamelde, heb ik ongeveer in denzelfden stijl en vorm, en op dezelfde wijze overgenomen als ik het bij de schrijvers zelf vond, zonder verder daaraan iets te veranderen, opdat ik niet zoozeer de vervaardiger zou zijn als wel de verzamelaar. Alleen die exempelen welke

1) Van hier af laat ik een gedeelte van den Latijnschen tekst volgen, omdat het van belang is voor de wijze waarop de verzamelaar zijn bronnen gebruikte. Op het einde van dit artikel zal daarover gesproken worden. (Fol. 43d). »Ea tamen quae scribere placuit, eisdem ferme stylo, forma, modo, quibus ab ipsis auctoribus conscripta inveni, sine ulteriori immutatione annotavi, ne me tam auctorem efficerem quam redderem collectorem. Demptis dumtaxat quae in ultima distinctione locata sunt, quae quia non tam ex libris legi quam veridica aliorum relatione didici, quia aliud mihi iter non patuit quomodo calamus ferebatur, ipse conscripsi. Nunc autem quia impariles novi fere omnium hominum et diversos affectus, ... pro rato teneo struentem in calle multos habiturum magistros..... etc." (Dit laatste spreekwoord is in zijn letterlijken vorm nog behouden in het Engelsch: He who buildeth in the street, many masters hath to meet. Vgl. Dr. F. A. Stoett, *Nederlandsche spreekwoorden en gezegden*, Zutphen 1902, blz. 339 n. 1386).

zich in de 10e distinctie bevinden zijn daarvan uitgezonderd. Want daar ik die exempelen over 't algemeen niet in boeken vond, maar van andere waarheidlievende menschen hoorde, heb ik ze zelf beschreven, omdat er geen andere weg voor mij open lag om ze op het papier te brengen. Daar ik verder zeer goed weet, dat onder de menschen het spreekwoord geldt: zooveel hoofden, zooveel zinnen, en er van overtuigd ben, dat wie aan den weg timmert, veel bekijks heeft, zullen er wellicht velen zijn, die tegen den armen verzamelaar, dien zij juist dankbaar moesten zijn, heftige klachten zullen uitbrengen. Nu, die klachten zal ik met Gods hulp niet alleen geduldig verdragen, maar er zelfs dankbaar voor zijn. Doch ik vraag van den lezer toch deze belooning, dat hij voor mij wat wil bidden, opdat ik in alles wat ik doe, meer aan God dan aan de menschen trachte te behagen. Vooral verwacht ik mij op zulke klachten, omdat de menschen zóó vermetel zijn, dat zij zelfs tegen God durven morren, als het graan niet goed genoeg naar hun zin groeit, of als er te weinig regen valt. Maar ik laat iedereen zeggen en doen wat hij wil. Laat men mijn werk bedillen en afkeuren zooveel men verkiest; ik voor mij tracht meer aan Christus dan aan de menschen te behagen en begin daarom dit werk ter eere Gods en tot heil der zielen op deze wijze: (fol. 44b) »Incipit Speculum exemplorum ex diversis libris in unum laboriose collectum" etc.

Thans geef ik achtereenvolgens de 10 Distincties aan, ieder met het aantal exempelen dat zij bevatten, en de bronnen waaruit deze geput zijn.

Distinctio I (fol. 44b—80d). Ex dyalogo Gregorii papae, ex. 1—75. (Fol. 70c). Ex epistolari Petri Damiani, humilis monachi et eremitae, ex. 76—112.

Distinctio II (fol. 80d—155b). Ex libro Vitas

Patrum, quem beatus Hieronymus presbyter dicitur conscripsisse, ex. 1—211. (Fol. 144a) Ex libro Collationum Patrum, ex. 212—223. (Fol. 148a). Ex Institutis sanctorum Patrum, ex. 224—236. (Fol. 151b). Ex Climaco, ex. 237—250.

Distinctio III (fol. 155b—196d). Ex ecclesiastica historia Bedae presbyteri de gente Anglorum, ex. 1—9. (Fol. 162b). Ex libro de illustribus viris ordinis Cisterciensis, ex. 10—66.

Distinctio IV (fol. 196d—231c). Ex Speculo historiali, ex. 1—64. (Fol. 224c). Ex ecclesiastica et tripartita historiis, ex. 65—82.

Distinctio V (fol. 231c—271c). Ex libro de proprietatibus apum, ex. 1—136.

Distinctio VI (fol. 271c—309d). Ex libro exemplorum Caesarii monachi, ex. 1—103.

Distinctio VII (fol. 309d—355c). Ex vita et actibus sancti Francisci, ex. 1—41. (Fol. 333d). Ex vitis fratrum ordinis Praedicatorum, ex. 42—60. Fol. 339c). Ex vitis fratrum ordinis Eremitarum, ex. 61—76. (Fol. 344c). Ex vita sancti Hieronymi, ex. 77—86. (Fol. 349c). Ex vita sancti Pachomii, ex. 87—98. (Fol. 353b). Ex dialogo Severi de vita Sancti Martini, ex. 99—106. — NB. Vanaf fol. 344c—d luidt het opschrift der bladen: „Ex vitis sanctorum". Dit opschrift loopt door in de geheele volgende Distinctie.

Distinctio VIII (fol. 355c—415c). Hierin zijn opgenomen 163 exempelen, ontleend aan de levens van een vijftigtal Heiligen of Zaligen, wier namen opgenoemd worden in de door Ioannes Maior bezorgde uitgaven, hetzij onmiddellijk vóór de 8e Distinctie, hetzij in het voorwerk.

Distinctio IX (fol. 415c—480c). »Incipit distinctio nona huius speculi, scilicet exemplorum, ex diversorum

auctorum scriptis collecta." Deze Distinctie omvat 218 exempelen, geput uit meer dan 50 bronnen, die ik hier in alfabetische volgorde geef, met aanwijzing van de exempelen die er aan ontleend zijn.

1) Ik geef dit exempel van Johannes van Schoonhoven († 1431) hier in zijn geheel, omdat het niet alleen merkwaardig is om zijn afkomst, maar ook om zijn inhoud. »Legitur in libro prioris de Grunendael fratris Johannis de Scoenhovia, quod fuit quodam tempore quaedam matrona devota, quae, cum Missam audiret, post elevationem Missae vidit quemdam pulcherrimum puerulum super altare currentem, ut sibi apparebat, et iuxta idem altare sedebant tres virgines Missam audientes, Et cucurrit puerulus de altari et accepit unam illarum virginum nimis amicabiliter in brachiis suis et osculabatur et amplexabatur eam nimis amorose. Alteram accepit et pallium ipsius discooperuit ab eius oculis et inspexit in eius faciem valde amicabiliter. Sed tertiam accepit per manum et percussit eam cum pugno in faciem et trusit cum pedibus et ostendit ei magnam indignationem. Et cucurrit puerulus ad altare et ibi perdidit eum matrona haec. Videns autem ista admirabatur multum quid istud praetenderet, et desideravit multum scire quidnam istud esset; sed et Dominus noster noluit sibi hoc frustra ostendisse et alloquebatur

---

eam et dixit: Prima matrona cui me tam amicabilem exhibui, multum est nutabunda et imbecillis ad me, et de facili decideret et verteret se ad saeculum, nisi ei essem amicabilis et benignus. Altera melius est contenta, dummodo aliquid saporis habere poterit et dulcedinis. Sed tertia virgo est dilecta sponsa mea et qualemcumque amaritudinem illi dedero, ipsa permanet mihi semper constans et fidelis. Et igitur nota, quod maior salus et sanctitas non consistunt in maiori dulcedine, sed quando aequanimiter scimus tribulationes sustinere et Deum inde laudare et in illis gaudere, et diligere facientes nobis mala, iste est in dilectione supremus gradus." — Voor zoover mij bekend is, komt dit exempel niet voor in het gedeelte der werken van Joh. van Schoonhoven, dat tot nu toe uitgegeven is. Vgl. Acquoy, *Het klooster te Windesheim*, II. 318 noot 3; *De Katholiek*, 1884, II, 199, 352; 1885, I, 126.

1) Verschillende van deze exempelen, die zonder opgave van bron worden medegedeeld, zijn in de reeds genoemde bronnen der 9e Distinctie te vinden. In de exempelen welke met een sterretje geteekend zijn, wordt gesproken in den 1en persoon. Daar is echter niet de verzamelaar aan het woord, maar zijn zegsman. Gaarne had ik hier de bronnen, waaruit de verzamelaar put, nader besproken en aldus een beredeneerden catalogus medegedeeld van de werken welke hem ten dienste stonden. Doch op het oogenblik ontbreekt mij daartoe de tijd en ook heb ik

Distinctio X (fol. 481a—504b) bevat 30 exempelen, welke achter dit opstel geheel zijn afgedrukt te gelijk met het slotwoord van den verzamelaar.

In het geheel bevat het werk dus 1236 exempelen.

Het eerste artikel, dat ik boven in 't kort heb weergegeven, eindigt met deze woorden: „Van zelf dringt zich nu de vraag op, wie de verzamelaar geweest is van dit populaire werk. Gewoonlijk wordt hiervoor de naam van Aegidius Aurifaber, Ord. Carth. genoemd, doch mijns inziens berust dit slechts op gissingen, die bij nadere beschouwing niet alleen onwaarschijnlijk doch zelfs onmogelijk blijken. M. i. moet men den verzamelaar in den kring der Windesheimers zoeken."

Daaromtrent wil ik thans het een en ander in 't midden brengen.

---

niet alle boeken bij de hand, welke daarvoor zouden te raadplegen zijn. Over 't algemeen zij dit alvast er van medegedeeld: Sommervogel zegt in zijn *Bibliothèque*, l. c., col. 381 : »Ce qui doit faire rechercher cette compilation (d. i. het *Spec. exempl.*), c'est qu'elle nous conserve des passages d'ouvrages encore inédits". (Hetzelfde bij Brunet, *Manuel du libraire*, V, 5e éd., Paris 1864, col. 476). Over het algemeen moet men dit niet overschatten. De bronnen der eerste 7 Distincties zijn allen reeds uitgegeven. Hetzelfde geldt van verreweg de meeste, zoo niet alle Heiligenlevens, waaruit de exempelen der 8e Distinctie zijn geput; men vindt ze òfwel in de *Acta Sanctorum*, òfwel in de *Legenda aurea*, het *Speculum historiale*, enz. Vgl. de *Bibliotheca hagiographica latina antiquae et mediae aetatis* der Bollandisten (Bruxellis 1898—1901) op de namen der verschillende Heiligen. Alleen in de 9e Distinctie treft men fragmenten aan uit werken, die nog niet gedrukt zijn, bijv. uit Iacobus de Paradiso, Ord. Carth., het *Liber de ortu Carthusiensi*, Johannes van Schoonhoven, en eenige weinige andere. Ook Ioh. Maior deelt in de Praemonitiones, welke hij sedert 1607 voor zijn uitgaven van het *Magnum spec. exempl.* plaatste (vgl. *Tijdschrift*, blz. 290) het een en ander mede over de bronnen, welke de verzamelaar gebruikt heeft. Er wordt echter niets belangrijks medegedeeld. Het *Liber de septem donis* van Étienne de Bourbon (vgl. De Vooys, *Mnl. leg. en exempelen*, blz. 52) wordt door Maior toegeschreven aan den bijna twee eeuwen jongeren Weener theoloog Nicolaas van Dinkelsbühl (†1433)!

Wie aan het traditioneele auteurschap van een exempel-verzamelaar, vooral uit de latere middeleeuwen, gaat twijfelen, bevindt zich weldra in een doolhof, wanneer hij bij zijn afbrekende critiek ook opbouwende wil voegen, m. a. w. wanneer hij iemand wil aanwijzen, aan wien de betrokken exempel-verzameling als rechtmatig eigendom toekomt. Als men immers bedenkt, dat een verzameling van exempelen op alle plaatsen voor verandering vatbaar is, hetzij door toevoeging, hetzij door uitlating van exempelen; dat zelfs een hand van middelmatige bekwaamheid de geheele physionomie der oorspronkelijke verzameling kan doen veranderen — in 1607 heeft het *Spec. exempl.* zelf zulk een ingrijpende wijziging ondergaan —; wanneer men verder daarbij in 't oog houdt, dat er in de latere middeleeuwen tal van exempel-verzamelingen in omloop waren, die allerlei vage en bijna gelijkluidende titels droegen zooals *Liber exemplorum*, *Opus exemplorum*, *Speculum* [1]),

---

1) Een *Speculum exemplorum* werd ook vroeger meermalen aangehaald op naam van Kard. Jacobus de Vitry († 1240), bijv. door Joh. Junior (Gobius) in zijn *Scala coeli*. Zie K. Goedeke, *Asinus vulgi* in *Orient und Occident* von Th. Benfey, I (Göttingen 1862), S. 542. — Dit *Spec. exemplorum* is echter geen afzonderlijk werk van Jac. de Vitry, maar het zijn de exempelen, welke in zijn *Sermones vulgares* voorkomen en die uitgegeven zijn door Th. F. Crane, *The exempla or illustrative stories from the Sermones vulgares of Jacques de Vitry*, London 1890 (Folk-Lore Society, n. 26). — Ook vond ik een *Speculum exemplorum* aangehaald bij Joh. Herolt, O. P. († 1468) in diens *Promptuarium exemplorum secundum ordinem alphabeti* (ed. Rothomagi, s. a.) onder letter P. 132. Hiermede schijnt Herolt niet het werk van Jac. de Vitry te bedoelen, daar hij dezen steeds bij zijn eigen naam aanhaalt (C 41. G 18. J 19. U 11). Ik geef hier den tekst van exempel P. 132, daar deze wellicht van dienst kan zijn bij het onderzoek naar dat onbekende *Spec. exempl.*: »Item legitur in speculo exemplorum, quod erant duo religiosi, quorum unus quandoque petebat pluviam, quandoque serenitatem quandoque frigus, quandoque calorem, secundum quod iudicabat terris sibi commissis expediens esse. Alter vero nihil petebat in speciali,

Referendarium 1), *Promptuarium*, *Hortulus*, *Manipulus*, *Fasciculus exemplorum* enz., dan brengt het soms onoverkomelijke moeilijkheden mee, den verzamelaar van een bepaalde collectie aan te wijzen. Met bibliografische gegevens, die wij bij verschillende schrijvers daaromtrent kunnen vinden, zullen wij dus

---

sed totum committebat divinae providentiae. Cum autem venisset messis terrae, illius qui in speciali petebat omnes terrae illius fuerunt steriles, sed terrae alterius erant copiosissime abundantes. Et tunc cognitum est, quod iste qui committebat se divinae providentiae erat discretior et melius fecit".

1) Ik neem hier de gelegenheid waar, om de aandacht te vestigen op een andere exempelen-verzameling van Nederlandschen oorsprong, welke den titel draagt: *Referendarium exemplorum*. De vervaardiger van dit werk is de Karthuizer Albert van Arnhem, bijgenaamd Kivet († 1449), die in het Karthuizerklooster te Wezel geleefd heeft, en die wel onderscheiden moet worden van zijn medebroeder Albert van Arnhem, die Prior van het klooster te Arnhem is geweest. Het *Referendarium exemplorum* bestaat uit 7 Distinctiones. De 1e handelt over het H. Sacrament en telt 93 hoofdstukken; de 2e over het H. Kruis in 39 hoofdst.; de 3e over de H. Maagd, 91 hoofdst,; de 4e over de Geboorte van Christus, 77 hoofdst.; de 5e over de Deugden, 61 hoofdst.; de 6e over de Ondeugden, 147 hoofdst.; de 7e over de Overledenen in 63 hoofst. Een hs. van dit werk werd vroeger bewaard in het klooster der Kruisheeren te Roermond. Vgl Th. Petraeus, *Bibliotheca Cartusiana* (Coloniae 1609), p. 6—7; G. J. Vossius, *De historiis latinis*, l. 3, c. 6, in zijn *Opera omnia*, t. IV (Amstelod. 1699), p. 175 col. 1; Valerius Andreas, *Bibliotheca Belgica* (Lovanii 1643), p. 36; C. J. Morotius, *Theatrum chronologicum sacri Cartusiensis Ordinis* (Taurini 1681), p. 83 n. XLVIII. Petraeus deelt l. c., p. 87 in zijn aanteekeningen omtrent den Karthuizer Dominicus van Trier nog het een en ander mede, dat hij uit het genoemde *Referendarium exemplorum* geput heeft. Zou het handschrift van dit werk nog te vinden zijn? Eenige jaren geleden heeft de heer Ingold met succes een onderzoek ingesteld naar de lotgevallen van de bibliotheek der Karthuizers te Roermond. Wellicht is langs dienzelfden weg iets te ontdekken omtrent de bibliotheek der Kruisheeren. De resultaten van Ingold vindt men in de *Bulletin critique* van 25 Juni 1896; vgl. D. A. Mougel, *Dionysius der Karthäuser*, Mühlheim 1898, S. 102—104. Ingold vond zijn materiaal in Carton 76, 200, 204 en 207 van het *Comité de la caisse de religion* in het archief te Brussel. — (Zie het Naschrift, beneden blz. 368).

wegens de overeenkomst der titels, zeer voorzichtig moeten zijn, vooral als men nu en dan eens in kleinigheden nagaat, hoe vreemd er door sommige bibliografen met titels en schrijvers wordt omgesprongen, en eerst dan zal men zekerheid omtrent den verzamelaar van een exempel-werk kunnen verkrijgen, wanneer de innerlijke kenteekenen van het werk met de bibliografische gegevens die tot ons gekomen zijn, genoegzaam overeenstemmen.

Als verzamelaar van ons *Spec. exempl.* wordt door nieuwere schrijvers gewoonlijk genoemd Aegidius Aurifaber (Gillis de Goudsmid) [1]) † 1466, Vicarius van het Karthuizerklooster Mons Sion bij Zierikzee. Holtrop [2]) en Campbell [3]) noemen hem zonder eenige aarzeling, maar vertellen er niet bij uit welke bron zij dit hebben geput. Ook Moll spreekt over „het compilatie-werk van Gillis de Goudsmid, getiteld *Speculum exemplorum*" [4]), doch beroept zich op Holtrop. De Vooys trok het auteurschap van den Karthuizer eenigszins in twijfel en bracht ons zoodoende op het rechte spoor; maar met de redenen die hij aanhaalt, kan ik niet instemmen. Hij was nl., naar het schijnt, van meening, dat Aeg. Aurifaber geen Nederlander was, en verwijst daarom naar Crane, die het werk toeschrijft aan iemand „from the Low Countries or the adjacent German provinces" (zie onder). Daarom merkt De Vooys er nog bij op, dat in de laatste afdeeling van het

1) Wel te onderscheiden van den Carmeliet Aegidius Faber (Gillis de Smedt), † 1506, Prior van het Carmelietenklooster te Brussel. Zie over hem de bekende bibliografische werken van Trithemius, Valerius Andreas, Sweertius, Vossius, Paquot, Foppens, enz.

2) *Catalogus librorum saeculo XV⁰ impressorum, quotquot in Bibliotheca Regia Hagana asservantur* (Hagae Com. 1856), n. 266.

3) *Annales de la typogr. néerl.*, etc. (La Haye 1874), n. 1568.

4) *Kerkgeschiedenis,* II, 2, blz. 400, noot 3; vgl. blz. 122.

Spec. exempl. een verhaal voorkomt, dat te Zwolle speelt, en zoo kwam hij tot het besluit, dat de verzamelaar wel een Nederlander was, dus niet Aeg. Aurifaber [1]). Waarschijnlijk wel naar aanleiding van hetgeen Dé Vooys had gezegd, vond Van der Vet het raadzaam, een vraagteeken achter den naam van onzen Gillis te plaatsen [2]), terwijl Meinsma heel voorzichtig zegt: „Dit boek wordt gewoonlijk toegeschreven aan Aegidius Aurifaber . . . .” [3]) Hiermede hebben wij, meen ik, de voornaamste nieuwere schrijvers opgenoemd, die over het *Spec. exempl.* spreken. Alleen Crane moet hierbij nog worden vermeld, en naar mijn meening geeft hij alleen — zij het dan ook onbewust, daar het hem onbekend was dat het werk aan Aeg. Aurifaber werd toegeschreven — het juiste gevoelen aan. »The author's name and country, zegt hij, are unknown, but from internal evidence he seems to have been from the Low Countries or the adjacent German provinces.” [4])

Hoe komt men nu aan het gevoelen, dat Aeg. Aurifaber de compilator van het *Spec. exempl.* is? De oudste bron, waarin dit vermeld wordt, is de tweede door Ioh. Maior bezorgde uitgave van het *Magnum spec. exempl.*, Douay 1605, waar men in het voorwerk fol. 6 v. (ongenummerd) leest: „Aegidius Aurifaber Carthus. obiit anno 1466. Hunc suspicantur quidam authorem esse huius Speculi exemplorum.” Wie die „quidam” zijn, wordt niet gemeld, en tevens doet

1) *Middelnederlandsche legenden en exempelen* (Den Haag, 1900), blz. 61.

2) *Het Biënboec* (Den Heag 1902), blz. 72.

3) *Middeleeuwsche bibliotheken* (Zutphen 1903), blz. 313.

4) T. F. Crane, *Mediaeval sermon-books and stories* in de *Proceedings of the American Philosophical Society*. XXI (Philadelphia 1884), no. 114, p. 60.

zich het curieuze geval voor, dat de gespatieerde woorden (waar het hier juist om gaat), in de uitgave Antwerpen 1607 en in alle andere, die daarna verschenen zijn, weer zijn weggelaten. [1])

Een tweede oudere schijver, die het werk uitdrukkelijk aan den Karthuizer toeschrijft is de Italiaansche Cisterciënser C. J. Morotius (Morozzi), die een loffelijke poging doet om allen twijfel in ééns op te heffen, en daarom onder de werken van Aeg. Aurifaber opnoemt: „Speculum Exemplorum, cuius prima impressio, suppresso eius nomine, expleta est Daventriae per Richardum Pacfred (*sic*), anno 1481." [2]) Waar Morotius zijn wetenschap van daan haalt, geeft hij echter niet op.

Met behulp van het steeds zoo vriendelijke en dienstvaardige personeel der Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage kreeg ik nog een derden schrijver in handen, die het *Spec. exempl.* in verband brengt met Aeg. Aurifaber, nl. den reeds boven (blz. 332 noot 1) genoemden bibliograaf F. G. Freytag. Het is zoo goed als zeker, dat Holtrop en Campbell, die beiden als Directeuren der Koninklijke Bibliotheek hun bibliografische werken vervaardigden, hunne gegevens omtrent den verzamelaar van het *Spec. exempl.* aan Freytag's *Analecta litteraria* hebben ontleend, daar een exemplaar van dit werk, dat volgens het ex-libris behoord heeft aan de bibliotheek van Dillenburg, reeds tusschen 1815—

---

1) De uitgave van Antwerpen 1607 heb ik niet in handen gehad, wel echter die van Keulen 1611, welke, zooals ik in mijn eerste opstel (*Tijdschrift*, blz. 288) meen te hebben aangetoond, een letterlijke afdruk is van Antwerpen 1607. — Ook verscheen in 1607 een uitgave te Douay. Of daarin de boven gespatieerde woorden insgelijks vervallen zijn, heb ik niet kunnen onderzoeken.

2) *Theatrum chronologicum sacri Cartusiensis ordinis* (Taurini 1681), p. 85.

1820 in het bezit der Koninklijke Bibliotheek is gekomen. [1]) Freytag meldt nu, dat hij niet weet, wie de verzamelaar van het *Spec. exempl.* is geweest, maar dat deze volgens G. J. Vossius (over wien straks gesproken zal worden) moet geleefd hebben ten tijde van Keizer Maximiliaan van Oostenrijk. En dan voegt hij er bij: Misschien heeft de Karthuizer Aegidius Aurifaber, die in 1466 gestorven is, dit werk samengesteld, want Petrus Sutor, Arnold Bostius, Petreius, Sweertius e. a. schrijven aan dezen een *Opus exemplorum* toe. [2]) Tot zoover het bericht van Freytag.

Andere schrijvers van ouden datum welke het *Spec. exempl.* aan Aeg. Aurifaber toeschrijven, heb ik niet aangetroffen. Wel heb ik nog acht andere bibliografen uit de 15e—18e eeuw nagegaan, maar geen van hen brengt Aeg. Aurifaber in verband met het *Spec. exemplorum*. En evenals op dit punt, heerscht onder hen ook in alle andere punten een roerende eensgezindheid, die daardoor moet worden verklaard, dat ze allen elkaar

---

1) Zie het art. van Dr. W. Knuttel over *De Koninkl. Bibliotheek te 's-Gravenhage*, in het *Tijdschrift voor boek- en bibliotheekwezen*, III (1905), blz. 4.

2) »Quis libri rarioris, litteris gothicis impressi, fuerit auctor, dicere non possumus, cum nihil de eo habemus compertum. Gerardus Joannes Vossius *De historiis latinis*, L. III, p. 644, ed. Lugd. Batavor. 1651, eo tempore auctorem vixisse scribit, quo Maximilianus Austriacus imperio Romano germanico praefuit. Forte Aegidius Aurifaber, Carthusianus, domus montis Sion, apud Zirizaeam, Selandiae oppidum, Vicarius, qui diem obiit anno 1466, illud opus consarcinavit. Petrus enim Sutor .... Arnoldus Bostius .... Theodor. Petreius. Franc. Swertius, et alii illum *Opus exemplorum* reliquisse scribunt. Conf. Christophor. Hendreich, *Pandectae Brandeburgicae*, p. 358, Jo. Alb. Fabricii *Bibliotheca med. et infim. Lat.*, L. I, p. 48". Vgl. F. G. Freytag, *Analecta litteraria de libris rarioribus* (Lipsiae 1750), p. 886. — Ik denk dat Freytag zijn vermoeden geput heeft uit de uitgave van Douay 1605 van Joh. Maior, want een weinig verder (p. 889) noemt hij die onder de hem bekende uitgaven op.

hebben nageschreven, uitgezonderd natuurlijk de oudste, nl. de Karmeliet Arnoldus Bostius, die in 1499 te Gent overleden is, en die de eerste bibliograaf der Karthuizerorde is geweest. Het is dus niet noodig, dat wij hier alle voorhanden zijnde berichten bespreken. Ik geef echter de drie voornaamste letterlijk weer, niet alleen om te laten zien hoe zij geheel op elkander steunen, maar ook omdat de werken waaraan ik ze ontleen, in Nederland zeer zeldzaam zijn.

Het bericht van Bostius luidt:

„Aegidius Aurifaber, Vicarius domus Montis Sion in Zelandia, spiritalibus in laboribus operosus, talentum sibi creditum more servi nequam nequaquam abscondit, imo tanquam ager fertilis fructum produxit uberrimum. Exterminandis enim vitiis et virtutibus propagandis plurimam impendit operam. Sed et inter alia scripsit charactere mellifluo librum singulariter devotum cui *Cartusianae laudis* titulum indidit, inculcans oportere de referenda Deo gratia semper cogitare, et obligationem nunquam dissimulare. Porro *Sermones quoque de tempore ac sanctis per anni circulum* praestabiles atque frugiferos divini numinis instinctu condidit. Scripsit et *Opus exemplorum*, utile, splendidum, sapidum. Ex quibus quantum ingenio atque eruditione valuerit, facile potest dignosci. Obiit autem mortem quam felicissime anno sexto et sexagesimo post mille quadringentos, posteaquam se coelo magis quam terris dignum iam pridem praestiterat." [1])

---

1) *Opusculum Arnoldi Bostii Carmelitae Gandensis, de praecipuis aliquot Cartusianae Familiae Patribus. Hactenus quidem avide quaesitum, nunc autem e tenebris erutum Studio ac labore F. Theodori Petrei, Cartusios Coloniensis alumni ..... Coloniae Agrippinae, Apud Bernardum Gualterium Anno M.DC.IX*, Cap. XXVI, pag. 38—39. (Zie volgende noot).

De tweede bibliograaf der Karthuizerorde is Petrus Sutor, O. Carth. † 1537. Hij meldt ons het volgende:

„Aegidius Aurifaber, Vicarius domus Montis Sion in Zelandia, vir tum doctus, tum devotus, tum spiritalibus laboribus intentus, pecuniam more servi nequam in sudario ligare, et inerti otio (quod fons et fomes omnium est vitiorum) languescere trepidavit. Itaque multiplicatum Domino talentum referre et suo cognomini respondere satagens aurea fabricavit opuscula. In quibus est opus singulariter devotum *De Cartusiana laude*, in qua frequenter gratias Deo agendas et nunquam dissimulandam esse obligationem inculcat. Exstant et *Sermones de tempore ac sanctis per anni circulum* praestabiles. Itidem *Opus exemplorum*, utile ac splendidum velut aurum. Tandem post multa ab eo fabrefacta, terras gustata morte relinquens, coeleste templum ex auro et gemmis a summo opifice fabricatum adivit, anno sexto et sexagesimo post mille quadringentos." [1])

Eindelijk geven wij ook het bericht van den klassieken Karthuizer-bibliograaf, den ijverigen Theodorus Petraeus (Petreius), O. Carth, geboortig uit Kampen in Overijssel, die omstreeks 1609 te Keulen werkzaam was. Zijn bericht sluit zich grootendeels letterlijk aan bij dat van Sutor, uitgezonderd eenige zuiver grammaticale afwijkingen. Ik geef het daarom slechts in verkorten vorm.

---

1) *De vita Cartusiana libri duo auctore Petro Sutore. S. Theolog. Doctore, ac Parisiensis Cartusiae Priore olim celeberrimo.* (*Accessit iam primo Arnoldus Bostius De illustribus aliquot eiusdem ordinis viris Coloniae Agrippinae, sumptibus Bernardi Gualtheri Anno M.DC.IX.*), lib. II, Tract. III, Cap. 7, pag. 596—597. — Dit werk en dat van Bostius heb ik in Nederland tevergeefs gezocht. Het exemplaar dat ik gebruikt heb, werd mij met de meeste bereidwilligheid ten gebruike toegezonden door Prof. Dr. Adolf Keysser, Directeur der Stadtbibliotheek te Keulen. Kan mij iemand een ex. in Nederland aanwijzen?

»Aegidius Aurifaber, Vicarius domus Montis Sion prope Zirizxam (!), vir tum doctus .... per totius anni circulum. *Opus* itidem *exemplorum* [In margine staat: »*Citatur subinde a Joanne Maiore S. J. in Speculo exemplorum*"], utile ac splendidum .... quadringentos. Haec fere totidem verbis Sutor lib. 2 vitae Cartus. tract. 3 cap. 7 pag. 572 Lovaniensis editionis. Agit et de eodem Bostius, capit. vigesimo sexto de viris illustribus Ordinis Cartusiensis; adeo ut mirum sit, tam Tritemium quam Possevinum nullam tanti viri suis in scriptis mentionem habuisse." [1])

Op een of meer van de drie genoemde schrijvers steunen nu Sweertius [2]), Valerius Andreas [3]), G. J. Vossius [4]), Fabricius [5]) en Foppens. [6]) Geen van hen deelt iets nieuws mede.

Zooals blijkt, noemen Bostius, Sutor, Petraeus en allen die hen volgen, onder de werken van Aeg. Aurifaber wel een *Opus exemplorum*, maar geen *Speculum exemplorum*. Nu zou er wel niet veel tegen zijn, om beide werken met elkaar te identificeeren, omdat er, zooals boven gezegd is, in de middeleeuwen vele exempelverzamelingen onder tamelijk vage titels in omloop waren,

---

1) *Bibliotheca Cartusiana* ..... auctore F. Theodoro Petreio ..... Coloniae 1609, pag. 4—5. — Ook dit werk is in Nederland zeldzaam. Moll kon geen exemplaar machtig worden en moest daarom zijn toevlucht nemen tot de Stadsbibliotheek van Trier. Vgl. *Studiën en bijdragen op 't gebied der historische theologie* enz., IV (1880), blz. 148 noot 2. Dr. P. C. Molhuysen, Conservator der handschriften aan de Universiteitsbibliotheek te Leiden, had de goedheid mij te wijzen op een exemplaar, dat reeds sedert de 18e eeuw aldaar berust.

2) *Athenae Belgicae* (Antverpiae 1628), p. 104.

3) *Bibliotheca Belgica* (Lovanii 1643), p. 22.

4) *De historiis latinis ll. III*, lib. 3, c. 6 (in *Opera omnia*, t. IV, Amstelod. 1699), p. 175 col. 2.

5) *Bibliotheca latina* etc.. ed. Mansi (Florentiae 1858), t. I, p. 18, col. 1.

6) *Bibliotheca Belgica* (Bruxellis 1739), t. I, p. 25—26.

zoodat een klein verschil van titels voor een eventueele identificeering geen beletsel is, vooral wanneer men ook langs anderen weg zijn bewijzen kan aanvoeren. Op die manier is dan ook Freytag tot zijn vermoeden gekomen, dat met het *Opus* en het *Speculum* eenzelfde werk zou bedoeld zijn. Daartegenover staat evenwel, dat andere bibliografen het *Opus* zorgvuldig onderscheiden van het *Speculum* en dus ook onderscheid maken tusschen Aeg. Aurifaber en den anonymen verzamelaar van het *Speculum*. Zoo geeft bijv. Vossius, wiens werk door Freytag juist wordt aangehaald, niet alleen in zijn *De historiis latinis*, lib. 3, cap. 6 een bericht over Aeg. Aurifaber, zooals daar even aangegeven is, maar in lib. 3, cap. 10 van hetzelfde werk (ed. cit., p. 200 col. 1) spreekt hij afzonderlijk over dengene „qui reliquit Speculum exemplorum," zonder evenwel van den Karthuizer melding te maken. Ook Petraeus, die bij het *Opus exemplorum* vermeldt. „Citatur subinde a Joanne Maiore in Speculo exemplorum" [1]), geeft daardoor juist te kennen, dat hij het

1) Welke uitgave van Maior hier door Petraeus wordt bedoeld is niet duidelijk. In zijn bericht over Jacobus de Clusa (*Biblioth. Cartus.*, p. 148—9 zegt Petraeus: »Et in Speculo exemplorum nuper Duaceni anno 1603 recuso ...." etc., waaruit men zou opmaken, dat hij alleen Maior's uitgave van 1603 kende. Maar Petraeus moet ook noodzakelijk een latere uitgave gekend hebben, want in die van 1603 komt geen woord over Aeg. Aurifaber voor, maar wel wordt deze in alle volgende uitgaven vermeld. — Vraagt men nu, wat er eigenlijk door Maior geciteerd wordt uit het *Opus exemplorum*, dan luidt het antwoord: Niets. Het geheele »citatur subinde a Joanne Maiore" etc. bestaat hierin, dat Maior in zijn »*Enumeratio authorum, qui ex professo exemplorum libros scripserunt, vel suis operibus crebra exempla interspserunt*.. ." ook opnoemt »Aegidius Aurifaber Carthus. obiit anno 1466", waarbij hij dan in 1605 nog de woorden: »Hunc suspicantur quidam authorem esse huius Speculi exemplorum", gevoegd had, die hij later weer wijselijk heeft weggelaten. Blijkbaar heeft Maior dus het *Opus exemplorum* van Aeg. Aurifaber nooit in handen gehad en kende hij het slechts uit Bostius of Sutor.

Speculum niet identificeert met het *Opus*. Wij hebben hier dus tusschen twee partijen te kiezen. Aan de eene zijde staan Maior, Morotius, Freytag, Holtrop, Campbell e. a.; aan de andere minstens Vossius en Petraeus. Mijns inziens moet hier aan de twee laatsten de voorkeur worden gegeven, en kunnen de beweringen van Maior, Morotius, Freytag enz. niet alleen als onwaarschijnlijk, doch ook als onmogelijk worden teruggewezen.

Vooreerst immers staat, bibliografisch genomen, de zaak van Aeg. Aurifaber als verzamelaar van het *Spec. exempl.* minder sterk dan men misschien op het eerste gezicht zou meenen. De oudste schrijvers toch, zooals Bostius en Sutor, zeggen alleen, dat hij een *Opus exemplorum* samenstelde. De eerste die het vermoeden uitsprak, dat hiermee het *Spec. exempl.* bedoeld kon zijn, was Joh. Maior in zijn uitgave van 1605, maar deze heeft zijn gevoelen weer spoedig stilzwijgend teruggetrokken. Daarna hebben Petraeus, Sweertius, Val. Andreas, G. J. Vossius, Fabricius en Foppens geen woord meer er over gerept. Alleen Morotius zegt in 1681 absoluut, dat Aeg. Aurifaber het *Spec. exempl.* vervaardigd heeft, zonder echter zijn bron daarvoor aan te geven, en daarna spreekt Freytag, waarschijnlijk steunende op Maior, in 1750 het vermoeden — maar meer ook niet — uit, dat het *Spec. exempl.* wel van Aeg. Aurifaber kon zijn. Zeer waarschijnlijk op het gezag van Freytag, schrijven nu Holtrop en Campbell het werk zonder aarzeling aan den Karthuizer toe en worden daarin door anderen geheel of gedeeltelijk gevolgd. De aanspraken van den Karthuizer berusten dus op een onbewezen bewering van Morotius en op een vermoeden van Freytag.

Maar er zijn nog andere redenen, die tegen zijn auteurschap kunnen worden aangehaald. Vooreerst zijn

sterfjaar, dat door alle schrijvers in 1466 wordt gesteld, terwijl het zeker is, zooals beneden zal blijken, dat de verzamelaar van het *Spec. exempl.* nog in 1480 of 1481 leefde. Dit anachronisme van ongeveer 15 jaren beslist eigenlijk óver alles, en het is onbegrijpelijk, hoe Joh. Maior in zijn editie van 1605 er toe kon komen, om het *Spec. exempl.* toe te willen schrijven aan iemand, die, zooals hij zelf zegt „obiit anno 1466", terwijl op het titelblad met groote letters gedrukt staat, dat dezelfde man »circiter annum 1480" moet geleefd hebben. Morotius, die van de onbewezen veronderstelling uitging, dat Aeg. Aurifaber dezelfde was als de verzamelaar van het *Spec. exempl.*, maakt zich over het anachronisme niet moe, en bepaalt zich tot de mededeeling, dat Aeg. Aurifaber volgens Petraeus in 1466 gestorven is, maar dat hij volgens de berekeningen van Maior nog in 1480 moet geleefd hebben. Even ondoordacht als Maior ging Freytag te werk. Ook hij verklaart, dat Aeg. Aurifaber in 1466 gestorven is, en spreekt het vermoeden uit dat deze wellicht het *Spec. exempl.* vervaardigd heeft, terwijl hij twee bladzijden verder den epilogus van het werk in extenso afdrukt, waaruit blijkt, dat de verzamelaar van het werk nog leefde toen het werk in 1480—81 ter perse werd gelegd.

Nu zou men misschien nog kunnen vermoeden, dat het jaartal 1466 als sterfjaar van Aeg. Aurifaber, een schrijf- of drukfout kon geweest zijn bij Arnold Bostius, op wien feitelijk alle andere schrijvers steunen; maar dan meen ik nog een ander argument tegen het auteurschap van den Karthuizer te kunnen aanvoeren, dat met het oog op middeleeuwsche costuymen, misschien wel even sterk kan genoemd worden als het bovenvermelde anachronisme.

Men behoeft slechts matig vertrouwd te zijn met

werken van middeleeuwsche kloosterlingen, om te weten, dat zij geen enkele gelegenheid laten voorbijgaan, om den lof en den roem van hun eigen orde te verkondigen. De ordenskronieken wemelen alle van bijzonderheden, die moeten aantoonen, hoe hoog de betreffende orde bij God en de menschen stond aangeschreven, hoeveel heilige en geleerde mannen zij heeft voortgebracht enz. enz. En wat ziet men nu in het *Spec. exemplorum*? Terwijl de compilator allerlei middeleeuwsche kronieken en exempelverzamelingen ex professo excerpeert en aan de stichtelijke verhalen van de orden der Cisterciënsers, Franciscanen, Dominicanen en Augustijnen een afzonderlijke afdeeling van zijn werk inruimt, wordt de orde der Karthuizers bedacht met hoogstens 7 exempeltjes, welke daarenboven niet in een aparte afdeeling worden opgenomen, maar in de 9e Distinctie, waar zij in een allegaartje, uit een vijftigtal bronnen bijeengezocht, te hooi en te gras worden verspreid (Dist. IX, ex. 1, 6, 7 (?), 80, 97, 113, 114). En nu meene men niet, dat in de Karthuizerorde geen stichtelijke exempelen voorhanden waren, want het *Chronicon Priorum domus maioris Cartusiae* en het *Liber de ortu Cartusiensium*,[1]) die beide in het *Spec. exempl.* worden aangehaald, bevatten een groot aantal van dergelijke verhalen.

Maar wanneer Aeg. Aurifaber niet in aanmerking kan komen als verzamelaar van het *Spec. exempl.*, aan wien kan het werk dan wèl als rechtmatig eigendom worden toegeschreven?

---

1) Met het hier aangehaalde *Liber de ortu Cartusiensium* is ongetwijfeld bedoeld het *Liber de ortu ac progressu ordinis Cartusiensis* van den Karthuizer Hendrik van Kalkar († 1408), den vriend van Geert Groote en o. m. Prior van de kloosters te Arnhem, Roermond en Keulen. De gegevens die ik omtrent dezen merkwaardigen man verzameld heb, hoop ik te gelegener tijd te publiceeren.

Hier laten ons alle schrijvers in den steek. Geen enkele bibliograaf of middeleeuwsche schrijver is mij bekend, die eenig vermoeden omtrent den anonymen verzamelaar uitspreekt, uitgezonderd natuurlijk degenen die Aeg. ' Aurifaber noemen. Bij ons onderzoek zullen wij ons dus moeten behelpen met gegevens welke in het werk zelf mochten te vinden zijn. En werkelijk meen ik langs dezen weg met genoegzame zekerheid te kunnen aantoonen, dat het *Spec. exempl.* omstreeks 1480 door een lid van den Windesheimschen kring is samengesteld. Het materiaal voor onze bewijsvoering bevindt zich hoofdzakelijk in de 10e en laatste Distinctie van het werk, waarin de verzamelaar 30 soms zeer uitgebreide verhalen heeft vergaderd, welke hij niet uit andere Latijnsche werken heeft overgenomen, maar die hij òfwel van zeer betrouwbare personen gehoord heeft, òfwel in Middelnederlandsche boeken heeft gevonden, òfwel uit eigen ervaring te weten is gekomen (Dist. X, Prologus). [1])

Dat de verzamelaar van het werk nog leefde, toen het werk gedrukt werd — dus in 1480—81 — blijkt uit de woorden, die hij aan het slot der 10e Distinctie neerschrijft. Hij zegt daar, dat hij nog veel meer exempelen zou hebben geschreven, wanneer hij wat sterker van gestel geweest was en de drukker niet zoo'n haast achter het werk had gezet. Ja, het werk is met zooveel spoed verzameld, dat zelfs de vlugste schrijvers den verzamelaar nauwelijks konden bijhouden. Vandaar rekent hij dan ook op de welwillendheid zijner lezers bij de beoordeeling van de gebreken, welke zij in het

1) Bij de vele verwijzingen die thans volgen, onthoud ik mij van het weergeven der oorspronkelijke Latijnsche teksten, omdat die alle hierbeneden volgen in de 10e Distinctie, en gebruik slechts een paar cijfers, bijv. »X. 13", waarmede bedoeld wordt: Distinctio X, exemplum 13.

Spec. exemplorum mochten vinden. Ook uit andere plaatsen van het Spec. exempl. blijkt, dat de compilator omstreeks 1480 moet geleefd hebben. In de 9e Distinctie haalt hij nl. fragmenten aan uit het *Liber de peccatis mentalibus et mortalibus* van den Karthuizer Jacobus de Paradiso, die in 1465 gestorven is. [1]) Ook citeert hij elders (IX, 9, 41, 112) stukken uit het *Quadragesimale* van den Minderbroeder Robertus de Licio (Lecce), bisschop van Aquino en Lecce, wiens sterfjaar in 1495 valt. Eindelijk maakt hij ook melding van den tijd waarin Philips de Goede van Bourgondië Holland bestuurde (X, 3), en daar Philips in 1467 overleden is, moet het exempel eerst na dien tijd geschreven zijn.

Dat de schrijver een Nederlander was, daarvoor treft men een vloed van bewijzen aan. Ik wil mij als dilettant-philoloog niet wagen aan het wijzen op Neerlandismen, bijv. »ludus parvulorum" (kinderspel, X, 1), of »iactare visum" (een blik werpen, X, 2), vooral wanneer ik bedenk, dat er vroeger reeds zooveel met dergelijke zaken is gesold, dat men bijna tot het besluit had moeten komen, dat bijv. Augustinus en Hieronymus ook al Nederlanders waren. Er zijn echter andere, zekerder argumenten voor het grijpen. Terwijl de compilator bijvoorbeeld aarzelt, wanneer hij de ligging van

---

1) Zie IX. 30, 82, 98, 107, 202. — Bij de bibliografen der Karthuizerorde bestaat er onzekerheid in hoeverre de Karthuizers Jacobus de Clusa, Jac. de Paradiso en Jac. Junterbuick (d. i. Jüterbogk) van elkander onderscheiden zijn. Alle drie hebben zij echter tot na 1460 geleefd. Men behoeft de werken van Bostius, Sutor, Petraeus, e. a. maar eens te vergelijken, om te zien, wat een hopelooze verwarring daardoor ontstaan is, welke vermeerderd wordt door Morotius, die nog met twee andere »Jacobi Cartusienses" komt aandragen, die in denzelfden tijd zouden geleefd hebben. De eene Jacobus, dien Morotius, l. c., p. 95 noemt, is m. i. identiek met Jacobus Gruytrode, de andere (l. c., p. 151) met Jac. van Jüterbogk.

Greifswald in Saksen wil bepalen (X, 21), kent hij de Nederlandsche steden en ook kleinere plaatsen op zijn duimpje. Zoo spreekt hij over het Regulierenklooster te Heilo bij Alkmaar, waar volgens zijn zeggen een wonderlijke geschiedenis met een bende duivels heeft plaats gehad; en hij voegt er tevens bij, dat de koster te Heilo, die geschiedenis nog te zijnen tijde verhaalde (X, 3). Ook spreekt hij van Den Haag als de plaats waar het Hollandsche hof gevestigd was (X, 3). Een man uit de omstreken der stad Utrecht volgt hij op zijn reis over Amsterdam naar Egmond, de bedevaartplaats van Sint Jeroen (X, 4), en vooral is daarbij merkwaardig, dat hij de Heilige Stede (»Sanctus Locus") vermeldt en een tot nu toe onbekend wonder verhaalt, dat daar geschied is. Maar voornamelijk in het Oosten van ons land en over de grenzen is hij terdege bekend. Zoo spreekt hij over »het Regulierenklooster bij Zwolle, dat gewoonlijk Sint Agnietenberg wordt genoemd" (X, 7), en elders over de bekende school te Zwolle (X, 9). Bij het vermelden van de stad Deventer spreekt hij over »de congregatie die daar bestaat" (X, 7) en naderhand weet hij nog iets te verhalen van een jongeling, die »op de vierde klas (Lat. *locus*) in de school te Deventer zat," en daarna in de Domicanerorde werd opgenomen (X, 26). Ook Doesburg in Gelre is hem bekend (X 30), terwijl hij nog voorvallen weet te verhalen uit Keulen (X, 16, 17) en vooral uit Lubeck, waar hij zelf geweest is en waar hij een eerbiedwaardige matrone, de vrouw van een der schepenen, en geheel hare familie kende (X, 18). Hij spreekt ook over de universiteit te Rostock (X, 26), waar, zooals bekend is, vele studenten uit Nederland studeerden; verder ook over de universiteit van Parijs (X, 1) en herinnert aan den tijd, waarop te Leuven nog geen universiteit bestond

(X, 10). Ook deze twee laatstgenoemde scholen waren alom in Nederland bekend. [1])

Andere bewijzen, dat onze schrijver een Nederlander was, vindt men niet alleen daarin, dat hij, zooals reeds gezegd is, exempelen in 't Latijn vertaalde, welke hij in Middelnederlandsche boeken vond (X Inleiding, en 14, 15), maar ook haalt hij op twee plaatsen Nederlandsche woorden aan. Een priester te Keulen, zegt hij, kreeg eens een tooverbriefje in handen en daarop stonden in de taal van dat land (»patriis verbis") deze woorden: »Johannes is een quaet scalck" (X, 17). En toen een pastoor in het bisdom Mainz eens op een feestdag vrij heftig uitvoer tegen het dragen van de toenmaals gebruikelijke puntschoenen, was er een schoenmaker in de kerk, die in zijn landstaal (»patria voce") de volgende verwensching tegen den pastoor uitsprak: »God geue dussen papen dat vallendouel in syn plat; kan he anders nyet predeken dan van snabbeden schoen?" (X. 27). Uit de spelling van de woorden »dussen" en »he" blijkt tevens, dat onze verzamelaar in het Oosten van ons land woonde, daar deze dialectische vormen, zooals Dr. De Vooys mij meldde, meer Nederduitsch dan Middelnederlandsch zijn.

Ten slotte blijkt uit verschillende bijzonderheden welke de verzamelaar mededeelt, dat hij zeer goed bekend was met de broeders van het gemeene leven en de Reguliere Kanunniken der Windesheimsche Congregatie. Hij maakt bijvoorbeeld melding van een jongeling, die een vereeniging van de »devote" broeders van het gemeene leven getreden was (X, 23), en terwijl

---

1) Zie het artikel: *Nederlanders aan middeleeuwsche universiteiten* van Pater G. A. Meijer, *O. P.*, in *De Katholiek*, Dl. CVII (1895, I), blz. 405—415.

hij elders een geschiedenis verhaalt van een jongen man, die zich bij de Orde der Reguliere Kanunniken had aangesloten, zegt hij, dat die orde toenmaals, „evenals nu", in zeer bloeienden toestand verkeerde (X, 25). Maar wanneer wij geen andere bewijzen hadden voor de bekendheid van onzen schrijver met de twee genoemde religieuse stichtingen, dan zouden wij aan het bovenstaande al weinig hebben, daar hij ook blijken geeft, bekend te zijn geweest met eenige Kruisheeren (X, 6, 12) en van de Nederlandsche provincie der Dominicanen hetzelfde getuigenis aflegt als van de Reguliere Kanunniken, nl. dat de orde der Predikheeren door een nieuwe reformatie krachtig opbloeide (X, 26), ofschoon er ook wel kloosters waren, waar een minder stichtend leven geleid werd (X, 26).

Maar er zijn ook andere bijzonderheden voorhanden, waaruit duidelijk blijkt, dat de compilator in zeer nauwe betrekking stond met de Windesheimers. Zoo legt hij een niet onduidelijke sympathie jegens hen aan den dag, wanneer hij van het klooster te Windesheim zegt, dat het »in de geheele wereld beroemd" was (X, 10) en van het klooster Frenswegen, hetwelk »niet ver van de plaats Noethorn (= Nordhorn) ligt" verhaalt, dat het „geen lage plaats inneemt in de kloosterlijke observantie..... en nu rijk aan deugd, kloostertucht en heiligheid, het voorspoedige zaad van een vruchtbare devotie wijd en zijd uitstrooit" (X, 10). Tevens verstrekt hij ons eenige gegevens omtrent personen, die òfwel zelf tot de Windesheimers behoorden, òfwel in zeer nauwe betrekking tot hen stonden. Van Florens Radewijns vertelt hij bijvoorbeeld, dat deze »zijn naam gaf aan de congregatie die te Deventer is" (X, 7), — waarmede ongetwijfeld het Meester Florenshuis aldaar is bedoeld — en dat Thomas à Kempis bij Meester

Florens die „devotie" verwierf, welke hij later in zoo ruime mate in zijne geschriften neerlegde (X, 7). [1]) Eveneens wordt Geert Groote met eere vermeld. De tijd waarin hij arbeidde, wordt door den schrijver geheeten „de gulden en zeer gelukkige tijd" (X, 11), terwijl Meester Geert zelf genoemd wordt: „groot van naam en van daad" (X, 10) en de „stichter en bevorderaar der devotie in geheel Germanië", die „het zaad van het Gods Woord door het dioccees Utrecht heeft uitgestrooid en zeer velen tot een geestelijk leven opgewekt" (X, 11). Ook van Thomas à Kempis en diens geschriften spreekt hij met de hoogste achting, zooals daareven reeds gezegd is. Tevens deelt onze verzamelaar twee voorvallen mede uit het leven van Thomas à Kempis, die ons van elders niet bekend zijn (X, 7, 8). Wel wordt een dezer voorvallen (X, 8) door Thomas zelven verhaald in zijn *Sermo XXI ad Novitios*, n. 9, doch hij stelt het daar voor, alsof het geval aan een anderen broeder overkomen is. Eindelijk geeft ons het *Spec. exempl.* een uitvoerig verhaal over den Parijschen magister Hendrik van Leuven, die in het klooster te Frenswegen de varkens hoedde (X, 10). Wel is waar is dit ons ook bekend uit een andere bron, nl. het *Chronicon Windeshemense* van Jan Busch, maar de uitvoerige bijzonderheden, die door den verzamelaar worden medegedeeld, bewijzen, dat hij zijn verhaal niet uit Busch geput heeft, en dat hij dus op een andere manier met de Windesheimers in betrekking heeft gestaan.

---

1) In hetzelfde exempel wordt van Thomas à Kempis gezegd: »quem nedum sanctissima atque innocentissima vita religiosum, verum etiam devotissima scripta reddidere famosum". Dit is de eenige plaats waar de compilator het vooral bij Thomas à Kempis zoo veelvuldig voorkomende rijmproza gebruikt. Geschiedde dit hier met opzet of bij toeval?

Uit datgene wat tot nu toe over den persoon en de omgeving van den verzamelaar van het *Spec. exempl.* is medegedeeld, meen ik te mogen besluiten, dat hij minstens zeer goed bekend was met de Windesheimers, daar hij dingen verhaalt, welke hij slechts van hen kan vernomen hebben. Het is en blijft echter mogelijk, dat hij niet tot hunne congregatie behoorde, maar die mogelijkheid wordt m. i. vrij gering, indien wij de bronnen bezien, waaruit hij heeft geput. Men behoeft de hierboven medegedeelde inhoudsopgave van het werk maar eens na te gaan, om tot de erkentenis te komen, dat hij een zeer rijke bibliotheek tot zijn beschikking moet hebben gehad. En met het oog daarop dunkt het mij ook van deze zijde wel waarschijnlijk, dat hij in Windesheimsche kloosters geleefd en gearbeid heeft, daar men in ons land in de tweede helft der 15e eeuw ongetwijfeld weinig of geen kloosters gehad heeft, die zoo goed van boeken waren voorzien als de Windesheimsche. Nu is het wel waar, dat de verzamelaar veel boeken kan hebben geleend, en dat hij dus ondanks een betrekkelijk kleine bibliotheek, toch een zeer uitgebreide belezenheid aan den dag kon leggen. Zoo ging het ten minste ook met Dionysius den Karthuizer, toen hij in het arme klooster te Roermond woonde. „In monasterio tunc suo — zoo verhaalt zijn biograaf — non habuit quibus indigebat, quibus et usus est libris. Inde illi occupatio immodica parabatur pro codicibus aliunde conquirendis" [1]). Maar dit was een exceptioneel geval, en daarom wordt het dan ook door

1) *Vita Dionysii Cartusiani*, auctore Theodorico Loer à Stratis, Cap I (ed. Tornaci 1904), p. 13. Daarom placht Dionysius ook te zeggen, dat het grootste gedeelte van zijn werken de vrucht van een heilig bedelen was. Vgl. D. A. Mougel, *Dionysius der Karthäuser* (Mühlheim 1898), S. 23.

Dionysius' biograaf uitdrukkelijk vermeld. Houden wij ons echter aan de „communiter contingentia", dan moeten wij veronderstellen, dat onze verzamelaar het meerendeel van de door hem gebruikte werken bij de hand had, of ze minstens aantrof in de kloosters, die hij gedurende langeren of korteren tijd heeft bewoond.

In dit verband heb ik eene poging gedaan, om aan de hand van de oude bibliotheekscatalogen, die ons van eenige Windesheimsche kloosters zijn overgebleven, te onderzoeken, waar de verzamelaar zou kunnen gewoond hebben. Mijn eerste gedachte was natuurlijk gericht op de kloosters te Windesheim, Frenswegen en Utrecht (Sint Maria en de 12 Apostelen), die, voor zoover wij weten, in Noord-Nederland de rijkste bibliotheken bezaten. Jammer genoeg zijn ons echter de catalogen van die drie kloosters slechts zeer onvolledig bekend. Van Windesheim geeft Jan Busch ons een, naar hij zelf zegt, onvolledige lijst. Van Frenswegen hebben wij niets dan den cataloog, dien Dr. Ludwig Tross omstreeks 1860 opmaakte van een schromelijk verwaarloosden boekenschat, en de lijst van het Utrechtsche klooster bezitten wij slechts gereconstrueerd uit de handschriften, welke de Universiteitsbibliotheek te Utrecht nog bezit [1])

Nu heb ik wel de meeste werken, waaruit onze verzamelaar zijn exempelen heeft geput, op de gezamenlijke catalogen der drie genoemde kloosters kunnen terugvinden, maar dit resultaat is, in verband met het onderzoek naar den samensteller van het *Spec. exempl.* natuurlijk zóó onzeker, dat ik beter meen te doen met het hier niet in détails weer te geven. Toch meen ik, dat

1) De drie genoemde catalogen zijn afgedrukt bij Meinsma, *Middeleeuwsche bibliotheken*, resp. blz. 284—7, 252—7 en 267—75.

dit resultaat misschien nog eenigen invloed kan hebben op het vermoeden, dat de verzamelaar tot de congregatie van Windesheim behoorde, daar ook een ander vermoeden niet ongegrond is, dat namelijk de voornaamste Windesheimsche bibliotheken, althans in groote trekken, eenige gelijkenis met elkaar hadden, vooral wat betreft de voornaamste werken, die zij bezeten hebben [1]).

Wanneer de verzamelaar werkelijk een Windesheimer is geweest, dan zou uit een of andere kroniek, welke uit een klooster der Windesheimsche congregatie voortkomt, misschien nog wel eens opgediept kunnen worden, welke zijn naam is geweest. Voor zoover ik weet, zijn er in de tot nu toe uitgegeven kronieken, geen berichten te vinden die eenig aanknoopingspunt verschaffen. Het eenige wat ik in dit verband heb kunnen vinden is, dat Herman van Ludingakerke, die omstreeks 1444 tot

1) In het *Spec. exempl.* komt ook voor het woord »epistolare" in de beteekenis van de gezamenlijke brieven van een of anderen schrijver (Fol. 70*c*: »Ex epistolari Petri Damiani"). Wanneer men het *Glossarium mediae et infimae latinitatis* van Ducange daarbij consulteert, dan bevindt men, dat hij het woord »epistolare" alleen kent in de beteekenis van het Epistelboek dat in de Mis gebruikt wordt. Daarentegen treft men het woord »epistolare" in de Windesheimsche litteratuur voortdurend aan in de beteekenis van brieven-verzameling. Zie bijv. den zooeven besproken cataloog van Windesheim (Meinsma, blz. 286), waar het vijfmaal voorkomt; eveneens vindt men het in het *Chronicon Windeshemense* van Joh. Busch (ed. Grube, Halle 1887, p. 53; vgl. Moll, *Joh. Brugman* I, 319), terwijl ook in de oudste uitgave van de werken van Thomas à Kempis (Utrecht, omstr. 1473; vgl. Campbell, n. 1657) sommige werkjes samengevat worden onder den titel »Epistolare" (Vgl. K. Hirsche, *Prolegomena zu einer neuen Ausgabe der Imitatio Christi*, II, Berlin 1883, S. 540 Anm.). Ik durf echter niet met zekerheid zeggen, dat het woord »epistolare" in de gemelde beteekenis eerst bij de Windesheimers in gebruik kwam. Mocht dit echter waar zijn, dan is er tegelijk een aanknoopingspunt gevonden voor de herkomst van den onbekenden cataloog, welke door Meinsma, t. a. p., blz. 311—317 besproken wordt (Vgl. de reproductie op blz. 179), want ook daar komt de uitdrukking »Epistolare S. Cipriani" voor.

eersten prior van het klooster Segeberg in het bisdom Lubeck benoemd werd, een man was „qui bene conversari scivit cum hominibus certas parabolas et enigmata enarrando" [1]). Deze Herman legde, nadat hij bij den hertog van Holstein, Adolf, en diens familie meermalen valschelijk beschuldigd was, zijn prioraat neer, en is daarna (vanaf 1453?) [2]) gedurende vele jaren („multis annis") biechtvader geweest van het Windesheimsche vrouwenklooster te Bronope bij Kampen. Later is hij tot prior in Ludingakerke (bij Harlingen) verkozen, en is in die hoedanigheid aldaar gestorven. Het jaar van zijn dood is niet bekend. Nu komt deze veronderstelling omtrent Herman van Ludingakerke wel niet overeen met het boven uitgesproken vermoeden, dat de verzamelaar in Windesheim, Frenswegen of Utrecht zou gewoond hebben, maar de zeer beknopte levensschets, welke Jan Busch in zijn *Chronicon Windeshemense* (l. c.) van Herman van Ludingakerke geeft, laat nog zeer wel de mogelijkheid over, dat deze eenigen tijd in een of meer van de drie genoemde kloosters gewoond heeft.

Behalve de bovenvermelde tekst uit Busch omtrent de »parabola" en »enigmata", welke Herman van Ludingakerke placht te verhalen, kan wellicht ook dit nog voor zijn auteurschap van het *Spec. exempl.* worden aangehaald, dat ook hij, evenals de onbekende verzamelaar, persoonlijk te Lubeck moet geweest zijn, daar hij, zooals Busch meldt, zich meermalen voor den bisschop van Lubeck heeft moeten verantwoorden, wegens de beschuldigingen, die tegen hem werden ingebracht. Ook hier ontbreken echter tot nu toe alle bewijzen die ons

---

1) Busch, *Chronicon Windeshem.*, ed. cit., p. 497.

2) Vgl. Acquoy, *Het Klooster te Windesheim*, III, 207.

zekerheid zouden kunnen verschaffen, en ik geef daarom mijn veronderstelling omtrent Herman van Ludingakerke slechts als een mogelijkheid aan.

Nog een enkel woord wil ik hier bijvoegen omtrent de wijze, waarop de verzamelaar van het *Spec. exempl.* zijn bronnen heeft gebruikt. In zijn voorrede zegt hij, dat hij zijn exempelen aan andere schrijvers ontleent in denzelfden stijl en vorm, en op dezelfde wijze als hij ze bij hen vond, zonder iets er aan te veranderen (vgl. boven, blz. 334). Wanneer wij dus in zijn epilogus, aan het eind van het werk, de volgende woorden lezen: „Haec exempla prout ea cognovi non tam verbis verba quam sensum sensui reddens conscripsi" (fol. 504a; vgl. beneden, na de 10e Distinctie), dan moet dit alleen verstaan worden van de exempelen der 10e Distinctie, ofschoon het vervolg van het slotwoord betrekking heeft op het geheele werk.

Dat de schrijver werkelijk zijn bronnen in de eerste 9 Distincties letterlijk gevolgd heeft, en slechts op enkele plaatsen, waar het volstrekt noodig was, het een en ander heeft veranderd, is mij gebleken uit een vergelijking van den tekst der exempelen, die ik hier en daar uitkoos, met de oorspronkelijke bronnen. Meer speciaal heb ik dit onderzocht bij de exempelen welke aan het leven en de daden van Sint Franciscus ontleend zijn (VII, 1—41), en ik heb bevonden, dat de verzamelaar tot in de kleinste bijzonderheden zijn teksten letterlijk heeft overgenomen, en dat de varianten, die zijn lezing ons hier en daar biedt, in geen sterker mate voorkomen dan in een goed verzorgd handschrift. Door deze methode van arbeiden heeft de verzamelaar de tekstcritische waarde van zijn werk niet weinig verhoogd en steekt hij daardoor gunstig af bij de meesten zijner middeleeuwsche collega's, die den tekst van hun origineel

meestal op zeer willekeurige wijze behandelden. Vandaar dan ook, dat aan de teksten welke in het *Spec. exempl.* uit andere bronnen zijn overgenomen, de waarde van handschriftelijke overlevering kan worden toegekend.

Thans rest mij nog de redenen aan te geven, waarom de 10e Distinctie hier geheel wordt afgedrukt, en daarbij te wijzen op het belang, dat aan de exempelen, die zij bevat, verbonden is.

Als algemeen bekend mag ik veronderstellen het groote belang, dat onder verschillende opzichten aan de studie der middeleeuwsche exempelen verbonden is. Zij geven ons een stuk cultuurgeschiedenis in den uitgebreidsten zin des woords en vergunnen ons een diepen en helderen blik te slaan niet alleen in het geestelijk leven, maar ook in het gewone dagelijksche doen en laten van onze voorvaderen. Daaraan juist ontleenen de middeleeuwsche legenden en exempelen hun groote geschiedkundige waarde, ofschoon deze natuurlijk slechts een indirecte is, omdat de verhalen zelven over 't algemeen zeer weinig aanspraak kunnen maken op geschiedkundige betrouwbaarheid.

Evenals in onze geheele Nederlandsche geestelijke litteratuur der middeleeuwen, is er echter ook in onze middeleeuwsche exempelen en legenden weinig oorspronkelijks te vinden. Verreweg het grootste gedeelte der bij ons gangbare exempelen is afkomstig uit Duitschland of Frankrijk, en een zuiver Nederlandsche oorsprong is betrekkelijk zelden aan te wijzen. Daarom mag het eenigszins als een bijzonderheid gelden, dat wij hier een verzameling van 30 exempelen bezitten, die op weinige uitzonderingen na, allen in Nederland ontstaan zijn, en daardoor is tegelijk de letterlijke afdruk van deze exempelen in hun oorspronkelijke redactie, naar ik meen, voldoende gerechtvaardigd. Daar komt nog

bij, dat deze verzameling, ofschoon reeds herhaalde malen gedrukt, toch nog toe bij niemand speciaal de aandacht heeft getrokken. Waarschijnlijk is dit daaraan toe te schrijven, dat men tot op heden nog geen behoorlijk onderzoek heeft ingesteld naar den oorsprong van het *Spec. exempl.* Ook zijn die uitgaven, waarin de exempelen der 10e Distinctie als één samenhangend geheel staan afgedrukt, sedert lang betrekkelijk zeldzaam geworden, terwijl diezelfde exempelen in de jongere uitgaven her- en derwaarts verstrooid zijn onder meer dan 1200 anderen van vreemden oorsprong.

Eenige van de medegedeelde exempelen hebben ook directe historische waarde, waaronder vooral uitmunten het verhaal over de Heilige Stede (X, 4) en de bijzonderheden over Hendrik van Leuven (X, 10) en Thomas à Kempis (X, 7, 8). Voor verdere aanduiding verwijs ik naar de aanteekeningen.

Wat den trant aangaat, waarin de exempelen worden verhaald, zal het al spoedig eenieder duidelijk zijn, dat den verzamelaar een zeker talent van aangenaam vertellen niet mag ontzegd worden. Door allerlei kleine en heel natuurlijke bijzonderheden, weet hij de gebeurtenissen levendig voor te stellen. Toch missen zijn exempelen over het algemeen dat naïeve, dat kinderlijke, hetwelk de middeleeuwsche verhalen zoo aantrekkelijk maakt. In zijn lichtgeloovigheid ten opzichte van visioenen, duivelverschijningen en allerlei wonderlijke gebeurtenissen is hij geheel en al een kind van zijn tijd [1]), en al ge-

1) Niet onaardig is het eens na te gaan, hoe het oordeel over de exempelen van het *Spec. exempl.* ruim een eeuw nadat zij verzameld en gedrukt waren, eenigszins gewijzigd is. De compilator van het *Spec. exempl.* had, zooals hij in zijn voorrede zegt, die exempelen welke hem minder geschikt toeschenen (»superflua et parum ad rem pertinentia .... [et] ea quae parvam .... aedificationem habere visa sunt"), niet opgenomen, waaruit wij dus mogen besluiten, dat hij dat-

bruikt hij verschillende malen een „ni fallor" of ook een „ut pie creditur", toch verleenen dergelijke uit-

---

gene wat hij wel opgenomen heeft, niet ongeschikt achtte, ook niet voor predikanten, want hun vooral raadt hij aan exempelen te gebruiken. Daarentegen geeft de Jesuiet Joh. Maior, die ruim een eeuw later de nieuwere uitgaven van het *Spec. exempl.* bewerkte, in zijn 4e *Praemonitio ad lectorem* welke getiteld is »De delectu habendo inter exempla huius libri, cum leguntur vel aliis proponuntur" (de *Praemonitiones* komen het eerst in de uitgave van Antwerpen en Douay? 1607 voor. Vgl. *Tijdschrift voor boek- en bibl.-wezen* t. a. p., blz. 290) den volgenden raad: Een voorzichtig predikant, catecheet of verhaler — zegt hij — moet de exempelen die hij verhalen wil, met omzichtigheid uitkiezen, met inachtneming van personen, tijd, plaats en derg., want men moet onderscheid maken tusschen geleerden en eenvoudigen, katholieken en ketters, wereldlijke personen en kloosterlingen. En indien een en ander soms ongeloofelijk of sprookjesachtig of belachelijk mocht voorkomen, dan moet men dit alleen in de trekschuit, of in de diligence, of aan tafel, of in vroolijke bijeenkomsten verhalen, want uit die dingen is toch altijd nog een of anderen nuttige les te trekken. Maar men moet niet te spoedig denken, dat iets ongeloofelijk is, want wanneer bijv. van een zekere vrouw verhaald wordt, dat zij, terwijl zij verdrinkt, haar hand buiten het water steekt en haar vingers bij wijze van een schaar beweegt, dan kan het nog heel goed zijn, dat de duivel aan haar vingers dien vorm heeft gegeven. — Al is dus de zin voor historische kritiek bij Joh. Maior nog niet veel sterker ontwikkeld dan bij den verzamelaar van het *Spec. exempl.*, toch legt hij wat meer omzichtigheid aan den dag ten opzichte van de vraag, waar en wanneer sommige exempelen verhaald kunnen worden. Het ware echter te wenschen geweest dat hij het meer gezonde oordeel van den reeds in 1580 gestorven Melchior Canus O. P. gevolgd had, die niet zonder reden uitvaart tegen den verzamelaar van het *Spec. exempl.* als een der velen, die meenen »veram historiae legem esse, quae vulgo vera haberentur" .... In illo [*Speculo*] — zegt hij terecht — miraculorum monstra saepius, quam vera miracula legas". (Melch. Canus, *De locis teologicis* ed. Migne in *Theologiae Cursus completus,* I, Paris, 1839, col. 539). De reeds meermalen genoemde Freytag, die eigenlijk bibliograaf van zijn vak was, kon zich ook niet weerhouden van eens terloops te vermelden: »Incredibile dictu est, quot fabulae, figmenta incondita et absurda, deliramenta anilia et obscoenae narrationes in hac collectione reperiantur" (*Anal. litteraria* ed. cit., p. 887). De woorden van Freytag hebben echter een bijsmaakje.

drukkingen aan zijn verhalen daarom nog geen bijzondere historische waarde. In dit opzicht staat hij volkomen op hetzelfde standpunt als zijn twee eeuwen oudere collega Caesarius van Heisterbach, die de onmogelijkste dingen weet te vertellen en tegelijkertijd God tot getuige roept, dat hij niets neerschrijft, wat hem niet betrouwbaar toeschijnt.

In mijn aanteekeningen op de legenden meende ik het beste te doen, mij zooveel mogelijk te beperken. Hier en daar zouden uitgebreider gegevens medegedeeld kunnen worden omtrent de verhouding tot andere legenden, die men bij middeleeuwsche verhalers aantreft; doch met het oog op het feit, dat er meer legenden en exempelen van Nederlandschen oorsprong in omloop geweest zijn dan men over 't algemeen denkt, (misschien kom ik daar later wel eens op terug), wil het mij voorkomen, dat de bedoelde aanteekeningen beter op hun plaats zijn bij een meer uitgebreid en meer systematisch onderzoek naar het karakter en den inhoud der Nederlandsche exempelen. Daarbij is ook de exempellitteratuur zoo geweldig uitgebreid, en is de verhouding tusschen de verschillende legenden dikwijls zoo ingewikkeld, dat een oordeelkundige bespreking slechts dan kan worden verkregen, wanneer zij de vrucht is van jarenlange studie.

Omtrent de wijze waarop ik den hierachter afgedrukten tekst behandeld heb, meen ik nog dit te moeten mededeelen. Liever had ik de middeleeuwsche spelling van het Latijn behouden. Men noemt schrijfwijzen als »prophanum", »sompnium", »mee", »ammiratio", en derg. wel eens ortographische monsters; maar ik voor mij kan niet inzien, waarom die vormen minder recht van bestaan hebben als die, welke men als de „klassieke" pleegt voor te stellen. Veel meer gevoel ik voor de

meening, dat men een middeleeuwsch verhaal zijn middeleeuwsch kleedje moet laten. Men gevoelt zich dan meer geplaatst in het milieu, waarin het verhaal ontstaan is. Toch heb ik den tekst afgedrukt in de tegenwoordig gebruikelijke spelling, daar dit gemakkelijker leest voor hen, die aan de middeleeuwsche orthographie minder gewend zijn, en ik met het oog op de groote lengte van den Latijnschen tekst te veel in eens van de lezers der *Bijdragen* meende te eischen, wanneer ik hun oogen bijna honderd bladzijden lang ging kwellen. Ook heb ik ter wille van die lezers, welke het Latijn niet of niet volkomen machtig zijn, vóór ieder exempel den beknopten inhoud in het Nederlandsch medegedeeld.

Hier en daar heb ik woorden en uitdrukkingen in den Latijnschen tekst gespatieerd. Doel daarvan is, òfwel een gemakkelijker overzicht te geven van den inhoud van een of ander exempel, òfwel de aandacht te vestigen op bijzonderheden, welke nu reeds in de aanteekeningen worden vermeld, of welke later voor anderen of voor mij zelven in aanmerking kunnen komen bij een breeder uitgesponnen behandeling der exempelen, welke in de Nederlanden onstaan zijn.

fr. Bonaventura Kruitwagen.

Woerden. O. F. M.

Naschrift bij blz. 341 noot 1. — Zooeven vond ik in de *Revue des Bibliothèques & Archives de Belgique*, III (1905), Janv.-Févr., p. 41, dat er in het Staatsarchief te Brussel werkelijk nog documenten en stukken omtrent het klooster »Saint Corneille" te Roermond (d. i. het klooster der Kruisheeren) berusten.

SPECULUM EXEMPLORUM.

(ed. Daventriae 1481 = Campbell, n. 1568).

DISTINCTIO DECIMA.

(fol. 481a—504b).

Incipit decima et ultima distinctio Speculi exemplorum, in qua habentur exempla quae aut verissima relatione didici, aut in libris Teutonicis scripta inveni, vel ipse facta cognovi. Verum ut pulchro atque hierarchico ordine a summis ad inferiora descendamus, primo loco ea exempla ponenda sunt quae speciali quodam intuitu ipsam Divinam Naturam conspiciunt; secundo quae Beatam Virginem Mariam concernunt; tertio ea narrabimus, quae angelicam naturam consequuntur; quarto quae ad probos virtuososque homines pertinent disseremus; quinto vero et infimo loco non ab re ea locabimus quae improbi atque perversi homines aut passi sunt aut fecerunt. Qui ordo facile patere poterit curiosius singula intuenti.

EXEMPLUM 1 (fol. 481 a — 482 d).

In dit exempel wordt verhaald, dat twee broeders van gegoede familie te Parijs gingen studeeren. De oudste gaf zich al zeer spoedig aan een uiterst losbandig leven over, zoodat hem ten slotte een schandelijke ziekte overviel. Zijn jongere broeder trachtte hem tot een beter leven te brengen, en wees hem erop dat Gods wraak niet zou uitblijven. Intusschen viel de losbandige in een zware ziekte. Op zekeren nacht verscheen hem God de Vader, die hem zijn eeuwige verdoemenis aankondigde. Den volgenden nacht zag hij in een visioen God den Zoon, die hetzelfde vonnis over hem uitsprak en hem, terwijl Hij verdween, een handvol

van het Bloed, dat uit de Wonde der zijde vloeide, in het gelaat wierp. De verschrikte jongeling verhaalde dit alles aan zijn broeder, die den wanhopige er eindelijk toe bracht om een rouwmoedige biecht te spreken en de laatste H. Sacramenten te ontvangen. Den nacht daarop verscheen hem nu de H. Geest, die hem moed insprak en zijn naderend einde aankondigde. Drie dagen later stierf de jongeling een gelukkigen dood.

Quod Spiritus Sanctus desperatum iuvenem ad spem veniae sua benignitate erexit.

Erant duo fratres uterini honestis satis orti parentibus, qui causa discendarum litterarum missi ad studium Parisiense, etsi parili voto civitatem intraverant, dispari tamen et nimis contraria via incedebant. Nam iunior, utpote timens Deum, negotium ob quod ad studium venit diligentius prosequens, litteris operam dabat, instabat lectioni, devotioni animum inclinabat, et ne sese aliena malitia ab ingenita probitate subverteret, pravorum sodalitia ut perniciosissimam salutis suae pestem studuit evitare. Ornabat moribus pueriles annos, aetatem virtute vincebat. Senior vero per alios tramites non tam incedens quam devians, velut erratica ovis per vitiorum anfractus ferebatur, et dimisso studio oblitaque causa ob quam venerat, insolentibus quibusdam sociis iunctus nobile tempus lusibus deducebat, vacabat potibus, taxillis paternam substantiam distrahebat, et quod his omnibus infelicius erat, usque adeo femora sua meretricibus inclinabat, ut velut ingentem quandam iacturam passus, ingemeret si quavis occasione vel unum diem absque fornicationis crimine transegisset. Cumque sic continuata malitia miser plurimos dies perageret, cresceretque vehementius semel inchoata perversitas, coepit improba iuvenis fama aërem ipsum inficere puriorem, et ad omnium nares tam horrendum quendam scelerum foetorem ingerere, ut non studentes modo sed etiam plebeia multitudo reprobam eius vitam inciperet

abhorrere. Quod cum iunior frater didicisset, semel, bis, ter, iterum atque iterum fratrem postulabat, ut intuitu tremendi iudicii a tantis sceleribus animum revocaret. Sed cum ille ferreo quodam seu aeneo pectore saſuberrima monita in dies refutaret, nolletque finem dare tantae miseriae, iuvenis zelo fraternae salutis accensus lacrimatus est dicens: Spernis, germane dulcissime, Spiritum Dei te nunc per me admonentem et quasi ludum parvulorum, quidquid minatur, irrides. Veniet, veniet dies illa et cito veniet, qua te Spiritui Sancto tam obstinata mente restitisse poenitebit. Et his dictis tristus abscessit, interim tamen anxie satis petens Dominum, ut Ipse durissimum fratris animum ad poenitentiam emolliret. Dominus autem, qui non spernit vota piorum, nolens piissimum iuvenis animum tam acerbis tristitiarum procellis diutius agitari, repentina et gravissima infirmitate fratrem percussum ad lectum prostravit. In quo cum iaceret, et pavida mente quae fecisset recoleret, incoepit miser multitudine scelerum pressus, ad baratrum desperationis proruere. Quadam igitur nocte vidit virum quendam veneranda tectum canitie, vultu decorum et fulgida stola vestitum sibi assistere seque severius intueri. Unde quia semper praesunit saeva perturbata conscientia, animo et mente consternatus coepit toto corpore tremere, et territis luminibus in seniorem versis, quisnam esset, qui intempestae noctis caligine ad se terrendum venisset, inquirere. Et senior: Ego sum, inquit, Pater coelestis, qui te cum non esses creavi, qui tabidis tuis membris vitam infudi, qui animam potentiis et corpus sensibus illustravi, qui solem, lunam et sidera ad tuum obsequium coelis infixi, qui te nimia caritate diligens ut, deserta malitia, virtutibus animum dares, ut ageres poenitentiam, ut corrigeres vitam, frequenter admonui. Sed nunc, eo quod

obstinata mente monita salutis hactenus semper abieceris, veni ad te ut dicerem tibi, quod sis filius mortis perpetuae. Hac igitur responsione confusum et gravi sudore madentem reliquit. Cumque miser per totum reliquum noctis et posteram diem timens ac tremens illam horrendam horam expectaret, qua secundum coelestis Patris oraculum ad aeterna fuerat supplicia meaturus, proxima nocte venit ad eum iuvenis quidam vir, priori vultu haud multum dissimilis, nudus corpore, coronatus sentibus, crucis gravissimam trabem ferens in humeris, qui per lacerum vulneribus pectus abunde satis sanguinem videbatur effundere. Hic cum propius accessisset et iuvenem, utrumne se agnosceret, interrogasset, respondit ille: non agnosco, sed meo iudicio illi, qui me hesterno vesperi mala denuntiatione deterruit, videris esse simillimus. Et ille: Non mireris, inquit, me similem illi cum quo mihi est una divinitas, aequalis gloria, coaeterna maiestas. Sum enim Iesus Christus, Filius Dei, qui humani generis miseratus errores, de coeli sedibus in intemeratum Virginis uterum descendi, unde tamquam sponsus egressus de thalamo, ut te redimerem, misero apparui mundo, ubi post famen, sitim, algorem, tandem captus sum, iudicatus sum, morte turpissimo condemnatus sum. Verum quia tu infelix tantis beneficiis te praebuisti immemorem, nunc veni ad te, ut te filium mortis aeternae pronuntiarem. Et his dictis, profluentem e latere cruorem manu comprehensum in iuvenis vultum proiecit. Sume, inquit, in confusionem pretiosum sanguinem, qui caeteris in redemptionem effusus est. Et haec agens disparuit. Tunc iuvenis omni vigore corporis commisso, perdita spe obriguit, tremuit, expalluit, et quo se de caetero verteret, ignoravit. Misit tamen nuntium ad fratrem suum, qui cum venisset, vidissetque flebilem satis fratris effigiem, concussis vehementer visce-

ribus, cum eiulatu ploravit: Quomodo, inquiens, tam velociter expalluit quondam illa facies decora et solitum robur fortissimi amisere lacerti? Quid tibi factum est, frater mi, qui me iam nunc illa miserabili fronte deterres, quam paulo ante desideraverunt oculi invisere puellarum? Quo abiit purpureus ille rubor genarum tuarum, quem me reclamante velut acerbum laqueum feminii pudoris ante oculos ferebas concinentium in choro feminarum? Ubi sunt nunc illi insolentissimi sodales tui, magistri tui, qui te toties a meo latere rapuerunt, et nunc in baratro tam vastae desperationis reliquerunt? Oportuerat certe, frater mi, saluberrima illa monita mea, quibus te paulo ante a nefandis operibus nitebar cohibere, non refelli, ne in hanc miseram iacturam florentis iuventae devenires. Vide nunc an me falsum vatem acceperis, cum te Spiritui Sancto restitisse doliturum, non tam dixi quam prophetavi. Dic tamen mihi, quid accidit, quod consternata facie et tremulis membris tanto sudore madescis. Si adversa valetudo in causa est, forti animo esto; plures de gravioribus etiam infirmitatibus convaluerunt. Si te peccata terrent, propone emendam, veniam pete, dole, non despera. Quippe est clementissimus Dominus Deus, qui in puncto temporis poenitenti latroni non modo veniam tribuit, quin etiam paradisum spopondit. Ad quae verba paululum erigens moribundus caput et omnem rei gestae narrans historiam: Damnavit, inquit, me scelestum filium coelestis Pater; Jesus Christus, Filius Dei, cruore in meum vultum proiecto, sanguinem pro me effusum perditum designavit. Quocirca, dulcis germane, non valeo sub tantis testibus damnationis meae, etiam si sanguinem flevero, de salute praesumere. Stat namque firma super me aeterni Iudicis censura; remedia poenitentiae vacillabunt. Tunc frater cum ingenti fiducia: Etsi te, inquit, Pater, cui adscribitur veritas, impoenitentem

adhuc damnare visus sit, et Filius Dei, cui assignatur iudicii aequitas, te in perversa voluntate iacentem, sanguinis sui participatione indignum ratus sit, nec vel sic desperandum est illi, cui tempus datum est poenitendi. Acquiesce igitur vel sero monitis meis et proponens emendam scelerum maculas pio lacrimarum imbre deterge, lugubri ore, profundis suspiriis presbytero venturo vulnera detege; quis scit, si Spiritus Sanctus, qui, teste Bernardo, est benignitas Dei, et idem ipse Deus, poenitentem absolvat. His verbis fratris paululum consolatus iussit adesse presbyterum. Qui dum venisset, totus in lacrimas resolutus, cum tanto dolore animi sui peccata, quibus Deum offenderat, confessus est, ut interrumpentibus sermonem gemitibus, vix mentis conceptum valeret exprimere, vix lacerata et semirupta verba proferre. Qua confessione rite celebrata, et sacra unctione et participatione Dominici Corporis munitus, tempus quo ex hac vita esset migraturus expectabat. Sequenti igitur nocte venit ad eum alius quidam vir, prioribus non disparem habens vultum, fulgenti alba vestitus, habens in dextera scapula niveam quandam columbam. Is cum propius accessisset, dulci quadam benevolentia vultum serenans, oculos in infirmum contorsit. Quod cum iuvenis advertisset, tum ob veram poenitentiam, tum etiam ob benevolentissimos vultus personae apparentis animaequior factus est. Quis tu es, Domine, inquiens, qui ad me venire dignatus es, quique me tam piis conspectibus consolari videris prioribus visionibus perterritum? Et ille: Ego sum, inquit, Spiritus Sanctus, qui a Patre Filioque procedens, unius sum cum Ipsis potentiae. Et idcirco nunc veni ad te, ut nuntiarem tibi, dimissa esse peccata tua, et pervium iter patere ad regna coelestia transituro. Ad quae verba, quasi ex baratro desperationis resurgens,

ait: O pater pauperum, consolator moerentium animorum, o omnium miserorum dulce refugium, quid est quod audio? Num patebunt coelestes valvae mihi, quem Pater et Filius reum mortis esse contestati sunt, cui perennes flammas mīnati sunt, a quo tam crebre quam impudenter offensi sunt? Num hac mea exili poenitentia hoc terribile decretum incommutabilis veritatis poterit immutari? Ad quae Spiritus Sanctus respondit: Forti animo esto, nec de salute vacilles. Validos habet poenitentia vera lacertos, ipsi terrificae maiestati violentiam infert, vincit invincibilem, mutat incommutabilem, placat irascentem. Sed ne te diutius protraham, perseverans in poenitentia quam coepisti, dispone domui tuae et virtutibus quibus potes interim thalamum orna. Post triduum veniemus ad te, ut animam tuam supra astra ferentes, gaudiis coelestibus invehamus. Et cum his Spiritus Sanctus disparuit. Iuvenis post triduum obiit, et ad regna coelestia ob veram quam habuit poenitentiam felix migravit. [1])

EXEMPLUM 2 (fol 483a—484a).

Te Breslau in Boheme waren de Christenen gewoon op een van de Quatertemperdagen in September een processie te houden, waarin het H. Sacrament werd rondgedragen. Eenige Joden dreven daarmede den spot en toen zij op een avond vergaderd waren, ontboden zij den koster van de kerk en haalden hem als een anderen Judas voor 30 goudstukken over, om een geconsacreerde Hostie aan hen over te leveren. Toen de Joden de Hostie in hun bezit hadden, bespuwden zij die en sneden erin met hunne messen. Aanstonds begon er nu zooveel bloed uit de Hostie te vloeien, dat de Joden van schrik luidkeels begonnen te schreeuwen en

1) Dit is een van de weinige middeleeuwsche exempelen, waarin God de Vader verschijnt. Wel verschijnen meermalen God de Zoon en de H. Geest, zegt Caesarius van Heisterbach, doch »nunquam ... in subiecta creatura Pater mortalibus apparuisse reperitur". *(Dialogi miraculorum,* VIII, 1, ed. Antverpiae 1605, p. 464). Vgl. verder De Vooys, *Mnl. leg. en exempelen,* blz. 132 noot 4.

aldus de aandacht der nachtwakers trokken. Toen deze door de reten der vensters gezien hadden, wat er geschied was, wekten zij de geheele bevolking der stad, en onder luid geween, afgewisseld door jubelzangen tot eerherstel voor de beleediging, die aan het H. Sacrament was aangedaan, werd de bebloede Hostie en de tafel waarop zij gelegen had in processie naar de kerk gebracht. Een gedeelte der Joden bekeerde zich, doch de anderen, ten getale van omstreeks 150 werden verbrand. De koster en zijn medeplichtige vrouw werden, in navolging van den dood van Judas, opgehangen.

Quomodo Iudaei corpus Christi in partes sciderunt et miraculosum sanguinem de eodem corpore effuderunt.

Quamquam iam non loquatur propheta, et pene cessasse videntur miracula Dei, mundusque ipse charismatibus divinae clementiae videatur orbatus, ne tamen piarum atque simplicium mentium fides circa terrificum Sacramentum Corporis Jesu Christi vacillet pariatque errores, etiam usque in nostram aetatem memoriam fecit Deus mirabilium suorum circa escam quam dedit timentibus se. Et usque nunc tam stupenda mirandaque circa sacrosanctam Eucharistiam prodigia fulgent, ut etiam perfidas animas iudaicae plebis sui fulgoris claritate reverberet, innatamque hebraeis caliginem magis magisque discutiat. Sed quia adhuc iacent in tenebris prodigia lucis, me scribente, etsi non universa, plura tamen proiecto longius modio supra candelabrum omnibus lucem fusura locanda sunt. Et in primis de his quae circa venerabilem hostiam facta sunt in Vratislavia, quae theuthonice Breslou nuncupata est, et in regione Bohemiae sita, loquamur. In hac siquidem civitate, nescio qua necessitate cives compulsi, in illis quatuor temporibus quae post Crucis venire solent, solemnem satis processionem fieri statuerunt, in qua ut facilius offensos oculos Divinae Maiestatis ad clementiam provocarent,

Corpus Christi Jesu Filii sui, cui pro reverentia nihil negandum arbitrati sunt, cum debita veneratione portaverunt. Quod cum facerent, et devotae plebes passim per loca in terram proruerent et exilem hostiam ceu Dominum Deum, ut erat, adorarent, perfidi Iudaei, qui forte in suis synagogis latescentes hoc viderant, coeperunt invicem arridere, eousque scilicet processisse christianam simplicitatem, ut eam ipsam hostiam, quam hi ipsi christiani manu confecerant, ignis flamma decoxerat, ferrum egit in formam, Creatorem coeli et terrae marisque confiderent. Unde invicem communicato consilio statuerunt, se non parcituros pecuniae, dummodo huius rei veritatem possent experiri. Pertransitis igitur non multis diebus, cum quodam vesperi fere universi Iudaei praenominatae civitatis in unam domum congesti essent, celebrassentque laeta convivia, praebuit vinum perituris audaciam, et vocantes ad se custodem in intempesta noctis caligine — erat enim hora noctis quasi undecima: Ecce, inquiunt, in hoc uno stat huius, quem cernis, sacri conventus summa consilii, ut experiri velimus, utrum illa hostia, quam Christiani adorant, Deus sit; utrum quoque panis ille materia, re, forma et natura reclamantibus, in carnem transivit et sanguinem. Quid igitur dabimus tibi, ut tu, cui huius hostiae est commissa custodia, nobis eam tradas? Stabat attonitus hac nova petitione infelix custos et variis cogitationum procellis aestuabat. Hinc eum a nefando commercio retraxit timor, illic attraxit avida nummi execranda cupiditas; atque sic aestuans expectantibus iudaeis, protelabat responsum. Dicunt ergo ei: Quid ageris frustra cogitationum fluctibus et nobis ingratas moras intexis? Si vis nobis tradere hostiam quam optamus, non te id gratis acturum rere, quia tringinta aureos dabimus tibi. At custos audiens se pro exili hostiola

tanta capturum, brevissima consultatione cum uxore praehabita — nam et ipsam adduxerat — data manu infaustis emptoribus, commercium scelestum firmavit, ea tamen lege promissa, ut rem secretam reservarent. Placet universis provida viri conditio. Unde misso cum custode uno ex eis, qui hostiam ferret, triginta aureos tribuerunt. Pergunt igitur ad ecclesiam simul, et reserans tabernaculum alter Iudas, Dominum Deum et Creatorem suum perfidis Iudaei manibus deferendum assignavit. His ita patratis abiit custos in domum suam, sed Iudaeus, cum ad eos qui se misissent intrasset, elevato in sublime Corpore Iesu Christi: Hic est, inquit, panis ille quem Christiani in carnem transisse dicunt et sanguinem. Videamus igitur nunc in eo quid lateat. Posita est itaque mensa impositaque hostia, quam blasphemaverunt, conspuerunt et incidentes cultris atque lanceolis perforaverunt; et sic rursum Filium Dei crucifixerunt. Cumque haec continuato furore peragerent, fierentque furendo saeviores, coepit exiguae molis hostiola tam copiose cruorem sparsim per incisiones effundere, ut per madentem sanguine mensam hostiae portiones hac illacque diffluerent. Qua re perfida multitudo in clamores concitata, quidnam hoc esset, obstupuit. Ad quorum clamores divino nutu vigiles, qui custodiebant civitatem, excitati, iactato per fenestrarum rimas visu, rem ut facta erat didicerant. Quapropter in lacrimas resoluti, insolitis clamorum strepitibus dormientes cives excitabant, qui cum quid factum esset cognovissent, ululatu, fletu, gemitibus, totam civitatem perturbabant. Adsunt subito vexilla Christi cum crucibus, et accensis in brevi non paucis luminibus, ut gravi iniuria offensum coeli terraeque Creatorem demulceret, concinens clerus procedit. Sed dum propius accessissent atque ipsi vidissent Regem gloriae in proprio sanguine fluitare, proiectis vexillis et

crucibus sese per prona in terram proiiciunt, ubi cantibus eorum in gemitus commutatis: O gloriae vastae sacrarium, inquiunt, quis Te tam graviter vulneravit? Quis Sanguinem tuum tam immaniter fudit? Quis Te tam atrociter in partes dissecuit? Vae illis incestis manibus, qui Te, generosum Sanguinem, mortalium oculis videndum praebuerunt. Satius enim fuisset, Te sub tegumento sacramentalium specierum lumine fidei quam corporalibus oculis intueri. Cumque haec hisque similia saucii dolore dixissent, surgentes a terra mensam ipsam cum Corpore in Sanguine profluente, missis [l. *mixtis*] cantu fletibus, ad ecclesiam detulerunt. Ubi cum debita veneratione collectis Corporis partibus et congesto in vasculum Sanguine, mensam ipsam in publico loco omnibus visendam suspendunt. Verum ne frustra claruisset tam insigne prodigium, Iudaeorum qui haec viderant, quidam quidem ad fidem conversi sunt et sacri baptismatis unda renati. Quidam vero in sua perfidia permanentes usque ad centum quinquaginta — si tamen me numerus non fallat — flammis iniecti sunt et tragoediae per se factae digna supplicia susceperunt. At vero custos, ut in nullo magistri sui Iudae successibus deviaret, exterrens populum horrendis quibusdam ac desperatione plenis clamoribus, una cum uxore sceleris conscia laqueo suspensus interiit [1]).

Exemplum 3 (fol. 484a—d).

Ten tijde van Philips van Bourgondië geschiedde in het Regulierenklooster Heilo bij Alkmaar het volgende mirakel. Toen de

1) Verschillende geschiedenissen, waarin de oneer, die door Joden aan het H. Sacrament wordt aangedaan, op zichtbare wijze gewroken wordt, kan men vinden in de talrijke uitgaven van *Amstelredams eer ende opcomen* (Antwerpen 1639 enz. enz.). Voor de literatuur verwijs ik voorloopig naar De Vooys *Mnl. leg. en exemp.*, blz. 205—209; vgl. vooral blz. 209 het citaat uit Hoffmann von Fallersleben. Op de middeleeuwsche mirakelen van het H. Sacrament hoop ik later meer breedvoerig terug te komen.

koster eens in den vroegen morgen de klok ging luiden om de kloosterlingen samen te roepen tot het bidden der Prime, zag hij een deftig in 't zwart gekleed man met talrijk gevolg de kerk binnenkomen. Meenende dat het een hoveling was, die voor zaken uit Den Haag kwam, ging hij rustig door met het luiden der klok. Maar toen dit den duivels — want dat waren die vermeende deftige vreemdelingen — wat te lang duurde, stormden zij met veel geweld het koor binnen, namen de koorbanken op, en wierpen die op den koster. Daarna namen zij den monstrans, waarin het H. Sacrament bewaard werd, en knepen die geheel en al samen; maar aan het H. Sacrament zelf konden zij geen letsel toebrengen. Na deze wandaad vluchtten zij als een stormwind door het noordelijk koorraam de kerk uit, en namen tegelijk het heele raam mee, zoodat er geen stukje van achterbleef. Buiten gekomen, vlood de bende zeewaarts, intusschen allerlei kwade streken uithalende: zij ontwortelden een boom, beroofden een wilg van bladeren en takken, sloegen een kostbare melkkoe dood en ook nog een paard, dat daar stond te eten. Nog ten tijde waarop de verzamelaar dit verhaal schreef, vertelde de koster te Heilo dit wonderbare voorval aan allen, die er belang in stelden.

Quomodo diaboli, qui ita facti sunt ut nullum vererentur, divina virtute compulsi Sacramento Corporis Domini nostri Iesu Christi reverentiam exhibuerunt.

Eo tempore quo triumphis clarus dux Burgundiae Philippus, sicut et caeteras suae ditioni subiectas provincias, comitatum Hollandiae non ambigua providentia administrabat, circa Alcmarium, eiusdem comitatus famosum oppidum, in monasterio Regularium, Eilo vulgari vocabulo nominatum, firmissima relatione didici contigisse, quod scilicet quodam tempore, dum custos praefati monasterii in hora surgentis aurorae fratres ad Primas concinendas campanae compulsu convocaret, audivit post tergum numerosae cuiusdam multitudinis strepitum insonare. Et cum scire cuperet quinam hi essent, qui citra aliorum hominum consuetudinem moremque, ea hora ad suam ecclesiam commeassent, paululum in obliquum reflexa cervice, ne forte

indisciplinato intuitu intrantem in ecclesiam plebem scandalizaret, vidit venire quendam procerum statura virum, nigra pendulaque tunica indutum, et scapulis more piccardico tumentibus, pilleum sublime in capite deferentem, habentem quoque in pedibus longissimis rostris calceos praeëminentes et familiam se subsequentem multam nimis. Quem cum praedictus custos aliquem principem, ob Ducis negotia exequenda ab Haga Comitis missum, suspicatus est, officium inchoatum implevit. Sed dum compulsum campanae diutius protelaret, pertaesi daemones — nam illi erant quos viderat — odiosam vocem, subito per valvas chori cum fragore irrumpunt, raptas sedes scamnaque confuso ordine in prostratum terrore monachum iaciunt. Quo facto, comprehensam monstrantiam in qua Corpus Iesu Christi summa veneratione dignum resedit, manibus violenter contra invicem pressis ceu fluidam glebam infra supraque usque ad corpus Iesu Christi indignius compresserunt. Corpus tamen ipsum in cuius honorem omne genu flectendum est, quod etiam baratra tremunt, intactum inviolatumque reliquerunt, et sic aquilonari chori vitro, ita ut nec reliquiae quidem remanerent secum sumpto, cum ingenti tumultu tota illa daemonum multitudo versus fervidum tempestatibus mare ferebatur. At ut vesani furoris sui ubique insignia remanerent, totum illud usque ad mare ab ecclesia iter tragoediis replet. Siquidem hic evulsam radicitus arborem stravit, illic pendulis frondium laciniis et vi fractis ramis salicem reliquit, hic prodiga lactis vacca repentina clade percussa est, illic pascens equus intercluso dentibus gramine terrae relisus occisus est; ubique pravae maiestatis insignia relinquebant. Custos vero divino praesidio sensibus redditus, usque hodie, nisi me fallat opinio, mirandum orbi prodigium volentibus audire denuntiat. Patet ex

hoc crudeli facto, quanto odio maligni spiritus flagrent adversus genus humanum, quorum totus conatus est, genus humanum secum perdere, ut cum ipsi miseri sint, miseriae socios quamplurimos habere possint, cum iuxta vulgatum proverbium: Solatium sit miseris socios habere in poenis, quippe qui mali sunt et tanta malitia pleni, ut a malis inferendis abstinere non possint. Quomodo enim ignis, qui calidus est, non potest non calefacere id cui admotus fuerit, et quomodo sol, qui lucidus est, imo fons luminis, non potest non illuminare aërem cui praesto est, ita etiam maligni spiritus a malo faciendo cessare non possunt, nisi divina bonitas eos saevire prohibeat.

Exemplum 4 (fol. 484 d—485 b).

De hier volgende merkwaardige gebeurtenis had plaats omstreeks het jaar 1472. Een man, bij Utrecht woonachtig, werd op zekeren avond door een onbekende — wellicht den duivel — aangevallen en ernstig verwond. Zijn ontstelde huisgenooten deden aanstonds een gelofte, dat zij den ongelukkige naar St. Jeroen in Egmond zouden vervoeren, opdat hij daar genezing zou bekomen. Toen zij nu met hem op reis waren gegaan en Amsterdam bereikt hadden, verergerde de toestand van den zieke zoozeer, dat hij niet verder kon worden vervoerd en in het hospitaal moest worden opgenomen. Daar bleef hij 6 à 7 weken zonder dat het doodsgevaar van hem week. Op zekeren nacht verscheen hem nu een schoone maagd, die zich bekend maakte als de Moeder Gods, en hem zeide, dat hij zijne gezondheid zou terugbekomen indien hij zich naar de Heilige Stede liet vervoeren en zich daar liet ronddragen. Toen de man den volgenden morgen zijn verlangen aan de ziekenverpleegster kenbaar maakte, wilde deze er eerst niets van hooren, daar de patiënt nog te zwak was. Maar toen deze haar verhaald had, wat hij des nachts had gezien, stemde zij toe en de zieke werd nu naar de Heilige Stede vervoerd. En nadat men hem driemaal om de mirakelkist had rondgedragen, sprong hij gezond op, en deed daarna de bedevaart naar Sint Jeroen, gelijk hij beloofd had.

Quomodo quidam a daemone percussus virtute Venerabilis Sacramenti miraculose sanatus est.

Sunt iam, ni fallor, elapsi novem anni quod quidam

vir in villa non longe a Traiecto inferiori sita, vesperi dum sol vergeret ad occasum, quidpiam facturus solus egrederetur in proximam domui silvam, ubi cum esset, nescio quo indicio Dei venit quidam giganteae magnitudinis vir terribilem habens vultum. Is pugno percussum sub genibus virum eiulantem altius et auxilium inclamantem prostravit, abiit, nusquamque comparuit. Quo facto familia domus ad flebilem viri clamorem perterrita surgit, ac ingrediens silvam virum quaerit et invenit. Cumque pallidum vultu, perdita voce et versis horrendius luminibus viderent iacentem, quoniam mortalia se deseruere praesidia, ad Sanctorum auxilia recurrerunt. Percussum igitur iacentemque virum ad Sanctum Geronem qui in Egmundia usque in praesens miraculis claret, cum sufficienti oblatione deferendum devoverunt. Quo voto non ambiguis spe, fide, caritate fuso, virum etsi omnibus membrorum viribus destitutum, loquentem tamen et sua infortunia enarrantem ad domum baiularunt, donec ordinatis his quae ad viam necessaria erant, paucis diebus intercurrentibus, ad praenominatum Sanctum invalidum virum deveherent. Cumque pertransita positaque arrepti itineris non modica portione Amsterdammis, Hollandiae partium non incognitam civitatem venissent, usque adeo languor invaluit, ut ceu celerius moriturum hominem, quoniam aliud congruentius in tali necessitate hospitium non apparuit, ad hospitale cogerentur deferre. Ubi cum fere per sex septemve hebdomadas mortis imperia anxius exspectaret, quadam nocte pulcherrimam vultu et fulgenti stola vestitam virginem, aureum diadema in capite perferentem sibi assistere vidit, et ex clementi piissimae virginis aspectu sumens audaciam: Quaenam es tu, inquit, pulcherrima mulierum, quae non verita pauperrimi hominis miseram sortem, huc intrare dignata es, prae-

sertim cum vultu, incessu, habitu, omnium mortalium decorem felix deviceris? Ad quae virgo: Ego sum, inquit, illa humillima feminarum, miserorum sorte refugium, cuius Dominus humilitatem respiciens, inviolato pudore Matrem Dei constituit, et huc nunc veni ad te, ut dicerem tibi, quod si sanitatem recipere placet, te ad Sanctum Locum ferri praecipias, ubi circumductus per venerabile Sacramenti insigne tabernaculum, celerius amissum robur et fractas vires recipies. Et his dictis se in coelum Virgo recepit. At vir, mane facto, advocatam ad se mulierem cui infirmorum custodia incumbebat, petit ut se indutum vestibus ad Sanctum Locum celerius deportaret. Miratur illa ad petitionem insolitam, et anhelantem virum mortique proximum vel paululum molestare pavescit. Admonuit igitur eum ut a nocitura sibi postulatione desistens, Domino ut animam citius abituram in coelum deveheret, supplicaret. Sed cum ille quid vidisset audivissetque feminae intimasset, et ipsa rem a Deo agi perciperet, aliorum freta auxilio virum, ut petiit, ad Sanctum Locum — sic enim nominabatur ecclesia illa ubi Venerabile Sacramentum prae caeteris locis suae Divinitatis potentiam demonstravit — deferebat. Ubi cum eum, ut didicerat, circa tabernaculum semel, bis, ter duxissent in gyrum, quolibet circuitu adauctus viribus, tandem integrae sanitatis beneficium reportavit, et his qui se illuc detulissent agilior, exultans et laudans Deum peregrinationem ad Sanctum Geronem, ut voverat, adimplevit [1]).

---

1) Dit mirakel van de Heilige Stede te Amsterdam komt niet voor in *Amstelredams eer ende opcomen.* Daar ik echter met de uitgebreide litteratuur over de H. Stede niet volkomen op de hoogte was, wendde ik mij tot Mgr. B. H. Klönne te Amsterdam, die meer dan iemand als autoriteit

EXEMPLUM 5 (fol. 485 b—c).

Een godvruchtig leekebroeder in een klooster had tot opdracht gekregen, de schapen te weiden. Op zekeren dag, waarop hij des morgens de H. Communie ontvangen had, kwam er een wolf uit het bosch geloopen en roofde een van zijn schapen. Vol vertrouwen aanriep de broeder nu den Goeden Herder, dien hij nog dienzelfden morgen tot voedsel van zijn ziel had ontvangen, en nauwelijks had hij zijn gebed gestort, of de wolf liet het schaap weer ongedeerd los.

Quod virtute Venerabilis Sacramenti ovis a lupo rapta miraculose liberatur.

Erat in monasterio quodam devotus quidam laicus, pastor ovium, simplex et timens Dominum Deum. Is cum quadam vice post perceptionem Corporis Iesu Christi circa custodiam ovium suarum sollicitus custos assisteret, vidit subito venientem e silva lupum, qui raptam e grege mordicus ovem devehens, viam qua venit recurrit. Quod cum laicus frater graviter ferret cum summa passione oculos in coelum iaciens: O Christe, inquit, Pastor bone, o tollens peccata mundi, Agne Dei, quem hodie in cibum sumpsi, hanc captivam oviculam Tibi commendo; Tu serva commissam. Nam ego eam raptam videre possum, iuvare non possum. Mira res. Hac oratione fusa edacissimum animal nec aviditate cibi, nec ingluvie sua ad hoc induci potuit, ut ovem tali tutori commissam, aut laederet, aut voraret. Illaesam igitur inviolatamque reiecit. Quam pastor ingenti gratiarum actione Deo refusa, gregi restituit, et recens gestum miraculum patribus enarravit.

EXEMPLUM 6 (fol. 485 c — 486 a).

Een zeer godvruchtig priester van de orde der Kruisheeren, wiens naam door den schrijver met opzet wordt verzwegen, had tot op zijn dertigste jaar weinig of geen vleeschelijke bekoringen

---

in deze mag gelden. ZHEw. had de goedheid mij te melden, dat het mirakel uit het *Speculum exemplorum* een »splinternieuwe bijdrage" is voor de geschiedenis der H. Stede.

ondervonden. Daarna werd hij echter door den duivel der onzuiverheid op hevige wijze bekoord. In deze gevaren zocht hij hulp bij Maria, de Koningin der Maagden, en stortte zijn gebeden voor een altaar, waarop zich de afbeeldingen van de H. Maagd en de H. Gertrudis bevonden. Het Mariabeeld was versierd met een kroon, doch dat van de H. Gertrudis niet. In zijn kinderlijken eenvoud richtte nu de vrome priester tot Maria de volgende woorden: Heilige Maria, ik heb U thans reeds zoo veelvuldig en zoo dringend om Uwe hulp gebeden. Wanneer Gij, die zoo machtig zijt, mij niet helpt, zal ik U Uw kroon afnemen en die aan de H. Gertrudis geven, en deze zal mij dan zeker helpen. Nauwelijks had de priester deze naïeve bedreiging geuit, of de H. Maagd kwam hem ter hulp en verloste hem van zijne bekoringen.

Quod beata Virgo Maria tentatum spiritu fornicationis fratrem a tentatione liberavit.

Erat quidam presbyter Deo multum devotus, et naturali quodam castitatis dono refulgens ordinis Cruciferorum, cuius etsi mihi nomen non incognitum est, nec incerta habitatio, subticere tamen utrumque volui, ne aut ipsi pudorem — nam verecundus est — aut mihi adulationis notam infigerem. Is cum a primordiis florentis iuventae fere usque ad tricesimum annum vel nullos omnino ob ingenitam castitatem, aut admodum paucos carnalium tentationum aestus persensisset, nescio qua daemonis invidia actum sit, ut in provectiori aetate tam gravibus tentationum carnalium fluctibus inciperet agitari, ut de periculo castitatis haesitans, graviter trepidaret. Cumque daemon immundas cogitationes die noctuque ingereret et praedictus frater profundis suspiriis, prodigis lacrimis et sanctissimis precibus ambigua satis victoria recertaret, tandem ad Reginam Virginum Mariam spei suae anchoram fixit, ipsamque adiutricem sub tam acerba certaminis mole sibi fieri postulavit. Verum dum illa non acceleraret praesidium, sed texeret moras anxie repugnanti, vidit quadam vice in altari coram quo se in orationem pro-

stravit, Virginis Mariae et beatae Gertrudis, imagines, vel sculptas nescio vel pictas. Sed cum Reginam coeli aureo diademate renitentem et beatam Gertrudem humiliori velo tectam conspiceret, ut videlicet imparile meritum dispar habitus denotaret, columbina simplicitate plenus in hunc modum coepit perorare: Non debueras, Virgo Maria benedicta, me crebrius te invocantem hactenus protraxisse, et hucusque in tuis castris militanti diu saepeque optata negasse praesidia, cum te et vulgatum nomen miserorum adiutricem, et regium diadema virginum principem signent. Verum nunc, quia gravius saeviente hoste, in me video periclitari castra pudoris, et bellum impar viribus meis impositum cerno, atque ex hoc coniicio hosti in proximo cessura trophea, eousque noveris rem processise, ut hodie felix Virgo regium diadema aut retineas aut amittas. Si iuveris fessum, manebit tibi; si vero vel adhuc precantem spreveris, detracta sublimi de vertice corona, Gertrudis virginis caput ornabo. At ipsa cum se viderit per me hoc honore praeventam, tantis beneficiis non ingrata a turpibus cogitationum procellis me liberum atque securum efficiet. O Deus, quid non facit innocentis hominis sancta simplicitas? Mox enim ut his verbis Genitricem Dei et Reginam coeli convenisset, ipsa quasi tanti honoris fastigio nolens privari, minantem sibi fratrem ab huiusmodi tentatione tam potenter eripuit, ut post illam horam usque in praesens tempus dicatur carnalium tentationum fluctibus non quassari, sed de tunc accepta puritate nunc quoque laetatur. [1])

---

1) Dit exempel is een variant op het thema dat bij Caesarius, VI. 30 behandeld wordt. Zie verder De Vooys, a. w., blz. 123 en *Middelnederlandse Marialegenden*, II, Leiden, z. j. (1903), blz. 305, aant. op n. CLXIX.

Exemplum 7 (fol. 486a—d).

In het Regulierenklooster op den Sint Agnietenberg bij Zwolle woonde een broeder, Thomas à Kempis geheeten, die een zeer heilig kloosterling was en beroemd om zijne godvruchtige geschriften. Toen deze nog de school te Deventer bezocht, stelde hij zich onder de leiding van meester Florens (Radewijns). De brave Thomas was in dien tijd gewoon, dagelijks op gestelde uren eenige gebeden te verrichten ter eere van de H. Maagd Maria, doch na eenigen tijd begon zijn ijver te verflauwen en liet hij die oefeningen geheel na. Op zekeren nacht had hij nu het volgende visioen. Het scheen hem toe, dat hij zich met andere leerlingen in het huis van Meester Florens bevond, om daar Gods woord te hooren verkondigen. Toen verscheen daar de H. Maagd Maria en omhelsde een voor een de daar aanwezige broeders. Thomas hoopte in stilte, dat Maria ook hem zou omhelzen, maar toen de H. Maagd bij hem genaderd was, zag zij hem met strengen blik aan, verweet hem zijne lauwheid in haar dienst, en in plaats van hem te omhelzen, beval zij hem van haar weg te gaan. Daarna ontwaakte Thomas, en na een rouwmoedige biecht beterde hij zijn leven, hernam zijn vroegere oefeningen en volhardde daarin tot op het einde van zijn leven.

Quod beata Virgo Maria negligenti solita suffragia amplexum denegavit.

In monasterio Regularium prope Swollis, vulgari nomine Mons Sanctae Agnetis nominato, erat quidam monachus dictus Thomas Kempis, quem nedum sanctissima atque innocentissima vita religiosum, verum etiam devotissima scripta reddidere famosum. Is cum iuvenis esset et Daventriae scholas frequentaret devoti viri magistri Florentii, qui congregationi quae illic est nomen imposuit, regimini se subiecit atque eam devotionem, quam in provectiori aetate copiose abundeque scribens effudit, puer imbibit. Habuit enim devotus puer inter caetera piae devotionis suae exercitia etiam illam consuetudinem, ut dietim capta hora certas orationes atque suffragia de beata Virgine Maria quasi diurnam pen-

sionem exsolveret, nam diligebat eam, et vehementi amore sibi iungebatur. Verum quia instabilis et nutabunda est puerilis devotio, coepit et in eo laxioribus velis pia haec consuetudo navigare. Pedetentim igitur solitas orationes atque suffragia, primo ad unam diem, dehinc ad duas aut tres, demum ad quatuor, tandem ad integram septimanam neglexit, et quod magis dolendum est, postremo universa postposuit. Quod dum ageret, visum est sibi in visione nocturna quasi staret in atrio praedicti magistri Florentii, ubi, dum una cum aliis scholaribus qui illuc confluebant ad audiendum divinum verbum, avidas aures ad ea quae dicebantur inclinaret, conspexit in nubibus coeli desuper venientem Dominam mundi, quae dum facie decora et fulgenti habitu ad praedictum atrium descendisset, circuivit fratres qui illic verbum Dei audientibus loquebantur, et nunc hunc, nunc illum, amorosissime amplexata, gratias videbatur eis refundere, quod tam piis admonitionibus satagere viderentur, ne pretium Sanguinis dulcissimi Filii sui in illis iuvenibus deperiret. At adolescens haec intuens, et videns Virginem in mulieribus benedictam ruere in amplexus fratrum dicentium, ardens et aestuans, liquescens et sperans stabat, et in ipsam amorosum lumen firmius detorquens, intra semetipsum dicebat: Paululum exspectabo et cum felix Virgo caritatis insignia caeteris sufficienter ostenderit, tunc etiam et mihi, qui eam etsi non digno, saltem possibili amore prosecutus sum, habebit amplexum caritatis offerre. Sed heu, quia saepe in contrarium vadunt spes firmae mortalium, iuvenis iste osculum sperabat dulce pignus amoris, sed verbum asperae increpationis accepit. Siquidem Virgo beata, posteaquam singulos, qui piis admonitionibus florentem confluentium scholarium aetatem ad meliora provehebant, dulcibus amplexibus

demulsisset, venit tandem ad praedictum adolescentem, et severioribus luminibus eum aspiciens: Frustra, inquit, amplexum petis, sancti amoris hostis acerbe, qui exosa amicitiae negligentia malo consule fretus, debitam atque solitam mihi pensionem flammantium precum non solvis. Siquidem, ubi nunc sunt consuetae preces tuae? Quo solitae orationes avolarunt? Ubi mixta suspiriis pia suffragia? Nonne refriguit in te caritas, torpuit amor, devotio quondam habita vacillavit? Et nunc tu, quasi nihil peccatum sit, stas et audaci fronte amplexum manes, qui argui magis meruisti? Et indignabunda vultum avertens: Abi, inquit, abi a me, quia amplexibus meis indignus censeberis, qui tam facilem precem amatae solvere neglexisti, atque sic iustis increpationibus laceratum relinquens, coelis refusa disparuit. Caeterum iuvenis post visionem evigilans, discutit conscientiam, invenit culpam, proponit emendam. Et ne de caetero Virginis beatae frustaretur amplexibus, neglecta dimissaque suffragia ita legenda rearripuit, ut usque in finem vitae suae nullo ea die auserit postergare. O felix reprehensio, quae correxit errorem, quae amoris foedera paululum dirupta resarciit, quae negligentiae naevum excussit. [1])

Exemplum 8 (fol. 486d—487a).

Toen Thomas à Kempis op een zekeren nacht te bed lag, verscheen hem de duivel in een afschrikwekkende gedaante.

---

1) Dit en het volgende exempel over Thomas à Kempis zijn ons langs anderen weg niet overgeleverd. Wel verhaalt Thomas zelf in zijn *Sermo XXI ad Novitios*, n. 9. (*Opera omnia*, ed. Somalius, Antverp. 1607, p. 98) een exempel, dat op X. 8 gelijkt, doch hij stelt het zoo voor, alsof het geval aan een anderen broeder overkomen is. De twee hier medegedeelde exempelen zijn echter reeds lang aan de biografen van Thomas bekend. Cf. *Opera omnia*, ed. cit, pag. 25—26 en p. 31; J. Mooren, *Nachrichten über Thomas à Kempis* (Arnheim 1855), S. 155; K. Hirsche, *Prolegomena zu einer neuen Ausgabe der Imitatio Christi*, I (Berlin 1873), S. 286 en III (1894), S. 263 Anm.

Thomas wist niet hoe zich tegen den indringer te verdedigen, en begon met bevende stem het Wees gegroet te bidden. De duivel toonde zich echter niet vervaard, maar terwijl Thomas de laatste woorden van het Wees gegroet »Onze Heer Jesus Christus. Amen" uitsprak, nam de helsche vijand de vlucht. Ziende dat de duivel voor dezen Náam bevreesd was, sprak Thomas dien nog meermalen uit, totdat de vijand geheel was verdwenen, en nam na dit voorval het besluit, nooit meer bevreesd te zijn voor de bedreigingen van den geest der duisternis.

Quod idem Frater Thomas per benedicta nomina Iesus Christus et angelicam salutationem se terrentem daemonem profugavit.

Cum quadam vice praedictum Fratrem Thomam daemon vellet deterrere, nocte in teterrima horrendaque forma eidem apparuit. Quem cum Frater Thomas lecto appropinquare vidisset, intremuit primum ad larvalem intuitum et quid contra tam horrendi hostis insidias auxilii sumeret ignoravit. Tandem divino spiritu instigatus angelicam coepit salutationem tremula voce — nam vehementer extimuit — quam melius potuit, personare. Sed diabolus quasi nihil ad hanc salutationem motus, magis magisque trepido coepit proximare, quousque monachus in salutatione praedicta eousque pervenisset, ut „Dominus Noster Iesus Christus. Amen" acclamaret. Quod terrificum Nomen ubi daemon audivit, quasi horrendo quodam tonitruo pavefactus, vultum vertit et quam citissime potuit, clamantis vocem aufugit. Videns igitur Frater Thomas ad tanti Nominis virtutem daemonem stare non posse, audacius caput pavidum erexit, et repetitis vicibus benedictum Nomen „Iesus Christus" post fugientem hostem inclamavit. Et quo ipse clamabat fortius eo vehementius teter spiritus fugiebat. Quod ubi cognovit religiosus vir, gratias agens Domino Deo, dixit apud se: Si hoc Sanctissimo Nomine tam facile possum adversae potestatis vires infringere,

de caetero nolo, ut hactenus feci, vel daemonum machinamenta timere, vel sub eorum quamvis horrendis minis fide vacillante trepidare.

Exemplum 9 (fol. 487a—488d).

Een jongeling, die te Zwolle de school bezocht, begaf zich eens met zijn makkers naar buiten om te spelen. Er was vastgesteld, dat degenen die het spel zouden verliezen, het bier moesten betalen, dat dien avond zou gedronken worden. Toen het spel geëindigd was, stelde een der jongelieden echter voor, nog één spel te spelen met de bepaling, dat de winner aan de anderen zou mogen gebieden wat hij wilde, en dat hij, die dan niet zou willen gehoorzamen, de gezamenlijke verteringskosten zou dragen. Dit voorstel werd aangenomen. De voorsteller zelf won het spel, en beval nu aan de anderen een publiek huis te bezoeken. Allen voldeden hieraan, doch één van hen weigerde. Maar zijn vrienden vielen hem zoozeer lastig, dat hij den schijn aannam alsof hij aan hun verlangen voldeed. Feitelijk echter pleegde hij de schandelijke daad niet. Toen allen daarna huiswaarts keerden, en de genoemde jongeling een zijstraat insloeg om zich naar huis te begeven, kwam eensklaps iemand op hem af, die hem een hevigen vuistslag op de wang toediende. De onbekende was aanstonds verdwenen, maar de jongeling begreep, dat dit zijn engelbewaarder was geweest, die hem aldus op gevoelige wijze had vermaand, zich niet meer met zulk slecht gezelschap op te houden. De jongeling had echter nog dagen daarna een gezwollen wang, zoodat hij zich niet op straat kon vertoonen.

Quod Angelus Domini iuvenem quendam, eo quod pravis sociis se iunxisset, data alapa correxit.

Zwollis oppidum insigne Traiectensis dioecesis est, ubi quod dicturus sum, firma didici relatione contigisse. Erat ibi sicut et in caeteris scholis, non arguenda consuetudo ut scholaribus ibidem frequentantibus, uno vel duobus diebus in septimana concederetur decentibus ludis tensum studendi rigorem paululum relaxare, ne si nimium iuveniles animos indefessa studiositate lacesserent, aut scholae fastidium, aut sensuum perturbata ratione incurrerent detrimentum. Nam sicut

duratas trabes, si nimium flexeris, franges, sic tenera adolescentum ingenia, si immoderato rigore gravaveris, premes. Pressa enim in sublime ferri non possunt. Modus tamen, secundum Quintilianum, in huiusmodi remissionibus ille servandus est, ne aut odium studiorum faciant negatae, aut otii consuetudinem nimiae. Quidam igitur eiusdem oppidi scholares hac sua congestione uti volentes, eo pacto lusuri campos intraverunt, ut hi qui ludentes amitterent, bibendam illo vespere cerevisiam soli solverent, suosque victores ab expositione tutarent. Cumque huiuscemodi lusibus diem duxissent in vesperum, ac sufficiente simbalo [1]) facto remeandum viderent, unus ex illis, qui eorum signifer atque dux ad insolentiam videbatur: Quoniam, inquit, sufficiens simbalum lusuum indicio factum est, abundatque pecunia hoc vesperi in potibus consumenda, nunc quia urgentibus tenebris est oppidum repetendum, vel semel adhuc ea lege ludamus, ut quisquis nostrum victor extiterit, quodcumque libuerit eo pacto aliis imperet, ut qui imperantis iussa implere contempserit, unus et solus futurae coenae solvat impendia; atque sic lucrata hactenus pecunia in aliud tempus reservetur. Placet omnibus concepta propositaque inventio, et reparato ludo, quisque ut sibi praecipere caeteris liceat, arte atque industria qua potest elaborat. Verum quia frequenter feliciora fata pravis arrident, soletque improbos comitari fortuna secundior, is qui omnibus nequior erat, iuvante victoria, praeceptor effectus est. Unde solemni celebrique coena completa, cunctis

---

1) De incunabel leest hier en een weinig verder *simbalo* en *simbalum*. De klassieke spelling van het woord is *symbola* (in het middeleeuwsch Latijn ook *symbolum*, *cimbalum*, *cimbolum*) en beteekent eigenlijk een maaltijd, waartoe ieder het zijne bijdraagt. Hier is met *simbalum* m.i. bedoeld de pot van het spel. Ducange geeft echter deze beteekenis nergens op.

imperat se sequantur. Quo imperato surgit nequam a coena, exit aedem, praecedit; ceteri ignari et nescii quo iturum sceleris ducem subsequuntur. Heu res nefanda! Ingreditur lupanar infaustus lupus, et postquam completa libidine exisset, ut similiter vicissim omnes facerent, sub poenalis pacti evasione turpis belluo imperavit. Parent omnes nefando praecepto et libenti animo — nam libidine aestuabant — quod agere iussi sunt adimpleverunt. Unus tamen ex eis, quem nedum forma corporea, quae in eo elegantissima erat, decorum effecit, verum etiam probitas et honestas necnon et virgineus quidam rubor pulchris reddiderat pulchriorem, ad exitiale praeceptum exhorrens pallentibus genis intremuit. Petiit sodales ut liber sibi praeberetur egressus, maxime quia hactenus servasset inviolata castra pudoris, firmassetque animo se vitam potius quam virginitatem perditurum. His adolescentis verbis non compuncti sed provocati sodales, vi abstractum e collo palliolum tenent, nec se illud reddituros affirmant, nisi exspectantis se feminae amplexibus iungeretur. Num tu, inquiunt, servata castimonia, unus et solus nostram omnium luxuriam irridebis? Tum iuvenis, ut obstinatam sodalium malitiam vidit, non ignarus consilii, laetos atque festivos reinduit vultus, et lacerum doloribus animum serena fronte dissimulans: Si omnino, inquit, libet me vestris amplexibus habere consortem, valeat nunc felix virginitas et cum id tempus exegerit memorem se faciat, quod hactenus cum summa veneratione in meis sit laribus hospitata. Et cum haec dixisset rapido cursu se ad cubile meretricis quasi concubiturus ingessit, in cuius limine cum introiturus consisteret, versa in tergum fronte ut minus notaretur sodalibus, inclamavit: Num solis virginibus coeli patebunt, et non etiam post adulteria David et plures alii regna meruere mansura? Ad haec sodales in casum

(l. *risum?*) concitati plausum fecerunt. Ipse tamen anxie satis in intimis cordis sui penetralibus Dominum Nostrum Iesum Christum precabatur, ne caveam scorti, naufragum videlicet pelagus virginei pudoris ingressus, castitatis dispendia pateretur. Atque sic introiens, firmatis sollicitius forium seris, ne quid cum femina loqueretur exspectantes prae ianuis sodales rescirent, et gestientem in suos amplexus feminam paululum declinans, huiuscemodi verbis affatur: Quoniam non ignoro, infelix soror, quod te in hanc miseram infamemque vitam non tam pudicitiae odium, quam capiendae pecuniae amor transmiserit, ausus sum introire ad te, et nunc amotis arbitris colloqui tibi, cum tamen longe sit ab anima mea ut tecum in pudicitiae vastum periculum velim quidquam perversi agere, vel virginitatem meam, quam gratia Dei usque ad mortem immolatam (l. *inviolatam?*) tuebor, tuis aliarumve feminarum amplexibus constuprare. Quia igitur me ad te non tam lascivia invexit, quam compulit temerata malis prava societas, redimere malo quam violare pudorem. Interim, apertis marsubiis, non contemnendi valoris argenteum nummum protulit, quem feminae tribuens ait: Sume hunc nummum et secretum habe, nullique pandas quod, salvis virginitatis sigillis, abs te hac hora secesserim; alioquin si sodalibus res haec innotesceret se in mea damna armarent. Accepit nummum prostituta femina, et videns pudicam iuvenis verecundamque effigiem, admirata est vehementer, adolescentem tenerum annis tantum morum honestate et verborum gravitate stare conspicuum, ut nec in eam nec in quamlibet polluti cubilis partem pudicum lumen disiecerit. Unde adhortata eum ne a propositi sui puritate decideret, se rem secretam retenturam spopondit, et in pace abire praecepit. At iuvenis cum ad socios exspectantes rediisset, et post insolentes discursus et varios

platearum circuitus tempus profundae noctis quiescendum perciperet, ab eis divisus ad propria commeavit. Verum quia indecens fuerat tantae probitati tam improbis sodalibus sui praebere consortium, non est passus piissimus Deus, qui semper quos diligit arguit et castigat, hanc offensam impune praetergredi, sed tamquam benignissimus pastor palantis oviculae suae hoc modo emendavit errorem. Gradiebatur solus per viam ut iret domum, haud parum in semetipso admirans, quod potuisset illam metuendae leaenae caveam illaesus intactusque evadere. Cumque talia memorans, gyrato in obliquum gradu, in alium vicum divertisset, qui recto itinere ad suum hospitium dirigebat, subito vidit ante se per horrendae noctis caliginem personam quandam, cuius virilis facies — nam vir videbatur — micantium astrorum lumen revincens, invisa plateam luce perfudit. Qui appropians exerta manu, tanto ictus impetu in maxillam iuvenis palmam fixit, ut vi verberis in terram relisus palpitaret dicens: Vel hoc verbere doctus pravae sodalitatis virulenta contagia vereare. At iuvenis, cum post brevissimam horam casus sui resurgeret, visurus quisnam ipsum tam violenta alapa consternasset, nullum praeter se circa se vidit, qua ex re angelum suum fuisse, qui divino imperio ipsum de errore commisso corrigeret, non ambigua aestimatione arbitratus, ad hospitium alacer repedavit, non minus de prodigiosa et profutura sibi correctione gavisus, quam de verberis acerbitate sollicitus. Caeterum, ne fantasticum aliquid circa se contigisse iuvenis crederet, et somno se magis deceptum esse quam re gesta instructum esse putaret, divina dispensatione factum est, quod per plures dies caesa maxilla in tantum distensa pelle tumuerit, ut ad aliquot dies in publicum procedere tanta genarum disparilitate vereretur. O felix iusti rigoris et e celsissimis coelis

missa censura, quae dum unius errorem digno verbere cecidisti, evidens dedisti documentum posteris, quantum Deo angelisque displiceat, insontem adolescentum aetatem insolentibus sodalibus commisceri. Sed nunc in fine exempli, quibus te verbis digne lacerem nescio, sceleste praeceptor, qui dux, praevia conventione et poenali pacto noveras, omnes sodales praeceptis tuis parituros, et non ausuros tua violare imperia; quare non iubendo docuisti florentis iuventutis dignissimam indolem virtutibus animum dare, inviolata servare castra pudoris, et divinis magis quam tuis iussis corda inflectere, nisi quod a magistro diabolo idcirco iubereris, tam inauditum ludum effingere, ut te sodalesque tuos saevus parricida, stuprata virginitate, perimeres? Sed exspecta paulisper et videbis, tu tuique sequaces, quam metuendus Iudex aegre pertulerit, animas rosea Sanguinis sui effusione redemptas, tuis iussis, exemplis et consiliis periisse.

Exemplum 10 (fol. 488b—490c).

Nadat door de bemoeiingen van Geert Groote het beroemde klooster te Windesheim was gesticht, verrezen er spoedig vele andere kloosters van Reguliere Kanunniken, tot welker priors meestal kloosterlingen van Windesheim gekozen werden. Vooral het klooster (Frenswegen) dat niet ver van Nordhorn ligt, nam daaronder een voorname plaats in. In dat klooster — zoo werd den verzamelaar van het werk verhaald — is het volgende voorgevallen. Meester Hendrik van Leuven, die eertijds de school te Leuven, toen daar nog geen universiteit was, had bestuurd, bood zich bij den Overste van Frenswegen aan, om in dat klooster te worden opgenomen. Maar de oudere kloosterlingen, met welke de Prior beraadslaagde, meenden, dat het beter was, een man, die zulk een hooge waardigheid had bekleed, en die daarenboven zwak van gestel was, af te wijzen. Zij raadden hem dus aan, zich in een klooster in zijn eigen vaderland te laten opnemen, daar hij den zwaren koordienst niet zou kunnen volhouden, en de bezigheden der kloosterlingen te Frenswegen niet passend waren voor zulk een geleerd man. Maar Hendrik van Leuven drong nu

des te sterker bij hen aan om te worden opgenomen. Ik ben gekomen, zeide hij, om God te dienen, en daarvoor is mij geen arbeid te zwaar. De broeders besloten nu hem voorloopig als gast op te nemen, en later te beslissen, wat zij zouden doen. Intusschen kreeg een van hen een verschijning van de H. Maagd Maria, die hem zeide, dat Hendrik van Leuven moest worden toegelaten. Aldus geschiedde. In het klooster getreden, verkoos nu de geleerde magister uit nederigheid het ambt van zwijnenhoeder. Zoo groot was de roem van zijn heiligheid, dat men van alle zijden tot den nederigen man kwam om zijn raad in te winnen, en somtijds wist hij door goddelijke openbaring reeds te voren, in welke zaken men hem raad kwam vragen. De duivel kon deze groote nederigheid niet verdragen, en hield hem eens door de stem van een bezetene voor, dat hij in de wereld met roem en eer zou overladen zijn, indien hij daar gebleven was. Na twintig jaren lang zijn nederig ambt te hebben uitgeoefend, stierf Hendrik van Leuven een zaligen dood.

Quomodo quidam magister Parisiensis scientiae suae titulos negligens ad humillima se officia inclinavit.

Posteaquam magistri Gerardi, nomine et re magni, industria atque consilio monasterium Regularium Canonicorum in dioecesi Traiectensi, nomine Windesim, in toto orbe famosum, fundationis suae rudimenta iactasset, atque in eo viri divino spiritu ferventes sub optima disciplina latescerent, baiula fama eos glorificante, nonnulli partarum rerum divitiis abundantes in saeculo, eductis, immo violentis precibus raptis ex praefato monasterio prioribus, in diversis locis eiusdem ordinis claustra ea lege fundaverunt, ut tam sancta atque iam recens plantata vinea, diffusis quaquaversum palmitibus, arentem senio orbem felici ebrietate infunderent. Inter quae et illud monasterium non bassam regularis observantiae sedem accepit, quod non longe ab oppido Noerthoernensi felicia sua septa locavit, et nunc dives virtutibus, religione et sanctitate conspicuum, felix germen foecun-

dae devotionis longe lateque dispergit. In quo id quod dicturus sum, firmissima didici relatione contigisse. Siquidem idem monasterium quidam non infimae famae magister nomine Henricus de Lovanio, qui quondam regimen scholarium Lovanii non segniter administrabat — nam universale studium tunc ibi non viguit — Christo militaturus ingressus, instantia qua debuit locum postulavit. At fratres, qui columnae videbantur et quorum in acceptandis spiritualis militiae tironibus fuerant vota requirenda, posteaquam personae dignitatem, genus, officium, patriam et robur invalidum rescivissent, communicato invicem consilio, talia similiaque postulanti responsa tribuerunt: Tametsi tuum fervidum pectus et sanctissimam voluntatem non sufficiamus debita admiratione prosequi, venerande magister, quibus non expavisti post tantam vitae libertatem et praeclarum officium extra fines nativae patriae hos invalidos lacertos et imbecillem corporis molem huic nostrae paupertati committere, et laboribus tuis viribus incompetentibus commendare, tibi tamen nobisque consulimus, ut in tua patria ubi monasteriorum copiosa multitudo est et ordinum non contemnenda diversitas, tuum velis propositum consummare; quia ut ipse videre potes, imbecillitas tua chori nostri gravissimam stationem, qui etiam robustos quosque viros lacessit, non valebit sufferre, nec dignitas tua ad alia quoque abiecta officia, quae laicos magis quam litteratos decent, patitur inclinare. His similibusque verbis proposuerunt viro rigorem ordinis, spiritualis vitae arduum iter, et proprii corporis invalidas vires, gradum magisterii, obedientiae iugum assuetis libertati durissimum. Sed venerandus magister igne Spiritus Sancti inflammatus, ad haec nihil territus, coram omnibus in terram proruens ait: Ego ad serviendum Domino veni; veni ad promerendum regna coelestia; idcirco nec labor mihi acerbus

erit, nec indigna gradui meo causabor officia, neque taediosa imperia suspicabor per quae id, quod desiderat anima mea, quandoque promerear regnum accipere. Hac constanti responsione aedificati frates, iusserunt virum hospitio recipi donec maturius deliberati, quid de eo fiendum esset, decernerent. Interim vir Dei anxie satis Dominum ac benedictam Matrem eius precabatur, ut saluti suae profuturum consilium patribus inspirarent, et sibi in sancto suo proposito stabilem voluntatem concederent. Verum quia dives in misericordia Deus non patitur suam munificentissimam largitatem avaris licet desideriis sanctorum superari, grandi oraculo ac manifesta visione novelli militis sui preces hoc modo effectui mancipare curavit. Erat eo tempore quo ista agebantur quidam inter frates, cuius in acceptandis novitiis non contemnenda habebatur auctoritas. Is postquam culcitrae suae fatigata vigiliis ac laboribus membra collisisset, circumfusam circa se ingenti lumine virginem videt audivitque dicentem: Dic confratribus tuis ne virum hunc, qui apud vos degit et cohabitandi vobis locum flagitat, ausint repellere, quia Dominus cum illo est et Spiritus Sanctus requiescit in eo. Ad quam ille: Quae es tu, o pulcherrima mulierum, quae tanta maiestate haec imperas? At illa: V i r g o M a r i a s u m, s i n g u l a r i s s i m a h u i u s m o n a s t e r i i p a t r o n a; quapropter celerius, quae dixi, fratribus pande et summopere cave ne vel unum iota horum quae imperavi decideris. Cumque post haec verba se Regina coeli in coelos recepisset, et frater significasset audita visaque conventui, tantae Virginis instantias admirati, virum cum summa caritate amplexi sunt, et ad probam more eis solito receperunt. At ipse non immemor quod idcirco mundum, patriam, res, se suosque reliquerit, ut in omni humilitate et labore Domino in suis castris militaret, statim ut se

intellexisset fratribus annumeratum, scientiae suae sublimes titulos execratus, subulci officium cum summa instantia sibi committi postulavit, ut qui eotenus iuvenum magister, informator ac ductor fuerat, felici ut sibi videbatur commutatione, scropharum atque porcorum ductor rectorque crearetur. Fratres itaque licet eum rem suo statui et tantae scientiae indebitam petere non ambigerent, victi tamen importunitate viri non facili, admiratione ad tantam humilitatem attoniti, petitum officium commiserunt; favebant tamen sibi, ut prae caeteris laicis, intra quorum numerum sortem accepit, in refectorio monachorum cibum caperet, atque solatio Latinarum lectionum, quae sub refectionis tempore legebantur, frueretur, ea tamen lege praemissa, ut primum quam refectorium comesurus intraret, indutus decentiori veste se foetidi olidique teristri, quo in porcorum caveis uti solebat, induviis spoliaret, ne scilicet turpi odorum fragrantia teneriores monachos ad nauseam provocaret. Quis calamus scribet? Quae lingua dicet? Quis vel verborum vastissimus ordo discutiet, cum quanta alacritate, gaudio, industria, excellentissimus magister iste, exosum etiam rusticis, qui nonnisi despectissimos subulcos statuunt, officium administraverit, atque per plures annos compleverit? Verum ne pristinae dignitatis oblivio iam nacti officii contemptum tolerabiliorem faceret, ac proinde praemii pondus minueretur, tale vir industrius remedium adinvenit: Distincta loca, quemadmodum in scholis habere solitus erat inter adolescentum greges, etiam in porcorum caveis fecit. In quorum unum, dum pendulis auribus informes minaret sues, in alterum porcellos cogeret marcidos, strictoque in tertium locum flagello ageret arvina formosos, quid agebat fortissimus miles, nisi ut pristini et sequentis statuum comparatione prae oculis habita, iugi controversia ferventem in bellum animum

concitaret, ut quae sic aucta victoriis pugna, victrici animae illustriora provideret trophaea? Caeterum sicut nec tenebrosa nox micantium astrorum lumen, nec auri fulgorem tetrior terra foedare potest, sic nec indignioris officii, licet obstrusae cavernae, huius venerandi magistri dignitatem valuerunt contegere. Siquidem non fratres modo, quibus in dies virtutum eius insignia clarius clariusque claruerunt eum venerati sunt, verum etiam seculares viri celebri eius fama succensi, in dubiis conscientiarum suarum causis eius consilia postulabant, petierunt informationes, preces flagitabant. Inter quos cum quidam honestus vir de certis dubiis interrogaturus eum, ignoraret quonam modo ad tam venerabilis subulci colloquium decentius perveniret, quippe quem pro reverentia irreverentius accedere nullus auderet, consilium a nonnullis accepit, ut facto prandio, extra septa monasterii, cum ad pastum porcos minaret, se illi adiungeret, quaereretque ex eo lucidissima responsa capturus. Fecit vir ut erat edoctus, et cum omni reverentia subsequentem porcellos litteratum virum exspectabat. Venit ille, sed cum iste prae verecundia longius staret timeretque accedere, vocavit eum ad se vir sanctus priusquam sibi quodcumque (l. *quidquam*) loqueretur et ait: Haec et haec sunt in corde tuo, de his et his me interrogare disponis; atque sic omnia, quae in abditissimis pectoris sui latebris obstrusa secretaque ferebat, ita sibi seriatim disseruit, quasi in fronte viri cordis arcana depicta vidisset. Unde optime informatum atque vehementer consolatum in pace abire permisit. Et quid de hominibus loquor, cum numquam sic contra virtutem coniurabitur, ut mortalium hominum genus viros virtute foecundos etiam in abiectissimis statibus desinant admirari? Daemones ad huius viri virtutem stupuerunt. Porro dum quadam vice pendula

sordidaque veste indutus, porcorum gregem humillime ante se duceret, obvium habuit energumenum hominem, qui daemonis obsidione vallatus, statim ut altissimum scientiae verticem ad tantam abiectionem inclinatum vidisset, pallens faciem intremuit, et more saevientis apri spumam ructans, perturbatis vocibus coepit reboare et dicere: O scientiae vastae sacrarium, quid agis? Hac lacera stola progrederis? Non ita, fateor, eo tempore incessisti, quando in Parisiensi cathedra doctior doctis, Henrice, legisti. Cessa igitur, cessa; foetidum foedis desere gregem; alios, non te, tam spernenda decuere officia. Ad haec similiaque verba nihil respondens, dimisso prae verecundia in terram capite, humilis magister pertransiit; sed omnes qui audierunt non minus de venerandi magistri humilitate, quam daemonis voce mirati sunt, et Deum in suis miraculis laudaverunt. Magister igitur Henricus per viginti, ni fallor, annos usque ad decrepitam scilicet aetatem, subulci officium sollicitissime administrans, feliciter quievit in Domino, eo sublimior in coelo sessurus, quo humiliorem in terris locum accepit. De quo sit Deus benedictus in saecula. Amen. [1])

EXEMPLUM 11 (fol. 490c—491a).

Ten tijde van Geert Groote was er een jongeling uit Vlaanderen die de school te Deventer bezocht. Hij had zijn intrek genomen in een wereldlijk hospitium, doch achtte daar zijn deugd in gevaar, en besloot dus zijn intrek te nemen bij eenige geestelijke mannen en hun arm kloosterkleed te gaan dragen. Toen de ouders van den jongeling dit vernamen, dreigden zij hem allen onderstand te ontnemen. De jongeling verkoos echter het heil van zijn ziel

---

1) De uitvoerige bijzonderheden omtrent Hendrik van Leuven, welke in dit exempel worden medegedeeld, zijn uit geen enkele andere bron bekend. Alleen Joh. Busch weet in zijn *Chronicon Windeshemense* (ed. cit., p. 183) iets van hem te verhalen. Wat hij mededeelt, komt wel gedeeltelijk overeen met het bovenstaande verhaal, doch is veel beknopter.

boven dat van zijn lichaam, zoodat zijn ouders eindelijk hun besluit uitvoerden en hem allen onderstand weigerden. Aan de grootste armoede ten prooi, verheugde zich de moedige jongeling over datgene, wat hij voor God mocht lijden. Na eenigen tijd overviel hem een lichte koorts en zijn einde voelende naderen sprak hij met stervende stem: Mijn vader en mijne moeder hebben mij verlaten, doch de Heer heeft mij opgenomen (Ps 26. 10), waarna hij zijn geest in Gods handen overgaf.

Quod Deus iuvenem a parentibus desertum in coeleste regnum benignissime recepit.

Non diu post aurea illa et felicissima tempora, quibus magister Gerardus Magnus, qui totius Germanicae devotionis fundator atque promotor extitebat *(sic)*, ferventissimo Spiritus Sancti igne inflammatus, semina divini verbi per dioecesim Traiectensem disperserat, atque Domino coöperante et sermonem confirmante, plurimorum pectora ad spriritualis vitae amorem inflammarat, contigit, quendam iuvenem Flandriensium partium non bassa stirpe progenitum, Daventriensem scholam causa discendarum litterarum invisere. Qui dum non multis diebus in saeculari fuisset hospitio demoratus, intutum arbitrans cohabitare serpentibus, quorundam spiritualium virorum regimini se subiiciens et humilem atque despectum habitum induens, deserto priori hospitio, cum eisdem spiritualibus viris coepit habitare, ut ibi nedum scientiis scholasticalibus apprime, ut illic scholaribus moris erat, imbui posset, verum etiam virtutibus et bonis moribus ditaretur. Quod dum garrula fama, quae nihil diu sinit esse secretum, deferente, pater et mater rescivissent, dolent atque indigne ferunt tam generosam videlicet prolem suam, humiliori indutam habitu, despectorum virorum imperiis agitari. Unde destinato festinantius nuntio, iuvenem mandaverunt ut, relictis fratribus quorum regimini sese subiecerat, pristinum hospitium suum reintraret. Quodsi pertinaci animo

eorum iussa refelleret, minantur futurum esse ut et ipsi claudant adiutrices manus rebelli filio, siti, fame et frigore perituro. Verum iuvenis illatis minis constantior, et sciens Deo magis quam hominibus esse parendum, nec ullius imperio salutem animae negligendam, cum fratribus manere delegit, malens, si parentes pietatem in tirannidem verterunt, publicae mendicitatis opprobrio subiacere, quam in saeculari hospitio inter feminarum greges cum periculo vivere castitatis. Quod ubi parentes didicerunt, irascuntur filio cui debuerant aggaudere, et manus claudunt adiutrices. Iuvenis vero consumptis interim nummis quos secum detulerat, coepit rebus necessariis indigere, et is qui in deliciis atque summa omnium rerum copia fuerat enutritus, sub lacera toga frigora sustinet, patitur sitim, fame torquetur. Sed, o robustissimum novi militis pectus. In ommibus his nec paupertate terretur, nec pusillanimitate deicitur, nec a sanctissimo proposito suo revocatur; quin potius repletur summa laetitia, quod ob amorem coelestis Patris sui a parentibus carnis suae ceu scorto genitus derelinqui meruit, et indigentia rerum fatigari. Verum clementissimus Deus, qui non patitur suos tentari supra id quod possunt, sed facit cum tentatione proventum, non sustinuit dulcem filium suum incompetenti sibi inopia diutius praegravari, sed facili febre correptum ad coelestes divitias invitavit. Decubuit igitur lecto devotus adolescens, et mortis iura laetus exspectans, ad agoniam tandem devenit. In qua cum paululum laborasset et iam tempus esset felicem illam animam avolare, resumptis viribus se per se erigens, in lecto resedit et oculis atque manibus in coelum suspensis, Deum qui illic resederat Patrem omnium invocabat. Quo facto forti spiritu ac integra voce ad adstantes, sibi caligantem visum intorquens, ait: Pater meus et mater mea dereliquerunt me, Dominus autem

assumpsit me. Et his verbis liberum a terrenis contagiis spiritum in sinum coelestis Patris non tam emisit quam posuit. De quo sit Deus benedictus in saecula. Amen.

Exemplum 12 (fol. 491a—d).

In het dioecees Münster bevond zich een klooster der Kruisheeren, welks naam door den verzamelaar om zekere redenen verzwegen wordt. Dat klooster bezat een uitgestrekt bosch van eikeboomen, waarin de varkens in den herfst werden geweid, om met de eikels te worden vetgemest. De landlieden, die in den omtrek woonden, en die ook eikenbosschen bezaten, waren vijandig gezind, en besloten nauwkeurig toe te zien, of de varkens van het klooster niet in hun bosschen kwamen. Als varkenshoeder werd door den prior van het klooster een brave leekebroeder aangesteld. Toen deze reeds eenige dagen met zijne kudde in het bosch had doorgebracht, verdroot het hem, dat hij de geestelijke oefeningen van het klooster niet kon bijwonen. Hij riep nu de kudde bijeen en gebood den varkens, dat zij, ook als hij afwezig was, zich niet in de bosschen zouden begeven, die niet aan het klooster toebehoorden. Toen nu de kloosterbroeder heengegaan was en de buren bemerkten, dat de varkens binnen de bepaalde grenzen bleven, wilden zij de dieren met geweld in de vreemde bosschen drijven, opdat zij aldus een reden zouden hebben om met het klooster in twist te komen. De varkens toonden zich echter op een in 't oog vallende wijze onwillig, en daardoor tot nadenken gebracht, begaven de landlieden zich naar den prior en vroegen hem vergiffenis voor hunne vijandschap.

Quod porci, irrationabiles scilicet bestiae, innocentis et simplicis fratris imperio paruerunt.

Erat in dioecesi Monasteriensi, sed et nunc est, insigne quoddam monasterium ordinis Cruciferorum, cuius nomen ob certas causas subticeo, habens in circumiacentibus sibi locis silvas amplissimas, ad quas non suos modo, verum etiam aliorum porcellos, sumpto condigno pretio, idcirco minare soliti sunt, ut autumnali tempore rapidis flatibus deiectas glandes infra transeuntes porci colligerent, et sic dulci pabulo incrassati esibus hominum fierent aptiores. Cum igitur quodam tempore

dives quercubus silva delapsis glandibus ultra solitum copiose respersa iaceret, et monasterium praedictum non facilem nummum de alienis saginandis porcellis in pretium caperet, quia solet invidis supplicium esse aliena felicitas, villani circum commorantes, qui et ipsi in proximis silvis simili spe porcos alebant, monachis de suo lucro diffaventes, communicato invicem consilio, statuerunt diligentius se observare velle, ne forte porci monachorum, exorbitatis metis, in suas silvas improvidos pedes defigerent, quatenus vel sic in monachorum damna, sumpta occasione, saevirent. Percepit ista secretius prior et rusticam plebem fraterna invidia laborantem ingemuit. Ne tamem infausti desiderii sui male speratos consequerentur effectus, advocatum ad se laicum fratrem in silvam ire praecepit, atque sollicite agere, ne porcelli illic demorati aut proprias transscenderent metas, aut alienam glandem in sua damna manducarent. Abiit frater laeta fronte, et libentissimo animo, quia obediens erat, iussa facturus in silvam processit. Sed cum multi transiissent dies, et tempus post tempus fugaces vices perageret, praedictus frater, quippe qui devotus esset, graviter ferre coepit se divinis exemptum mysteriis, nec Missarum celebrationibus, nec excessuum capitulis cum reliquis fratribus posse interesse. Unde pio quodam zelo accensus omnes porcellos in unum congestos his similibusque verbis affatur: Ecce, inquit, frates porci, quoniam his diebus, quibus vobis sollicitus custos interfui, satis abundeque docui, instruxi, informavi, ubi et ubi non liceat vobis pascentia ora porrigere, peto ne has amplissimas metas excedentes, vel conventui lites vel vicinis damna lascivis discursibus excitetis, praesertim quia nec spatiamenta licita concessaque vobis arcta sunt, nec glandium copiae quibus pascendi estis, parciori iacent hic manu dispersae. Ego enim iam ad conventum pergo, ubi torpentem iam et

languentem animam paululum refocillabo, atque sic vos revisurus revertor. His igitur verbis porcellos divinae custodiae commendavit et abiit. Verum cum iniqui vicini rescivissent porcos custodem non habere, et liberis, quo vellent, discursibus agi, quippe cum nullus adesset, qui prohiberet, ceu iam nunc ad sua vota prata virerent, gavisi sunt, clam in insidiis positi sunt, curiosissimo oculo contuiti sunt, utrumne praescriptas sibi metas improvidum pecus transvaderet. Sed cum diu desiderassent et spei suae frustrarentur effectu, porcis impositas leges devoti custodis stricte servantibus, vi eos ad praevaricationem impellere statuerunt. Unde arreptis fustibus, flagris, tridentibus, versus prohibitas silvas invitas bestias minaverunt. Sed, o res nimium admiranda! Cum porcelli vi, ut dictum est, acti usque ad punctum praefixi termini devenissent, putavissentque actores iamiamque se infausti voti sui finem visuros, memores facti praecepti quod frater imposuit, reiectis cum impetu vultibus, terrentibus se armis contemptis, pede quoque in transversum gyrato, trans divaricata impellentium crura rapidis cursibus agebantur. Stabant attoniti hoc videntes hostes fraternae felicitatis, et ad rem nimis insolitam invidi obstupuere subulci. Demum tamen non minus suam invidiam quam bruti animalis obedientiam admirantes, proiectis armis, positaque invidia, concito ad priorem monasterii gressu abierunt, cui recens orta prodigia enarrantes, reparata caritate, veniam de invidia petierunt. De quo sit Deus benedictus in saecula. Amen.

Exemplum 13 (fol. 491d—492a).

In hetzelfde klooster was een leekebroeder, die het ambt van gastenmeester lange jaren had waargenomen, en alle gasten van het klooster zonder onderscheid met de grootste liefde had bediend. Toen deze broeder op zijn ziekbed lag, vernam een andere leekebroeder, toen hij op weg was naar het ziekenhuis, een heerlijk

gezang als van kinderstemmen. Toen hij bij den zieke gekomen was, vroeg hij dezen, of hij dat gezang gehoord had, waarop de zieke hem het volgende verhaalde: Daarstraks kwamen hier eenige mij onbekende, schoone jongelingen, die een zeer schoon gezang aanhieven. Meenende dat het armen waren, zeide ik tot hen: Lieve kindekens, ik heb thans niets meer voor u, maar gaat naar den broeder kok; hij zal u voorzien. Daarna gingen zij heen. Toen de andere broeder dit vernam, begreep hij dat het iets bovennatuurlijks geweest was, en toen de zieke spoedig daarna godvruchtig stierf, zag hij in, dat het de engelen waren geweest die den stervende met hun gezang naar den hemel begeleidden.

Quod caritativum hospitalarium concinentes angeli ad coelestes sedes deduxerunt.

Erat in eodem monasterio, de quo iam diximus, laicus quidam frater ad recipiendos hospites deputatus, et is, ne temere sibi iudicium domini usurparet, et alienum servum, contra praeceptum Apostoli, qui suo domino aut stat aut cadit, videretur iudicare, sine omni personarum acceptione bonos et malos, probos et improbos, disciplinatos et insolentes cum tanta humilitate tantaque caritate recepit, pavit, ministravit, quasi omnium unica mater esset, et sibi soli eorum videretur cura incumbere. Cum igitur in extremis laboraret et tempus esset praemia laborum recipere, contigit quendam laicum fratrem iturum ad infirmariam, in qua infirmus decubuit, quamdam dulcissimam melodiam quasi concinentium in choro puerorum ceu a longe resonantem audire. Quapropter stupens et vix seipsum comprehendens infirmatorium ingreditur et moriturum, utrumne et ipse canoras iuvenum voces percepisset, sciscitatur. At aegrotus: Paululum, inquit, ante ingressum tuum ad me, introierunt huc quidam formosi satis, sed mihi ignoti iuvenes, qui cum dulcibus cantilenis aliquamdiu invalidi atque infirmi corporis mei mitigassent dolores, suspicatus ego, si forte pauperes essent, et cantibus eleemosynas postularent, aio ad eos: Dulces filioli mei, quamdiu potui, cum omni

caritate omnibus pauperibus, quantum permisit paupertas nostra, libenter ministravi. Nunc quia, ut videre potestis, ad haec facienda vires non suppetunt, ad cocum pergite, et is, quia pius est, larga vobis manu eleemosynam ministrabit. Et in haec verba dimisi eos, sed quonam abierint, vel qui fuerint omnino non scio. Quod audiens frater, cum huiusmodi iuvenes infra claustra monasterii penitus visi non essent, vel angelos fuisse vel alios Sanctos suspicatus, dignam laudem Deo de exhibita pietate refudit. Hospitalarius vero post haec citissime sed et devotissime moriens, ut pie creditur, una cum concinentibus angelis ad coelestem patriam commeavit, dignam mercedem pro exhibita caritate capturus. De quo sit Deus benedictus in saecula. Amen.

EXEMPLUM 14 (fol. 492a—493c).

In een Nederlandsch boek heeft de verzamelaar het volgende verhaal gelezen. Er leefde in de stad Genua een zeer schoone vrouw, Marina geheeten, die gehuwd was met zekeren Aronus. Toen de man voor zaken op reis moest naar Alexandrië, beloofde Marina hem ten stelligste, dat zij aan hare huwelijksplichten volkomen getrouw zou blijven. Inderdaad hield Marina zich een tijd lang goed, ondanks alle gelegenheden tot verleiding; doch toen zij zich langzamerhand sterker in de deugd waande, werd zij in ongeoorloofde liefde ontstoken tot zekeren Dagmannus, en kwam al spoedig zoo ver, dat zij hem hare gevoelens openbaarde. Dagmannus had medelijden met de vrouw, die zoo roekeloos haar deugd en eer wilde prijsgeven, en bedacht een list om haar tot betere gevoelens te brengen. Hij vertelde haar, dat hij een belofte had gedaan om een jaar lang in zuiverheid te leven. Er moesten nu nog 60 dagen verloopen, voordat die tijd verstreken was, doch daarna zou hij aan Marina's wenschen voldoen. Toen Marina dezen tijd te lang vond, stelde hij haar voor, dat zij beiden 30 dagen zouden vasten. Met graagte nam Marina dit voorstel aan, en was in den beginne vol goeden moed. Langzamerhand begon echter haar lichaam wegens het zware vasten te verzwakken, en toen Dagmannus haar den 29en dag bezocht, was zij zóó zwak, dat zij nauwelijks kon spreken. Toen begreep zij ook de vrome list, waarmede Dagmannus haar van het vuur van den hartstocht genezen had.

Quod femina de adulterio gravissime tentata abstinentiae remedio liberatur.

Legi aliquando in Teuthonicali libro, quod erat in civitate Ianuensi virgo quaedam pulcherrima facie, nobilis genere, dives rebus, honestis orta parentibus, nomine Marina. Hanc cum quidam ditissimus atque honestissimus vir nomine Aronus in matrimonium accepisset, et aliquamdiu cum ea in summa dilectione vixisset, secretius eam in thalamum ducens: Scis, inquit, dulcis Marina, quomodo negotiationis auxilio res, famam, honores et universa quae habemus accepimus, et per eam in hunc felicissimum statum accessimus. Unde quia in Alexandria res et causae, quas cum caeteris huius officii viris habui, inordinatae relictae sunt, nisi tibi acerba esset mea absentia, vellem illuc pergere et singula rite ordinare, et sic reverti ad te, numquam a te nisi per mortem separandus. Ad haec Marina ingemiscens: Etsi gravis est mihi, inquit, tua absentia, et cum te non videro erit omne tempus longissimum, quia tamen tibi utile visum est, placet quod concepisti. Age quod libet; tantum ne, rebus dispositis, ad me desertam sponsam tuam revenire cuncteris. At Aronus: Unum, inquit, est, o Marina, quod tui causa expaveo. Sciunt enim iuvenes et adolescentes civitatis huius te feminam decoram esse et pulchris forte puchriorem; unde timeo, si me absentem audierint, et te legitimi mariti carere tutore, parabunt laqueos pudori tuo, et te in sui amorem fraudibus conabuntur allicere. Quodsi agerent, ut tu pudoris oblita in adulterium labereris, certe et te honore et me vita privarent. Ad quae verba Marina in lacrimas resoluta: Ne timeas, inquit, o Arone. Ego enim mallem vita defungi, quam rem tam scelestam admittere. Perge igitur securus; non est quod in hac parte formides, quia Deo ferente praesidium, praeter te nullum ama-

torem admittam. Tali responso accepto, Aronus rebus dispositis in Alexandriam navigavit. Ubi eum esse cum proceres civitatis Ianuensis cognovissent, ordinatis ante domum Marinae choreis, institutis ludis, resonantibus cantilenis, cor Marinae nitebantur evertere. Sed Marina, ut sponsionem marito factam illibatam servaret, clausit fores, fenestras omnes obstrusit, oculos simul et aures quantum praevalebat avertit. Cum igitur post multas insidias castum Marinae pectus vulnerare non possent, fieretque femina de accepto trophaeo liberior, custodiam solitam mitigavit. Quod dum faceret, quemdam virum pulcherrimum, procerum forma, nomine Dagmannum, ante domum suam frequentius pertransire videbat. Unde interrogat ab ancillis quisnam qualisve esset vir ille, qui tam insigne decus et corporis et morum praeferret. Verum cum audisset eum in utroque iure doctorem, dotatumque ingenti scientia, amplius eum coepit amare, felicem se iudicans et nimium beatam, si talis viri amplexibus quandoque uti contingeret. Ut igitur texeret laqueum innocenti, ornatam fulgidi veste se ante fores domus suae quotidie a Dagmanno visendam deposuit, ut suo decore tamquam veneno per oculos Dagmanni praetereuntis misso, cor saucium amore vulneraret. At vero Dagmannus, vir prudens cum esset et sapiens, numquam ad eam vel modice intuendam oculum vertit, sed sibi suisque rebus intentus maturo vultu semper praeteriit. Videns ergo Marina occultis dolis se non posse proficere, vi acta amoris, et pudore vacillante, ad aperta certamina fugiebat. Porro misit nuntium Dagmanno petens, ne ad se venire cunctaretur. Dagmannus vero nihil sinistre suspicatus, venit ad eam, ratus quia secum de aliqua causa iuris haberet conferre. Quem cum Marina ad thalamum meretricio cultu ornatum induxisset, post multas verborum ambages se eius amore

captam indicavit, petiitque instantius ut mutuis amplexibus fruerentur. Quod ubi audivit Dagmannus, vir utique pudicissimus, ingemuit, miserabile ducens tantum decus tam indebitis amoris procellis agitari, doluitque vehementer tam vasti pudoris armarium adulterinis connubiis consensisse. Verum volens eius vulneri adhibere remedium, amorem reciprocum simulavit. O me felicem, inquiens, o me faventibus fatis beatum, quia in eam horam mihi venire concessum est, ut tanto decore frui liceret. Et conversus ad Marinam: Sis felix, pulcherrima femina, quod te primam ad huiusmodi amorem obtulisti. Noveris tamen huius coniunctionis, quam utrique optamus, leve esse repagulum atque celerius removendum, quod, quia mihi amica esse coepisti, liberius intimabo, ut si dies in quo tibi iungar sese protraxerit, causam dilationis agnoscas. Cum Bononiae in studiis vitam agerem, contigit quadam vice studentes seditionem suscitare. In qua seditione quidam quidem vulnerati sunt, quidam vero etiam morte prostrati. Quibus ita fientibus, armati praesides in tumultum militibus vallati cucurrerunt, et nonnullos e studentibus captivantes in carcerem proiecerunt. Inter quos et ego ducebar tamquam unus ex eis, qui tam cruentam seditionem in urbe concitassent. Videns ergo me carceris caligine retineri et reservari ad poenam, votum vovi Domino, qui conscientiarum latebras novit, quod si me huius sceleris expertem, liberum et incolumem ad patrium solum reduceret, redderetque vivum parentibus, per integri anni spatium caste illibateque viverem, ac per idem tempus in pane et aqua ieiunarem. Favit voto Conditor rerum, et me miraculose satis vinculis, quibus iniuste ligabar, absolvit, reddiditque liberum parentibus, quod paulo ante vehementius flagitabam. Quapropter ne tanto Liberatori ingratus existerem et sponsionis meae infaustus infractor,

statim ut carcerem liber exissem ieiunium promissum inchoavi et eousque hodie productum est, ut sexaginta tantum ieiunii dies existimem superesse; quibus transactis — ut cito facient — in tuos amplexus, dulcissima Marina, perveniam. Tu interim fortiter age et amoris nostri faces foveto. Ad haec verba alta ferens suspiria Marina ait: O tempus nimis longum et dies taediosos animo diligenti! Coepitque anxiari vehementer. Quod videns Dagmannus dixit feminae: Si igitur tibi nimis longi videntur hi sexaginta dies, tu mecum hodie hoc tempus divide. Sume tibi triginta dies ieiunii et ego triginta dies mihi ipsi reservabo, quo fiet ut infra triginta dierum spatium cupitis amplexibus perfruamur. Nam ita voti mei qualitatem moderavi, ut per interpositam personam urgentibus causis satisfacere valeam sponsioni. Dicebat ista vir castus et sapiens, non eo quod aliquid mali opere adimplere cogitarit, sed ut tentatam feminam abstinentiae remedio liberaret. Ad huiusmodi igitur consilium vultu et animo exhilarata, promptissima voluntate pro Dagmanno ieiunium femina inchoavit. Et Dagmannus tunc quidem discessit ab ea, sed post tres dies ad eam reversus est, visurus quid ageret, et utrum assumptum ieiunium, prout promiserat, inviolatum servaret. Quae statim ut vidit venientem, assurgit intranti, sedem locat, caritatis intimae signa demonstrat. Dagmannus vero monuit eam, ut constanter agat et inchoata ieiunia compleat, atque sic recedens, post septem dies revertitur. Rediens autem vidit in ea paulo ante rubentia ora ex inedia paluisse. Unde impensius eam consolans suadet, ne ieiunia sibi dura existimet per quae celerius coniungantur. Et rursum post monitionem abscessit. Rediens autem tertio decima quinta die ieiunii, invenit eam usque adeo imbecillem factam ut vix assurgere praevaleret venienti, et usque

adeo in ea sanguinem friguisse, ut pluribus licet vestibus circumamicta esset, nullatenus tamen calesceret. Quam ut prius confortatam derelinquens Dagmannus, vicesima nona die revertitur et invenit eam in lecto recumbentem et omnibús viribus usque adeo destitutam, ut vix anhelitum ad loquendum sufficientem retentasset. Quod ubi vidit: Quomodo, inquit, nunc tecum agitur, Marina dulcissima? Num inter frigentia membra adhuc ad me fervidum amore pectus observas? Tunc Marina ad se reversa, intelligensque prudentem virum huiusmodi consilium ad sibi medendum invenisse: Grates si, inquit, tibi, sapientissime virorum, mille refundam, nec vel sic possum tuae caritatis insigniis satis esse, quibus non honori modo, sed etiam amplissime pudori providisti. Nunc igitur vale, et me tibi debitricem teneto, quia tuis muneribus, industria, consilio, non solum ad te irreverens amor refriguit, sed et omnis illiciti amoris, ieiunio saluberrimo medente, usque adeo ardor avolavit, ut marito revertenti castra pudoris inviolata servare contendam. Ad quod me iuvabit Dominus, qui sit Deus benedictus in saecula.

Exemplum 15 (fol. 493c—494c).

In een Nederlandsch boek heeft de verzamelaar het volgende verhaal gelezen. In een stad van Brabant woonde een jongeling, die geheel en al op den slechten weg was. Daar zijn ouders vreesden, dat hij eenmaal bij openbaar vonnis door galg of rad ter dood zou worden gebracht, leverden zij hem heimelijk aan den rechter over, opdat deze hem zou doen verdrinken. De rechter voltrok de straf, terwijl de misdadige jongeling tot op het laatste oogenblik in zijn boosheid volhardde. Des nachts verscheen hij evenwel aan den rechter, en zeide hem, dat hij wel in het vagevuur zware pijnen moest lijden, maar dat hij toch eenmaal in den hemel zou komen, omdat hij, op punt van te verdrinken, nog berouw had gehad. Door dit bewijs van Gods barmhartigheid getroffen, trad de rechter in een klooster der Karthuizers en werd daar door zijn medebroeders getroost.

Quod iuvenis quidam insolentissimae atque scelestissimae vitae in ultimo exspirationis suae momento vere contritus ad coelestia regna meaverit.

In civitate quadam Brabantiae, prout in Teutonicali quodam libro scriptum inveni, adolescens quidam erat de honestis natus parentibus; sed is, ut plerumque contingit, parentelam suam luxuria, furtis, ebrietatibus, litibus aliisque vitiis defoedabat, taliterque se in omnibus agebat, ut etiam homines sanguinis sui, immo et ipsi parentes sui vel rotandum eum, vel confusibilis patibuli trabe in totius generis sui dedecus suspendendum timerent. Quapropter satius arbitrantes ut, nullo sciente vel admodum paucis, improbitatis suae poenas exsolveret, quam totam progeniem macularet, captum igitur occulte iudici tradiderunt. Sume, inquiunt, o iudex, hunc filium perditionis, improbitatis auctorem, fornicarium, ignavum, furem, taxillis assuetum, et temulentiae deditum, et clam aquis iniectum merge. Melius est enim, ut clandestine, amicis tantum scientibus, pereat, quam ut mundo praesente, sciente atque intuente, aut rotetur aut pendeat. Iudex improbitatis eius famae non ignarus, cum ligatum manibus et pedibus in saccum submergendum mitteret, prostratus in terram ait: Dimitte mihi pro Domino, quod te iustitia agente — nam sceleribus mortem meruisti — submergam. Compatior enim tibi et, Domino teste, ad acerbos tuos eventus contristor. Adolescens vero, etsi cerneret se mortis imperia evadere non posse, parentibus suis, cognatis, et proprio sanguine contra se vehementer appellantibus, obstinato animo ingemuit et lacrimis infusus iudici dixit: Etiamsi ob id perenniter damnari debeam, nec tibi tamen, nec me accusantibus atque tradentibus veniam dono. Quibus dictis sacco immittitur obstinatus ad

veniam, aquis moriturus iniicitur, mortuus rursum aquis extractus secretius sepelitur Eadem nocte, cum iudex obstinatum animum iuvenis miraretur, et eum damnatum esse pro tot sceleribus pro rato haberet, subito respiciens ad lectuli sui latus eum quem occiderat ante se positum, vehementer expavit, et quam primum animo resumpto loqui potuit: Damnatus, inquit, ne es, o adolescens, iustitia Dei, aut misericordia Domini reservatus ad gratiam? Respondit ille: Quamquam actu acerbissimis poenarum agor procellis, et supra quam lingua effari potest iustis sceleribus meis tormentis fatiger, in gratia tamen mortuus sum, et aeternae quietis sedes expecto. Et iudex: Miror si vera fateris, presertim cum totus mundus te dignum gehenna decernat, et maxime ego amicique tui, qui te in tanta obstinatione, ira et odio spiritum efflare conspeximus. Cum, inquit adolescens, submersus in aquam palpitarem, et mortis me inciperent angustiae commovere, divinae gratiae lumine irradiatus, plus coepit dolere me, quod obstinatione, ira, luxuria, caeterisque vitiis divinam clementiam offendissem, quam quod submersus vitae dispendia sustinerem. Unde alto clamore cordis mei inter acerbas mortis angustias hanc orationem Domino fudi: O pietatis fons indeficiens et sceleribus mortalium bonitas invincibilis, pone crucem et mortem tuam inter peccata mea et iustitiam tuam. Indulge mihi, quaeso, offensam, quia ego nunc pro amore tuo omnibus, qui me offenderunt, libens offensas dimitto. Expande nunc brachia tua, amor aeterne, et peccatricem animam meam in sinum tuae vastissimae pietatis recollige, quae si in posterum vita daretur, non te amodo tantis, ut hactenus fecit, sceleribus laceraret. Et inter haec verba spiritum emittens, pietatis divinae ianuas aliquando mihi aperiendas agnovi. Audiens haec iudex attonitus stabat, et ad tam ineffabilem pietatem stupe-

factus aiebat: Tibine Deus veniam dedit? Tibine aeternum regnum spopondit? Tibi, inquam, lubrico, tibi improbo, tibi non gratia sed supplicio digno? At iuvenis: Ita fecit, inquit. Tunc iudex totus infusus lacrimis: Nunc, ait, infelix desperatio, vale. Siquidem, si Deus tam pius est, ad eius misericordiam poenitens pergo et peccatorum licet me gravissimae fasces premant, qui huic quondam scelestissimo iuveni veniam dedit, mihi quoque poenitenti veniam non negabit. Disparuit interim adolescens submersus et iudex post haec tribunalibus valedicens mundanos omnes fastus deposuit, saeculum cum suis deliciis dereliquit, et Carthusiensium ordinem poeniturus intravit. Ubi cum quadam vice cum alio monacho sermonem misceret, et cum multis lacrimis causaretur, quod saecularis iudex existens, nonnullos insontes homines favore, prece, vel pretio victus vita privaverit, in fletus vehementissimos commotus aiebat: O me miserum hominem, quo me vertam in illa die tremenda, cum ante iudicem iustum iudex ipse iniustus astabo, qui insontium cruorem scelestior ipse damnavi. At monachus, ut eum altius suspirantem atque amarius lacrimantem audivit: Quid tu, inquit, frater turbaris? Cessent nunc tuae querelae; me fundere lacrimas sine. Porro tu ut saecularis iudex corpora aliquando moritura peremisti, sed heu ego, indignus pastor animarum in saeculo existens malo meo exemplo atque improba vita animas per aeva victuras saevus parricida iugulavi. Quo sermone animaequior factus, se divinae misericordiae commendavit, et Domino in magna compunctione usque ad mortem servivit.

Exemplum 16 (fol. 494c—495b).

Te Keulen was een vrouw, welke zieke oogen had, en die door het raadplegen van allerlei geneesheeren niet alleen haar fortuin had verloren, maar ook bijna geheel haar gezichtsvermogen.

Toen wendde zij zich tot een student, die de kunst verstond om door middel van tooverbriefjes zieken te genezen. De vrouw genas werkelijk binnen korten tijd, en bewaarde derhalve het tooverbriefje met den grootsten eerbied. Toen zij later een predikant tegen dergelijke bijgeloovigheden hoorde uitvaren, ging zij naar hem toe om hare ondervinding in deze te vertellen. De predikant vroeg nu om het briefje te mogen inzien, en toen hij het opengebroken had, vroeg hij aan de vrouw of zij op genezing zou gehoopt hebben, indien er deze woorden op stonden: »De duivel rukke u de oogen uit en vulle de holten met drek". Verontwaardigd zeide de vrouw, dat zij dan niet genezen zou zijn. Welnu, zeide de predikant, lees dit briefje, die woorden staan er letterlijk op. De predikant raadde nu aan de terneergeslagen vrouw te gaan biechten, en wees er op, dat zij door duivelsbedrog genezen was.

Quod femina habens lividos oculus incantationibus nimium credula merito suae perfidiae ut facilius deciperetur sanata sit.

In Colonia, inclita civitate Germaniae, femina quaedam lividos et grossis humoribus concretos oculos habens, dum pedetentim se ad caecitatem crescente caligine venturam formidaret, nimium confisa medicorum consiliis, fere totam substantiam suam in non profutura colliria prodiga quadam et inconsulta prodigalitate distraxit. Verum cum post diversorum magistrorum varias curas nihil nisi vacuo aere marsubia infelix femina retentasset, tarde experta est medicos facilius spondere posse quam exhibere medelam. Siquidem id parvum lumen invalidae lampadis, quod accessura medicos secum tulit, impeditum et cum gravi iactura vix reportavit. Omni igitur spe recuperandi luminis perdita, audivit quemdam studentium esse, qui insignitas membranas, quibusdam divinis verbis ad colla infirmorum suspenderet, talique remedio viros feminasque ab oculorum quibusvis incommodis liberaret. Credidit femina verbis narrantium, et non tam verbis exhibendis quam erratica fide sananda, studentem illum consultura accedit. At ne frustra reliquum substantiolae suae in magistrum expenderet,

inquirit ipsa a studente, si non aliquando ars sua fefellerit. At ipse, quia eloquens erat, innumera nomina a se curatorum facili pronuntiatione retexuit, nullumque frivola sensisse suae artis remedia libera fronte fatebatur. Addidit quoque se promptissima manu capta stipendia redditurum, si in ea, quod in nullo contigisset suae artis remedia vacillarent. Tali igitur sponsione animata mulier, dato homini pretio inscriptam membranam cum omni reverentia, fide, spe, devotione sericis quibusdam restiolis implicatam tamquam divina oracula continentem, ad colla suspendit. Erat autem inscriptio talis: Daemon evellat oculos tuos et stercoribus impleat loca vacantia. Mira res. Vix paucissimi dies transierunt, et universi pravi humores ab oculis feminae fugientes, ceu tenebrosae nubeculae a facie venti impeditam eotenus innatae lampadis flammam clarissimam reliquerunt. O quis calamus scribet, aut quae vel facundissima lingua effari posset, cum quanto dehinc membranam illam mulier honore detulerit, quamque sublimem verba illa sedem in corde feminae huius acceperint, per quae inopinatum luminis sui fulgorem recepit? Caeterum ne vel hanc vel quoscumque alios tam infausto prodigio ad exhibendam fidem incantationibus daemones concitarent, ac per hoc plures alias in baratrum damnationis deiicerent, placuit altissimo Deo hoc modo nequitiae huius pudenda detegere. Erat in diebus illis, quibus haec circa mulierem hanc agebantur, praedicator quidam non minus vita quam doctrina famosus. Is cum praesente hac femina aspere satis, ut merito debuit, contra incantationes invectus esset, dixissetque eas nihil posse valere, venit ad eum mulier, postquam de ambone descendit, dicens ei: Admiror vehementer qua fronte, nihil incantationes posse, praedicare audeas, cum non multis elapsis diebus earum potentiam in mei luminis

reparatione experta sim, receperimque per eas oculorum meorum celerrimam sanitatem, quam nullae mihi potuerunt medicaminum vires reparare. Et cum his, quomodo per appensam colla membranam sanata sit, indicavit. Ad quam praedicator: Si habes, inquit, circa te membranam illam per quam te sanatam reris, peto, eam mihi praebe visendam, ut et ego videam verba illa quorum te virtute adiutam gloriaris. Tunc femina detractam e mediis uberibus chartam legendam praebuit postulanti. At cum praedicator legisset nequissimam illam inscriptionem, in risum concitatus ad mulierem ait: O mulier, magna est fides tua, quae tam profanis atque nequissimis verbis virtutem infudit, et tibi reddidit sanitatem. Addiditque: Credisne mulier, si huiusmodi verba (et materna lingua verba nefariae inscriptionis pronuntiat) essent scripta in schedula hac, per ea tibi perditi luminis aciem posse reformari? At femina prae indignatione in rugas fronte sulcata: Nequaquam, ait; quam enim virtutem habere possent verba nequissima? Tunc ille: Per sacerdotium meum, inquit, nihil aliud praeterquam dixi in hac charta descriptum reperio. Tu ergo videris, qua te malevolus ille homo virtute sanaverit. Suadeo ergo tibi, ut confessa errorem ad poenitentiae remedia festines, et illos oculos lacrimis riges, quos non tam fides quam perfidia illustravit. Ad quae verba femina in stuporem versa prae nimia indignatione et inscriptionem rupit et maledicta in auctorem congeminans, de caetero similibus rebus fidem non exhibitura poenituit. De quo sit benedictus etc. [1])

---

1) Over het gebruik van tooverbriefjes, zooals in dit en in het volgende exempel, zie o. a. Wybrands in *Studiën en Bijdragen op het gebied der historische Theologie* van Moll en De Hoop Scheffer, IV (Amst. 1880), blz. 465—475. Een veel gebruikte formule op die briefjes was: »Hier snidic enen spaen" enz. Andere voorbeelden bij Wattenbach, *Das Schriftwesen im Mittelalter* (Leipzig 1896), S. 119—120.

EXEMPLUM 17 (fol. 495b—d).

Een jongeling te Keulen had van een zijner makkers een tooverbriefje gekregen, waarmede hij alle sloten kon openen. Toen hij dit briefje eens aan een priester toonde, brak deze het open, en bevond dat er slechts deze woorden op stonden: »Johannes is een quaet scalck". De jongeling was hierover verontwaardigd, doch daar hij twijfelde of het hier duivelswerk was, beproefde hij nogmaals een slot met dit briefje te openen. Toen hem dit niet gelukte, verscheurde hij het stukje perkament en wierp het in het vuur.

Quomodo quidam iuvenis per profanissimam quamdam chartae inscriptionem obseratas clausuras aperuit.

Erat quidam sacerdos in eadem civitate Coloniensi, vir honestae vitae, famae celebris, et in his quae christiani dogmatis erant non mediocriter institutus. Is adolescentem quendam nepotem habuit laicum et sine litteris, quem tenerrime diligebat. Verum quia semper prona est ad perfidiam stolida et litterarum ignara rusticitas, praedictus iuvenis incantationibus nimis credulus, a quodam sodali suo non facili prece schedulam quandam extorsit, quae vi inscriptionis nefariae, dissilientibus obicibus atque repugnaculis dissolutis, sine clavium iuvamento seras quascumque aperire posse atque dissolvere credebatur. Cuius rei ne iuvenis frivolam haberet fiduciam, cum schedulam recepisset, seris eam cum firma fide applicuit, atque durius obseratas clausuras quoties libuit reseravit. De qua re cum vehementer secum ipse stuperet, et efficacem divinamque verborum illorum potentiam miraretur, domino suo sacerdoti rem ut erat enotuit, et eo praesente quascumque voluit, applicata charta, seras dissolvit. Adhuc ne, inquiens, incantationes nil posse fateberis, et impotentem arbitraberis horum verborum vim — sedulam sacerdoti ostentat maiestatem — quibus nec ferrata repagula, nec malleis firmata metalla

hactenus valuere resistere? Quod ut sacerdos vidit nullam vim vel firmissimam seram schedulae illius virtutem posse infringere, non tam vi verborum quam famuli sui perfidia rem geri recognovit. Quapropter petita schedula atque displicata, legit, et ita in ea patriis verbis scriptum invenit: Johannes (hoc enim erat nomen eius) is een quaet scalck. Nihil plus, nihil minus, nihil aliter. Unde licet vehementer se in risum senserit concitari, horrore tamen perfidiae virilem maturitatem in vultu retinuit, et ad iuvenem ait: Ista ne sunt sanctissima verba illa de quorum gloriaris potentia? Sunt, inquit iuvenis. Et ille: Quid si in hac charta haec verba scripta essent: »Johannes is een quaet scalck." Num ea arbitrareris serarum validam clausuram posse divellere, et ad sui obedientiam ferrum arctare? Ad quae verba, facie in rugas contracta, indignabundus ait: Nequaquam. Tum ille: In veritate, inquit, mihi crede; nihil aliud quam dixi in hac infelici membrana scriptum reperio. Tu ergo videris quibus viribus quave potentia serarum egeris obices dissilire. Pone igitur, fili, perfidiam, et execrandam artem his doctus abhorre, ne erroris tui in brevissimo tempore supplicia pendas. Ad haec iuvenis de verborum viribus incepit vacillare. Haesitabundus tamen et ambigua spe iterum membranam seris applicuit, experire volens utrumne vel adhuc, sicut hactenus fecerant, repagulorum nodos vellent disligare. Sed quia fidei, immo perfidiae temeraria vi verba caruerant, obicum iuncturis in sua statione manentibus, nihil serae ad temerariam verborum virtutem movebantur. Quod ubi iuvenis vidit, maledictam schedulam cum indignatione dilacerans, ignibus cremandas partes iniecit.

Exemplum 18 (fol. 495d—497c).

Te Lubeck heeft de verzamelaar een matrone gekend, welke drie zonen tegelijk ter wereld bracht, van welke de eene aan de olifantsziekte stierf, de andere verdronk, en de derde

eveneens een treurig uiteinde had, zooals volgen zal. Deze derde zoon leidde een zeer schandelijk leven en ging eindelijk samenwonen met een publieke vrouw. Toen hij met deze alles verbrast had, dreigde hij zijn moeder — de vader leefde niet meer — herhaalde malen geld af. Daar echter de jongeling steeds doof bleef voor de vermaningen van zijn moeder, besloot zij eindelijk hem geen geld meer te geven. Nu werd de arme vrouw door haar zoon meermalen ergerlijk mishandeld, en hij dreigde zelfs, dat hij haar den hals zou afsnijden. Nogmaals werd zij dus gedwongen om geld te geven, en steeds bleef zij tegenover eenieder zwijgen, wat er tusschen haar en haar zoon voorviel. Op zekeren dag werd dit echter bekend, en daar vrienden en kennissen den zoon met den dood bedreigden, indien hij nog iets tegen zijn moeder durfde ondernemen, ging deze met zijn bijzit een publiek huis bewonen, waar hij spoedig in bittere ellende en ziekte verviel. De ontaarde jongeling besloot nu een einde aan zijn leven te maken, en terwijl hij zijn bijzit om een boodschap wegzond, doorstak hij zich met een mes en draaide dat zelf, in zijn wanhoop, in zijn borst rond. Op het geroep van de bijzit, die kort daarna thuis kwam, schoten de buren toe, de moeder werd gehaald, en deze verweet met hartroerende woorden aan de bijzit, dat zij het ongeluk was geweest van haar zoon. De vrienden der moeder kregen van den magistraat voor veel geld gedaan, dat het lijk niet op het gewone kerkhof der zelfmoordenaars begraven behoefde te worden, doch op een stuk grond dat men ziet, als men van de paardenmarkt afkomt. Den dag na de begrafenis, was het graf geheel ingezakt, zoodat sommigen daaruit besloten, dat de duivel het lichaam had weggehaald. Of dit laatste waar is durft de verzamelaar niet verzekeren, maar zeker is het — hij heeft het graf zelf gezien — dat het zoo was ingezakt, dat men niet zou zeggen, dat daar den vorigen dag iemand begraven was.

Quod iuvenis quidam ob irreverentiam parentibus exhibitam et illicitum amorem feminarum in reprobam mortem pervenit.

In imperiali atque mercibus plena civitate Lubicensi quaedam venerabilis matrona atque consulis uxor erat, quae uno partu tres filios fudit, quorum unus elephantino morbo percussus est, alter submersus est, tertius vero, de quo nobis est sermo, propria manu peremptus est. Sed quo ordine, quove

modo, quo item merito hoc factum sit, ego, quia ipsum similiter et germanos suos et omnem parentelam optime novi, brevius atque succinctius quo potero intimabo, ut huius exemplo iuvenes florentis iuventae aetate conspicui, et facile in quamcumque partem flexiles, discant et parentibus debitam venerationem impendere, et suae lasciviae indomitam concupiscentiam refraenare. Discant item et iterum discant feminarum devitare consortia, cum nec rubeus in sanguine bellicus ensis tot milites straverit, quot pudibundos iuvenes puellarum consortia prostituere. Haec sanctissimum David polluit, haec sapientiae vastum sacrarium Salomonem infatuavit, haec robustissimos Samsonis lacertos vicit, ut evidens daretur argumentum posteris, nullam sanctitatem, nullam sapientiam, nullum robur sive potentiam inter feminarum consortia indemnes remanere. O utinam nunc mihi concederetur in tam sublimis altitudinis montem conscendere, ubi omnem adolescentum virgineam multitudinem me audire contingeret! Quam altis vocibus proclamarem: O vos omnes adolescentes, qui transitis per viam, attendite et timete, ne haec feminei decoris profundissima vorago vos sorbeat! Quis scit, si vel unum ex illis hoc valido clamore cautum efficerem, ne in tam vastam, quam iste, de quo dicturus sum, perditionis Charibdim laberetur. Sed ne ante historiam diffluamus, nunc res est inchoanda. Erat iste tertius iuvenis, de quo supra narrationem incepimus, elegans forma, decorus facie, ingenio acer, veste pretiosus, dives rebus, sed amore feminarum nimis effusus. Unde post stupra virginum, post multos abusus scortantium meretricum, tandem impegit in unam earum, qua forma vincere dicebatur omnem pulchritudinem Lubicensium puellarum. Et haec tam forti amoris vinculo ligatum miserum in sua duxit castra captivum, ut nec perditio familiarium rerum, nec

refractae libidine vires membrorum, nec timor Dei, nec gehennae terror, nec honestas publica, nec amicorum correptio privata eum ab infausto meretricis concubitu valuerint separare. Qua ex re factum est, ut omnibus consumptis atque cum meretrice ista distractis, rebus necessariis inciperet indigere. Quod ubi vidit mater, nam pater defunctus erat quando ista agebantur, filium videlicet suum indignam natalibus incurrisse pauperiem, commotis super eo visceribus caritatis, quia pia erat, semel, bis, ter, iterum atque iterum non modicam pecuniarum summam indigenti donavit, monuitque cum lacrimis, ut memor Dei sui, generis item et honoris, verum etiam salutis suae, meretricem desereret, atque de caetero lasciviae suae impetus virili animo cohiberet. Sed heu, fulsere caeco lumina, surdo cecinit philomena. Non enim potuit calibeas illas amoris habenas disrumpere, quibus tenebatur feminae alligatus, et dura dominatione captivus. Tandem cum videret mater, quicquid filio tribueret, in usus cedere meretricis, et nihilominus dulcis pignoris sui animum nec aere, nec prece posse revocari, cor obduravit, clausit manus, nihil tribuit paupertate gravato. Satius enim duxit filium unum et solum egere, quam ipsa simul cum filio indigeret. Videns igitur adolescens cum facie simul et animam matris circa se esse mutatum, nec agi res cum eo ut heri et nudiustertius, egestate et meretrice malis consulibus usus, non semel aut bis, sed pluries et multis vicibus nudato ense in matrem irruit, — horreo dicere — sub pedibus stravit. Minabatur item se colla scissurum, nisi ocius data pecunia durissimae suae necessitati succurreret. Mater vero sub filii velut sub acerbi hostis gladio intremuit, adstrictaque tam insperato periculo, invita licet, quicquid tamen exigebatur donavit. Nulli tamen parricidae sobolis suae audaciam atque crudelitatem audebat indicare, verita ne forte, si

primores civitatis, quorum in iudicandis criminosis rigida aequitas orbi nostro patet, rem ut facta erat perciperent, etiam in suum filium, gravissimae improbitatis reum, severam vellent sententiam fulminare. Tacuit ergo et silentio, quam arctissime potuit, quae circa eam per filium agebantur celavit; sed repente, nescio quo proditore, tanti facinoris fama per omnium nares ferebatur. Quocirca convenerunt amici, ut communicato invicem consilio, iuveni sub interminatione vitae suae, ne matrem suam de caetero ense terreret, praeceperunt. At ipse coërcitus atque confusus rigoroso mandato, statim exiit domum matris, et in confusionem totius generis sui cum ipsa meretrice in publico lupanari deinceps habitare delegit. Ubi post consumptas sericas vestes, post famem, post sitim, post indigentias multas, moestus et desolatus, gravissimas primum febres, dehinc desperationem acerbam incurrit. Quibus per dierum vices crescentibus, cum molem miseriae suae diutius ferre non posset, morte exosis rebus terminum imponendum aestimavit. Verum ne quis huiusmodi tragoediae exitialem effectum impediret, excogitata causa, feminam se amplius vivum non visuram quopiam destinavit. Qua egressa, cum solus et absque arbitris miser domi remansisset, e coquina cultro sumpto, processit in hortum, et in omne latus vagum lumen circumferens, cum nullum videret se prohibere potentem, dissutis vestibus, pallido (*pallidum?*) morbo pectus nudavit; et tento ad ligneam horti maceriam fine manubrii, ne scilicet vi ruinae cederet, tanto impetu se in cultelli exasperatam atque obviam aciem egit, ut firmissimo pectoris osse transfosso, ferrum, universis pertransitis, etiam dorsi spinam, quae e regione erat, violaret. Tali igitur vulnere saucius corruit in terram et profluentem sanguinem cernens, vehementiori coepit furia agitari,

quod in tanto cruoris profluvio atque inter tam acerbas angustias exosum sibi spiritum non valeret exturbare. Pavenda res. Videres eum fixum adhuc in pectore cultrum, quantum ex certis signis in funere patuit, violenter in gyrum agitare, lacerare viscera et scelestem animum in manus daemonum non tam emittere quam fugare. Rediit his patratis domum infelix femina, et cum in horto videret dulcem amasium suum in mortem propriis manibus corruisse, intremuit, palluit et in terram decidit. Tandem resumpto spiritu, cum ad se esset reversa, importunis clamoribus totam viciniam convocavit, et omnibus per ostia irruentibus infusa lacrimis rem, ut erat gesta, enarravit. Et sic per totam civitatem de morte iuvenis flebilis fama ferebatur. O quam vehemens angustia cor illud maternum comprehendit, fodit, laceravit in ea hora, qua sibi a narrantibus dicebatur: Veni, mulier, vide filium tuum. Iacet enim in horto prostibuli et spiritus eius non est in eo. Ipse se ferro fodit, ipse suum sanguinem fudit, ipse nunc in te exhibitae crudelitatis supplicia pendit. Cerneres procul dubio ad tantae tragoediae nuntium matrem quasi leaenam raptis catulis irrugire, pallescere ora, totum corpus intremere, ad locum facinoris non tam modeste ire, quam insolenter currere. Quo cum venisset et vidisset inter choruscos rosarum flores et albescentia lilia cruore rubicundum, sed morte pallidum dulce pignus, tantae miseriae onus non ferens repente in terram corruit, et quasi una cum filio moritura expalluit. Flebant omnes qui istis intererant, sed ipsa pro nimia mentis angustia flere non potuit. Tandem tamen paululum resumpto spiritu lacrimari uberrime coepit, et madidis oculis in meretricem reflexis: O mulier, inquit, quid fecisti? Maledicta sit pulchritudo tua, quae si generosae prolis meae antea animum non fodisset, hodie horribile

ferrum illud eius pectus non intravisset. Vae igitur tibi, quae huius miseriae causam tribuisti. His igitur similibusque verbis adstantem populum in fletum concitavit. Postera igitur die convenerunt amici et multa summa obtento á iudicibus, ut miserum funus sepeliri potuisset, (nam secundum leges flammis dari debuerat), in profanum coemeterium, quod a parte aquilonari Cathedralis Ecclesiae situm est, sub tilia, quae venientibus per forum equorum videtur, infelicem glebam illam terrae tribuerunt. Ubi cum per unam et solam noctem sepultus iacuisset, tantum in crastinum tumuli terra videbatur concidisse, ut ex hoc nonnulli coniicerent daemones, qui animam tulerant, etiam corpus abstulisse. Sed quia hoc probatum non habeo, temerarie non affirmo, licet ipse viderim sepulchri congestam arenam, quae tempore humationis reliquae terrae eminentior relinquebatur, in crastinum usque adeo decidisse, ut vix, si quis ibi sepultus esset, posset agnosci. Iuvenis igitur iste talem accepit excessum, ut evidens daretur exemplum posteris, quam severo iudicio sese subiiciant, qui et parentes inhonorant, et feminarum amoribus inconsulti fraena relaxant.

Exemplum 19 (fol. 497c—d).

Een zekere drossaard, die noch God, noch menschen vreesde, lag op zijn sterfbed. Toen de ontboden geneesheer — een kennis van den verhaler — hem aanried zijn zonden te biechten, wees hij dit met minachting af, en na eenige dagen stierf hij een onboetvaardigen dood, terwijl tot grooten schrik der omstanders het geheele huis schudde. Terzelfder tijd keerden eenige herders van het veld naar huis terug en hoorden een verschrikkelijk geraas, terwijl geheimzinnige stemmen hun toeriepen: Onze heer is gestorven. Toen begrepen de herders, dat het geraas door duivelen veroorzaakt was, en tot op den huidigen dag vertellen zij, dat de ziel van den drossaard naar de hel gevoerd is.

Quod drossatus quidam nolens confiteri a daemonibus ad inferna raptatur.

Erat quidam drossatus, pauperum oppressor, nec Deum nec hominem expavescens. Is ultima infirmitate percussus medicum mihi non incognitum advocavit, ut remedia salutis corporeae impenderet infirmanti. At medicus, quia vir prudens erat et canonum statuta non ignoraret, suasit aegrotanti, ut priusquam medicinam corpori exhiberet, medicum animae, confessorem scilicet, requireret, ut, si peccata morbo causam accersissent, ipsis praevia confessione depositis, adversa valetudo avolaret. Ad quae monita drossatus frontem in rugas complicuit, et indignabundus ad medicum dixit: Medicum te, non confessorem vel praedicatorem advenire optavi. Praebe igitur auxilium corpori, animae auxilium suo tempore ipse reperiam. Fecit medicus ut petebatur, remedium corpori quod potuit adhibebat, et abiit. Terrenda res. Intercurrentibus paucissimis diebus, drossatus praedictus ad mortem disponitur, invaluit languor, ad agoniam pervenitur. Assistunt amici, servi atque tota familia lectum morituri stupidi circumstabant. Quibus ita agentibus tremulum castrum quaquaversum concutitur, arma caeteraque vasa in parietibus circumcirca pendentia quasi casura quatiuntur. Inter haec pastores cum per totam diem circa gregem suum solitas excubias complevissent, et vesperi ea hora, qua drossatus in agonia non tam certavit, quam victus occubuit, castro more solito refecturi proximassent, strepitum quemdam et terribilem armorum audiere fragorem, ita ut totum ipsum castrum hostium catervis plenum aestimarent. Territi igitur et animo vehementer consternati, longius stabant, nec domum tam terribili fragore plenam introire praesumebant. Cumque in loco per aliquam moram trepidi perstitissent, venerunt qui dicerent: Quid hic

statis attoniti, nec consueta hora castrum ascendistis, praesertim cum dominus noster in hac hora spiritum pariter et vitam amiserit. Audientes pastores drossatum defunctum fore, et infelicem spiritum efflavisse, statim intellexerunt fragorem illum, quem paulo ante audierant, non tam hominum fuisse quam daemonum. Unde usque in hodiernum diem dicunt, maledictam illam animam a daemonibus ad inferna translatam. Satius igitur fuisset poenituisse ac confessionis remedia sanum quaesivisse, quam a tam horrendis comitibus ad aeterna suppliciorum loca fuisse deductum.

Exemplum 20 (fol. 497d—498d).

In een stad in het land van Pamiers heerschten allerlei ondeugden en daarbij een ongekende hardvochtigheid jegens de armen en ongelukkigen. Op zekeren dag verscheen een engel, gekleed in een versleten omhulsel als dat der armen, en ging van deur tot deur om een aalmoes. Overal werd hij afgewezen. Alleen de proconsul der stad nam hem liefderijk op en gaf hem alles wat hij noodig had. Alsdan voorspelde hem de engel, dat de stad binnenkort door brand zou verwoest worden. Toen de inwoners den volgenden dag deze voorspelling van den proconsul vernamen, spotten zij daarmede. Doch spoedig daarna brak er een zoo geweldig onweder los, dat de geheele stad verwoest werd, behalve een klooster en het huis van den proconsul. Slechts weinige inwoners konden het leven redden.

Quomodo civitas quaedam famosissima, eo quod in ea refriguerint officia caritatis, coelesti igne conflagrata sit.

In territorio Pamerasensi insigne quoddam oppidum erat, ubi licet luxuria, ebrietas, usura, falsitas, ac nonnulla alia vitiorum genera virulentis imperiis civium pectora subdidissent, crudelitas tamen et immisericordia in pauperes atque peregrinos usque adeo omnium animos possidebat, ut eis prae famis angustia, aut aegrotandum ibi esset, aut celerius moenibus decedendum. Nulli, vel

admodum paucissimis, dabatur eleemosyna; raro clementia aut misericordia cuiquam impendebatur; peregrinis hospitia clausa erant, quae tamen nonnunquam lenonibus patuerunt. Quid moror verbis. In tantum execrati sunt laceram mendicantium togam, ut terribilem dente lupam mallent, quam hanc videre prae foribus. In malum prodiga, ad bonum parca, non minus ad pietatem quam ad divinum timorem nescio lapidea verius an calibea dicam. Verum quia hoc experta habet omnis aetas, Deum nullis minus quam immitibus misereri, docendum iustissime reor, nec in istis hanc severi Iudicis censuram fefellisse, ut quarumcumque civitatum cives, consules atque proconsules, viri simul et feminae haec legere audireve contigerit, discant lasciviae minus et misericordiae magis operam dare, cum haec sola sit per quam et robore regna et civitatum moenia rerum affluentia coalescant. Cum igitur praedicti oppidi infelix populus congestis crudelitatis augmentis fieret in dies ad pietatem rigidior, ad peccata proclivior, et ad divinum timorem audaci perversitate insensibilior, compulsus est fortissimus atque clementissimus Deus, impietatis malae firmam arcem gravi censura subvertere. Nec hoc fecit ad clementiam prona Divinitas, nisi providenti exemplo probavisset, habitantium civitatem inclementiam usque in ipsum perditionis momentum obstinata malitia duravisse. Venit igitur angelus Domini vesperi exitiale excidium praecedente in specie pauperis peregrini, qui alba, ni fallor, sed vili toga circumdatus, tam exesam, pallidam atque miserandam praebuit perituris effigiem, ut etiamsi ferrata pectora habuissent, merito ea conspecta ad clementiam impendendam mollescerent. Sed heu, durior ferro eorum crudelitas non potuit emolliri. Unde ab omnium ostiis cum summa execratione atque indignatione repulsus, ad proconsulis tandem ostium venit. A quo cum

sicut a caeteris hospitium et modicam coenam pro Christi nomine sibi tribui postulasset, benigne atque caritative amplexus est, et in domum cum debita veneratione receptus. Nam is vir totus clemens erat, et in recipiendis peregrinis promptissimus. Cum igitur post parvam temporis moram angelus et procousul amica invicem collocutione pariter resedissent, et hospes ex verbis peregrini ardore intimae caritatis coepisset magis magisque flammescere, ductum in partem virum angelus Domini docet peccata lacrimis tergere, servare praecepta, miseris opem pietatis impendere, Deum timere, atque sic instructo civitatem celerius igne perituram insinuat. Ad quam insinuationem, cum vir concussis valido timore membris coepisset etiam de suae domus salute ambigere: Ne paveas, Domini nuntius inquit, tua domus inter flammeos globos libera stabit; hospitio caritatis non nocebit incendium. Nam sceleri debetur, non caritati supplicium. Et his dictis, angelus Domini ex oculis se videntis viri disparuit. Postera igitur die it rumor iste per populos, proconsulem videlicet de civitatis conflagratione oraculum recepisse. Et cum merito cives cum Ninivitis debuissent ob terribilem denuntiationem ad poenitentiae remedia firmissima refugisse, audacia, perversitate, et obstinata malitia pravis consulibus freti, venerabilem virum irridere maluerunt, quod gyrovago nimium credulus extitisset, quam lacrimis irati Iudicis animum mitigare. Unde necesse erat et e coelo demissum vatem verum existere, et prodigo perditionis effectu reverendum virum calumnia liberum remanere. Fremat mundus ad tantum prodigium. Videres subito mugire tonitrua, quati terram ventorum impulsibus, et repagula orbis invisis tempestatibus perturbari. Tandem tanta vis fulgurum in hanc civitatem e coelo diffusa est, ut nedum instar luminosi lampadis ignium

globi terribile praebuerint lumen videntibus, sed insuper etiam edax incendium tanto impetu in quascumque cremabiles res violentiae suae arma vibraverit, ut ecclesiis, turribus, domibus omnibusque vastatis, etiam nescias flammis cedere petras violaret. Unde nec in ipsis sub terra petrisque sitis penoribus res tutae erant, sed omnia perditioni patebant. Sola proconsulis domus cum quodam monasterio inibi constituto inter furentis incendii flammas integra atque inviolata permansit. Homines autem qui in civitate erant, quidam vero cum suis rebus exusti sunt, quidam autem omnibus relictis nudi de incendio egressi sunt, nihil praeter animas salvare cupientes. O quam felicius sua cum pauperibus divisissent, quam tanto prodigio res, domus et omnia perdidissent.

Exemplum 21 (fol. 498d—499d).

In Greifswald leefde een rijk man, die het beheer had over de goederen van een zeker klooster, doch een aanzienlijk gedeelte daarvan tot zijn eigen voordeel had aangewend. Op zijn sterfbed vermaande hij zijn zoon, dat deze het gestolene zou teruggeven, doch de zoon gaf daaraan geen gehoor. Hoe ellendig het uiteinde van den vader was blijkt uit het volgende. Een molenaar die dicht bij het kerkhof woonde, zag op zekeren nacht, hoe een ruiter van verschrikkelijke gedaante met twee zwarte vuurspuwende paarden naar het graf van den vader reed en hem gebood mede te gaan. Tevergeefs trachtte de ongelukkige zich nog vast te houden aan een paal. De ruiter rukte hem daarvan los, plaatste hem op het tweede paard en voer met hem ter helle. Als ik mij niet vergis, zegt de verzamelaar er bij, namen de paarden sprongen van 15 ellen. De waarheid van dit verhaal blijkt wel daaruit, dat men later op het kerkhof de sporen van menschen en paarden kon waarnemen, terwijl het graf geheel omgewoeld en de paal gedeeltelijk verbrand was.

Quod dispensator res monasterii iniuste possidens a daemonibus horrendo quodam modo ad inferna in equo devehitur.

Vir quidam in civitate Gripeswoldensi, quae, ni fallor, in partibus Saxoniae sita est, dives erat

rebus sed, ut res probabunt, fide pauperrimus. Is cum in eadem civitate monasterii cuiusdam virorum nescio an monialium constitutus esset in rebus temporalibus dispensator, monasterii res, quantum sine nota potuit, in suos usus distraxit, et ad suae avaritiae pascendas faces insatiabiles disrupta fidelitate congessit. Quod cum diutius peregisset lecto moriturus decubuit. Verum quia nonnunquam calibea pectora imminente morte timore franguntur, et conscientiarum tenebrosissimae latebrae diu celatas foeditates eructuant, vir iste iniustarum rerum mole perterritus, filium suum, quem, ni fallor, unicum habuit, secretius advocatum ad se sic affatur: Ecce, fili, moriturus sum et iudici Domino Deo, quem nullum latet secretum, praesentandus. Ut igitur non meae modo sed etiam tuae saluti provideam, indico tibi me monasterii, quod nosti, nonnullas res iniuste hactenus possedisse, quas nisi reddideris, te pariter et me perdita salute damnabis. Redde igitur quod tuum non est, ne id quod tuum esse potest, si iustus fueris, regnum amittas. Nam ego id libenter efficerem, sed nunc ingravescente morbo facere prohibeor. Moritur post haec pater et in coemeterio praefati monasterii sepulturae locum accepit. Sed quia durum est semel iniuste parta relinquere retinere potentem, filius patris admonitione contempta, quod pater iniuste congessit, iniustius ipse retinuit. O res nimis horrenda et merito pavenda universis patribus, qui ut suis filiis rerum terrenarum copiam relinquant, usura, furto, rapina atque multis similibus aequitatis iura disrumpunt, vendunt animas vilissimo pretio, et se suasque proles, quibus vitam aeternam providere debuerant, in perennes flammas saevi parricidae detorquent. Caeterum, ut incepta prosequamur, erat non longe a coemeterio illo in quo praedictus vir sepultus iacebat molendinum quoddam,

per cuius fenestras, cum is, qui molendino praeerat, vagos oculos circumferret, vidit equitem quendam terribilem vultu, habitu nigrum, nigro equo subvectum, ducentem quoque ad latus suum alium quendam equum non minus suo terribilem. Porro uterque per vices igneas quasdam flammas per nares oraque diffuderat, ut fornacem potius quam bestias aestimares. Terretur primum inviso prodigio haec intuens homo, sed demum, cum equitem illum rapido cursu versus coemeterium agi conspiceret, et loco cui inerat proximasset, quisnam esset et quo pergeret inquisivit. Tacuit eques ad primam quaestionem, sed cum ille secundo, tertio, iterum atque iterum quonam pergeret continuatis vocibus clamitaret, in virum terribile lumen eques intorquens: Quid me fatuis, inquit, quaestionibus lacessis? Tace, ne te interrogasse quandoque poeniteat. Et post haec, vidente viro, ad coemeterium praefatum processit, ubi, cum ante introitum unum scilicet vacuum sessore equum reliquisset, cum reliquo cui insidebat ad sepulchrum praedicti divitis praecipiti gressu ferebatur. Quo cum venisset, tanto vocis fragore sepulto, ut foras prodeat, imperavit, ut velut vehementissimo quodam tonitruo coelum terraque pendula statione contremeret. Stupenda res! Statim hac voce completa, removetur sepulto superpositus lapis, humus iniecta fosse reiicitur, pervium iter patuit prodituro. At cum egressus, qui sepultus fuerat, vidisset equitem illum, ceu ovis trepida viso leone intremuit, et circumplexus palum qui illic constiterat, ne abduceretur, miseris precibus postulavit. Tum immitis eques contempta spretaque prece vi avulsum palo eiulantem atque renitentem secum ire coegit. Verum, ut omnibus manifestum fieret, quam gravibus iniuste acquisitarum rerum sarcinis miser ille onustus incederet, quamque ponderosa damnandorum hominum futura sint corpora, factum est, ut ubicumque

per coemeterium iens pedem posuerit, fere usque ad genua per duras arenas demitteret infelix gleba vestigia. Cum igitur tam taedioso itinere ad exspectantem prae coemeterio equum pervenissent, proiecissetque eques hanc miseram praedam, dispensatorem loquor, indignanter in equum, tanto impetu versus tartareas domos bestias egit, ut tribus remotissimis saltibus primum in terram datis — nam si me non fallit memoria, quindecim cubitis a sese distabant — reliquum iter libratae per aëra terribiles bestiae aquilarum more volantium consummarunt. At ne res ista frivolam de se audientibus fidem exhiberet, divina dispensatione factum est, ut palus ambustus viri complexibus, proiecta tumulo eminus petra, viri bestiarumque pressa vestigia, necnon et vacua cadavere hians fossa, narratae rei usque in praesentem diem irrefragabiles testes existant. Caeterum vir ille, qui haec viderat, tam horrendi prodigii molem non ferens, post novem dierum acerbam satis infirmitatem defunctus est, et nescio quo divino iudicio huic vitae subtractus. Videant ergo quicumque dispensatores, ne res suae fidelitati commissas iniuste aut congregent, aut iniuste congregatas possideant.

Exemplum 22 (499d—500c).

Een woekeraar hoorde eens een beroemd predikant preken, dat zij die onrechtvaardig bezit hadden, verloren zouden gaan. Kort daarop werd de woekeraar ziek. Hij ontbood den predikant en overlegde met dezen, dat vier eerlijke mannen op zich zouden nemen, het onrechtvaardig verkregen goed aan de eigenaars terug te geven. Den volgenden nacht zag de predikant in den slaap, dat een jonge duivel zich bij een ouden beklaagde, dat zijn prooi hem ontsnapt was. Maar de oude duivel, die meer ondervinding had, zeide: Verheug u liever, dwaas, want gij hebt wel één ziel verloren, maar gij zult er waarschijnlijk vier andere voor terug ontvangen. De predikant verhaalde daarna datgene wat hij gezien en gehoord had aan de vier executeurs, en vertelde het ook meermalen op den preekstoel, ter leering van allen die dergelijke zaken op zich nemen.

Quomodo daemon daemonem visus est irridere, eo quod perditionem unius animae fleverit, cum magis debuisset de quatuor animarum perditione gaudere.

Cum quodam tempore in ambone quidam solemnis praedicator capta occasione vehementer satis dureque contra usurariorum malitiam inveheretur, nescio qua miseratione divina factum sit, ut quidam illius officii colluvione foedatus casu — nam nunquam sermones visitare consueverat — ecclesiam pertransiret. Is cum inter eundum audisset, salvari non posse res usura partas retinere volentem, nihil diutius moratus ibi abiit et in huiusmodi re male sibi conscius vehementer ingemuit, et post paucos dies gravissimam infirmitatem incurrit. Cum igitur lecto decumberet et mortis imperia vitalia fatigarent, misso nuntio praefatum praedicatorem advocavit. Cui postquam cum multis lacrimis vulnera animae suae confitens detexisset, indicassetque, post multa fere omnia bona sua, quae exuberantissima erant, usurae praesidio acquisita esse, atque ob id se timere, nisi sibi citissime daretur salubre consilium, aeternae vitae gaudia perditurum, praedicator sciens in rebus arduis nihil praecipitanter agendum, coepit animo plura reversare atque confitenti viro responsum differre. Quod ubi infirmus vidit: Quid trepidas, inquit; tuum est praecipere, meum obtemperare. Quapropter libere, quidquid pro salute mea faciendum reris, iube. Parebo etiam quantumcumque grave videatur, quod iusseris. Tum praedicator: Non video, inquit, tibi fili viam salutis, nisi quatuor fidelissimis viris quorum tibi probitas cognita est, ad hoc electis, illis quos usuris et foenore spoliasti, res suas restituas, teque infirmum atque invalidum et omnibus rebus spoliatum velut pauperem et mendicum in publicum hospitale ferri praecipias et ibi usque ad

mortem, quia aliud iter acquirendorum sumptuum tibi infirmo non patet, de eleemosynis vivas. Favet aegrotus salubri consilio et protinus advocatis quatuor quos fidissimos putabat ex amicis suis, substantiam suam totam eis distribuendam a quibus usurarie recepit commendavit, et se ad publicum hospitale recipi cum debita instantia postulavit, firmiter statuens in animo suo, quod, si sanitas concederetur victuro, nunquam se contra aequitatem talia tantaque ausurum. Postera namque nocte vidit praedictus praedicator, confessor suus, daemonem quemdam in iuvenili forma amarius flentem et altis vocibus eiulantem. Alterum quoque daemonem vidit in forma senili, multis canis respersum habentem caput, et hunc insolentibus cachinnis prioris daemonis angustias irridentem. De quo, cum vehementer secum ipse stuperet, audit seniorem daemonem iuniori dicentem: Cur, fatue, ploras? Respondit iunior: Quomodo, inquit, non merito plorem, cum hunc scelestem hominem, quem tam multis annis sub mea tenui dominatione captivum, nunc cum in tormenta raperem, me videam amisisse? Quid dicam, cum ad eum rediero, qui me ad huius hominis damnationem procurandam emisit. Nunc video, inquit senior daemon, quod maior in senibus quam iuvenibus sit sita scientia. Falleris, miser. Non enim plorandum, sed laetandum est tibi, quippe qui non damna sed lucra recipies. Quapropter cessent gemitus, insulsas cohibe, stulte, querelas, et executoribus illis, qui substantiam viri dispertiendam receperunt retia texe, et felici commutatione pro hoc uno homine hos quatuor in tuam videbis potestatem commeasse. Tunc videlicet, cum illam pecuniam, quam reddendam suis possessoribus susceperunt, vel in parte vel in toto, ut frequenter huiusmodi officii homines facere soliti sunt, iniustius sibi servaverint. Et tunc, cum gratia

ad tuum principem, qui te destinavit, remeabis, cum pro una anima quatuor animas in abyssum suae damnationis refuderis. Daemonibus inter se ista loquentibus, praedicator, qui haec in visione perceperat, ad seipsum reversus est, et nedum illis quatuor viris, qui hominis poenitentis substantiam dispertiendam receperant visa auditaque narravit, sed etiam in publicis pariter et privatis sermonibus ad terrorem cautelamque eorum, qui testamenta decedentium dispensanda susceperunt, repetitis vicibus praedicavit. Aegrotus autem propter veram poenitentiam coeleste regnum accepit, sed quam iuste vel iniuste executores negotia sibi commissa peregerint, quove ex hac vita decedentes devenerint Deus novit, ego non novi. Hoc unum tamen scio, Deum daemones compulisse, ut talia invicem loquerentur, quatenus praedicator devotus pariter et facundus haberet, unde testamentorum executores instrueret. Videant igitur quicumque morientium executores, ne per alienam substantiam propriam velint animam condemnare, et pro vilissimo pretio vitam vendere sempiternam.

Exemplum 23 (fol. 500c—501a).

Een jongeling was in een congregatie der Broeders van het gemeene leven getreden. Toen zijn vader dit hoorde, trachtte hij hem met bidden en smeeken te bewegen, om naar de wereld terug te keeren. Ofschoon de medebroeders van den jongeling hem trachtten terug te houden, bezweek hij eindelijk voor de smeekingen van zijn vader en keerde naar huis terug. Gods straf liet zich echter niet wachten, want binnen één maand stierven beiden een plotselingen dood.

Quod filius amore et persuasione patris apostatans una cum patre repentina morte percussus est.

Erat quidam adolescens qui parentibus, cognatis, patria, domo, rebus relictis congregationem quam-

dam devotorum fratrum de communi vita ingressus, coepit Domino in humilitatis spiritu devotius deservire. Verum cum pater cuius, ni fallor, unicus erat rescivisset, amabile videlicet pignus suum in aliena patria detineri, perturbatus doluit vehementer, et graviter tulit exosam absentiam amatae prolis, unde nec amore vitae perennis, nec terrore pavendi iudicii, nec aeterni supplicii timore potuit prohiberi, ne filium suum ab incepto salutis itinere revocaret. Frendens igitur et ira flagrans secum deferens pectus, quasi ursa raptis catulis per viam saeviebat. Pervenitur tandem ad filium, exitum suadet, non auditur. Multa permittit, spernitur. Minatur, deridetur. Effundit interim lacrimas delirus amor. Et heu, per viriles patris barbas effeminatis guttis stillantibus, militis Christi coepere vires mollescere, infringi robur, propositum vacillare. Quod ubi viderunt devoti illi fratres, commilitones scilicet iuvenis, admonito primum patre, ut indecoras sibi lacrimas cohiberet, detracto paululum a patris latere iuvenem, persuaserunt: Age nunc fortiter, o ingenue tyro, et noli quaesumus terga praebere telis hostilibus. Ecce fremit contra te malignus hostis et per pietatis arces moenia tuae salutis oppugnat. Quapropter sta, vince, vide ne cesseris. Virilibus nunc age bella lacertis. Nam texitur in coelestibus pulchrum diadema victori. At contra, si ad patris nefariam suasionem Christi Iesu crucem proieceris, atque versa cervice flagrantem Sodomam elegeris revidere, vide, ne desertum per te Christum contra te provoces. Vide, ne patri redditus te patremque tuum Christo surripias; vide ne apostatis debitam severi iudicis censuram incurras. Solet enim Deus duriori apostatas virga ferire, et post semel violatam amicitiam molestior hostis existere. Sed, o instabilem exitum rerum mortalium! Iactarunt in ventum fratres verba salubria; iuvenis patrem ad

saeculum sequitur moriturus. Ubi, cum longos suavesque dies sese habituros insimul putavissent, saeviens Deus in ultionem perfidiae, primo et proximo mense nondum pertransito, repentina morte utrosque percussos ad iudicium venire citavit. In quo, quam severum in invicem parricidae recepere censorem, quam strenuum iudicem, quam acerbum hostem, qui criminis molem intelligit, non poterit ignorare. Peto ergo quoscumque patres, ne filios suos a militia Christi velint retrahere, ne ipsos cum filiis ad similem ruinam contingat devenire.

Exemplum 24 (fol. 501a—b).

Een vrouw had eene zonde op haar geweten, welke zij niet durfde biechten en daarom reeds jaren lang verzwegen had. Daar zij echter steeds wroeging gevoelde, wierp zij zich in tranen badende voor een altaar en smeekte God, dat hij haar de zonde zonder biecht zou vergeven. Terzelfdertijd bemerkte een priester die in de kerk aanwezig was, hoe een duivel zich zeer verheugd toonde. De priester gebood hem de reden van zijn blijdschap te vertellen, en toen hij vernomen had, dat de duivel zich verheugde over de vruchtelooze pogingen van de vrouw, om vergiffenis van haar zonde te verkrijgen, maande hij haar aan bij hem een goede biecht te spreken. De vrouw voldeed hieraan en de duivel verdween plotseling, terwijl hij een afschuwelijken stank achterliet.

Quod femina pro peccatis lacrimans nec tamen volens confiteri, a daemone irridetur.

Erat quaedam femina, quae postquam omnia peccata sua in confessione detexisset, unum solum peccatum in corde retinuit, quod prae mala verecundia non audebat revelare. Conscientia tamen propria lacerata usque adeo gravabatur, ut iens ad ecclesiam ante quoddam altare se totam lacrimis infusam prosterneret, Dominum postulans, ut sibi illud peccatum, quod nulli hominum auderet aperire, absque confessionis remedio remittere dignaretur. Qua in suspiriis perdurante et fletibus, vidit sacerdos, qui tunc in ecclesia aderat, daemonem quemdam

supra hanc feminam huc atque illuc volitare, et prae immoderata laetitia non potuisse cohibere cachinnos. Unde daemonem per nomen Iesu Christi coniurans: Cur, inquit, maligne, in tantum exultas, et cum tanta insolentia laxas fraena laetitiae? Dic, quod vides, quod te tantum exhilarat. Respondit daemon: Quomodo non merito riderem videns, quod haec mulier plorans ac eiulans currit ad inferos. Existimat fatua fletibus peccatorum sordes non confessas diluere. Ad impossibilia sudat irrisione, non remissione dignissima. Sacerdos igitur haec audiens ad feminam transit, visa pandit, ad confessionem integram pavidam cohortatur, et valuit. Nam femina statim pudoris sui victrix effecta, peccatum quod eotenus male celavit humiliter et cum lacrimis est confessa. Quod cernens daemon cum clamore valido, et tetro in ecclesia foetore dimisso, amplius non visendus disparuit.

Exemplum 25 (fol. 501b—d).

Een overheidspersoon wiens naam door den verzamelaar wordt verzwegen, omdat anders »niet alleen geheele steden, maar ook geslachten en landen hem zouden kennen" had vier zonen, van welke de oudste in de orde der Reguliere Kanunniken trad. De vader vreesde, dat de andere zonen dit voorbeeld zouden volgen en een zijner vrienden gaf hem daarom den raad, aan zijn zonen meer geld en vrijheid te geven, opdat zij aldus de roeping voor het klooster zouden verliezen. De vader deed alzoo, en het gevolg was, dat de oudste der drie overgebleven zonen al spoedig publieke schande bracht over het ouderlijk huis.

Quam nocivae sint iuvenibus datae pecuniae et mala libertas, ut patet in exemplo in proximo sequenti de patre quodam habente quatuor filios volentes religiosi effici et intrare ordinem.

Novi virum quemdam consularem non bassa sede progenitum, neque incognitae famae, quem si

nominare vellem, non urbes modo, sed et gentes et patriae mecum nossent. Sed ne alicui aut ruboris pudorem aut diffamiam generem, reticitis nominibus et viri et oppidi, id quod de eo verissima relatione didici, brevius quo potero intimabo, ut vel ex eo liquide pateat omnibus audituris, quantum pueris iuvenibusque noceat ad libitum habere pecunias, et intempestivam eis concedere libertatem. Habuit igitur praesignatus vir, exceptis formosis filiabus, quatuor filios iuvenes certe facie decoros, elegantes forma, probitate insignes, quorum dum maior natu divino timore pariter et amore perfusus, ordinem Regularium Canonicorum, qui tunc, prout et nunc est, florentissimus erat, intrasset, fatuo dolore saucius genitor, cum reliquos filios seniorem secuturos timeret, quendam sibi familiarissimum virum adit, cui angores animi sui profundens: Quid agam, inquit; avelluntur a lateribus meis viscera mea et filii mei per quos posteritas mea nobilissime fuerat propaganda, claustra petunt. Unus iam abiit, et ut verissimus futuri vates eventus, morum probitas, signat, reliqui duo ad idem faciendum disponuntur, et eousque perventum est, ut illos non valeam prohibere. Sed quid de quarto futurum sit ob imbecillae aetatis dubiam aestimationem, ignoro. Ad quem ille: Cohibe, inquit, hos fatuos tuos gemitus et ad alia quae te invito eveniunt has serva querelas. Nam quod filii tui ad Christi militiam pergunt, cur iuste causabere, non satis intueor, cum tu ad id videris eos educare. Nempe dum rescindis ab eis efficacem ad lasciviam magistram libertatem, dum prohibitricia [das] fatui discursus cordis imperia, dum pecuniam eis, per quam ad saecularem insolentiam patentissimum iter est, habere non sinis, me iudice, in tuis aedibus cogis religiosae vitae rudimentis assuesci. Et cur indignaberis, si id agant

in provectiori aetate, ad quod agendum a te patre, duce, magistro, sub teneris annis instituta coeperunt. Verum si illorum, quibus nunc times, ab religionis ingressu velis vestigia cohibere, audi consilium. Da marsubiis pecuniam, da gressibus libertatem, da adolescentum feminarumque lasciva consortia, et nisi me experta frequenter opinio fallat, facile petita recipies. Fecit vir prout erat edoctus et iunioribus filiis divino praesidio in sua innocentia perdurantibus, senior de tribus, qui paulo ante religiosissimus erat, mutat animum, mores, propositum, et brevissimi temporis intervallo intercurrente, paternam aedem impraegnata famula domus illegitima prole foedavit. Rogo ergo quoscumque patres, ne filiis suis intempestive libertatem tribuant, et ne eorum marsubia nociva sibi velint pecunia adimplere.

Exemplum 26 (fol. 501d—502c).

De verzamelaar heeft een jongeling gekend, die van zeer gegoede familie was, doch wiens eigenzinnigheid uit het volgende voorval blijkt. Toen die jongeling op de vierde klas der school te Deventer zat, trad hij in de orde der Dominicanen. Zijn vrienden achtten dit een onrijp besluit, maar de uitslag scheen hen te bedriegen, want de jonge kloosterling maakte groote vorderingen zoowel in deugd als in wetenschap. Hij werd nu naar de universiteit te Rostock gezonden om daar den doctorsgraad te halen. Hij veranderde daar echter geheel van leven. Alle vermaningen hielpen niets, en eindelijk ging hij over naar een klooster waar men zeer losbandig leefde. Op zekeren morgen vond men hem dood op den trap liggen; hij was tengevolge van zijn onstichtelijk leven een ellendigen dood gestorven.

Quod pertinax iuvenis et ad maiorum consilia inflexibilis mala morte deperiit.

Novi iuvenem honestissimi scabini, filium astutum ingenio, sed propriae prudentiae plus quam aetatem decebat animo pertinacius inhaerentem. Is cum in quarto loco Daventriensis scholae resi-

deret, nescio quo spiritu inflammatus Praedicatorum Ordinem, qui tunc, sicut et nunc, nova reformatione abunde refloruit, et reformationis suae palmites longe lateque dispersit, intrare disposuit. Audierunt hoc quidam, qui iuvenis naturam melius quam ipse fecit perspexerant; qui, quia hanc rem inconsultam sibi viderent, suaserunt, ut studium suum continuaret, et interim se de hac re maturius deliberaret. Spernit iuvenis consulta maiorum et proprio sensui nimis credens eorum benevisa contemnit. Reliquit studium, parentibus valefecit, ingressus est ordinem, mores pariter et habitum immutavit, et tam prosperis velis atque secundis ventis primos annos transnavigat, ut coetaneos suos nedum promptissima voluntate, sed etiam scientiarum profectu praecelleret. Videntes haec fratres sui, iuveni adgaudebant, et eos qui sibi contraria consulere ausi sunt, quasi nimis erravissent, irrident. Quid plura? Ad studium universale Rostockense aliquando in doctorem creandus destinatur. Quo cum venisset, ut puta subtilis et acer ingenio prae omnibus sodalibus suis in omni arte profecit. Sed proh dolor! Quia difficile est diu esse bonum, et non potuit eius pertinacia impunita evadere, sicut in eo scientia crevit, sic insolentia pariter et malitia accreverunt. Perceperunt fratres conventus sui iuvenem videlicet illum ruptis disciplinae ac probitatis foederibus, per abrupta ferri vitiorum. Scribunt litteras, nuntios mittunt, et ut deserto studio ad conventum revertatur, expostulant. Sed ille sicut pertinax et nullius sciens parere imperiis, contemnit scripta, remittit vacuos nuntios, in conventum revenire recusat, et paulo post ad alium conventum dissolutissimae vitae, et ubi omnis regularis observantiae disciplina deperiit, commeavit. Ubi, cum ad breve tempus et ad paucissimos dies cum insolentibus fratribus insolens ipse insolenter satis vitam transegisset, reprobam et

subitaneam mortem atque horrendum omnibus terminum tamquam pertinaciae suae debita praemia cepit. Siquidem, cum quodam vespere post ebrietates et indecentia fratribus dissoluta convivia lectum introisset, subitus eum horror invasit et premere coepit gravis et inopinata infirmitas. Quapropter, nescio quo iturus, surgit ex lecto, et cum super gradus descensurus pervenisset, corruit atque sine confessione et aliis aeternae vitae remediis pertinacem spiritum exsufflavit. Postera die, cum eum inter se solitos suos conventus fratres non viderent, quonam abiisset aut quo declinasset vehementius coeperunt admirari. Quaesiverunt ergo eum cum summa diligentia, et tandem post multos circuitus super gradus mortuum atque defunctum horrenda quadam et terribili effigie iacere conspexerunt. Porro oculi in capite inviso quodam modo subversi sunt, et lingua fuligine nigrior et quasi gehennali flamma exusta esset, per mentum, mortifera tabe foedatum, ad pallidum pectus dependerat, ut vel mortuum funus ostenderet, qua poena apud inferos misera anima torqueretur. Fratres ergo verhementer ad tam pavendam tragoediam perterriti, corpus exanime terrae commendabant. Rogo ergo quoscumque iuvenes, ut acquiescentes Salomonis proverbiis, omnia faciant secundum consilium, ne post factum ipsos poeniteat.

Exemplum 27 (fol. 502c—d).

Toen een priester van het diocees Mainz in een preek heftig uitvoer tegen het dragen van puntschoenen, was er een schoenmaker in de kerk, die hardop een verwensching tegen den priester uitte. Daarna liep hij woedend de kerk uit, doch nauwelijks was hij halfweg, of een duivel kwam op hem af en rukte hem de haren geheel uit het hoofd, zoodat zelfs de huid werd losgescheurd. De kerkgangers vonden naderhand den verminkten man langs den weg liggen en leidden hem naar zijn huis, waar hij na zijn genezing nog meermalen verhaalde wat hem overkomen was.

Quod maledicta in suos auctores soleant frequenter recidere.

Erat in dioecesi Moguntina sacerdos quidam pastor ecclesiae, qui dum in quodam festo die, capta occasione, acerbe satis contra rostratos calceos invectus, sermonem protelaret, vir quidam de parochianis suis, arte sutor, praesens astiterat, et is felle commoto in maledicta prorumpens patria voce ad plebem sibi assistentem aiebat: God geue dussen papen dat vallendouel in syn plat; kan he anders nyet predeken dan van snabbeden schoen? Et indignabundus rapido gressu ecclesiam exiit et abscessit. Verum quia plerumque in suos redeunt maledicta magistros, vix infelix medium iter ad propria meaturus explicarat, et ecce obviam habuit virum quemdam statura procerum, visu terribilem, vestitu nigerrimum. Daemon hic erat, qui cum furenti adhuc et turbato animo procedenti proximasset, arreptum per capillos maledicum hominem tanto impetu violentiaque in terram iecit, ut vi actus, glomerato eminus viro daemon avulsam cum sua pelle e capite comam manu retinuerit, et sanguineam coronam misero durus barbitonsor totonderit. Cumque ad horam perditis sensibus in terra iacuisset nova corona profanus sacerdos, veniunt ad eum qui eum paulo ante in ecclesia maledicentem audierant, et de repentina viri plaga nimis attoniti, seminecem toto vertice cruentatum ad propria retulerunt, ubi dum post longam insamiam tandem perditae rationis usum recepisset, omnibus ordinem circa se gestae rei annuntians, de caetero duriori verbere doctam linguam a maledictione sacerdotum cohibuit.

Exemplum 28 (fol. 502d—503a).

Een priester had eens verschillende gasten aan een maaltijd genoodigd, en had aan den kok het bevel gegeven visch te koken. Terwijl nu de priester de H. Mis las geraakte hij in

verstrooiing en maakte zich bezorgd of er niet te veel of te weinig zout bij de visch was. Nu verscheen hem de duivel die hem zijn kok met de visch vertoonde, en hem tegelijkertijd een zoutvat voorhield, terwijl hij spottend uitriep: Kok, hier is de visch en daar is het zout; werp er nu zooveel in als noodig is, dan kunt gij bij uw bezigheden aan het altaar verder rustig zijn.

Quod sacerdotem in divino officio distractum daemon irrisit.

Fuit quidam sacerdos maiorem carni quam spiritui curam impendens. Is dum vice quadam honestos viros feminasque ad suum convivium invitasset, mancipio cui hoc ex officio incumbebat, non vili pretio coëmptos pisces igni bulliendos iussit apponere, atque huiusmodi cura distractus, ad celebranda divina mysteria, ipsis etiam angelicis humeris formidanda, mente vagus, corde aridus, cura dispersus, rapido coepit cursu properare. Cumque in media actione consisteret et flammea merito debuisset affectione sudasse, sollicita mente cogitare coepit, et importunis curis turbari, ne forte praedicti pisces aut plus digno, aut minus debito salibus iniectis condirentur. Verum cum praedictus sacerdos se ab huiusmodi et tali hora indecentibus fantasmatibus non cohiberet, tum ecce diabolus ceu tetra quadam fuligine tectus adest, et captum cacabum e mediis flammis una cum piscibus secum detulit ad altare. O coce, inquit, non presbyter, cur fatuis curis in diversa distraheris? Ecce pisces hic sunt, ecce sal — vas enim salibus plenum simul exhibuit — iniice quantum libuerit, et vel de caetero sacris altaribus animaequior factus assiste. Atque sic irrisa presbyteri superflua cura, onera quae portavit suo loco restituit. O ergo nimis instabile cor humanum, cur in tam tremenda hora in diversa raptaris? Ecce coelum patet precibus, [tuis] praeceptis tota Trinitas Personarum obedit, et universa coelestis curia te ante aras aeterni Regis stantem expavescit; et

tu misera quadam levitate iactatus, de piscibus saliendis curam versas, stansque ante altare Domini Dei nostri, in fumosas latebras coquinae circumvadis, ut cogitatione cordis tui coquinalia tractas, quae neque te, neque principem saecularem tractare decet.

Exemplum 29 (fol. 503a—c).

In Duitschland leefde een bisschop, die niet alleen een groote geestelijke, doch ook een groote wereldlijke jurisdictie uitoefende. Toen deze bisschop eens prachtig uitgedost en met groot gevolg te paard uitreed, was er een boer, die hem met open mond bleef aangapen. Toen de bisschop hem de reden van zijn verwondering vroeg, antwoordde hij: Ik zou wel eens willen weten, of de H. Martinus, die eveneens bisschop was, ook met zulk een vertoon van macht over den weg reed. De bisschop antwoordde: Ik ben niet alleen bisschop, maar ook wereldlijk vorst. Nu, antwoordde de boer, wanneer dan later bij het laatste oordeel — wat God verhoede — de wereldlijke vorst verloren gaat, waar blijft dan de bisschop?

Quomodo quidam rusticus quemdam Episcopum insolentius equitantem decenti facetia redarguit.

Erat quidam potentissimus episcopus partium Germaniae, qui nedum spiritualis, sed etiam saecularis iurisdictionis negotia administrabat. Is cum quadam vice vestitus ferro, et militum strepenti exercitu circumvallatus per campos equitaret, vidit rusticum hominem aratri sui stiva relicta, in suo aggere stare, et aperto ore atque stupentibus oculis sese cum summa admiratione respicere. De quo admiratus episcopus, deserto paululum coepto itinere, equum quo vehebatur versus rusticum egit, et insolita quadam benevolentia vultum serenans ad eum dixit: Haberem aliquid interrogare a te, vir bone, si velles simplicia et vera interroganti responsa tribuere. Ad quod rusticus, nescio a quo doctus, urbane satis respondens dixit: Quis sum ego et qui sunt omnes parentes mei, ut illustrissimo principi

meo et gratioso domino dedigner respondere? Et episcopus ait ad eum: Dic ergo mihi, quid cogitabas cum hiante ore et dissutis malis stabas, et me stupens inspexeras. Cogitabam, inquit rusticus, utrumne Sanctus Martinus, qui et ipse episcopus erat, cum tanto strepitu armorum militumque exercitu solitus sit per viam incedere. Ad quod episcopus paululum rubore suffusus: Ego, inquit, non tantum episcopus et spiritualis dominus, sed sum etiam temporalis dux, princeps et dominus. Unde nunc me ducem exhibeo, sed si episcopum libet videre, ea die — et diem statuit — ad ecclesiam veni et episcopum exhibebo. Ad quam responsionem modice in risum concitatus homo ruralis episcopo ait: Si non velles aegre suscipere, nec dedignari, responsum praebere servo tuo, haberem et ego quod interrogam a te. Quaere ex me, ait episcopus, quodcumque libuerit; non offendes. Dicit ergo rusticus: Si, inquit, quod Deus prohibeat, exigentibus meritis, dux ad inferna migraret, episcopus noster, quaeso, quo pergeret? Qua interrogatione confusus episcopus cum rubore abscessit, et nihil ad haec respondens ruralem hominem deseruit, haud parum instructus rustici hominis decenti facetia, ut magnopere caveret, ne si ducis magis quam episcopi negotia sollicitare vellet, ducis magis quam episcopi mercedes reciperet. O quot episcopi perierunt et iam nunc apud inferos tremunt, quia utramque iurisdictionem, saecularem scilicet et spiritualem administrarint, qui si tantum spiritualium causarum negotia tractassent, iam felicibus feliciores in coelesti regno regnarent.

Exemplum 30 (503d—504a).

Een jongeling, die geheel verslaafd was aan een zonde tegen de natuur, vernam van zijn biechtvader, dat deze hem de absolutie niet meer kon geven, indien hij zich niet beterde. De jongeling bekende, dat hij daartoe den moed miste, en dat hij die zonde toch zou bedrijven, ook al wist hij, dat hij aanstonds naar de hel zou gaan.

Quod quidam iuvenis usque adeo in peccatum sodomiae prolapsus sit, ut nec terrore aeterni supplicii potuerit revocari.

In civitate Duesborchensi partium Gelrensium erat quidam iuvenis, qui usque adeo ad sodomitici peccati profundissimum pelagus immersus est, ut nec terrore aeterni supplicii potuerit revocari. Is cum pluries confessus semper relaberetur ad pristina, huiusmodi similibusque verbis est a confessore circumventus: Semel, bis, ter, iterum atque iterum te, fili, ista confessum et emendam promittentem absolvi; verum quia animos tuos video a crimine nolle disrumpere, fateor imbecillitatem meam. De caetero te non possum absolvere, nisi forte vel adhuc velis pedem ab hac misera insania revocare. Quod si spoponderis, adhuc tui misertus, veniam dabo iuventuti. Ad quae verba iuvenis totus in lacrimas resolutus: Quid, inquit, volo te diutius, pater, verbis decipere et fallacibus promissionibus fallere? Si infernum ipsum ex uno latere meo flammantem cernerem, videremque iuxta cum infinita daemonia, atque ab alio latere intuerer adolescentem aliquem, cum quo crimen possim committtere, tam rapidis interdum tentationum agor procellis, quod non a scelere abstinerem, etiamsi certus essem, ambos nos statim crimine perpetrato ab ipsis daemonibus ad inferna trahendos, et perennibus temporibus condemnandos. Nolo igitur promittere quod vires excedit. Despero, nam ad istud malum evitandum nullum mihi patens iter intueor. Unde si pro hoc scelere flammae debentur, cibus futurus sum, inquit, flammae perpetuae, et aliud esse non possum. Atque sic desperatus et sine absolutionis beneficio obstinatus abscessit. Qui, si se toto corde ad Dominum convertisset, et se contra se forti animo erexisset, nedum de perpetratis sceleribus veniam, sed etiam contra perpe-

tranda peccata accepisset cautelam. Praesertim cum humanae voluntatis tam liberae vires sint et tam fortes lacerti, ut praeter increatam illam divinamque potentiam, nullae eos contrariae potestates valeant violare. Solus enim Deus hoc sibi privilegium retinuit, ut quandocumque, ubicumque et quocumque liberet, humanae voluntati posset illabi, et liberrimas eius habenas ad sua vota dirigere. Quod tamen nec Angelo posse concessit, nec ulli tribuit creaturae. Verum quia idem Deus optatum atque felicem terminum operi huic imposuit, sit pro eo laudabilis, benedictus et gloriosus in saecula. Amen.

Haec exempla prout ea cognovi, non tam verbis verba quam sensum sensui reddens conscripsi. Et plura his similia vel etiam potiora scriptis commendassem, nisi me et imprimentis acceleratio et proprii corporis adversa valetudo vetuissent. Caeterum, quia nihil a currentibus bene distincteque videtur, rogo in fine libri quoscumque hoc Speculum exemplorum inspecturos, ut si forte aliqua in eo, sicut indubie facient, inordinata incompositaque reppererint, benigne remittant, quia tanta festinantia atque acceleratione collectum est, ut citatissimi licet scriptores fuerint, qui collecta dictataque conscriberent, properantem tamen et nimium festinantem collectorem vix valuerint imitari.

Ad laudem et gloriam sempiternae, individuaeque Trinitatis, beatissimae Mariae Virginis, omnium Sanctorum et Angelorum, finitum et completum est hoc Speculum exemplorum per me Richardum Paefroed, civem Daventriensem in crastino beatissimorum Apostolorum Philippi et Iacobi. Anno Domini MCCCCLXXXI. De quo sit Deus benedictus in saecula. Amen.

CORNELIS HENDRIKSZOON.

Wijlen pastoor Scholte, te Limmen, heeft in het 15e deel der *Bijdragen* een uitvoerig en zeer waardeerend levensbericht gegeven van dezen, in 1580 uit Kuinre geweken pastoor, die zich vervolgens in zijne geboortestad Alkmaar ophield, waar hij zich beijverde om zijnen herderloozen geloofsgenooten zijn geestelijke zorg te wijden. Daarin wordt bl. 389 verhaald, dat hem den 24 April 1596 door burgemeesteren en schepenen gelast werd binnen 3 dagen te vertrekken en niet terug te komen op poene van verbanning, maar dat hij, op een aan de vroedschap gepresenteerd rekest, de beschikking had verkregen waarbij hem vergund werd te blijven tot hem anders bevolen werd.

De schrijver ontleende dit, ook bij *Boomkamp*, *Alkmaer en deszelfs geschiedenissen* bl. 425 voorkomend, verhaal aan het bekende, ter pastorie der S. Laurens-parochie berustende handschrift van pastoor W. Kleef, en deze zoowel als Boomkamp hadden het gevonden in een oud handschrift der stads-bibliotheek. Aan de juistheid ervan valt intusschen wel wat te twijfelen, als wij in een oud interdictieboek het volgende lezen:

„Alhoe wel Cornelis heyndricxs. vuyt vrieslant, eertijts pastoor inde Kuynder, op zondach lestleden beuonden es te exerceren die pauselijcke superstitien, contrarie het placcaet dien aengaende bij de Heeren Staten gemaict, ende mits dien vuyt hollant ende

Westvrieslant soude moeten vertrecken: Soe hebben nochtans die heeren Burgermn ende gerechte deser stede, in regart vande goede belofte bij de vsz. Cornelis heyndricxs. gedaen ende die certificatie bij hem overgeleuert, gegont ende geaccordeert, dat hij den tijt van ses maenten binnen dezer stede zal moegen blijven, om middeler tijt zijne dingen te redden ende te bestellen, mits dat hij gedurende die selue tijt hem in alle stilheyt zal houden ende dragen, sonder eenige exercitie van pauselijcke superstitien te doen in eeniger manieren, ende dat hij, die vsz. tijt geexpireert zijnde, gehouden zal weesen te vertrecken, volgende tplaccaet opte pene daer inne begrepen, twelck dien vsz. Cornelis Heyndricxs. voorgelesen zijnde, heeft belooft tselue te achtervolgen. Aldus gedaen op burgermn camer den 25 Aprilis anno 1596. In kennisse ende ter presentie van mij Secretaris

Coren."

Dit luidt wel wat anders dan het boven verhaalde. Nu zou men, ware er tusschen den 24 en den 25 April plaats te vinden voor een rekest aan en eene gunstige beschikking daarop van de vroedschap, kunnen veronderstellen, dat den 24 een vertrek binnen 3 dagen en den 25, verzachtenderwijs, een binnen 6 maanden bevolen was; maar bij het gemaakte bezwaar voegt zich nog dit, dat tusschen den 17 April en den 1 Mei geen vergadering der vroedschap gehouden is.

Daar nu onze priester tot zijn overlijden bij oogluiking te Alkmaar is blijven wonen, vermoeden wij, dat de overheid niet bedoeld heeft met hardheid tegen haar stadgenoot op te treden, maar alleen om schijnbaar een blijk van ijver te geven in het naleven van het nieuwe placaat; en wij meenen hiervoor reden te hebben in het feit, dat nog vele jaren na de omkeering van

1572 slechts weinig mannen van stand zich als lid bij de hervormde gemeente aansloten. De meesten waren òf den ouden godsdienst in stilte toegedaan, oordeelden althans den nieuwen niet beter, òf libertijnen, òf lieden die de kat uit den boom keken, al lieten zij ook hunne kinderen in de publieke kerk doopen en in de hervormde leer onderwijzen.

Op bl. 390 vulde de heer Scholte het op de grafzerk uitgesloten sterfjaar van Cornelis Hendriksz. terecht in met 1616, en ten onrechte meende hij op bl. 462 zulks, op gezag van het Necrologium van Johannes Bugge, te verbeteren in 1615; want het grafboek der Groote kerk bevat den 28 Maart 1616, dus 3 dagen na het overlijden, de aanteekening: „pastor vañ cuynder *f* 11:—." Het is wel waarschijnlijk, dat onze man doorgaans pastoor „van de Kuinder" genoemd werd, omdat er nog een andere Cornelis Hendriks was (begraven 24 September 1610), die den bijnaam „van Stavoren" voerde.

Alkmaar. C. W. Bruinvis.

DIRK HARMENSZ.

In het oudste aanwezige interdictieboek van Alkmaar vinden wij aangeteekend:

„Den XXVII^en Aprilis 1596 hebben die heeren Burgerm^n der stede Alcmaer Dirck Harmenss. angeseyt, dat zij verstaen hadden dat hij (niettegenstaende tplaccaet vande heeren Staten ende die belofte bij hem voormaels gedaen) hem vervordert te exerceren de pauselicke superstitien, versouckende daeromme, dat hij alsnoch zoude belouen tselue nae te laten off dat zij daer inne anders souden voorsien, om welcke belofte te doen ofte te refuseren hij versochte, dat hem gegont soude werden tijt van beraet voor XIIII d., die hem bijde vrz. Burgerm^n gegont es."

Wij denken hierbij natuurlijk aan den eersten naar Alkmaar gezonden, daar geboren pater dominicaan Dirk Harmensz. (Theodorus Hyacinthus Hermanni) en zijne vele daar ondervonden wederwaardigheden, eer de tusschenkomst van zijnen neef, den president van den Hoogen Raad mr. Matthijs Oudensteyn (vroeger raad en burgemeester van Alkmaar), hem rustiger dagen verschafte, waarover men leze den *Volksalmanak voor Nederlandsche Katholieken* van 1867, bl. 201—216. Wij vernemen daar, dat hij in 1599 in de orde is getreden en den 2 April 1651 is overleden. Laatstgenoemde opgaaf is juist, want het grafboek der Groote

kerk meldt den 6 April: Dirck Harmensz. priester 3 poosen [geluid] *f* 13:—.

Veronderstellende, dat hij het tot 75-jarigen ouderdom gebracht heeft, vermoedden wij aanvankelijk, dat hij gedurende zijn studietijd te Douai tijdelijk in zijne geboortestad vertoefd en, zijne vrijheid niet verder aan banden willende leggen, haar weder verlaten had. Maar de bedenking ontstond, of hij in dien jeugdigen leeftijd reeds eene belofte aan zijne wereldlijke overheid gedaan en den roomschen godsdienst „geëxerceerd" kon hebben, en deze is ons gegrond gebleken. Want in het grafboek der Groote kerk ontdekten wij, dat den 16 Maart 1601 is begraven Dirck Harmensz. pr., dezelfde die 's jaars te voren (*Bijdragen* XXIX, 44) van de stad een pensioen van *f* 90. genoot, vermoedelijk een bloedverwant van zijn jongeren naamgenoot en wellicht D. Theodorus Hermanni was, die in 1559 lid werd van het Papengilde (Zie *Bijdragen* XXIX, 210).

Op de medegedeelde aanteekening van het interdictieboek volgt nog deze:

„Ter selffden dage heeft meester Lambert Jansz. an handen van Burgerm[n] belooft, dat hij hem van nu voortaen niet en sal onderwinden te oeffenen eenige pauselicke superstitien, te vreden zijnde, so hij beuonden worde contrarie te doen, dat men tegens hem procederen zal volgende tplaccaet vande heeren Staten dien aangaende gemaict."

Alkmaar. C. W. BRUINVIS.

SPROKKELS.

ALKMAAR.

Altaar van St. Jan Evangelist.

In het 18e deel der *Bijdragen* is op blz. 407 en 408 besproken de in 1347 op het altaar van St. Jan Evangelist in de parochiekerk te Alkmaar door Willem Fopsz. gestichte vicarij. Voor het gemeente-archief werden dezer dagen 2 stukken aangekocht, deze vicarij betreffende. In beide wordt zij eene „capelrie" of „capellanie" genoemd op het altaar van St. Jan Baptist en Evangelist. Wegens een door Lysbeth Cornelis Brunten, wonende te Amsterdam, bij koop verkregen stuk land over den Geest buiten Alkmaar, had deze haar geschil met den possessor Garbrant Foppensz. en zijne moeder Anna Garbrantsd., indubitate patronesse der kapellerij, gebracht voor den gerechte van Alkmaar, en vervolgens was het voor het Hof van Holland geraakt. Terwijl de zaak daar nog onbeslist hangende was, besloten partijen de procedures te staken en tot een accoord te komen. Dit werd den 29en Mei 1566 te Amsterdam, ten overstaan van den notaris Pieter Cort Jansz., gesloten in dezer voege, dat zij in het bezit van het land bevestigd werd tegen betaling eener som van *f* 180, welke ten behoeve der kapellerij moest gebezigd en belegd worden. Voorts werd bepaald, dat de bisschop van Haarlem zou verzocht worden de overeenkomst met zijn zegel te bekrachtigen, bij weigering waarvan partijen ongehouden zouden zijn om haar gestand te doen. Bij brief van den 30en Mei verleende de bisschop de gevraagde goedkeuring.

C. W. B.

ALKMAAR.

St. Jans-kapel.

De eerw. heer van Heteren betwijfelt (*Bijdr.* XXIX d. blz. 243) het schenken der halfsuursklok aan de St. Jans-kapel te Alkmaar door den abt Willem v. d. Goes, omdat deze van 1526 tot 1560 zijne bediening vervulde en de klok, volgens *De Vrije Fries*, 3e reeks, 6e deel, blz. 48, zou gegoten zijn in 1439. Nu zou het een het ander niet behoeven uit te sluiten, maar de heer v. Borssum Waalkes, die in genoemd tijdschrift over klokken handelde, was op blz. 48 zeer in doling. Driemaal stelde hij daar het jaartal 1439, en als zijn bron gaf hij op mijn in 1888 gedrukt werkje *Hoe de Alkmaarsche Waagtoren zijn klokkenspel bekomen heeft*, blz. 7; maar daar staat duidelijk, dat de door den abt geschonken halfuursklok en eenige andere klokken tot een voorspel gegoten zijn in 1536. De opmerking van den heer v. Heteren vestigt mijne aandacht op de onjuiste aanhaling uit mijn boekje, en verschaft mij dus de gelegenheid de fout van den heer v. B. W. te verbeteren.

C. W. BRUINVIS.

Reglementeering van Kerktijden.

26 September 1765. Is na deliberatie goedgevonden en verstaan om aan de 4 respective Roomse Priesters binnen deze stad aan te zeggen om sig praecise te reguleren.

1mo dat sij tot gemak der goede Burgerij en vreemdelingen de zes winter-maanden te beginnen met 1 October op alle Zon- en feestdagen bij beurte sullen moeten 's morgens om seven uuren kerk houden of de vroegdienst doen en de ses somer-maanden ten ses uuren.

2do dat zij met communicatie van de Heeren Burgemeesteren, door den Heer Hoofd-officier gewaarschouwt zijnde, sullen maken dat nooit haar kerk te gelijk met de gereformeerde kerken uyt- of aangaan en wijders dat de vroegdienst binnen het uur, de agt uur kerk om halff tien, en de tien uur kerk om halff twaelff en de twee uuren dienst voor drie uuren moet geyndigt sijn, of dat de kerken sullen worden geslooten en dat voor al geen boeken werden bloot gedragen. N. B. op den 8 Aug. 1774 hier gegeven Extract aan de 4 Priesters.

Uit de resolutiën van burgemeesteren van Alkmaar.

C. W. B.

Dominicanerklooster te Zierikzee.

Den prioor vanden Jacoppinen te Zierixee te hulpen omme tmaken vanden cloostre aldaer verbarrent van rampviere, mids datter onse ghed. heere over dede bidden, ghegheven bi overeendraghene vander wet . . . . IX S.

t. a. p. Stadsrek. 1427—1428, n. 25.

Onder de personen, die zich eene lijfrente op de stad Sluis hadden gekocht, vond ik de twee volgende kloosterlingen:

Broeder Anthonis vander Wale, religieus int cloostre te Rommerzwale, geboren van Coolkerke, stierf 15 April 1491.

t. a. p. Stadsrek. 1455—1456, n. 43; 1491—92, n. 67.

Barble Willem Gheerolf dochter, religieus tsinte Maria Magdalena t'Amsterdamme starf up sente Michielsdach a° LXXXIII (1483).

t. a. p. Stadsrek. 1481—1482, n. 58.

Augustijnerklooster te Middelburg, in 1426.

Twee religieusen vanden verbarrenden cloostre vanden Augustijnen in Middelburg verbarrent in October IIIIc zesse ende twintich te hulpen om yet nieus derof te beghinnene ter eere Gods, mids ooc recommandatien ende speciaele bede ons gheduchts heren ende ooc mijns heeren van Doorneke, bi overeendraghene vander wet ghegheven . . . . xx s.

Stadsarchief Sluis: Stadsrekening 1425—1426, n. 24.

Carmelieten te Vlissingen.

Ik vond genoemd den 26 September 1524 en 19 Februari 1525: Meester Jan Crieck, prior van de Carmers buuten der stede van Vlissinghen.

Rijksarch. Middelburg S. 15. a. en S. 1. e, f. 67.

Deken van Souburg.

Voor schepenen van Bergen op Zoom verschenen 10 September 1543 »mr. Jan Boogaert doctoor inde medycinen als man ende momboor van joffrouwe Marie Bazijn ende Danckaert Basijn vervangende tzamen mr. Jan Basijn deecken te Souburch in Zeelandt, broederen ende susteren." Een andere broer was Thomas Basijn, kloosterling in het Wilhelmietenklooster te Huybergen: deze overleed op St. Nicolaasdag 1571.

Seminarie Hoeven: kloosterarchief van Huybergen. Cartul. f. 19 v°.

Sas van Gent. G. C. A. JUTEN, *kap.*

ALPHABETISCH REGISTER.

A.

C.

D.

K.

L.

M.

N.

R.

S.

Z.